AGMATOŠ

DJELA

27719

A. G. MATOŠ

UREDIO

JULIJE BENEŠIĆ

KNJIŽEVNU OSTAVŠTINU SABRAO

MILAN MATOŠ

Knjiga XII

VLASNIK I IZDAVAČ: BINOZA, NAKLADNI ZAVOD Z. S O. J.

Telefon 96-51 - Zagreb VI - Dalmatinska 10 - Račun Pošt. šted. br. 37.389 i 38.288

A. G. MATOŠ:

IZ STRANOGA SVIJETA

»TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB

PROF. NIKOLA GROT O NIETZSCHEU I TOLSTOJU

Nietzsche i Tolstoj su nepomirljive dvije suprotnosti. »Oni reprezentiraju u neku ruku nepomirljivu protivnost Kantovog čistog i praktičnog uma i staru antitetiku između Demokrita i Sokrata, Aristotela i Platona, nominalizma i realizma«.

Neizmjeran napredak prirodnih nauka sasvijem je promijenio nesamo spoljašnost, nego i dušu modernog čovjeka. »Mi doživljujemo silnu moralnu krizu. Na zapadu ju osjetio već Auguste Comte, u Rusiji se pokazala tek za posljednjih trideset godina, poslije oslobođenja kmetova«.

Reprezentanti te krize, koja je postala u borbi između kršćanstva i progresivno-naučnog, t. j. poganskog shvatanja svijeta — jesu danas Nietzsche i Tolstoj.

Obadvojica strastveno protestuju protiv današnjeg shvatanja morala i starodrevne organizacije kršćanskog društva. Jedan i drugi želi, da u životu triumfira razum i trijezna analiza, da se individuum spase od svega tradicionalnog, od svih spona, koje smetaju njegovom duševnom razvoju.

Ali Nietzsche misli, da će čovjek onda prestati da bude rđav, kad bude prestao držati sebe rđavijem. Strast je sve, savjest ne vrijedi ništa: samo smeta razvoju »Übermensch«-a. Ili, drugijem riječima, treba uništiti moralnu odgovornost u kršćanskom smislu. Cilj ljudstva i jedini smisao života je potpun razvitak pojedinca, savršen tip rase: »Übermensch«. Nietzsche je dindušmanin svake političke jednakosti. Njegova bi se nauka dala ovako formulirati: što ima više rđavštine, to više ima i dobra, jer je porok kao tavna pozadina slike one ličnosti, koja se spasla od moralnog pritiska.

Tolstoj nasuprot misli, da je zlu uzrok otpadanje od moralnog zakona kršćanskog. Njegov lijek nije odrješivanje savjesti od moralnih okova, nego baš naprotiv: potpuno usavršavanje kršćanske savjesti. Tolstoj je borac društvene jednakosti. Njegova je moralna formula: »Što manje zla, to više dobra«.

Nietzsche zastupa hiperkulturu Zapada. Tolstoj je nosilac ideala mlade istočno-evropske kulture. Nietzsche sanja o staropoganskom idealu i traži, da se svijet odrekne kršćanstva; Tolstoj traži jezgru kršćanstva, a zabacuje nauku, umjetnost i državnu formu, jer je sve to stvorila poganska kultura. Nietzsche je estetičar, Tolstoj je moralista. Nietzsche je anarhističan, revolucionar, dogmatičar despotizma, Tolstoj je zakleti dušmanin anarhije, revolucije i despotizma. Nietzscheu je čovjek najgora svijeh životinja. Tolstoj drži, da su glavna ljudska svojstva: smirenost i strpljenje, samoodricanje i ljubav. Baš to ga i razlikuje od životinje. Čovjek je od prirode sklon dobru. »Übermensch« je nepotreban, jer je čovjek, kao slika i prilika božija, nadprirodno biće. Nietzsche je fantastičan materijalista, ateista i revolucionar. Tolstoj vjeruje u silu molitve i u tajnu vezu, kojom Vječni vezuje ljudske duše. »Carstvo je božije u vama«.

Nada, br. 1., 1899., str. 15.

OSKAR WILDE

Na njegovoj svježoj uspomeni leži još uvijek mrak klevete i panegirika. Poznavaše najveću slavu i najveću sramotu. Bio je lav londonskog najodabranijeg društva i najzatvorenijih pariških salona, a 1896. je osuđen zbog zločina protiv morala na dvogodišnju tešku robiju. Bijaše, kako je govorio, kralj života (the King of Life). Novinari i znanci ga uspoređivahu s Alkibijadom, s rimskim imperatorima, sa samim Apolonom, a iza hard-labour-a tugovaše taj slomljeni engleski Bakhos: »... On koracaše lakim, sigurnim korakom u gomili zločinaca, odjeven u sivu rizu, s kapicom na glavi. Nikad ne vidjeh lica tako punog crnih misli ... « (»Uze u Readingu«).

Wilde je od onih, koje zove Baudelaire »prokletim pjesnicima«. Moderni svijet vidje bez sumnje mnogo tragičnih pjesničkih eksistencija, ali nema modernog pisca, koji je imao sreću ili nesreću osjetiti poput Wildea u svom životu maksimum ljudskog prezira i maksimum ljudskog priznanja. Wilde bijaše u neku ruku »Übermensch« u isto vrijeme, kad ga je Nietzsche stvorio. Od poznatijih modernih ljudi on je najviše živio, bio najveći »Lebenskünstler«. Obični su pisci manje zanimljivi od svojih — često nezanimljivih — djela, dok za Wildea, odličnog pisca, kažu njegovi znanci i prijatelji, da je poput Mallarméa bio veći causeur nego pisac, da su njegova lijepa pjesnička djela tek blijeda, mrtva sjena njegove žive riječi i blistave, nezaboravne konverzacije.

Tako je onomad, u posljednjem broju lista »l'Ermitage« (sveska za lipanj) napisao o zagonetnom Englezu članak njegov prijatelj A. Gide, iz kojega ću navesti neka mjesta, premda bi članak zaslužio, da se u cjelini prevede:

»... Prvi put ga sastadoh 1891. Wilde je onda imao ono, što Thackeray zove „glavni dar velikih ljudi": uspjeha. Njegov pokret, njegov pogled gospodovaše. Njegov uspjeh bijaše tako siguran, e se činilo, kao da kroči pred njim i da njemu ne treba nego da pođe. Njegove knjige zadivljavahu, uznašahu.

Na njegove drame trčaše London. Bijaše bogat, bijaše visok, bijaše lijep, natovaren srećom i slavom.

... Tek što stiže u Pariz, ime mu je teklo od usta do usta. O njemu se raznašahu lude anekdote; Wilde bijaše još onaj, koji puši cigarete sa zlatnim okrajkom i šeće se ulicama s cvijetom sunčanice u ruci.«

... Wilde ne govoraše, on pričaše ... »Svršivši blagovanje, izađosmo. Pošto su moja dva prijatelja išla zajedno, Wilde me zovne na stranu: — Vi slušate očima — rekne mi dosta nasumce i zato ću vam ispričati ovu priču: — Pošto umre Narcis, poljsko se cvijeće rastuži i zamoli od rijeke kapljicâ, da ga oplače. — Oh! — odgovori mu voda — da su ove moje kapljice suze, ja ne bih imala dosta da ga oplačem: ja ga ljubljah. — Oh! — odgovori poljsko cvijeće — kako da nisi ljubila Narcisa? Bijaše lijep. — Lijep li bijaše? — rekne rijeka. — A tko bi to bolje znao od tebe? Svaki dan gledaše u tvojim vodama svoju krasotu, sagnut nad tvojom obalom. — Ako sam ga ljubila, odgovori rijeka, bijaše to zato, jer gledah sliku mojih vodâ u njegovim očima, pošto se sagibaše. — I Wilde, tresući se od čudnog smijeha, reče »To se zove U č e n i k«.

»... Jednog jutra pruži mi Wilde na čitanje članak, gdje mu neki blagovoljivi kritičar čestita, da »zna pronaći lijepe priče, da bolje obuče svoju misao«. — Oni misle, poče Wilde, da se sve misli rađaju gole ... Oni ne pojme, da ja ne mogu misliti drugčije, nego u pričama. Kipar ne traži izraz gotove misli u mramoru, o n m i s l i u m r a m o r u, direktno.

Kad ga je godine 1894. sastao u Alžiru, Wilde je bio na vrhu svoje slave. U Londonu se prikazivahu njegove drame u tri kazališta, i u isto doba kolahu o njemu čudni, čudni glasovi ... »Mnogim starim poštovaocima ne bijaše više stalo da ga sastanu. »Jedne od ovih posljednjih alžirskih večeri Wilde kao da je sebi utuvio u glavu, da ne kaže ništa ozbiljno. Najzad, ja se malo razjedim na njegove odviše duhovite paradokse: — Vi možete nešto bolje reći od tih šala, počeh. Vi mi govorite te večeri kao da sam publika. Vi bi naprotiv trebali govoriti publici kako znate govoriti vašim prijateljima. Zašto nisu bolji vaši komadi? Najbolje što imate, ispričate. Zašto to ne napišete? — Ej, rekne on naprečac, moji komadi nikako nisu dobri: ja ih baš ništa ne cijenim. Ali da vi znate, kako su zabavni! Gotovo svi su rezultat oklade. I »Dorian Gray«. Napisah ga za nekoliko dana, jer je neki moj prijatelj

tvrdio, da ne bih mogao napisati romana. To mi toliko dosađuje — pisati! ... Hoćete li znati veliku dramu mog života? Ona je u tom, da sam uložio moj genij u svoj život, dok sam u djela metnuo tek moj talenat ...«

Marquis G ... se Wildeu rugao, izazivao ga, tužio ga, da je pobjegao iz Engleske, a on, usprkos opasnosti i opomenama prijateljâ ode iz Alžira u London, gdje od tužioca postade optuženik i dođe, kako već rekoh, unatoč protestu i molbi prvih i najnezavisnijih pisaca na sramotnu robiju.

Oslobođen, dođe, porušen i promijenjen, pod imenom Sebastijana Melmotha u neko seoce u okolini Dieppea. Poput skršenog, izigranog Brummela, Wilde dovuče svoju sramotu i tragiku na melanholijsku francusku obalu, koja vidje suze Marije Stuart i uzdah Napoleona. U Parizu, gdje se za vrijeme njegovog tamnovanja prikazivaše njegova »Saloma«, ne primaju i ignorišu ga stari znanci, jer biti s njime viđen i biti kompromitovan — bijaše jedno isto. Njegova svojta ponudila mu doduše bogatu novčanu pomoć, koju je odbio, ne mogavši primiti neke pogodbe. Zasnovane drame (Faraon, Ahab i Jezabela) ne mogaše dovršiti. Potucaše se sam i napušten, a kad se neke večeri sastane u boulevardskoj kafani sa Gideom, rekne mu, povukavši ga na stranu na rastanku: »Čujte — treba da znate — ja sam apsolutno bez sredstava ...«

Nesrećnik umre pretprošle zime u maglovitoj ulici des Beaux-Arts, u onoj tužnoj, žutoj hrpi starih kućerina između Seine, Instituta i boulevarda Saint-Germaina, u kukavnom bohemskom hotelu. Nije mogao raditi i stvarati — zbog nužde i sirotinje. Neki šapću, da se otrovao.

Sedmorica mu dođoše na pogreb, a ni ovi ga svi ne dopratiše do kukavnog groba. Tek na jednom vijencu bijaše napis: »Mom stanaru«. Sudeći po tome, Wilde ne ostade dužan za stan.

Narodne Novine, br. 168. od 23. VII. 1902.

ZOLA I ELÉMIR BOURGES

Mnogima će možda biti čudno, da sada, dok se još ime Zola nalazi na svačijim ustima, javljam i o jednom neznaniku. A zašto ne? Elémir Bourges živi, dok je Zola mrtav — mrtav već mnogo godina, odkada ga bučno, proglasom, ostaviše najbolji učenici. Zolin naturalizam bijaše neestetičan kao teorija i neizvediv kao praksa. Naturalizam eksistiraše uvijek, kad postojaše zdrava, gola umjetnost. Shakespeare i Flaubert nisu manje »dokumentovani« od Zole. Među modernim poznatijim naturalistima Zola je zacijelo najmanji. Maupassant je darovitiji i istinskiji, braća Goncourti su spram njega veliki stiliste, Daudet ima humora, kojemu u Zole nema ni traga. Zola nikada ne bi toliko bio izašao na glas, da nije bio među naturalistima najbučniji, da nije imao smionosti, koju u ostalom daleko natkriljuju golotinje i pornografske fantazije jednog Aretinca ili Rabelaisa. Zola zapravo i nije naturalista, nego pesimističan karikaturista, bez humorističnog dara. Dosada, beznađe, mediokritet, spleen, mòra, mizantropija, nereflektivni pesimizam! Životinju vidje u čovjeku i tamo, gdje je nema. Ako ju sudite po tim debelim, dosadnim knjigama, Francuska, »vječna Francuska« Berthelota, Renana i Tainea je zbjeg propalica, bolesnika: ludnica ili robija. Od tih romana ne će mnogo ostati, a ono, što ostane, ostat će spomenikom našeg barbarskog, krivo tumačenog pozitivizma. Zolini posljednji humanitarni romani su negacija prvih i manje vrijede unatoč tamnoj, filantropskoj, utopijskoj tendenciji. Zola je pravi »debâcle«, poraz francuskog duha, lakoće, ukusa, fantazije. Unatoč »dokumentima« njegove su osobe manje žive od junaka W. Scotta ili Dumasa oca. Stil mu je često ispod srednje ruke. Taj masivni radnik nije opisao pojedinca, nego kolektivnu dušu propalog, poživinčenog čovječanstva. Koji znaju, kolikom se upornošću gurao među Akademike, ne će toga pesimističnog, mizantropskog demokrata, koji ostavi četiri milijuna u doba, kada Mallarmé umrije kao siromak, a Verlaine kao očajnik — koji sve to znaju, ne će Zolu unatoč

Dreyfusovoj aferi držati velikim čovjekom, junakom. Energije je imao više od talenta, — o tome nema sumnje. Počeo je, jedući cijele zime suh kruh s uljem, pa kao pomoćnik u Fasquelleovoj knjižari. Svršio je vulgarno i tragično kao kakav Rougon-Macquart. Svaka njegova nova knjiga bijaše nekuda nov skandal. Bio je točan, neumoran radnik i u obožavanju rada je gotovo sav njegov moral. Vječna mu je zasluga, da se iskreno borio za što veću poetičku vjerovatnost, a velika je šteta, što je rđavo razumio Tainea, aplicirajući na roman kao neoborivu istinu hipotezu o milieu-u. Da je bio pjesnik, da nije prognao fantaziju iz romana, Pariz bi bio imao drugog Balzaca. »Passato el pericolo, gabbato el santo«. »Iza opasnosti rugamo se svecu«, i ne će, mislim biti gorega, ako tom prilikom upozorim na velikog pisca, koji je također mnogo tome pomogao, da je zolizam bio prije mrtav od Zole.

Tko je Elémir Bourges? Gdje i kako živi? Ne znam i javnost toga ne zna, jer je Bourges stidljiv i samotan, da ne reknem ponosan: pravi kontrast reklamskoga Zole, kojega ću možda još bolje osvijetliti ovako, negativno. »Es bildet ein Talent sich in der Stille« (Goethe). Znam tek to, da E. Bourges boravi negdje oko Pariza, čini mi se u Fontainebleau-u i da u deset godina napiše po jedan roman. Dosada napisao je »Bogomrak« (»Crépuscule des Dieux«) i »Ptice odlijeću, a cvijeće pada« (»Les Oiseaux s'envolent et les Fleurs tombent«). Ti naslovi, kako vidite, sasvim drugačije zvuče, nego »Pariski trbuh« Zolin. Bourges je tip čistih književnika, koji pišu samo knjige, koji žive na strani, koji ne zabavljaju svaki mjesec novinske reportere privatnim sitnicama i svakog tjedna čitaoce svog dnevnika pikantnim kronikama, kao što to čini većina današnjih pisaca, koji toliko pišu, da ne znam, kada misle i čitaju. On nije zabavljač pokvarenog high-life-a poput Jeana Lorraina. Nije pamfletist kao Tailhade ili Mirbeau. Nije stjegonoša stranke kao Barrès ili Zola; nije elegantan retor kao Paul Adam. On je umjetnik, samo umjetnik i reprezentant one ponosne, prezrive, samotničke, aristokratske, malo ne rekoh klasične čete, koja dade finoj francuskoj prozi prijašnjeg A. Francea, pa H. de Regniera, M. Schwoba, Rémy de Gourmonta i odviše rano preminule talente A. Samaina, J. Lombarda, J. Telliera, i tolike skeptične, zanosne ili romantične tankoćutnike, koji po Hugovom savjetu, »sakrivaju svoj život i šire svoj duh«. To su spasitelji tradicije, odabranog ukusa, spasitelji knjige od žurnalskog Moloha. Oni očuvaše čistoću

francuske proze i ako zolizam nije pobijedio, ne savladaše ga samo psihološki pripovjedači, Huysmans i dojmovi stranih literatura.

Tu nemam mjesta za analizu i karakteristiku Bourgesovih romana, a nemam volje, da potanje ispripovjedim njihov sadržaj. Taj je posao suvišan, jer to znači u neku ruku odati piščevu tajnu i travestirati njegov sujet. Elem, u »Bogomraku« se crni kroz Götterdämmerung Wagnerove muzike suton starih, viteških aristokracija. Knez Blankenburg-Este dobiva Wagnerovu partituru baš onda, kad od pruskih bajoneta mora bježati iz djedovine. »Bogomrak« je suton najfeudalnijeg njemačkog doma, koji umire u sumraku demokracije, u večernjoj melanholiji novih, teških, masivnih zvukova. Ako se ne varam, roman je inspirirala biografija onog vojvode od Braunschweiga, koji sniva u Ženevi, na mjestu, gdje poginu naša kraljica, vječni san u mausoleju, imitaciji groba veronskih Scala-Scaligera. Potomak Heinricha Lava, cara Otona, vojvode Augusta, »božanskog starca« (»senex divinus«) i antirevolucionarnih, antinapoleonskih hrabrih vojvoda, potomak Welfa leže u gibelinski gotski grob i ostavi usprkos obiteljskoj lozinci (»Immota fides«) silno svoje blago ženevskoj republici — za inat Hohenzollernima. Ali da samo pročitate, kakvi divni roman sastavi Bourges iz mršavih historijskih podataka! Talijanski buffoni i preljubnice kao Lukrecija Borgia, komornici s licem Ropsovog Mefistofela, rasipanje kneževo u Parizu Napoleona II. u hrpi nezakonite djece. Jedan sin se ubija u strahu od incesta, drugi postaje kockar i propalica, treći, najmiliji, radi ocu o glavi i stari ga knez ubije iz pištolja u veličajnom prizoru. Divno pokućstvo; kipovi; Apolon izrađen po knezu, kad je bio mlad; strahote da vam se srce ohladi; boje da vam se oči zabliješte: sve u prostom, prozirnom, divnom stilu. Pa onda, konac romana: ruševina — knez u svojoj smiješnoj, staromodnoj odori i tragikomičnom bijelom perju, sam, smiješan, ostavljen u sjajnoj parvenuskoj hrpi, koja se s cijelog globusa zgrnula, da čuje u Bayreuthu prve zvukove Götterdämmerunga ...

»Ptice odlijeću a cvijeće pada« je možda isto tako lijep, još ljepši roman, ali hrvatskog čitaoca ne zadovoljava toliko, jer se većinom događa u našoj divnoj Dalmaciji, sedamdesetih godina, prije bosanske okupacije. Bourges nije smogao istinskiju »couleur locale« (boju mjesta) od P. Lotia (Paskala Ivanović) ili od Mériméea, koji podvali, poznavajući tek »Put

Dalmacijom« opata Fortisa, cijeloj Evropi i Puškinu svojim lažnim guslarom Hiacintom Maglanovićem. Naslov romana su riječi iz pjesme, u kojoj Bourges bez uspjeha podražava našim tužbalicama. Krvna osveta, handžari, borba između »Morlaka«, Turaka i hajduka, slijepi guslari — sve je to opisano kao da su »Morlaci« neka vrsta talijanskih savremenika Grka i Rimljana. »Veli se, da ga je, dok bijaše na Cetinju, vladajući knez« (dakle današnji knez Nikola) »naučio scoconferradu«, (nekaku borbu noževima)! Buorgesovi dalmatinski mejdani su na vlas slični srednjevjekovnom »božjem sudu«! Spominje se i putovanje današnje crnogorske kneginje Dalmacijom, s hrpom mula i Crnogoraca. Evo i opet dokaza, kako se Francuzi ne mogu asimilirati tuđim prilikama, i kako smo mi, iako u srcu Evrope i na moru, u susjedstvu stare, civilizovane Italije, nepoznati evropskoj eliti duha!

Junak je tog romana ruski veliki knez Floris, koji se iza svih ljudskih sreća i nesreća truje iza brodoloma u Arabiji, na grobu pramajke Eve, na dohvatu groznog samuma. »Na tom svijetu je sve, što nije glupo, tužno, a sve što nije glupo, to je tužno« (Baškirceva). Bourges je dakle melanholik, kao većina modernih pisaca. Njegov drugi roman završuje veličajnim skeptičnim i pesimističnim akordom i harmonijskom molitvom panteističnom božanstvu. Revolucija ubi u Francuskoj veseli smijeh. »Ima tome već jedno stoljeće, što se književnost ne smije« (A. France).

U predgovoru ovog romana veli E. Bourges: »... Ja sam se u tom romanu učinio đakom velikih engleskih pjesnika iz doba Elizabete i Jakova i najvećeg među njima — Shakespearea... Naša su sadašnja remek-djela odista tako nakaradila i obezličila čovjeka sa svojom brigom oko prirodnosti i njihovim sitničarskim opetovanjem dnevnih stvarnosti, da sam morao pribjeći tome čarobnom ogledalu pjesničkom, da ugledam čovjeka u njegovoj veličini, njegovom junaštvu, njegovoj istini. Neka dakle čitalac pripiše ono, što u toj knjizi vrijedi, glavnom dojmu tih majstora plača i smijeha: Websteru, Ben Johnsonu, Fordu, Beaumontu i Fletcheru, Shakespeareu. Moje su tek pogrješke...

Najznačajnije je, da su Bourgesove osobe gotovo naši savremenici. Tko nije imao prilike zaviriti za kulise banalnih dnevnih događaja, ne će priznati njihove vjerovatnosti. No oni, koji su mnogo živjeli i doživjeli, budni savremenici Ludwiga Bavarskog i drugih, znanih i neznanih, junaka mo-

dernih tragedija, vjeruju i u veće, zagonetnije, burnije eksistencije od ovog bijednog Florisa, unuka Pavla I. Ako su te iznimke karakterističnije za naše doba od tucet-ljudi naturalista, budimo zahvalni francuskom pripovjedaču, da nas sili vjerovati, da i naše prozaično doba ima, kao i svako drugo, junaka i misterija. Zašto da umjetnici prikazuju tek svakidašnjost, koju dobro poznajemo? Što znamo, manje nas privlači, manje je poetično od onoga, što je nepoznato, tajanstveno. Čemu umjetnost, ako je tek podražavanje onoga, što vazda imamo pred očima i što se najzad ne može kopirati? Nije li, naprotiv, umjetnost: zlatni, visoki, slobodni toranj, koji nas spasava od vulgarnosti i kojemu treba zemlja, realnost — samo za to, da na njoj čvrsto stoji? Nije li idealni, imaginarni čovjek više čovjek od realnoga, kao grčki kip što je više čovjek od Zolinog Jacquesa Lantiera? Da nije taj nereklamski, nepoznati Bourges, koji piše kao Flaubert ili Walter Pater, istinskiji od Zole? Tko zna!

U Parizu, mjeseca listopada 1902.

Narodne Novine, br. 242. od 21. X. 1902.

APAŠI

Apaši? Pune su ih pariske novine već godinu dana. Njihove herojske borbe i podvige opisuju u tančine novinarski dopisnici. Manda i Leca, njihovi harambaše — danas već u novokaledonijskom sužanjstvu — bijahu na glasu kao Rostand ili famozna braća Coquelini, dok je njihova zajednička ljubavnica — leur folle amante — potamnjela svojom slavom večernju zvijezdu Sare Bernhard. Casque d'Or — Zlatna Kaciga — tako se zove ta djevojčura s mršavom žutom kosom, i zbog nje se prolilo više krvi, nego zbog ma koje baletske plesačice ili sestre Barrison, žalosne uspomene. Njena bijedna, zločinačka, kokotska kosa je blijedo, lupeško sunce i s tog nervoznog dekadentnog planeta kaplje na pariski ledeni pločnik vrela krvca najboljih vitezova i apaških zatočnika.

Kad ona — Zlatna Kaciga — »lumpuje«, komentiraju to veliko djelo ovdašnje novine kao putovanje gosp. Loubeta, kao filalkoholski članak g. Duclosa, Pasteurovog nasljednika, ili kao novu toaletu glumice Réjane. Toj curetini bi trebali podići spomenik pariski novinari — oni, koji s njom najviše zarađuju i najviše se čitaju. Ona je Helena tih revolverskih Homera, med reporterskih sjekira i buzdovana. Nježna, romantična Atala Chateaubrianka ne bijaše bez sumnje čuvenija od te pariske Indijanke, radi koje si derahu s leđa kožu Ménilmontant i »boul-Sébasto«, slavni Crveni Brijeg i Pariski Trbuh (Halles), pun vina, mesa, riba i voća.

Bez Zlatne Kacige i bez gospođe Humbert dosađivali bi se sudije, odvjetnici, debele »piplete« (vratarice) i blazirani, monoklirani dokolnici i lijenčine. Ona je simbol žene iz proletarijata, simbol krvave, blijede, gadne Venere — »Venus calva!« — i ljudožderske Astarte, simbol pariske žute, električne noći i opasnih ćorsokaka s kesarošima pod starinskom, lupeškom laternom. Da živi Zola, stvorio bi jamačno iz te vulgarne ženetine simbol trulog Pariza, trule Francuske: »— U Berlin, u Berlin! . . . « Iz artistične Baudelaireove i iz narodne Bruantove pjesme vijaše već na nas njena pijana, tvrda, besti-

jalna, krvava, lahkoumna duša. Pralja, krojačica, modistica, sudoperka u penziji — što je ta otrovna ženska gljiva, što joj njeni vitezovi nadjenuše tako pjesničko, arhajsko ime? Ona — Zlatna Kaciga — je Slava, pariska slava. Čudim se, kako se Francuzima još hoće biti slavni ljudi, kad brujanje Berthelotovog hemijskog lonca i stentorski glas posljednjeg Barrèsovog neuspjeha kod izbora nadglasuje, nadvikuje patčije žvatanje ove apaške kraljice i krave muzare revolverskih žurnala.

Apaši i ta njihova kraljica spadaju, dakle, u stalnu rubriku pariskih najčitanijih novina. Poznati Talmayr interviewira apaše kao drugi što interviewirahu njihovu diku, njihovu zlatnu kneginju, ljubiteljicu cigareta, roman-feljtona i bijelog vina s oštrigama. Jedni pišu o apašima, jer moraju, jer nemaju što drugo pisati. Drugi jer cio svijet o njima, o apašima, govori i piše, premda preziru to pleme i njegovu slavu. I ja im evo pravim reklamu, na utjehu slavnih naših pokojnika gg. Udmanića ili Brkanića. To je onako, kao ona stara slika sa smijehom. Jedni se smiju glupo, bez razloga, drugi se smiju glupim smijačima, ali svi se smiju tek da se smiju i oni — koji to ne će.

Slučaj s apašima je vrlo, neizmjerno poučan. Ta vulgarna, krvava, doživljena kronika karikatura narodne epopeje punija je od Fedrove fabule praktičnih zaključaka. Apaši imaju — poput Rima i lijepih žena — svoju veličinu i svoju dekadenciju. Pošto svaki oda zla brani apaškinju, koja ga hrani, apaši su vrsta modernih vitezova. Viteštvo nije dakle pokojno. Ono živi, cvate, buji u pariskoj najgoroj fukari i čeka svog novog Cervantesa. Dok potomci francuskih i ne-francuskih križara pozlaćuju jevrejskim novcem trule grbove i izlažu u yankeeskoj Americi čare svoje osobe i svog imena pred milijardaškim kćerima, apaški njihovi drugovi, plebejci poput sira Capeta, imitiraju vitezove hajduke, otmičare, kao pravi trubaduri žena, u kojih pokadšto ima zlatan pâs, ali nikad dobar glas.

Apaši su dakle feudalci, romantici. Vole noć, nož, vino, žene. Casque d'Or je sjajna mjesečina njihovih dragih, najdražih noći. Sastajahu se u »špelunkama« oko tržnica u onom nesnosnom »Podrumu Nevinih«, kod »Anđela Gabriela«, kod »Noćne Ljepotice«, podsjećajući strahovitom romantičnom slikovitošću na onu lopovsku crnu ruku »kod čiče Naočara« (r. des Anglais) u crnom, trulom gradskom dijelu između crne Notre-Dame i drevne Sorbone. Slikare i crtače, kao što su Steinlen i Willette, privlače apaši zanimljivom, klasičnom i u

isto vrijeme modernom, naturalističnom grdobom a žene viteštvom i viteškom navikom, da plaćaju ženske usluge nožem, prijateljstvom i krvlju. Anarhisti i mnogobrojni neprijatelji reda gledaju u njima svoje kolege u popularnom izdanju, vrstu razbojnika u šumi pariskih starih kuća, dok apaši pružaju u isto vrijeme obilnu građu novinarima i romanopiscima, često izvrsnim, kao što je pisac knjige »Bubu de Montparnasse« (Bibi, Toto, Totor: to su pariski nazivi fakina i lopova, od prilike kao naš Petrica).

Policija voli apaše kao vuk što voli jagnje, mačka miša, kao apaši što vole »mišeja« (čovjeka s novcem), junak junačkog protivnika. Račundžije i buržuji ih vole kao svijetlo sjenu, kao pikantni, krvavi »krem« njihove monotone, tužne, dosadne eksistencije. Šovinista gleda u njima nešto narodno, pa ga opominju na Bayarda, vrlog viteza, na junake Montépina, na savremenike »truffanda«, gđice. Scudéry i na grozne »crne mise« krvnice Voisin. Amateri, ljubitelji velikog, poetičnog, krvavog i stupidnog zločina — u Parizu ima i ovakovih ljudi — raduju se, te civilizacija još ne uništi »gole duše«. Apaši dakle zanimaju cijeli svijet i nanovo mi dokazuju, kako je lako zabavljati i jedan Pariz.

Na glavu kapicu, oko vrata maramu, zgodnu za udarce čika Franje (»coup du père François«), za pojas katalonski nož, u džep »pétard« (revolver), pa ako još imate gorilske šake, hijensko srce i mandrilsku fizionomiju, vaša je reputacija gotova. Čini se, da svijet to više obožava »crapule« (žabu) pod ljudskom finom kožom, što je civilizacija rafinovanija. Mi se čudimo najviše onima, koji su najmanje mi, najmanje nama slični. Čudimo im se, jer ih ne pojmimo. Inteligentni, nervozni, nostalgijski Pariz najviše se divi apaškim instinktima, njihovoj energiji. I ovo obožavanje je svijestan ili nesvijestan kult energije. Napoleon je dobio u Bubuju s Montparnassa ili u Totoru s Villette dične nasljednike. Tremblez ô lourdes Allemagnes! Strepi, pepele Bismarckove doge! Vive la canaille!

Pisac ovih redaka poznaje prilično dobro apaše i apaške običaje. Stanujući u prvo parisko svoje vrijeme u jednom njihovom gnijezdu, tamo pored stare, tužne tamnice Roquette, gdje se do juče gilotiniralo, imao je (pisac ovih redaka) u društvu bosanskih tamburaša čast biti nišan apaškog revolvera. Od onda ga Apaši dosta često napadoše na ulici. Jedared, na primjer, kad je (pisac ovih redaka) bio u društvu s mostarskim

pjesnikom Dučićem. Vjerujte mu (piscu ovih redaka), da nije apaše orobio. A da je ostao živ i zdrav, dokazuje taj krvavi, strašni članak.

U Parizu, mjeseca travnja.

Narodne Novine, br. 94. od 25. IV. 1903.

»PROROCI«

To je naslov najnovijoj knjizi Adolfa Brissona, saradnika »Tempsa« i »Figara«. To je lijepa knjiga, galerija dobrih portraita, sličnih karikaturama, jer svaki vjerni portrait je malacko karikatura. Autor je đak Sainte-Beuvea, nasljednik velikih francuskih biografa, Froissarta, Saint-Simona, gđe. Sévigné ... Ironiju je uzajmio od A. Francea. Slatko, ne gorko ruganje. Ta knjiga ima snagu anekdote, a anekdota je lice, pokret, karakter, čovjek. Čovjeka bo treba ne samo pojmiti, nego i vidjeti. Govori, da te vidim — reče Pitagora. Pokaži se, daj se interviewirati, da te pojmim — mogli bismo reći mi. Znati, da je Aristofan bio ćelav (kao Hobbes), vrijedi više od svih filoloških kombinacija, Aristotel je nosio na trbuhu kožni budželar pun ulja i iza smrti ostavi u svojoj kući silesiju zemljanih vrčeva. Veliki Johnson je nosio u džepu korice od naranče. Milton tvrdo izgovaraše »r«. Erasmus nije jeo ribe, premda je rođen u ribarskom gradu. Bacon ne trpi vonja od teleće kože. Descartes ima — poput Rousseaua — dvoje-troje nezakonite djece. Veliki Harvey ima gadno pismo i šeće u košulji po svojoj sobi. Wagner silno voli svilu i kadifu. Zola nema nikada lijepe obuće. Turgenjev je i tijelom gorostas, kao Flaubert. Mozart je lakoumnik, Hoffmann, Poe i Verlaine su pijandure i t. d. Što bi bila klasična povijest bez Plutarha, bez Svetonija, bez Salustija? Što bi bila Engleska, old England, bez Aubreya, bez Boswella? Što bi bio Goethe bez Eckermanna, Francuska bez divnih svojih kroničara? Sjena, velika tamna sjena, slična sjeni avonskog vječnog labuda.

U »P r o r o c i m a« se ne besjedi o Jeremijama, o Pitijama, ili o gđi. de Thèbes, modernoj Silviji pariskoj. Naši proroci su obično elegantno odjeveni, vrlo su pozitivni, jer su većinom socijalisti. Svi ti ljudi iz protivničkih tabora imaju to zajedničko, da vjeruju u budućnost i u sebe. Svi su, prema tome, više ili manje smiješni. Ova knjiga je dakle humoristična, da ne reknem satirična. Socijalist G u e s d e, n. pr. bio je vrlo, vrlo siromašan. Danas sjedi u svojoj, u lijepoj kući. Poput Gor-

koga, Maksima, taj gorki Julije nije se uzalud bitandžio u papučama Karla, velikog Karla Marxa. Te papuče bijahu kapital. Guesde piše — ô, mon Dieu! — i stihove! Nije zavidnik, ali o Jaurèsu, popularnijem drugu, veli — Jean Jaurès? On ima odviše dara... On je artist (pelivan).

Jaurès je nećak admirala. I on je imao slabost pisati stihove, kao Julije Cezar. Socijalist Allemane zna ljubiti, ali i u mržnjama je pravi majstor. Otac belgijskog socijaliste Anseele-a bijaše postolar. Bijaše ponosit. Nije htio krpati cipela, kojima nije bio autorom. Njegov sin se tješi u teškim časovima Molièreom. I on, dakle, voli stihove. Vođa belgijskih socijalista Vandervelde je milijunar. Stanuje u kneževskom dvoru de la Hulpe. Jelisej Reclus, duša modernih anarhista, je vegetarijanac. On i njegovi učenici boje se krvi svinjske, goveđe ili pileće kao đavo tamjana. Eug. Baudin, bivši socijalistički zastupnik, sjeća našeg umjetničkog i nasmješljivog reportera na Tolstoja i na Sarceya. Taj bukolični dobričina je orijaš, lončar, crtač, kipar i kemičar. I on, dabogme, pravi stihove. Propovjednik Ollivier je slavan kao najstariji glumac. Ovako govoraše u crkvi: »Ovakove su moje teorije i zabranjujem vam razglabati ih, i zabranjujem misliti da su za kritiku. Ja znam, da neki profesori podupiru druge nauke, ali ja ću slegnuti ramenima pred njihovom glupošću...« U tome je svećeniku bez sumnje duša XIII. vijeka i jezik Abrahama a Santa-Clara. — Leon Bourgeois, bivši predsjednik haaške konferencije, sada predsjednik komore i škole visokih nauka, mrzi crkvu i vjeruje u Augusta Comtea. Zovu ga Bourgeois le Juste: pravedni građanin. Ne gradi stihova, ali pravi kipove, poput vojvotkinje d'Uzès ili Sare Bernhard ili poput Sokrata, ako hoćete. Ljubeznost mu je radikalna, kao i oportunistička karijera. — Kad bijaše Waldeck-Rousseau, tvorac zakona o kongregacijama, izbavitelj Dreyfussov, đakon svećeničkog zavoda, reče jedan profesor: — »To momče je primjerne pobožnosti i rijetke pameti. Jednog će dana ući u naš red i postat će propovjednik...« U 35. godini bijaše ministar. Iza Thiersa ne vidje Francuska ljepše karijere. Kao advokat zarađuje godišnjih 300.000 franaka. Nije pjesnik, ali nije rđav pastelist. Voli more. »Ima ljudi počešljanih tek što se rode«, veli za nj Brisson.

Zola opet grdi cio svijet, sve pisce — osim Emila Zole. Taj naturalista i humanitarac zna mrziti kao antisemit Drumont, što svaki dan ide u crkvu Gros Caillon blizu Invalida,

kraljevskih i carskih, dragih Taineu i Barrèsu. — Déroulède je u svemu teatralan, i to nije čudo, jer pisaše osim stihova i drame, i jer mu je mati sestra dramatičara Augiera, iz artistične loze Pigaulta-Lebruna. — Predci Fr. Passya, apostola mira, što primi Nobelovu nagradu, mahom su ljudi ratnici. Passy ima stol Napoleona na Elbi. — Kad je A. France, drug Huga, Banvillea i Verlainea, sagradio moderni francuski Parnas i pošao u Grčku i Siciliju, poput Horacija i Terencija, diže mu neki potomak Panovih pastira zlatni lanac i skupocjenu novčarku, udarivši ga glavom u trbuh i naučivši ga »da domovina Teokritova nije nimalo neprijateljica civilizacije.« — George Clemenceau, ta »mòra ministara i dželat ministarstva« ima oko mongolskog ratnika. Mrzi Pariz. Njegovi stihovi (bolji od Déroulèdeovih) su na kamenu pored istočnika u njegovom rodnom mjestu. Mladićem ode u New-York i tamo je kod prijatelja knjižara učio dan i noć, dvije godine. Taj bezbožnik drugovaše sa svećenikom Arcisom, a današnji su mu pariski susjedi oci Jezuite. Voli svoj vrt i svoje kokoši. Podnosi zimu kao sjeverni medvjed.

Najljepši je od tih članaka o Magnaudu, »dobrom sudiji«, predsjedniku sudbenog stola u Château-Thierry-u, rodnom mjestu ironijskog fabuliste Lafontainea. Na kući g. Magnauda, zemljaka Tartarina Taraskonca, don Quichotteovog susjeda, strše velika slova: »Prosti stan«... Taj sudija je vrlo blagoglagoljiv, poseur, cabotin, glumac. Nosi gotove fraze, kao: — »Ja imam tek jednu nadu, a ta je: pronaći nevine«; ili: »Bolje je odriješiti krivca nego osuditi nevina«, Château-Thierry je nakrcan razglednicama, na kojima je »Dobri sudac« na konju u svojoj sobi, u sudačkom kostimu. Dobri sudac obožava reklamu. Dobri sudac slika filantropsko svoje tijelo, tu grudu praha zemaljskoga, kao Tolstoj, kao plemeniti grof što pozira u mužičkom ruhu. Cijela jedna soba dobrog sudije je zalijepljena autografima i izrescima iz novina, što govore o njemu. On voli da svakog mjeseca troši po 500 franaka samo na biljege za pisma, pa još da odgovara na sva!

Što velite? Što mislite o ovim i ovakim prorocima? Aplaudite! Odviše ih je, jer je malo odabranih. Nema fajde, najsmješniji su baš oni, koji su najnapredniji, najpozitivniji. Je li prava veličina korisni šljunak ili zlato u nepoznatim dubljinama? Što velite za proroke, koje, zbog njihove ugojenosti, ne bi zacijelo poštedjeli lavovi žreca Daniela? Njih ne hrani gavran ili pustinja. Njihov kompromisni, teatralni, reklamski

karakter često je već opisan, opjevan. Njihova naivnost često spada u zoologiju. Njihov altruizam à la predsjednik Magnaud imponuje najviše ljubiteljima »anzihts«-karata i feminističkim guvernantama. Gotovo svi su retori, artisti. Većina ih pjeva, pjevucka, pjevulji. Optimiste, da vam pamet stane! Vjeruju u sreću na zemlji: »Sva sreća, rukom nedosegnuta, je san« — kako pjevaše Soulary. Proroci vjeruju u sebe. Vrlo su praktični ljudi ili vrlo nepraktični. Praktični su kao Seb. Faure, anarhist, koji, grdeći svojinu i posjednike, zarađuje brbljanjem od 2—3 sata po 2—3 tisuće franaka. Na zdravlje, gospodo proroci! À la votre, citoyens!

No, s druge strane, koliko snage i veličine u nekim od ovih Kleontovih i apostolskih nasljednika! Koliko zdravlja i zdravog, srećnog umnog uboštva!

Koliko značaja i energije! Gledajte samo Drumonta. Čelik. Radi kao Balzac, živi kao kapucin. Za prvu, izvanrednu svoju knjigu, za »Židovsku Francusku«, riskirao je sav svoj teško ušteđeni kapital (10.000 franaka), zdravlje, svoje noći, svoj život na onom poznatom mejdanu s Arturom Meyerom. Energija toga pobožnog i poštenog apostola atavističke mržnje je jednaka junaštvu kapetana Marchanda, što je prekružio najcrnju Afriku. Jaurès malo te ne bi ubijen od momaka marquisa de Solages. Déroulède je junačina, krasan čovjek, kao miroljubac Passy, kojemu reče 1896. u Budimpešti grof Apponyi: »Osušiti vrelo suza, otvoriti vrutak sreće, evo, slavna i draga starino, na što ste upotrebili svaki tren plemenitog svog života«.

Proroci su srećnici, poput većine čudaka, poput neumornih radnika i tvrdih vjernika, da ne reknem fanatika. Najveća je nesreća glupost, a oni su vrlo, vrlo pametni. Najveća je nesreća, dalje, ne imati iluzije. Zbog toga se taj čar Daudetovih četvrtaka, zbog toga se ta »egipatska paoma«, to čedo Montaignea, taj najveći živi čarobnjak francuskih slova, zbog te iluzije se Anatol France pomiješao među socijaliste i filantrope. Starcima je teško samotovati na skeptičnim visinama. France želi prije smrti zagrliti cijelo čovječanstvo, vjerovati, što više ljubiti, jer je vjera, jer je ljubav sreća. Ako nije sreća direktno, svakako je put do sreće dobrog sudije Magnauda, do sreće dobrog bourgeoisa Bourgeoisa ili do sreće Julesa Guesdea, sličnog Daudetu — i Carjatu fotografu. Proroci su vrlo zabavni, najzabavniji, kad drugi ne moraju njihove igre plaćati teškim novcem ili — krvlju. Jedan od najvećih proroka bijaše crveni, krvavi realista Muhamed.

Ja se evo zabrbljah. Šta ću, kad su proroci sve, samo nisu dosadni. Smiješni su, no ima i smješnije čeljadi. Proroci su zabavni, proročići su dosadni.

U Parizu, mjeseca svibnja.

Narodne Novine, br. 110. od 14. V. 1903.

AMORI ET DOLORI SACRUM

(Svetinja boli i ljubavi)

Tako zvuči napis na jednoj crkvi u Milanu, gradu Beylea-Stendhala i na najnovijoj knjizi posljednjeg njegovog učenika. To je možda ponajbolja Barrèsova knjiga, kristal njegove moralne doktrine, slika njegove ponovljene duše, a po obliku pandan finog, rijetkog djela »O krvi, o raskoši, o smrti« (1895.). »Pravo reći, te stranice su himna« — veli pisac i spominje sv. Ružu de Lima, što reče, da su suze najljepše blago ovog svijeta.

Amori et dolori sacrum je elegijska himna. »Putridini dixi: pater menses; mater mea et soror mea vermibus«[1]) To je žalosna knjiga. Kad su ljetni dnevi hladni, suzni i tmurni, ugodno je prolistavati tužne knjige.

Da ne opetujem (jer pisah već o Barrèsu), reći mi je, da je i tu glavna tema doktrina francuskog nacionalizma. I to je knjiga moralnog umiranja i uskrsnuća. Barrès je u Mlecima (na početku knjige) individualist. Kao pisac prvih svojih subjektivnih i »egoističnih« romana opaja se Venecijom, najopojnijim vijencem tragične, dekadentne slave na zemlji, a na kraju knjige postaje altruist, slavi svoju otadžbinu, Lorenu, gvozdeni bedem Francuske i latinskog svijeta protiv Sjevera.

U toj knjizi je podigao trajni spomen Stanislavu de Guaita, glavi francuskih mistika i uskrisitelju Kabale, svomu prijatelju, utemeljitelju reda *Ruža i Krst,* umrlom u 35. godini. U tome tipskom plemiću (opisanom pod imenom Saint-Phlin već u Barrèsovim romanima) je duša stare Lotaringije, simpatijski izvor ekskluzivnih teorija: čisti srednji vijek. Kako pokojni Guaita bijaše porekla talijanskog i njemačkog, reprezentira dojam germanskog mudrovanja i talijanskog starog artizma na francusku dušu.

U ovoj zbirci uspomena i doživljaja ima i krasni govor Barrèsov kod otkrića spomenika velikom Leconte de Lisleu

[1]) »Truleži rekoh: otac si mi; mati moja i sestra moja (rekoh) crvima«.

u Vrtu Luxembourgu. »Slonovi, lešinari, leopardi i bivoli, svi tragični, što ih pase taj divski čobanin po bakarnim krajevima, čine se autobiografijom . . . «

Senzibilitet, osjećanje Barrèsovo je čisto kršćansko, a ako je njegova riječ pristupačna tek odabranijim čitaocima, biva to s toga, jer je teško zamisliti čistog katolika bez katoličke vjere. Misao, logika Barrèsova je moderna, dok mu duša, i rekao bih, simpatije spadaju prošlosti. Otud onaj teški, hamletski, skeptični i dogmatski ton njegove riječi, otud njegova tuga i zanos u isti mah — kao u velikih humorista. Zamislite Pascala kao modernog političara i »snoba«, dajte mu estetičku žicu Lamartineovu i melanholiju B. Constanta ili Stendhala, i eto vam čovjeka sličnog Barrèsu. »Naslada dugačkog, metodskog razmišljanja nije nevrednija od zanosnog maštanja«. — »O teškog li očajanja u pretjeranoj nasladi!« Barrès je rođen samotnik, pesimist i zato se načinom osjećanja izjednačuje s pustinjacima. »Kršćanski remete nazivahu živjeti za vječnost ono, što mi zovemo posmatrati se, shvatiti ništavilo života«. Barrèsov put vodio bi — kao i Huysmansov — u samostan, da je kršćanstvo tek neko izvjesno duševno stanje, a ne tvrda vjera. I Barrès doduše vjeruje, ali u — aktivnu energiju i u domovinu, jedino vrelo toga poganskog, klasičnog morala. »Slava bez vlasti je dim tuđe pečenice«. Francuska je Barrèsovo božanstvo, dok je čist katolik, kako mu već ime veli, universalan, kao Crkva što je internacionalna.

Simbol te pedantne i tople, te suhe i sentimentalne, aristokratske i šovinističke, katoličke i individualističke autobiografije je Venecija.

Venecija! Pero mi klizi iz ruke. Pali me iz daljine »vatra« d'Annunzijeva. Sjaji se i bliješti kao slavni opal carice Jozefine, imenom »Požar Troje«. U Turnerovim magijskim bojama, a sutonskim melodijama našeg Medulića, u snažnim stihovima onog kršnog Njeguševog junačine ljulja se, gizda se zlatna i crvena Duždeva galija s volujskom glavom i s vratom labudskim. Mleci, posljednja Sireno mora Jadranskoga, sušičava i bolna od modernog industrijalizma i antiartizma! Sjene Zrinjskih i Frankopana, što lutate u Tintorettovim sjajnim plaštovima i u grimizu Veronesovom, pozdravite mi zelene obale Brente starog »ilerskog« pjesnika i onog hrvatskog stražara. To je Šenoin stražar, a oko njega lebdi mir sjetnim, tihim, srebrnastim, mjesečinastim krilom nad crnom lagunom i nad pustim Lidom, što je sneveselio, rastužio i besćutnog Th. Gautiera.

Barrès, razumije se, nije prijatelj mletačkih arhitekturskih restauracija, jer voli taj grad baš zato, jer je tako samotna, tako tragična, jer umire kraljica mora Jadranskoga. Venecija je poput provansalskog mrtvog grada Mrtve vode (Aignes Mortes) divna močvara, groznica, halucinacija, samrtna agonija. Lijepa je i trula kao »ruže i manjolije, što ne pružaju nikada pjanijega mirisa i ljepše boje no u času izdisanja«.

Barrès stanovaše u Fondamenta Bragadin. (Jednog Bragadina živa ogulište.) Odmara se na mramornoj klupi, gdje je sjedio Taine, njegov učitelj i ovako umovao: »Nijedan misaon čovjek ne može se nadati«. Venecija je najveća danas, kad nad mrtvom, crnom lagunom caruje ovo Vijeće Desetorice: Wagner, Taine, Gautier, Mickiewicz, George Sand, Musset, Byron, Chateaubriand, Goethe i Leopold Robert (slikar *Odlaska ćozotskog na more,* zaklao se u ovom kobnom gradu radi udovice Šarlote Bonaparte, napisavši: »Ja bolujem od prevelike čežnje«). Tu, u zaseoku mira, primio je Byron Shelleya i šesnaestgodišnju kontesu Guicciolli. U ovom mrtvom gradu je obolio, te njegov mrtvi mozak bijaše, po jemcima, hrpa ludog ďubreta. Barrès Byrona toliko voli, jer glavom liči na velikog Lotarinžanina — na Karla Smjeloga. Tu je Wagner umro i tu je komponovao. Drugi čin Tristana su »groznice, što se noću penju sa laguna«. Tristan pjevaše: »Svijet — to sam ja sâm«.

Kao kad prostruje žmarci kroz golubinje perje — taka je lijepa Mlečanka, kad veže oko vrata rubac. A. France reče negdje, da bi njen kostur, kako je krasan, prepoznao u svakoj kosturnici . . . Kroz poznu noć krvari krik — to je krik mačke, koju davi današnji gladni Mlečanin. A sav taj rasap i tu sjajnu bijedu gledaju palače, »sjajne i ružičaste odozgo, zelene i vlažne odozdo«. »Cà d'Oro bi, rekao bih, potresao lagunski dašak kao žensku nježnu čipku, pa ipak to arijelsko zdanje stoji od XIV. vijeka . . . «

Opis večeri toga mirnog grada najvećih, najsakrivenijih, najsubjektivnijih, najsuptilnijih modernih nemira je prekrasan. Žalim, da ga zbog ekonomije mjesta ne mogu prevesti. »Pođoh disati mirtu u pustinju. Kako da pokažem njen miris? Poezija mu dolazi baš otuda, što se jalovo prosipa i raspada u mijazme zloglasnih obala.«

Barrèsov stil je ovdje jasan, sjenast, proziran, krhak kao muransko staklo, težak i sjajan poput noćne žalosne lagune. Filosofija se tu rastapa u zlato poezije, poezija prelazi u refleksiju, putopis se pretvara u pjesmu, pjesma u roman, roman

u didaktiku. Sve to daje ovoj doživljenoj, lapidarnoj knjizi čar budnog sna i snagu prosnivane jave, purpur senzacije i clairobscur elegijske misli. Ovakve knjige, ovakve impresije najbliže su životu svojom direktnošću i formom, koja može amalgamirati sve pjesničke oblike.

Barrès je naišao u »vezenom Mletku latinskome« ono, što nama toliko treba: disciplinu, mjeru, vjeru, uvjerenje. Venecija mu bijaše visoka škola harmonije, kao Goetheu. Zbog toga toliko čeznuh, dok mi padaše iz ruke ta knjiga, rijetko i za rijetke, i dok kucaše na prozore bolesna ljetna kiša. Gdje si, Minjono, pa da mi zapjevaš pjesmicu o zlatnim plodovima, o krovu na sjajnim stupovima i o kipovima, što mi besjede mramornim ustima: »Was hat man dir, o armes Kind, gethan?«

Pjevaj, draga Minjono! Jer je Venecija, jer je ta lijepa Italija najljepša ovako izdaleka, kad o njoj sanjamo u sjevernom snijegu ili u monotonoj pjesmi crne pariske kiše.

Nada, br. 18. god. 1903., str. 250—251

USPOMENE SIMBOLISTA

Simbolizam postaje u Parizu sve više i više anekdota, uspomena. To ćutke priznaje i Adolf Retté, jedan od najaktivnijih simbolista u novoj svojoj knjizi. (Le Symbolisme, Anecdotes et Souvenirs.) Naturiste, Humaniste i pristalice Francuske škole govore već o simbolizmu kao simbolisti što govorahu o Naturalistima i Parnasovcima. I odista, simbolizam je, kao škola, spao na najniže grane. Mallarmé i Verlaine, simbolistična teorija i najsjajnija praksa, davno su već pod ledinom. Jedan Moréas je pao u čist klasicizam, pošto je uzaman s Ch. Maurassom kušao utemeljiti Romansku Školu. Velika većina ostalih simbolista je izašla iz uske, mladenačke simbolske doktrine i nakalamila na dosta sterilni simbolizam socijalnije i realnije misli. Simbolizam dakle danas nije mrtav, nego ponovljen, sinteza. »To je nauka i djelo simbolizma« — veli Retté na koncu ove knjige. »Ne će nam donijeti čuvenost pored ljubitelja uskog realizma ili cyranovske poezije. Ali kad dođe dan pravde, donijet će nam, možda, slavu«.

Simbolizam nije imao velikog i vidljivog spoljašnjeg uspjeha s mnogo razloga. Glavni je, da su veliki pariski žurnali, te trublje običnog uspjeha, obično u rukama ljudi novčara, bez viših umjetničkih pretenzija, često ljudi nepismenih. Žurnalist i artist su i u Parizu često oprečni pojmovi, a nije uzalud kazano, da u svakom Francuzu drijema pedantni i konservativni B o i l e a u. Nedavno je H a r d u i n, saradnik »Matin«-a, napao vladu, jer je dala C. Mendèsu izraditi izvještaj o francuskom pjesničkom razvitku tamo od 1860. Neartističnost francuskih parlamentaraca je poslovična. Rijetki su političari kao rušilac ministarstava Clémenceau, sjajni pisac, napisavši među prvima o sunčanom, apolonskom slikaru Cl. Monetu divnu studiju. Drugi razlog relativnog neuspjeha simbolizma je nepomirljiva kritika simbolista, njihov neizmirljivi odnos spram »starih« i »dospjelih«. Sully-Prudhomme govoraše, da ih ne može čitati, a da ne izgubi disanje. Oni mu odgovoriše, da se ne čude, jer nema daha i široke grudi. Lažni rodoljubi su ih

bijedili s izdajstva, jer im se više sviđao Ibsen od Rostanda, Swinburne od Deroulèdea, Rodin od Puecha. Najviše je škodila simbolizmu ekskluzivna estetika, »toranj od binjiša« tih pjesnika. »Simbolizam je izraz individualizma u umjetnosti«. Tako definira novu školu jedan od njegovih najboljih kritičara, R. de Gourmont. Simbolizam bijaše dakle, po mišljenju mnogih, nesocijalan, antisocijalan, premda je n. pr. Verhaeren velik socijalan, upravo socijalistički pjesnik, L. Tailhade silan pamfletist i moćan suradnik ratobornog lista l'Action. Quillard drži konferencije, Ferd. Hérold i L. Dumur utemeljiše slobodoumni i međunarodni list »Européen«.

Borba simbolista bijaše često herojska, ali i nepravedna, pristrasna, jer heroji nisu profesori, i jer su njihovi protivnici još manje birali oružje. Simbolist Aurier je ismijao romane Jul. de Glouveta. Taj Glouvet ne bijaše nitko drugi, nego čuveni Quesnay de Beaurepaire, glavni prokurator. Pošto A u r i e r štampa malo slobodnu, razgolićenu ljubavnu pjesmu, Glouvet-Beaurepaire uništi sudbenim putem njegov list. Retté priznaje: »Osobno, ja sam napadao Zolinu teoriju o umjetnosti, branjenu u raznim člancima, gdje pokazivah, danas to priznajem, više strasti no pravednosti«. Pokojni Henry Fouquier je zvao simboliste »pivarskim mrcinama, Heliogabalima javnih kuća«. Art. Byl je, opet, nazvao novoimpresionistički poentilizam (Luce) »chiure-de-mouchisme«. Vrlo je zabavno, kako su simbolisti nasamarili poznatog beoćanina Nordaua. Kad je pisac Paradoksâ spremao materijal za E n t a r t u n g, dolazio bi redovno u kafanu François I. (na boulevardu Saint-Michelu). Pošto simbolisti osjetiše, da je u blizini uhoda, stadoše ga dogovorno vući za nos. Jedan glasno priznavaše svoje protuprirodne navike slaveći ljepotu uniseksualne ljubavi. Drugi su gutali mrvice od kruha — bajagi krugljice od hašiša ili opiuma. Nordau je sve savjesno bilježio i tako složio svoju pamfletsku, na oko naučnu knjigu. Mirbeau, opet, u svom reklamskom zanosu zove u onom članku (Figaro) djela Maeterlinckova bolja od najboljih Shakespeareovih. Kritičar Doumic »vlažnih ruku« je nakaradio Verlainea u Révue des Deux-Mondes, organu »stare krntije Ferdinanda« (Brunétièrea), gdje ipak izlaze stihovi simbolistâ H. de Régniera i M. Guérina.

Ne treba nipošto misliti, da simbolisti bijahu složni u teorijama. Retté je među prvima ustao protiv tiranije Mallarméa, proroka škole.

Malo je simbolista mislilo sa slikarom Ch. Henryem, da crta, što se penje s lijeva na desno, znači tugu, dok potez, što silazi sa desna na lijevo, izražava radost. Nema sumnje, da u simbolističkom obožavanju Mallarméovog suptilnog talenta ima mnogo snobizma. Na čuvenim njegovim utorcima bijaše mnogo zvanih, malo odabranih. Tako neki šaljivčina napiše tajanstven, zagonetan sonet, parodiju Mallarméovih, dade ga pjesnikovom apsolutnom poštovaocu Bern. Lazaru i taj štampa naskoro članak, gdje otkri tisuć nepoznatih ljepota i dubokih tančina u toj mistifikaciji. Na Mallarméova posijela je dolazilo dvije godine ćosavo, korektno čeljade, a kad je izostalo, nije znao gazda i nijedan od uzvanika, tko je taj neznan junak, sličan Sremčevom »Nepoznatomu« u Ivkovoj slavi.

Nema sumnje, da ima malo umjetničkih struja herojskijih i tragičnijih od ove simbolske. Poznat je mučenički život Verlainea, Baudelairea. Daroviti Jules Laforgue, lektor njemačke carice umre mlad i zelen. Fr. Corbier, matematičar i poliglot, bacio se u ledenu Senu s Arkolskog mosta. Emanuel Signoret, sv. Ivan simbolizma, umre u cvijetu mladosti; ubio ga ideal. I Aurier poginu mlad. Louis le Cardonnel pade u misticizam, a danas je vikar u Provansi, blizu Valencije. Kada je od sunčane žege obolio, kidao se u mističnim krizama i bulaznio, improvizovao je divnu pjesmu u slavu Ljudevita II. bavarskog. »I sada, iza toliko propaćenih snova, u tamnici Prošlosti što vas pali, vi se možda vraćate, kad u vašim golim i sutonskim dvoranama dršće valkirijski krik paunova« ... Daroviti Dubus umre u 32. godini.

Je suis un piano cassé
Parce qu'il a trop amusé ...

(Ja sam slomljen piano, jer je odviše amizirao.)

Dubusa je ubio otac moderne kabale i hermetičnih nauka, Stanislav de Guaita, naviknuvši ga na užitak morfija. Diana Morello (vulgo Lujza Lacour) nije samo bila njegova muza. Ona je zla kraljica Raskoši amerikanskog Francuza Stuarta Merrilla i Rettéova Hekata i Titanija (u Une Dame passa).

Čuvena kafana pristalica novog smjera bijaše la Côte d'or kod Odeona. (Danas je zatvorena.) Tu, na izvoru Romanske Škole, postao je i konobar pjesnik i simbolist. Tu je despotski vladao potomak palikarski Moréas, autor Zanosnog hodočasnika i Ifigenije. Pošto je njegov đak Du Plessys

u jednom predgovoru slavio i Vignya, reče mu Moréas suho: »Vi se ne smijete diviti Vignyu«. Du Plessys je protestovao, ali ga Moréas suho prekine: »Vi se ne smijete diviti Vignyu!« Du Plessys izbriše Vignyevo ime.

O Verlaineu Retté ne priča ništa novo i najviše se zadržava kod njegovog drugovanja s bizarnim Rimbaudom, koji umre u dalekoj Abisiniji. Iza žene najvolio ga je Verlaine na tom svijetu. Kad ga je ono taj nevjerni pobratim ostavio u bruseljskom hotelu, pođe Verlaine za njim unatoč preklinjanju svoje majke, koja dođe, da ga odvede u Pariz ženi i djetetu. Dolje, na ulici, kad Rimbaud nastavi put, Verlaine izvuče revolver i opali na nj dva puta, pa odleži dvije godine robije u Monsu.

Od simbolističkih listova bavi se Retté najviše ovima: La Cravache (imao je tek jednog pretplatnika), la Vogue (27 abonenata), Art et Critique, Ermitage, la Plume. Ovi listovi su s Francuskim Merkurom, osnovanim na ruševinama Plejade, najmjerodavniji u pokretu. Na večerama Pera bijahu ravnatelji i priznati ljudi, kao Zola, Hérédia, Rodin. »U životu vrijedi tek rad i volja«, govoraše Zola, pričajući mu o svojim literarnim osnovama, o knjizi Pravdi, o svojoj idilskoj starosti na balearskim ostrvima. Poput meteorâ sijevaju kroz te paradoksalne sastanke, modre od dima i skrletne od poezije, nesrećni Wilde i veliki slikar Whistler. »Gosp. Wilde mišljaše, da živi u Italiji u doba Preporoda ili u Sokratovoj Grčkoj. Bio je kažnjen, i to kruto, zbog hronološke pogrješke, jer mu bijaše dano živjeti u Londonu, gdje je, kako se čini, taj anahronizam čest« ... (H. de Régnier: Figures et Caractères.) Wildeovu francusku dramu Salomu su retuširali Retté, Stuart Merrill i naročito Pierre Louys. No po jednodušnom sudu svih znanaca, Wildeove drame i njegov sjajni roman Portrait Doriana Graya su tek blijede sjene spram njegove žive riječi.

Premda simbolizam nije dramatičan u običnom smislu, Paul Fort je u 18. godini osnovao simbolsko kazalište, Theâtre d'Art, koje bijaše u maloj dvorani u Faubourg Montmartre-u, u Vaudevilleu (matineji) i u Montparnasseskom kazalištu. Tu je Lugné-Poe, utemeljitelj docnijeg pozorišta l'Oeuvre, majstorski prikazao glavna lica iz drame Maeterlincka, R. de Gourmonta, Laforguea. Roinard napisa po teoriji Rimbauda (»Voyelles«) i R. Ghila (»Traité du Verbe«) dramsku parafrazu na Pjesmu nad Pjesmama i pošto izvjesni mirisi odgovaraju

izvjesnim riječima, dva mašiniste su u orkestru rukovala s vaporizatorom, uzajmljenim iz toalete gđe. Fort. Tek foteljski nosovi osjetiše taj miris, a Pjesma nad Pjesmama svrši u sveopćem i veselom kihanju. Zabavno je, da je poznati »f i m i s t«, mistifikator Lemice Térieux, vulgo Paul Masson, bivši generalni prokurator francuske Indije, bio mnogo u društvu simbolista. Na jednoj večeri lista P e r o prikazaše ga stoloravnatelju Magnardu, uredniku Figara. Taj ga zamoli za novost, a šaljivčina, ne časeći, odgovori: »Štampajte sutra, da spremam kandidaturu za Akademiju«. I odista, sutradan javi Figaro tu čudnu kandidaturu, a prekosutra poče Lemice svoje posjete kod gosp. d'Haussonvillea. Vara se dakle, tko drži simboliste tužnim i zlovoljnim junošama, neprijateljima šale. Čujte, kakva je sudbina relikvije kardinala Affrea, mučenika Komune. »A pastirski križ sam dao mladoj osobi ležernih običaja, koja mi je, kao dobra katolikinja, svjedočila, da će joj donijeti sreću« ... Simboliste su jamačno na svojim sastancima često nehotice govorili u stihovima, kao Viktor Hugo, ručajući s Rochefortom, što nehotice uplete u razgovor o financijama:

Certes, et, quoique mort, Fould est encor vivant
Dans tout ce qu'on achète et dans tout ce qu'on vend,
Comprise la conscience, et dans les phénomènes
De l'enregistrement, du timbre et des domaines.

U Parizu, mjeseca prosinca.

Narodne Novine, br. 294. od 24. XII. 1903.

MILOSRDNI MILJARDAŠ

Milijunar, gavan je obično smatran inferiornijom društvenom pojavom, ako ga pored imetka ne odlikuje još štogod. Historijsko plemstvo je bez sumnje plemenitije od novog, industrijalnog i trgovačkog, jer se odlikuje viteštvom, dakle negacijom svega, što resi spekulanta. Američka civilizacija je inferiornija od evropske, jer joj je najglavniji reprezentant bogataš. Grdne li razlike između jednog Pasteura ili Berthellota i modernog miljardaša, pa i onoga, što je filantrop! Dok njihovi izumi donose miljarde čovječanstvu, živu te profesorske starkelje od svoje skromne plaće. Izumitelj ne eksploatira ni svog pronalaska, dok se moderni kapitalist obogaćuje, eksploatirajući tuđe. Isticanje običnih američkih gavana, koje ne diči ništa osim sebirade kese, kao uzor francuskoj i evropskoj omladini, čini nam se padanjem pred zlatnim teletom.

Nietzsche je dobro znao, zašto negira englesku modernu kulturu, a Stendhalova proročanstva o pustošenju industrijalizma se ispuniše.

Najnovija, na francuski prevedena knjiga poznatog miljardaša Andrewa Carnegie-a utvrdila bi nas u tom mišljenju, da čuveni bogataš nije iznimka među svojim drugovima, kraljevima ugljena, petroleja itd.

U tom djelu Carnegie tvrdi, da je njegov prijatelj, sudac Mellon, napisao najbolju autobiografiju na svijetu. Da je Carnegie čitao sv. Augustina i Rousseaua, ne bi mu njegov prijatelj, sudija Mellon, toliko imponovao. Dabome, on tvrdi i to, da su danas ljudi bolji nego ikad. Da je rođen, recimo, u današnjoj Macedoniji ili da ga je uništila kakva gđa. Humbert, ovaj bi sud bio skeptičniji. Miljarda je, čini se, najbolji lijek proti mizantropiji. Carnegie drži, da je »Američanin superiorniji od svih ljudi«, a mi držimo, da bi to bilo istina, kad bi se superiornost sudila samo po trgovačkim i industrijalnim sposobnostima. Knez državice Monaco, prirodoslovac, više nam imponuje od Pierponta Morgana, a Röntgen, Haeckel, Curie (što onomad pronađe radium) i toliki drugi, nisu gori od re-

klamskog Edisona. Nedavno čitasmo, da dva američka profesora dadoše ostavku, jer ne nađoše u đacima poimanje za predmete idealnije... Platon bi u takvoj superiornoj zemlji poludio, ako se ne bi propio kao Poe ili pobjegao kao Byron ili Shelley, što odoše iz domovine cant-a.

Carnegie je individualist i osvjedočen pristalica individualnog posjeda. On je demokrat i republikanac, a lozinka mu je riječ Abrahama Lincolna: »Nijedan čovjek nema prava vladati nad drugim bez njegove privole«. On je protekcionista i, poput Harrisona i Clevelanda, ljut protivnik bimetalizma. Dokazuje, da današnji srebrni dolar ima za 32 postotka manje od nominalne vrijednosti. Carnegie je i simbolist. Njegov simbol je tronožak. Jedna noga je kapital, druga — inteligencija, treća — rad. Između te tri sile treba da vlada potpuna harmonija. On je za još slobodniju Irsku od Gladstonea, koji je njegove članke javno komentirao. Kao pravi Anglosaksonac nema generalnih, ali je pun praktičnih i korisnih misli.

U članku »Manchesterska škola i savremenost« citira ministra Goluchowskoga, koji je nagovarao evropske narode, da stupe u ekonomski savez proti Saveznim državama. Spoljašnje promjene izmijeniše industrijske prilike u Engleskoj i prema tome njene ekonomijske principe, što su ih nekad izrazili Bright, Cobden i Villiers. Najnovije je djelovanje Chamberlainovo u Carnegie-evom protekcionističkom pravcu. Do nedavna je Engleska uvozila samo sirovine, a izvozila samo tvorevine, pa je sasvim prirodno, da joj bijaše principom slobodna trgovina. No danas ne privlači više tvornica i kapital sirovu robu. Sirovina vuče kapital, a pored toga je već davno Engleska izgubila monopol industrije. Francuska je malo ne monopolizovala fino tkanje i žensku toaletu. U industriji gvožđa je prva Amerika i prednjači u aplikovanju elektriciteta, u fabrikovanju oruđa i strojeva. Njemačka je bez premca u kemijskim bojama, a u industriji čelika je odmah iza Amerike, pretekavši Englesku. Nema sumnje, da će naskoro britansku industriju natkriliti njemačka, a docnije ruska.

Ovakve plodne misli je izrekao Carnegie u besjedi, što ju je tamo prije dvije godine govorio kao počasni rektor škotskog sveučilišta sv. Andrije. Tu proučava ekonomijske promjene u vezi sa snagom i položajem velikih naroda. Zaključio je vrlo nepovoljno za Englesku i za Evropu. Evropa može sve manje i manje konkurirati Americi, jer ima oko 9 milijuna vojnika, a Savezne države 66.000. Evropa ima preko 410 ratnih galija,

Amerika samo 35. Ameriku ne priječi u divskom napretku oružani mir. Ima jednu vladu, jedan ekonomijski i politički sistem. Njene tvornice ne pate od uskih granica i od raznih taksa. Amerika natkriljuje Evropu tim najjeftinijim putovima: plovnim, ogromnim rijekama i grdnim jezerima, spojenim izvrsnom kanalizacijom. Njene željeznice nemaju monopola i veliki putovi za polovicu su jeftiniji no u Evropi. Carnegie na kraju tješi svoje engleske slušaoce, da će Engleska postati moderna Grčka. Qui vivra, verra — vele skeptični Francuzi, svijesni, da u njihovom Parizu ima više kulture, nego u cijeloj Britaniji i Americi.

Carnegie tvrdi, da je pitanje o novcu kod uspjeha sporedno. Glavno je, da poduzetnik umije naći drûga u poslu, da bude praktičan psiholog. Tajna Carnegie-evih uspjeha je u tom, da je znao među 20.000 svojih radnika naći ljude, koje je premijama i akcijama zainteresovao za poduzeće kao da je njihovo. »Što je više radnika kod dobitka, to je veći sklad između kapitala i rada za uspjeh jednoga i drugoga. Običan radnik stvara više, poštujući svog gazdu«. Treba dakle predobiti radničko srce. »Novac ne dostaje. Najosjetljivije i najponosnije naravi trebaju simpatije, obzira i prijateljstva, jer genij, a ne obična pamet, stvara rezultate i u carstvu poslova. Ako želite, da čovjek prvog reda izažme iz svog mozga sve, što ima, počnite i zaslužite njegovo srce«. »Rad nije nikad sasvim plaćen samo novcem«. Lozinka tog grdnog uspjeha bijaše: »Svaki radnik akcionar«.

Najzanimljiviji je članak »Evanđelje bogatstva«. Bogataš je vrijedan blaga tek onda, kad smatra svoj imetak tek amanetom sirotinje, pa ga upravlja u njeno ime, ostavljajući ga općoj koristi. »Tko umire bogat, umire beščastan«. Carnegie je ljut protivnik svake baštine, još ljući od Cecila Rhodesa, velikog engleskog dobrotvora, koji je govorio: »Nitko ne bi smio ostaviti novaca svojoj djeci. Novac je njihova nesreća. Najbolja je usluga, što ju možemo pružiti našoj djeci, da ju što bolje odgojimo i zatim ju pustimo u svijet bez mangure u džepu«. Carnegie drži, da je jedini i mudri i evanđeoski način dijeliti svoj imetak za života. On je zaklet neprijatelj milostinje i današnjeg dobrotvorstva. Najplemenitiji način javnog milosrđa čini se plemenitom bogatašu podizanje i pomaganje škola i laboratorija, javnih knjižnica, vrtova, dvoranâ za sastajanje i kupališta. Crkve spominje tek na posljednjem mjestu, jer da ne služe svima, nego tek izvjesnim vjeroispo-

vijedanjima. On je danas i djelom dokazao svoje apoštolsko miljardaštvo. Preko dvjesta milijuna kruna je raspoklanjao po Škotskoj, otadžbini svojoj, i po Americi, adoptivnoj domovini, gdje je od radnika i telegrafiste s mjesečnih 28 dolara postao the little boss (mali gazda) vojske od preko 20.000 radnika. Prvi je na svojim željeznicama namjestio ženu telegrafisticu.

Amerika je već dosele pokazala, da ogromni kapital ne mora da bude uvijek surov i sebirad. Tidden daje New-Yorku knjižnicu. Hoptkins, Cornell i Parker osnivaju sveučilišta. Thaw u Pittsburgu pomaže zvjezdarnicu, od prostog radnika Braeshiera stvara izvrsnog prirodoznanca i pomaže Langleyu praviti otkrića. Street osniva školu lijepih umjetnosti, Sheffield naučnu. Pratt osniva u Baltimoru javnu biblioteku. Loomisov imetak služi opservatoriju. Gospođa Osborne poklanja palaču za čitanje i recitovanje. Obitelj Vanderbildt osniva bolnice i sveučilišta u Nashville-u (Tennessee). Gđa. Shenley poklanja Pittsburgu perivoj. Plemenitost Petra Coopera i senatora Stanforda spominjat će se uvijek, kad se bude spominjalo plemenito bogatstvo i veličina individualnog razvitka. A Carnegie, ako odista umre siromah, bit će najveći dobrotvor među američkim »trulim gazdama«, jedan od najvećih milosrdnika čovječanstva poput Šveda Nobela. Njegov život ostat će vječnim primjerom harmonije između rada i kapitala, između individualizma i altruizma, između bogatstva i ideala. On je dokaz, da dobro, veliko srce nije zapreka, da postaneš silan bogataš, a silno bogatstvo da nije uvijek pratilac moralnog materijalizma. Carnegie toliko obožava svoju mater, da se radi nje nije htio oženiti do šezdesete godine. Prvu svoju knjigu »Triumf demokracije«, posvetio je Americi, a evo šta piše prilikom dolaska na rođenu grudu: »Oh, Škotska, rodna moja zemljo, dolazi ti tvoj prognani sin s osjećanjem ljubavi, kakvog još nijedan čovjek ne osjeti za svoju otadžbinu. Bio sam na kolima, na kočijaškom sjedalu, kad moje uho dirnuše prvi zvuci opatijskog zvona.*) Koljena poda mnom klonuše, a suze udariše mi u oči. Mišljah, da ću se onesvijestiti ... Nikad na ovoj zemlji ne će moje uho slušati niti se duša moja rajiti zvukom, tako silnim i tako zanosnim, tako slatkim i tako nježnim, kao što je zvuk zvona moje domovine ... «

*) Opatija Dumferline.

Danas se čestiti bogataš jamačno već naviknuo na draga škotska zvona u svom dvoru Skibo-u, nad kojim se viju dvije zastave, engleska i američka. Ovaj zamak je pun gostoljubivosti i lijepih natpisa po zidovima kao idealan dvorac Goetheovog romana. Carnegie mrzi duhan i u njegovoj kući nitko ne smije pušiti. Pošto ne voli gubiti ni kod igre, čičini protivnici obično gube kod partije golfa.

Jedna od prednosti bogatstva pred umnim kapitalom je ta, da nosi kamate i onda, kad je njegov prvi vlasnik mrtav, dok intelektualni kapitalista ne ostavlja svog blaga trutovima i mora neprestano raditi gotovinom svog mozga. Uzmite najvećem znancu knjigu, pero i razgovor, bit će za neko vrijeme neznalica. Ljudsko pamćenje, naša lubanja nije tako siguran pretinac kao Wertheimova blagajna. Običan leksikon zna više od Leibnitza ili d'Alemberta. Bez materijalnog napretka, dakle bez kapitala, je znanje, umjetnost, sloboda stvaranja, svaka viša kultura — utopija. Zato je bogatstvo to blagoslovnije, što mu je zadatak kulturniji. Perikle, uzvišeni Mecena, Lovro Medicis, Richelieu, Ljudevit XIV. i Ljudevit bavarski bijahu kapitaliste i idealiste kao i taj škotski rektor, miljardaš i samouk, kad bodri omladinu: »Ali koju vrijednost može imati za vas, gospodo reprezentanti najstarijeg škotskog sveučilišta, carstvo materijalno, prispodobljeno s carstvom moralnim i duhovnim? ... Što su barbarski triumfi mača, ako se sravne s pobjedama pera? Mir ima slavnije pobjede od rata ... Što vas briga, ako drugi dio svijeta stvara više čelika, gvožđa, sukna i brodova, ako vi stvarate najveće pjesnike, povjesničare, mudrace, državnike, pronalazače i učitelje? Što se brinete, ako drugi stvaraju više hrane za ljudsko tijelo, kad vi stvarate najbolje knjige za našu dušu, dajući najljepše primjere života plemenito proživljenog?«

Kapital je, dakle, ključ za svaka vrata, pa i za dveri ideala. Zato se i u našim najidealnijim krugovima sve više i više ističe važnost ekonomijskog i praktičnog obrazovanja. Oplemenjeni amerikanizam, ekonomijski i individualistički razvitak je najbolja naša škola. Mi već imamo pjesnika i književnika, koji poznavaju trgovačke i novčane poslove (M. Nikolić, Katalinić-Jeretov). Amerika ima već nekoliko naših self-mademana (Tesla, Mihanović, Bradanović) i nadamo se, da se, poput Carnegie-a, sjećaju svoje domovine. Superiornost učitelja, kao što je taj miljardaš, nije u superiornosti njihove misli, koliko u superiornosti volje. Amerika je danas najbolja škola radi-

nosti, samopouzdanja, najbolja škola energije. Sa svojim praktičnim eklektikom Emersonom divi se Napoleonu. I predsjednik Roosevelt kultivira u svojim knjigama odlučnost, snažnu volju. Amerika zna, da je energija jedina pogodba za genij, kad nije genij. A mi, pastorci povijesti, ne bojimo se radi naše sirotinje konkurencije grdnih tuđih kapitala, jer i Carnegie veli, da »uzrok propasti velikih država nije siromaštvo i nužda, nego raskoš i pokvarenost«. Da, ali mi umijemo biti i bijedni i pokvareni.

Ima nešto gore i od pokvarenog bogatstva — a to je pokvarena sirotinja.

Narodne Novine, br. 58. od 11. III. 1904.

BOEMSKI ŽIVOT

Posetioci Pariza priznaju da je sasvim drukčiji od Pariza o kome su čitali. To je sasvim prirodno, jer je svaki, pa i naturalističan opis personalan, dakle subjektivan. Pariz je, dalje, nešto živo, organsko — ličnost, najveća ličnost današnjeg sveta, i ta slavna koketa je još uvek mlada, živa, menja se, i današnji Pariz nije Pariz jučerašnji, nije Pariz gospođe Bovari i gospodina Bogdana Popovića. Gde su dunavske vode? »Gde su nekadašnji snegovi?«

Ni današnji Boemi, carstvo bednih umetnika i pesnika, nije više romantični svijet Balzaka i Miržea. Ti čudnovati čergaši nisu više ljubavnici vojvotkinja, ne prolaze više kroz život kao preobučeni statiste preko pozornice, da najzad svrše kao bogataši ili ministri. I ja sam živio tim životom, i uveravam da zbog mene ne skoči u Senu ni jedna kontesa, dok mi položaj hrvatskog poslanika u Parizu nije donosio ni za trošak oko reprezentacije.

Današnje grizete nisu više sentimentalne, i najviše begenišu (»le béguin«) kockare, kesaroše i onu prozaičnu gospodu koja prima za ljubav honorare. Boema je, kao socijalna pojava, baš tako bolesna, opasna i očajna, kao svaki drugi oblik najnižeg proletarijata. Apolon gladovaše tek detetom; muze nisu gladne boginje, a bog oduševljenja nije bog posta. Retki su koji prođu kroz pariski jad i čemer, kao Dode i Zola, da im Boema ostane dobra škola i još bolja uspomena. Već je život Verlena i tragičnog Bodlera pravo mučeništvo. A gde su nebrojeni, nepoznati, mladi talenti koje je prije reda iznurila sirotinja, glad, prostitucija, alkohol? Velike literarne pobede i umjetnički uspesi imaju možda više bezimenih i herojskih žrtava od velikih bitaka. Simbolizam i impresionizam progutaše više života od Ajfelovog tornja ili Sueckog Kanala. Lepota je, kao more, svirepo božanstvo. Gazi po leševima.

Boema je, bez sumnje, više talenata sahranila no što ih je iznela na videlo. Za sistematički rad potreban je redovan

život, i zato boemi stvaraju relativno malo, i najviše se odlikuju u radovima koji ne traže muku od godine dana. Anri Bek napisao je samo dve dobre drame. Vilije de Lil-Adan nije komponovao svoje radove po deset godina kao Flober ili Elemir Burž. A gde su boemi kojima nevolja nije dala ni početi? Tko bi ih izbrojio, koja milosrdna statistika? Moj poznanik, M. Golber, probio se nekako kroz boemski haos, počeo je da piše u Pero (La Plume), i druge artističke listove, izdao je Uskrsnulog Lazara, o kome je napisao članak i Pol Adan. Ali dockan se nasmešila boemu slava i sreća! Dok pišem ove retke, možda ga je već zatekla smrt, kao onog borca što posegnu mrtvom rukom za olimpijskom pobedničkom grančicom. A ko da izbroji žrtve pariskog razvrata i mizerije? Jamačno ste čitali pre nekoliko meseci o nesretnom M. Stefanu, mom znancu iz redakcije lista L'Oeuvre d'Art internationale. Uhvatiše ga pri krađi u ovogodišnjem Salonu. Umetnik nije cikada koja živi od zraka i svetlosti. I on ima stomak, a Pariz ništa ne plaća za početničke radove. U toj užasnoj borbi za egzistenciju strada najviše karakter. Najbolje i najpoznatije sredstvo za pariski uspjeh jeste suknja, a kroz suknju vode — kao kroz Rim — svi putovi osim puta časti i muškog ponosa.

U glavnome, pariska Boema je pojava više štetna no korisna. Lomi karaktere, talente, i živote. Stvarajući abnormalne ljude, stvara abnormalnu književnost. Ona je leglo najužasnijeg, intelektualnog proletarijata, gnezdo intelektualne i socijalne anarhije, centar »suvih plodova« i »promašenih« egzistencija s amoralnim, antisocijalnim i antikulturnim instinktima. Njena paradoksalna poezija iščezava na realnosti kao prah sa lepirovih krila. Boem je biće crnih nokata, duge, masne kose i brade, u balonskim pantalonama, širokom šeširu, i prljavoj košulji. On se ne pere, jer »čisti se ne peru«, kako reče pjesnik Moreas. Nije higijeničan, jer mnogo ljubi, malo jede, mnogo puši, pije i diskutuje. Usred najkomplikovanijeg modernizma živi kao u šumi, primitivno, kao degenerisan amerikanski divljak. Odmah ih poznate po spoljašnosti, jer su boemi kasta. Zbog toga propadaju i moraju propasti. Demokratija uništava sve razlike, sve aristokratije, pa i romantičnu aristokratiju sirotinje i sirotinju umetnosti, koja toliko voli lepotu, da gubi osećanje moralno i socijalno.

Ponajlepši moj pariski doživljaj jeste ta agonija paradoksalne, slavne Boeme. Možda je ta nova, gladna, i anarhijska Boema zanimljivija od Mirželove, jer je najlepše, najtragičnije ono što umire. Pa i danas, u tom sutonu, koliko talenta i originalnosti među tim poslednjim, bledim satirima u pariskoj šumi od kamena!

Ni jednog ćifte, ni jednog filistra u toj četi gde sam se uverio da još uvek ima više duha između Panteona i Crvenog Mlina no u celom ostalom svetu (pa i onda kada gosp. J. Skerlić nije u Parizu). Obuzima me čudno, setno osećanje, kada se setim na živu karikaturu boemsku, na starog đaka i »lizača cipela«, na poslednjeg Verlenovog prijatelja, na ušljivu, izdrpanu eleganciju Bibi la Purée-a. Njegovu masku à la Sardu sa volterskim smehom ostaviše potomcima slikari i vajari, opevao ga je Žan Riktis, sličan suzi, i Raul Ponšon, sličan pečurci.

Naša Boema zaslužuje zasebnu studiju. I ona ima velikih mučenika, humora i tragike. »Dardaneli« bili su vrsta beogradske »Crne Mačke«. Žitije Sarajlije i Jakšića ima analogija sa životom pijanice, pesnika i pustolova Vijona. Lisinski, najveći hrvatski komponist, umro je od gladi. Pošto slabo žive od literature, svi su naši književnici kada su samo književnici, boemi. Istorija naše Boeme bila bi, dakle, u glavnome, istorija naše književnosti.

Slobodna Reč, br. 161. od 13. VIII. 1904.

KNJIŽEVNOST I BATINE

Batine i književnost! Pero i toljaga! Osjetljiva srca bez sumnje žacnuh tim kontrastima, koji ne bi trebali biti zajedno ni na hartiji. Ali nije moja krivica, ako je uloga batinâ u književnosti možda tolika kao u zakonodavstvu, i vrlo se čudim, da još nitko ne napisa opsežnu raspravu o socijalnoj i kulturnoj važnosti toga šumskog, idilskog elementa. Ovakovo djelo bilo bi nesumnjivo universalne i moralne vrijednosti. Batina je princip, simbol glupog nasilja i što je njen otečeni, crveni i modri dojam manji, to je društvo naprednije. Svijet je još uvijek velik barbar, jer i danas toljaga nije silnik bačen na đubre. U engleskim tamnicama i vojsci još se uvijek bani, usprkos Darwinu, Spenceru i Millu, kao u redovima pruskih podoficira i u carstvu knute. A i kad, kako se uvjerih, zatvara istražni sudac oči — da ne spominjem drugih slučajeva — kad mu bez svjedoka pomaže oružnička toljaga ili čarapa sa pijeskom. U Španiji je batina i danas još ideal! Ako poznate afere »Montjnich« ili »Mano negra« (»Crna ruka«), uvjeriste se, da bi u tom raju uškopljivanja i garotiranja leskova mast bila pravi melem. A što da reknem za blaženo carstvo Abdula Hamida! S pravom je toljaga jedan od Zolinih simbola moderne kulture. Mudrac Schopenhauer preporuča batine, a Nietzsche ne ide k ženi bez biča. Ako batina u zapadnoj Evropi nije više velevlast kao novac, štampa, korupcija, topovi, nema sumnje, da je još uvijek sila drugoga reda, dok u većini, neevropskog čovječanstva — većini humaniteta — vlada apsolutnom silom kineskog bambusa, engleske ćule ili kozačkog bića.

U našoj blaženoj domovini — barem na papiru — ne caruje više batina. Hrvatska stegna su emancipovana, ali naš dušmanin je izumio drugu vrstu udaraca — nevidljivih i strašnijih. »Biju nas po ćesi« — da se izrazim narodski. Sudeći po lakajstvu mnogih čuvenih naših zemljaka, tuđinskih pridvorica, štap još atavistički vlada u hrvatskoj krvi, pa bila ona akademijska ili plemićska. Trag od batine u našoj prošlosti i književnosti nije mi poznat, jer nemamo memoara i obra-

đene društvene, kulturne povijesti. Tješi me, da hrvatski književnik ne bijaše batinan kao evropski njegovi kolege. U novije vrijeme čula se jeka od batina i od ćušaka, ali obično ih primahu ili davahu naši literati drugog reda. I autoru ovih redaka dogodila se slična neprilika. Jedan beogradski atletski glumac udario ga u kafani odostrag kišobranom po glavi, zbog nepoćudne kritike. To je moj »Ritterschlag« za službu sv. Duhu i žalim, da mi ga tako neviteški poklonio viteški pelivan, g. Ljuba Stanojević. Jedan od živih i poznatih srpskih novinara je probô svog polemičnog protivnika. Meni se ta neugodnost, kako vidite, u Beogradu nije desila.

Trag od batina je najvidljiviji u književnosti francuskoj, najdruštvenijoj i najbogatijoj memoarima. Pjesnički pustolov Gringoire, a naročito slavni Villon, mora da često osjetiše silu srednjevjekovne žuljevite drenovače, ali tek kroz praskozorje 17. vijeka vidimo krvavice na leđima nesrećnih pisaca. Sve do Revolucije bijaše književnik, u glavnome, parasit i sluga. Živući od velikaške milosti i od »posvete«. Veliki Corneille se znoji oko škuda novčara Montaurona. La Fontaine plaća stan i hranu stihovima, pretvarajući balade u priznanice »rondeaux«-e u namire. Šaljivčina Scarron posvećuje dio svojih djela »vrlo čestitoj i vrlo zabavnoj kujici Guillemette-i, hrtici moje sestre« (gđe. Maintenon, ljubavnice Louisa XIV., žene pjesnikove . . .) Rousseau bijaše lakaj.

Aleks. Hardy, preteča Corneillev, pisaše za glumačko društvo i glumci bi ga jamačno bili, po običaju, izdevetali, da ga ne spasi Scarron, pisac Komičnog Romana. Sorel, gđica Scudéry Neufgermain, Rangouze, trguju posvetama i epistolama, a Furetière ih parodira (u Građanskom Romanu) pismom, posvećenim — dželatu. Ménage je tako štedljiv, da vodi i svoje sluge na ručkove kardinalu Retzu usprkos ključarevoj zlovolji. Théophile i Mairét fabrikuju vojvodi Montmorency-u za plaću sud o savremenim događajima i dosjetke. Ta kukavna zavisnost je tako pokvarila ondašnje književnike, da se sami nazivaju »libertinci« i »crvene njuške« (»rouges-trognes«). Tri četvrtine su razvratnici, čankolizi, kockari, izjelice i ispićuture. Satirički Kabinet je njihov sramotni almanak.

Ondašnje plemstvo se zbog književnika stidi književnosti. Plemić Montbazon »nije ništa tako mrzio kao čovjeka učena« veli Bauton (u Onosandre ou le Grossier). Markgrof de Villenes moli u predgovoru svog prevoda s latinskog, da mu se oprosti »te se čovjek njegova roda i dostojanstva mogao dati na tako

nizak posao«. Francuska uljudnost ne bijaše onda onakva, kako se čini površnijim posmatračima. Ljudevit XIII. samo zato drži plebejske sluge, da ih može do mile volje devetati. Njegov brat, Gaston Orleanac, baca u fontainebleauski prokop plemića, jer ga nije dosta »respektovao«. I sunce francuske uglađenosti, Ljudevit XIV., podiže jedared štap na slugu. Drugom zgodom baci štap kroz prozor, da ne bi morao udarati sjajnog plemića Lauzuna. A da ne bješe gđe Maintenon, udario bi bio mašinicama (žarilom) ministra Louvoisa. Što mogahu biti bijednici pisci u ovako vrijeme? »Gent bâtonnable« (raja za batinu). Tako priča Saint-Amant, da odlazi, mokar od smrtnog znoja, sa zabava, gdje zabavlja »svoga« vojvodu. Poznati Voiture bijaše često loptan (»berne«) u Zamku Rambouilletu, najuglednijoj kući Francuske, iz koje izađe moderna uglađenost i politesa. Evo, kakva bijaše ta literarna zabava. Jaki sluge unesu u salon guber, pa bacaju na njemu pisca u visinu do stropa, dok ne klone. Voiture ovako opisuje tu aristokratsku zabavu u pismu gospođici de Bourbon (1630.): »Gospođice, sa mnom su se „loptali" u petak, poslije ručka, jer vas ne natjerah na smijeh, na zapovijed gospođe Rambouillet i na molbu njene gđice kćeri i gđice Paulette... Uzaman sam vikao i branio se. Pokrivač bude unesen i zato bjehu odabrana četiri najjača čovjeka. Mogu vam tek to reći, gospođice, da nikada nitko nije bio tako visoko kao ja i da nisam mislio, da bi me ikada mogla sreća tako povisiti. Kod svakog zamaha izgubiše me s vida i poslaše me više od orlova. Vidjeh, kako poda mnom iščezavaju planine; vidjeh pod nogama putovati vjetrove i oblake; nađoh krajeve nikad neviđene i mora... Ali uvjeravam vas, gospođice, da se sve to gleda tek s užasom, kad smo u vazduhu i znamo, da ćemo bubnuti dolje...« I Voiture opisuje, kako su ga u visini isprobadale imaginarne rode dugačkim kljunovima, kako je tresnuo na pod mjesto u ponjavu. »Odniješe me dakle u moj stan u istom pokrivaču, tako jadnog da se ne može biti jadniji. I tako, pravo da kažem, ta lakrdija je malo okrutna za čovjeka tako slabunjava, kao što sam ja«. (Sančo Pansa je pretrpio iste muke). Ako se sjetimo da je Voiture bio jedan od prvih građana, primljenih u najvišoj aristokraciji, da su ga uvelike cijenili, bit će nam još jasnije prilike njegovih književničkih drugova. Dobiti batine zvalo se onda »dobiti pjesničku svjedodžbu«, a Courval-Sonnet jauče:

Qui donc voudroit escrire en temps si perilleux,
Sans s'exposer en butte aux esprits orgueilleux
Qui feront de nos vers une capitolade,
Où bien leur donneront la gesne on l'estrapade...

Plemić Boissat, historik i latinski pjesnik, dobija batine od služinčadi grofa Saulta, jer na čuvidskom plesu ne govoraše dosta pristojno s groficom. Plemić i akademik Bautru, dvorski veseljak Ane Austrijske, proguta više ljeskove masti nego što je potrošio mastila za satire. Najviše su književnička leđa patila na pariskom Novom Mostu, središtu ondašnjih satirika i piskarala. Jednog jutra nađoše na tom nesrećnom mjestu isprebijanog polumrtvog Saint-Amanta. Istukli ga Condéovi momci. Knez Guéménée reče za Bautru-a: »Gledajte, on nosi štap kao sv. Lovro svoj ražanj: to je znak njegovog mučeništva«. Kad ga je dao iščibukati marquis Borbonne Bautru, pošto ozdravi, reče društvu, koje zastiđeno ćutaše: »Ej, što mislite, da sam postao divljak, prošavši kroz šumu?« Jednako bi bio prošao Boisrobert, da ne bijaše zabavljač moćnog Richelieua. Vojvoda Guise se tako osveti satiričnom nekom liječniku, da je stajao pred njegovim vratima, dok su ga mlatili njegovi sluge. Desbarreauxa bije jedan lakaj za svoj račun. U Mlecima ga lupaju, jer diže gondolski pokrivač. Villequier razbija mu na glavi bocu i udara ga nogama u rebra. Touraineski seljaci ga mlate, jer misle da im je bezbožnik donio tuču. Starog Balzaca malo te ne izbiše Englezi, jer ne govori lijepo o njihovoj kraljici u knjizi O vladaru.

Plemić Saint-Germain izlupa do krvi onog čuvenog čudaka Vauquelina des Yveteaux, koji čuvaše u Arkadiji, u svojoj bašti (ulica de Marais) ovce s pastiricom, svojom ženom, u idilskom, arkadijskom čobanskom ruhu. Jedan od najbatinanijih »lijepih duhova« bijaše slavni Montmaur, grčki profesor, pjesnik, parasit i pedant. Koliko ručaka je platio vrućim batinama! »Mali moj prijatelju« — govoraše de Chatillon Beneradeu, dvorskom pjesniku, što je opjevuckao i njegovu ženu — »ako vam se još jednom dogodi, da govorite o gospođi de Chatillon, ja ću vas dati iščibukati«. Čini se, da je nježni, ugodni, bezazleni La Fontaine dao izlupati svog kritičara Furetièrea.

No ni veliki pisci ne prolaze bolje. Regnard, Scarron, Bussy-Rabutin tvrde, da su leđa kritičara Boileau-a tvrđa od štapa, premda ga protežira veliki Condé. Za čuveni stih »Ja

zovem mačku mačkom, a Roleta huljom« — prijetio mu batinama neki uvriježeni krčmar Rolet. U isto vrijeme biju plaćenici pokvarenog grofa Rochestera i vojvotkinje Portsmouth prvog engleskog klasika i okrunjenog pjesnika Drydena, zbog Essaya o satiri. Pokvareni majmun, duhoviti Buckingham, nije ga samo karikirao u onoj glumišnoj parodiji, nego ga je kažu, dao i izbiti. Kako vidite, žrtve batinâ su obično satirici, ili oni kukavice kao klevetnik Tersit, žrtva Odisejevog kajiša ili geniji kao Arhiloh, žrtva bodeža. Veliki Swift bijaše tako ponosit, da ne primaše batina, premda je znao ujesti za srce najmoćnije ljude u Engleskoj. Čini se, da mu bijaše štitom svećenička haljina. U razgovoru nije štedio lorda ni vojvodu. Piše vojvotkinji Queensbury: »Vrlo sam zadovoljan, da razumijete vašu dužnost, jer u Engleskoj to je poznato i tamo od dvadeset godina primljeno pravilo, da su sve gospođe, koje me htjedoše upoznati, redovito činile prve korake i što veće bijaše njihovo dostojanstvo, to ljubezniji bijahu njihovi koraci.«

Journal des Dangeau priča, da je iza prvog prikazivanja Mizantropa cio svijet upoznao u Alcestu plemića Montausiera, koji se zakune, ne vidjevši komedije, da će autor poginuti od njegova štapa. Ali pošto je komediju vidio, ode i zagrli pisca. Plemić, kojega je Molière tako majstorski prikazao (u Critique de l'École des femmes), sastane ga, tovari ga laskanjem, a kad se pisac poklonio, da mu zahvali, marquis ga spopadne za glavu, stane ju trti sa metalnim gumbima, govoreći: »Tarte à la crême, Molière! Tarte à la crême!« — da se jadni pjesnik spasao i tog plemićskog zagrljaja krvave glave.

Glumac Bellemore napusti glumište, jer ga udari štapom pjesnik Desmarets. Grof Livry veli piscu i glumcu Dancourtu: »Upozorujem te, da ću ti darivati sto batina, ako se budeš odsele pa do kraja večere pokazivao duhovitiji od mene«. Dancourt dođe, pjevajući u svojoj Seoskoj operi (1691.) do stiha:

Choux et poireaux seront sablés.

Markgrof Sablé dođe pijan na pozornicu, čuje posljednju riječ i opatrne glumca usred pozornice. Koje čudo, da ima u zborniku Missodrie satiričan pjesnik, toliko bijen i prebijan, da izbjegava u kući i na ulici sve, što bi ga moglo podsjetiti na prut i na šumu! Bijen je i izvrsni svirač na violini Maugars i izvrsni pjevač Lambert, a slavni komponist Lully osjeti zbog

svog cinizma bez sumnje na leđima batinu, dirigentski štap vijeka.

Ali pisci ne primaju nego i dijele batine. Marthurin Régnier (16. vijek) se na šake pobio s poetom Berthellotom:

... de qui la carcasse
Pèse moins qu'un pied de poulet*

— i opjevao je taj homerski boj, koji bi se krvavo bio svršio, »da crkvenjak Saint-Germaina ne naiđe iz Tuilerija i ne dokrajči njihove bojeve«. Taj Berthellot dobija batina od caënskog plemića, najmljenika čuvenog pjesnika Malherbea. Stari Balzac sastaje na angoulêmeskoj ulici odvjetnika protivničkog parničara i izlupa ga. Oko protivničkih pisaca odmah se skupljaju u to drenovačko doba tabori, podsjećajući na vrijeme, kad pristalice rugaoca Lucilija nošahu pod togom bičeve za neprijatelje njihova pjesnika. Lakaj mlati Javersaca u postelji i viče: »To je da vas naučim pisati proti gospodinu Balzacu«. Haute-Fontaine uzaman kandiduje za filosofijsku stolicu i raskrvavi šakom lice takmacu Du Moulinu. Dok se Scudéry, Cyrano de Bergerac i romanopisac Vital d'Audiguier hvale, da pišu mačem, ostali pisci bi se mogli podičiti, da su pisali batinom ili da su bili rukopis tuđih palica. Saint-Amant obećava u stihovima bubotke svom štamparu za štamparske pogrješke. 1651. je dao markgrof de Vardes odsjeći nos pamfletistu Matiji Dubosu, a šaljivčina Loret pjevaše

Coupèrent à coups de ciseau
Son très-infortuné nazeau ...

(»Škarama odsjekoše vajnu njegovu nosurinu«). Sarasin bijaše pitomac i sluga kneza Contia i taj ga tako nesrećno ošamari, da je zlosrećnik dobio vrućicu i pijehnuo. Sin Racineov veli (u Uspomenama), da je slavni putnik Bernier umro, jer se s njim »šalio« kod svog stola predsjednik Harlai. Vojvotkinja Bourbon ne ustručava se šamarati Santeuila i polijevati ga čašama vode, jer je nije slavio u stihovima. Jedne večeri, pri zakusci kod vojvode Bourbona sipahu kradom veseli gosti veselom pjesniku u čašu burmuta. To je moralo odista biti vrlo smiješno, jer Santeuil od toga izdahne. Takovo bijaše društvo, što ga dižu do neba neki kulturni historici i pjesnici. Loret priča (u Muse historique), da se kraljev brat na dvor-

* »čija strvina je lakša od noge kokošje...«

skom plesu zapleo o haljinu svoje plesačice, princeze Lujze i pao. Opazivši gospođicu de Beauvais, kako se smije, »udari joj po nježnom obrazu zvučnu ćušku«.

Sur sa tendre joue appliqua
Un souflet qui tres-fort claqua.

Prvi francuski pisac što bije plemića je Dulot. Kao vola u kupusu je izdevetao marquisa de Fosseuse, ali još više batina je primio. »Kako, gospodine, mogu vaši sluge biti tako bezočni, da me biju u mojoj prisutnosti?« — potuži se opatu de Retzu. Sve se to događalo u doba, kad je Concini i Jacques de Lafin ubijen javno, usred mosta. Saint-Germain Beaupré-ov lakaj ubija Villépréau-a sred ulice Saint-Antoine. Vitez Guise proburazi u ulici Saint-Honoré starog baruna Luza, kao njegov stariji brat što ubi Saint-Paula. Mjesto kazne cio svijet mu čestita.

1737. je javna tajna, da je engleski kralj Gjuro II. nogom »izgurao« iz svoje sobe ministra Walpolea, a Fielding napiše u list The Comon-sense »Raspravu o nogom u . . .«. ». . . Što je Henrik VIII. drugo radio, ako nije davao nogom u . . . engleskom saboru?« Cijeli članak je napisan u tom tonu.

No u Francuskoj je toljaga u to doba već izgubila od svoje važnosti. 1775. je markgrof Louvois odsuđen na godinu i jedan dan tamnice, jer podiže štap na časnika. No bubotak pada još uvijek, kao grâd, po uvjeravanju Bachaumontovih uspomena i Tajnog dopisivanja. Zbog epigramskih stihova lome rebra Ivanu Krst. Rousseau-u. Jedne večeri, oko godine 1730., sastane pjesnik Roy Moucrifa, autora Povjesti mačaka, kojega je ujeo krvavim dosjetkama i dobije to ljuće batine, što se manje mogao braniti. Prije nekoliko dana ga na pasje ime izdevetao neki kočijaš. Kasnije malo te ga štapom ne premlati crnac grofa Clermonta, jer se plemiću narugao kod izbora za akademiju. Od svih pisaca 18. vijeka je možda najviše stradao od udaraca perom i drvetom kritičar La Harpe. Za njegovo lice govorahu, da »mami ćušku«. Jedared je, ne poznavajući autora, grdio dramu Bureau d'esprit i na to ga pisac, vitez Rutlidge, daruje darom što se latinski zove alapa. Kritizovani dramatičar Blin de Sainmore ga sastaje na ulici nalickanog, napirlitanog (išao je u posjete), baci ga šakom u blato i bilo bi svašta, da »brzonogi kritičar« nije zagrebao. I La Harpeov poštovalac Saint-Ange, prevodilac Ovidija, ima

čast biti od najbijenijih pisaca 18. vijeka. Lupaju ga zbog njegovog idola u kafani Procope. Poinsineta, dalje, biju maskirane gospođe na operskom balu, jer je napisao rđavu operu. Ljubavnica kneza Soubise-a, glumica la Prairie nije tek jedared slomila svoj elegantni bič na leđima i licu kritičara protivnika. 1741. parodira jedan mladić kuplete iz Favartove opere, narugavši se glumicama. Gospođica Brillant ga sutradan nađe, kako se pauni u amfiteatru, pohvali mu duhovitost i zamoli ga, da joj napiše nekoliko sličnih stihova u njenoj ložu. Mladić ode za njom, a kada stiže, udri sve glumice šibama i bile bi ga ubile, da na zapomaganje ne naiđe policijski časnik.

U Njemačkoj bijaše još gore. Callé priča, da se Grotz, novinar u Erlangenu (kneževina Bayreuth) našalio u svom listu na račun pruskog kralja Fridrika Vilima I. (Taj grenadirski vladar je štapom lupao svoju kćer kao svoje oficire). Podčasnik, koji je onda u Erlangenu novačio, dobije nalog da novinaru daruje sto batina i da uzme namirnicu. Narednik je tačno izvršio zapovijed.

Pariski glumac Clairval priča drugu Caillandu: »Gospodin de Stainville mi prijeti stotinom batina ako budem išao k njegovoj ženi. Gospođa mi obeća dvjesta ako ne dođem. Što da radim?« — »Pokori se ženi. Čariš sto na sto«. Ali već Linguet, odvjetnik, pjesnik, historičar, pamfletist, industrijalac i novinar se ne plaši plemićskog štapa. Maršal de Broglie mu u sudnici prijeti, a on odgovara: »Gospodaru, Francuz se već odavno od vas naučio, ne bojati se svog neprijatelja«. No ovaki ljudi su još iznimke. Momci grofa Clermont-Tonnerea čekaju pisca Lattaignanta i izbiju duhovitog opata sličnog mu reimskog kanonika. Janzenistu Robéa izjuri kajiš i drenovača iz pobožnog vendômeskog zavičaja. Majstor Andra vlasuljar, autor tragedije Trus u Lisabonu, koju posveti »dragom kolegi«, »slavnom i glasovitom pjesniku Voltaireu«, veli u predgovoru, da je u mladosti progutao zbog dosjetaka i stihova dosta batina. Diderot je u Rameauovom nećaku opisao svu mizeriju ondašnjih bojeva, one literatske kukavice, podlace i bezdušnike, kao što bijahu Chevrier, Morande, Drigand, Dulaurens, Groubentall i t. d.

Slavni kavalir, vitez de Boufflers kazni svoju nevjernu markizu epigramom. Dama ga zamoli, da se izmire kod njenog stola. Vitez ode, ali u džepu mu oprezni pištolj. Tek što uniđe, spopadnu ga četiri klipana i nabroje mu na crvena stegna

pedeset ljutijeh ljeskovača. Boufflers ustane, uredi se, izvuče kuburu i zapovjedi slugama, da najsavjesnije vrate markizi dug. Iza toga je došao naizmjence red na njih. (Chronique scandaleuse, sveska III.) Vitez Roncherolles upozna sebe u vodvilju (Omladina stoljeća, 1785.) i zaprijeti pred časnicima štapom autoru Champcenetzu. Ali taj je volio dijeliti no primati i pobije se s vitezom na mejdanu. I drugi mladi jedan pisac, slabačak tijelom, građanskog porijekla, izaziva na mejdan plemića, svog mučitelja, odleži zbog toga robiju, traži osvetu, ali se plemenitaš junački sakrio. I Arouet Voltaire uvrijeđen i ponižen, ode u Englesku. Ručao je naime kod vojvode Sullya s vitezom Rohanom, koji ga, po primjeru djedova, prostački uvrijedi, a Voltaire ga, po običaju, opali ljutim sarkazmom; »Tko je — viknu vitez-golobradac, što tako glasno besjedi?« — »Čovjek, — reče ponosito Voltaire — koji diči svoje ime, dok toliki vuku njihovo u blato«. Kad je iza toga mladi pisac i opet blagovao kod vojvode, izmame ga pod izgovorom na vrata, a preobučeni Rohanovi lakaji udri po njemu, dok im gazda, stojeći krišom na strani, ne da znak. Vojvoda Sully bijaše onda prvi ministar, njegov gost je nevin stradao i on je ćutao poput pariskih sudova! Voltaire oboli od jeda i sramote, uči engleski i mačevanje, i pošalje konobara kafane »Procope« Rohanu kao djevera. Nitkov primi mejdan, ali iste noći dade plebejskog protivnika zatvoriti u Bastilju. Pjesnik, ne mogavši, iza polugodišnjeg robovanja, zagušiti toga krasnoga viteza, ode u slobodnu Englesku i stane graditi temelj onoj gijotini, koja će naskoro pokazati, da je plemićska, da je kraljevska krv iste boje kao i ona, od koje su onog kobnog časa prokapale gaće plebejca Voltairea. Vojvoda Chaulnes se još gadnije ponio s Beaumarchaisom. Sumnjao je, da gđica Ménard, iz Talijanske komedije, njegova »štićenica«, ljubi toga siromašnog poletarca, urarskog sina, i zakune se, da će mu se napiti krvi i izvaditi srce. Loménie* krasno opisuje, kako je taj gorostas započeo u kolima kavgu, ćuškajući Beaumarchaisovog druga. U nejednakom hrvanju je bijednom Figaru izgrebao i izranio lice, zderao mu kožu s čela. Potankosti tog groznog pričanja ne mogu ispričati, tako su gnusne. Naredne nedjelje je oholi plemić imao petlju, da u Francuskoj Komediji zamoli mir i da se glasno opravdava. No to mu ne pomože. Zatvorilo ga u vincenneski zamak. Približavalo se vri-

* Beaumarchais et son temps.

jeme, kad će Figarova britva, pretvorena u gijotinsko željezo, sjeći mjesto aristokratskih dlaka velikaške šije.

8. juna 1871. baca grof Arco iz odaje nogama nježnog i dobrog kantorskog sina Mozarta, kojega je salcburški nadbiskup držao kao lakaja. Mladi Amadej piše ocu, da će, ako Bog da, plemenitom grofu vratiti šilo za ognjilo.

Vremena se već promijeniše. Pariski glumac Dugazon bije u glumištu markgrofa Langeaca, ljubavnika svoje žene, a glumac Carlin osramoti pred gledaocima kneza Monaco. Duhoviti Piron dođe u posjete velikašu i taj ga sastane na vratima, prateći gosta plemića. Ovaj uljudno stane, da pusti pisca, »Idite, idite« — reče domaćin — »ovo je tek pjesnik«. »Pošto su moje sposobnosti poznate, uzimam moje mjesto« — odgovori Piron i pođe naprijed sa šeširom na glavi. Upravitelj kazališta plemić de la Ferté viče: »Gdje je Sedaine?« — Sedaine, zidar i dramski pisac, odgovori: »La Ferté, *gospodin* Sedaine je ovdje!« — i izgrdi koljenovića na pasja kola. Taj se potuži kraljici i ona mu odgovori: »Kad kralj i ja besjedimo s piscem, vazda mu kažemo gospodin. Razlog vašeg opravdanja nije zanimljiv«.

Osjećam, da već dosadih tim literarnim i umjetničkim batinama, premda nisam iscrpao taj škakljivi siže. Gdje su stare klasične batine! Dosta je poznatih, još je više nepoznatih. Demostena, zabavljenog pri prikazivanju za vrijeme Bakhosovih svečanosti, udari šakom u glumištu bogati Midias, a narod ga iza sjajnog govora Demostenovog odsudi. Koje čudo, da talente progoni ljudski štap, kad je već zavist boga Apolona ogulila kožu sa živa Marsije, satirskog svirača! Orfeja, božanskog pjevača, razdiru ljubomorne tračke muškare, a prvog »Übermenscha«, Prometeja, kljuje jastreb preljubnika i zavidljivog silnika Dzeusa. Rimljanin, gizdavi sin jakih Kvirita, ne prima batinâ ni onda, kad je pisac. Kad su Neron, Kaligula i Domicijan udarali nogama rimske građane, nisu nalazili pred sobom leđa jednog Tacita ili Seneke. Batina je najuobičajnija i najlakša kazna prvih kršćanskih mučenika, a u srednjem vijeku služi, da se na njenoj vatri prži slobodna misao Husa i domoljublje Djevice Orleanske. Renesansa je odviše snažna, a da joj samo štap bude osvetničkim oružjem. Benvenuto Cellini obično kazni svoje protivnike bodežom i mačem. Čuveni Aretinac prima pet udaraca nožem od svog takmaca kod neke sluškinje. Tintoret mu veže žučljivu jezičinu kuburom, a batina se naužio dosta često, naročito na račun engleskog poklisara u Mlecima. Ljubomorna kraljica Elizabeta

ćuška grofa Essexa, a ako Shakespeare ne dobi batina, kad ga ono momkom uhvatiše na tuđem lovištu, nema sumnje, da je i on u onom burnom, drenovačkom i krvavom vremenu osjetio kvrgastu ćulu ili kvrgastu šaku Johna Bulla, slavnog ubojice.

Naša narodna pjesma vrvi batinama. Nije li perni buzdovan, teška toljaga s gvozdenim perjem, te pište kosti i prska od njih turska obrijana lubanja? Kraljević Marko ne bi bio tako popularan, da bije tek sabljom i bojnim kopljem. On zna potegnuti i šamarom, naročito žene i madžarske gospođe, posipljući im biser-zube i upotrebljujući pri tom izraze, kojih ne mogu ovdje opetovati. O tome ćuti povijest, koliko batina se naužio naš jadni narod. Ne zna se tačno, što je propatio od turskog haračlije, od mletačkog providura i od španova hrvatskih gvozdenih velmoža, ali u našoj bivšoj Krajini dajbudi ima još i danas staraca s brazdama od austrijskih »Spiessrutten«-a. Ne znamo, koliko hektolitara naše djedovske krvi prosu sramotni »profoz«-ki štap, ali za našu narodnu slobodu ne pade jamačno iza smrti Matije Gupca toliko hrvatske krvi.

Francuska Revolucija je najviše naškodila ugledu batine, koja bi do 1789. mogla služiti simbolom ljudske povijesti. I u XIX. vijeku bijaše krvavih književničkih glava (i drugih organa), ali unatoč tome je pisac u Evropi ravan svim plemstvima. Tek u Rusiji je taj pastorak civilizacije žrtva batina sve do smrti Nikole I. Kaže se da je Aleksandar I. dao bičevati Puškina. U drugim zemljama brutalnost s piscima nije više znak njihove društvene podredjenosti. Pamfletist Courier izdahnu od nepoznatog taneta. Na Byronova putnička kola napada razjarena engleska fukara, pošto je na putu da zauvijek ostavi domovinu licemjerja. Kritičara Geoffroy-a ćuška glumac Talma, a glumica Contat ga udara lepezom. Lola Montez, plesačica, bičuje nepovoljne novinare. Zolu htjedoše nacionaliste baciti u Senu.

No to su već iznimke. Pamfletisti i novinari, kao Rochefort i Tailhade, brane se od svojih napadača perom i mačem. Puškin, Lermontov i Lassale ginu na mejdanu, ne od lakajske batine.

Naš neprežaljeni Šenoa je divno opisao, kako šuplji švapski i madžarski plemići stenju pod kijačom tvrdog hrvatskog građanina, ali nikada nije osjetio udarca tuđe palice. A. Starčević, Kvaternik, Pavlinović, Kovačić, Botić, Preradović i Mažuranić ne bijahu ljudi, što primaju tjelesne uvrjede.

Hrvatski pisci, hvala Bogu, nisu vikli batinama i to nije šala u zemlji, gdje se grofovima zna desiti, da dobiju (pa još na javnom mjestu!) ono — — što je Walpole dobio od Gjura II.

»Ogledi«, Zadar, 1905., str. 154—169.

»ISPOVIJEST MOG ŽIVOTA«

Tako se zovu memoari jedne nesrećne gospođe, Vande pl. Sacher-Masoch. No kako me feministička literatura, kad je imaginativna, malo ili nikako ne zanima, ova doživljena knjiga ima važnost ženskih francuskih memoara prošlih vijekova, neposrednost pisama gđe. Sevigné i iskrenost uspomena moderne slikarice i mlade pokojnice Marije Baškircev. U feminističkom modernom tonu je zaključak te knjige i njena »pouka«: — Gledajte na meni, kako je moderna žena grozno, grozno nesrećna! Reformirajte odnošaj između muža i žene, dajte ženi više slobode! — vapije ta nesrećnica, prem nas ne uvjerava, e je manje »kriva« od svoga vajnoga muža.

Taj njen čovjek, čuveni njemački, upravo austrijski književnik Leopold von Sacher-Masoch, u stvari je privlačivost tih uspomena, i po njemu, samo radi njega su one toliko zanimljive, važne i karakteristične. Poznato je, da se po tom autoru zove jedna bolest, psihoseksualna zabluda, slična »sadizmu«. »Mazohizam« je pasivan sadizam, ljubav, u kojoj muškarac traži, da ga žena na razne načine što više tjelesno muči. Mnoga Masochova djela, naročito *Venera u krznu*, propagiraju tu bolesnu ljubav i piščeva grdna popularnost među Nijemcima ponovni je dokaz, da Germani nisu nimalo moralniji od modernih Francuza, da su možda danas mnogo pokvareniji, kao uvijek što možda bijahu suroviji i brutalniji. Ne zaboravimo, da je prava domovina »flagelantizma« Engleska, ne Francuska. (Vidi: Dr. Eugen Dühren: Das Geschlechtsleben in England).

Ali ove ženske uspomene nisu samo izvanredan dokumenat za psihologiju moderne »ljubavi«, moderne duše, nego su pustolovne i nevjerovatne kao najfantastičniji roman. Istina je, odista je nepobitna istina, da se sve, što ljudski duh može zamisliti, može dogoditi; da su realni događaji u životu često nevjerovatniji i luđi od najraspasanijeg romana. Život je Cagliostro, i među savremenicima ima na stotine grofova Monte Christo. Ali čujmo:

Preda mnom su ti memoari u francuskom jeziku sa slikom Njegovom i Njenom. Ona: tip crne, bujnokose Štajerke, tip poznat u staležu zagrebačkih kuharica i sobarica. On ćosavo, dugačko i blijedo lice hebrejskoga tipa, ogromnih usta i ušiju, očiju što sjajem, veličinom i tamnom bojom »žderu« hipokratsku bljedoću lica, lica ženskoga i bolesnoga, lica kao u stare frajle i usjedjelice, parodiranoga nekakvom surkom, koju je taj »Poljak«, taj plagirani Slovjen, nosio, da bude još interesantniji. Ta lica odista su »pasoši«. Kolika razlika između tih Austrijanaca i između »Nje i Njega« — među G. Sandovom i A. de Mussetom, mletačkim ljubavnicima! Max Nordau, »Nijemac« rodom iz Pešte, ne će, nadam se, iza tih groznih optužaba obmanjivati u duhu Fichteovih šovinističkih govora, da su Nijemci jedini »ljudi«!

Gđa. Masoch je rođena u Štajerskoj, u Gracu, gdje joj otac, neki Rümelin, podčasnik, bijaše u milosti kod vojničkoga zapovjednika kneza Aleksandra Würtemberškog, postavši iza njegova odlaska glavar neke jadne željezničke postaje u Kranichfeldu (pruga Grac—Trst). Samoća, nevolja, 1848. je djevojče u Gracu kod milosrdnica, a u osmoj godini vraća se roditeljima, preseljenim u Grac. »Scene«, svađe između roditelja. Otac ju vodi na muziku (Schlossberg) i tu dijete vidi gđu. pl. K...., model slikara Prinzhofera i junakinju *Rastavljene žene* Sacher-Masochove. Dođe dvanaesta godina i vrijeme prve ispovijedi. Ispovjednik bijaše ciničan. »Toga dana izbrisah iz moga života sve, što u vjeri bijaše „forma".«

Kod prodaje palače i pokućstva kneza Würtemberga bijedna se porodica malo pomogne. Otac bijaše posrednik, ali stečeni novac još ga više poživotinjio. Jednoga dana, matere nije bilo kod kuće, a djevojče, vraćajući se, sastane na domaćim stubama djevojčuru, koju otac puštaše iz zaključanoga stana. »Tek vrlo rijetko razgovarah sa svojim ocem. Bijaše me stid pred njim, njega preda mnom«.

U petnaestoj godini uči djevojče šivanje i u školi bijaše i gđica. pl. Wieser, zanimljiva sa svoga poznanstva s porodicom literata Sacher-Masocha, sinom viteza i predsjednika gradačke policije. Mladić bijaše onda »vjeren« i švelje snivahu o njemu. Gđici. Rümelin pokažu ga na ulici. »Sacher-Masoch me se dojmio kao mlad bogoslov«, — dakle vrlo nepovoljno.

Roditelji joj sasvim osiromaše. Otac po kafanama krade Bogu dane, majka izdaje sobe. Jednoga dana bi prodano pokućstvo i porodica spava u na podu, služeći se škrinjom mje-

sto stola. Potrošivši posljednju krajcaru, otac spremi svoj »pinkl« i ode bez zbogom među svoju germansku svojtu, u Stuttgart. »Nikad ga više ne vidjeh«.

Mala sobica, gladovanje, dok mati ne stane zarađivati šivanjem rubenine za vojsku. Kći nauči šiti rukavice. Zima je nađe u satenskim cipelicama, premazanim viksom. Njena posljednja toaleta, ode u zalagaonicu. »Jedna piljarica iz susjedstva davaše nam nekoliko tjedana na veresiju krompir po dva novčića, onda po novčić, zatim ništa više«. Mljekarica je imala više srca. Glad. Mati noću u avliji traži u — kućnom đubretu korice od kruha. Kći oboli, ali na badnjak se pridigne, zamota jorganima, stane praviti rukavice i kad se mati vrati kući, nađe je na podu, onesviještenu. Žena kućnoga »krajzlera« smiluje se bijednicima i pošalje im punu korpu živeža. To ih spase i običan se njihov život i šivanje ponovi. Djevojka uđe u dvadesetšestu, mnogo čitajući, poznavši se s gđom. Frischauer, koja će okrenuti pravcem njenog života. »Žena vrlo duhovita, ali bez trunka zdravoga razuma«. Donosila joj je knjiga i novina, upućujući je u sve gradske novosti i sablazni. Mistifikovala je katoličke svećenike, pošto joj je uspjelo, da se, premda Židovka, ispovijeda!

Sin joj, Bertold, novinar in spe, drugovaše s Masochom, koji se u to doba »vjerio« s glumicom Jenny Franenthal i gđa. Frischauer nikako ne vjerovaše u ozbiljnost tih zaruka, okladivši se s rukavičarkom, da piscu treba najgora i »najprokletija« žena.

Tu počinje nevjerovatnost toga proživljenog romana.

Gđa. Frischauer napiše tridesetgodišnjem piscu najbezočnije pismo i sutradan, na najveće djevojčino čudo, donese Masochov odgovor! Židovka odgovaraše, kao da je najpokvarenija, najhladnija i najokrutnija žena na svijetu i pisca sve više oduševljavaše. On u njoj sluti svoju »gospođu u bundi« i već pogiba za njom! Rukavičarka mišljaše, da se i on šali. Židovka, dopisujući, kao »ruska kneginja«, spremaše se već na sastanak na čuvidskom plesu, kad al tašti pisac dade na čitanje jedno od tih ruskih pisama svoju mladom drugu Bertoldu, — njihovomu sinu! Šala malo te se ne pretvori u bruku i gđa. Frischauer, želeći pošto poto doći do svojih pisama, nagovori mladu rukavičarku, da primi njenu ulogu i da Masochu vrati njena pisma u zamjenu za njegova. Potpisivala se Wanda pl. Dunajev (ime junakinje u Veneri u krznu).

Masoch odgovori, da je spreman vratiti pisma, ali osobno, prijateljici »Vandinoj«. I odista dođe do sastanka između rukavičarke i njega, gdje mu ona prizna, kako joj se više sviđa ljubav idealna, ljubav njegove Modre priče no infamije Venere u krznu. U brzini mu reče, na ulici, zabuljenog lica, blizu zapaljenih noćnih svjetiljaka, da je žena, ne djevojka, a on joj rječito pričaše, da je i on idealista u ljubavi, ali kako je društvo ženu toliko ponizilo, da idealne žene više nema. »Čestita žena« tek je pusta riječ, krepost, maska i on nalazi više čara i istine u ženi demonskoj i ciničkoj, no u dosađivanju s lažnim kreposnicama. Ta rječitost i piščeva nervozna iskrenost je neiskusnu djevojku predobila. Nije doduše pristala na sastanak s njime, ali ženskoj radoznalosti i taštini je godilo ostati u dopisivanju s čuvenim autorom. Ona će mu dakle pisati i ostati kod pseudonima Vanda Dunajev. Gđa. Frischauer bijaše u blizini. Osudan događaj trajaše tek četvrt sata. Sacher-Masoch smatraše nearistokratsku skromnost rukavičarkine toalete doskočicom, aristokratskom maskom. Frischauerica pak vjerovaše, da se govorilo o literaturi.

Tokom toga dopisivanja nagovori pisac novu svoju simpatiju, da mu štogod napiše, opiše. Ona to učini i teško je opisati radost sirote radnice, kad nađe taj svoj pokušaj štampan u bečkom listu, primivši honorar od deset for. Drugi rad, novela, donese trideset for.! Ona prestane šiti rukavice. Blagostanje uđe u kuću. Bijaše to godine blagostanja književničkoga, pred velikim »krachom«, god. 1872. Sacher-Masoch još uvijek ne zna, tko je ona! To viteštvo je osvajalo.

Tako prođe proljeće i ljeto. Dođe jesen. Novine donesu vijest, da je pisac obolio od upale pluća. Gđica. Rümelin mu se ponudi, da će ga posjetiti. Bojala se, da umre, ne poznavajući je, čovjek, kojemu dugovaše sve. On stanovaše kod svojih roditelja. Ona ga nađe na nogama, tek malo prozebloga, a on padne pred njom na koljena. Očituje joj ljubav. Zamoli njenu ruku... Očarao ju. Odsele ga posjećivaše dvaput nedjeljno. Dođe zima i on joj pokloni divne »kazabajke«, divne bunde i krzna. Njena mati ne vjerovaše svojim očima!

Odsele se ljubavnici viđaju svaki dan. Ona mu reče, da se rastavila s mužem i da je sada kod svoje matere. On gradi osnove za budućnost i pita ju, hoće li im dostajati godišnje 6000 for.: suma, koju on mogaše zasluživati. 15. novembra se vjenčaju, na njegov imendan, — bez »blagoslova« dakako. »Promijenismo prstene, uhvatismo se za ruke i gledajući jedno

drugome u dubinu očiju, uzajamno si obećasmo, da ćemo si ostati vjerni cijeloga života. Tako se svrši čin naše svadbe«. Pod vrbom, što rekli cigani.

U Révue des Deux-Mondes izađe prevod Masochove novele. Srećan božić. Vanda Masoch zatrudni.

Sada se presele u Beč, gdje je pisac stalno angažovan kod novina. Stanuju kod dra. Frieda u dvjema sobama s pokućstvom. Daje se njegov komad Čovjek bez predsuda. Glumica, igrajući glavnu ulogu, bijaše Masochova ljubavnica i mati njegovog djeteta!

1. maja bude otvorena izložba, a tri dana iza toga nastupi »krach«, gdje potone i Masochov list. Trebalo se izvlačiti kratkim feljtonima za druge listove i pored toga primati goste, koji dolažahu na izložbu. Pojavi se kolera. Strah. U isto vrijeme izađe u Figaru skroz lažan članak, gdje se opisuje tobožnji piščev razgovor i sastanak s carem njemačkim. Za Masocha se naime mišljaše, da silno mrzi Nijemce.

Od straha, briga i nestašice rodi mu žena mjesec dana prije roka i čedo naskoro umre. Tek sada ispriča žena mužu svu svoju prošlost! Njega je sve to zanosilo, oduševljavalo. Bio je naivan, »amoralan«. Plakaše, kad mu crče dragi mačak Peterl. Mistificiraše novine (Tagespost u Gracu), da mu je žena baronesa. Ne reče uzaman Turgenjev novinaru Pietschu, da za Masocha počinje žena kod barunice. Bez obzira na svoju sada već zakonitu ženu namiješta na vidljivim mjestima u stanu fotografije svojih infamnih prijašnjih ljubavnica. Tašt do ludila. Neki Kapf, berlinski commis, dosadan, otečen pruski klincov s očalima, laska mu u pismima i on ga uzme za »sekretara«, prem nije bio sposoban apsolutno ni za što drugo osim za spavanje, bazdalikanje i žderanje. Bio je bačen na ulicu tek onda, kad je za Masocha i bez njegovog znanja »pumpovo« kneginju Rohan za 200 for. Sacher-Masoch je grdna kukavica. Vječan strah ga mori i prem ne vjeruje ni u novac, ni za živu glavu ne bi mrsio na veliki petak ili badnjak. Praznovjeran. U običnim prilikama nikada ne bi uzajmio ni pare od aristokratskih svojih prijatelja, ali u bolesti svog »masochizma« čerupa ljude, koje sam izabire ljubavnicima svojoj ženi. Trpi, da mu žena piše u najvećoj njegovoj slavi feljtone za Pester Journal po 10 for. i da fabrikuje za Hamburg i Berlin pornografske priče u njegovom stilu, proti njenom ukusu. Hvali se, da od Nijemaca osim Goethea i Heinea nitko nije čitaniji u svijetu. Traži od matere, da rođenu djecu korumpira,

da ih kasnije »nauči, što je to ljubav«. Stanuje sa ženom i istodobno ima dva »odnošaja« u Leipzigu: Huldu Meister i Jenny Marr. Rastavlja se od supruge tek onda, kad njen obožavalac ne može više davati novaca. A pošto se već raziđu, kad slava njegova jadnog imena ustreba ženinom novom čovjeku, čuveni njemački pisac dolazi u Pariz, gdje mu žena i suparnik kupuju odjeću, gaće i košulju, vodeći ga kao medvjeda po balovima, salonima i redakcijama. »Bez ozbiljnog morala ne mogu se velike misli pretvoriti u čine« — umuje, osuđujući njemačkog književnika, njegova nesrećna žrtva.

Gđa Masoch pristade na ulogu supruge mučiteljice i ljubavnice, jer postade njegova zakonita žena (12. X. 1873.), jer je poslije smrti prvog djeteta imala još dva sina i jer je muž uvjeravaše, da on bez toga njenog mučenja ne može ništa boljega napisati. I ona mora nositi razne skupocjene bunde, mora se dati zvati »gospodaricom«, dok on sebe zove »robom«, mora prisustvovati, kada njemu vade zube, mora hodati u toaletama papige i draguna, mora ga šibati šestokrakim knutom s oštrim čavlima, mora trpjeti razne pustolovke, služavke, babice i lude u vlastitoj kući, mora se pred svijetom praviti gora, no što jest, i slušati ovakve historije.

Slične događaje nije pisac doživljavao samo s aristokratskom gospođom pl. K. . . . (junakinjom Razvjenčane žene), nego i s blagorodnom gospođom pl. P. . . . , putujući s njom u Mletke, Fiorencu, Carigrad. Kako njegovom pokvarenom instinktu ne bijaše dosta, da ga žena ponizuje, muči i zlostavlja samo fizički, u neronskom, životinjskom krznu s flagelantskim bičem u poganoj ruci, on je čeznuo i za moralnim blatom i ponižavanjem. U tu svrhu morala ga je žena »varati« s drugim u njegovoj prisutnosti i toga drugoga nazivaše pripovjedač »Grkom«. Tako mu je bio »Grk« na putu u Carigrad s gospođom P. i čuveni talijanski glumac Salvini. Sacher-Masoch figuriraše kao njezin sluga u poljačkom kostimu i slavni glumac mu unatoč antipatijama davaše bogate napojnice. Izlazeći jedared na ulicu, da nešto kupi, sastane ga knez Wrede. — Gle Sachera! Književnost dakle ne ide, i ti eto amalin! — Masoch se učini, da ga ne pozna . . .

Kakva ženska Kalvarija! Grozna li bračna života! Dok Sacher-Masocha prevode prvi svjetski listovi, dok ga prima aristokracija grba, pera i kese, cijelo njegovo nastojanje ide za tim, da od »Wande«, da od svoje žene stvori najprije svoju

fizičku mučiteljicu, a onda da ju prisili naći ljubavni korbač za njegovu dušu: ljubavnika, preljubnika, »Grka«. »Grk« je trebao biti njihov kućni prijatelj, barun Ferd. Staudenheim, pa neki Nikola Taitelbaum (sic!); grof Attems; knez Kamilo Starhemberg; Sefer-paša, poljački poturica, nabobski vlasnik zamka Bertholdsteina (kod Gleichenberga); Bruno Bauer, brat generalice Urban, dok nesrećna žena najzad ne postane u Pešti žrtva nekog mladog Židova, Aleksandra Grossa. Muž joj se fizički ogadi i nekog novog »Grka«, lažnog poljačkog grofa, kojega Masoch domami u Grac, uhapsi piščev otac, policajski komisar, trulog od bolesti, kao običnog apotekarskog kalfu.

U Njemačkoj, kamo pobježe kukavni pisac, bojeći se nekoliko dana zatvora zbog štamparskih krivica, ponudi mu se miliunar dr. Lionel Baumgartner izdavačem za list Auf der Höhe. Opazivši, da ga pisac želi učiniti svom silom takmacem, »Grkom«, napusti list i njega. No Masoch mu nađe brzo zamjenika. Spanđavši se s jezičavim »blaštrumpfom« Huldom Meister iz Pasewalka, u njegovu se ženu ozbiljno zaljubi Francuz Armand N., s kojim ona u ostalom živi u čistom, platonskom prijateljstvu dotle, dok njegovi roditelji daju novac. Ali pošto Armandov otac, došavši iz Francuske, odbije fondove za lansiranje novog lista, i pošto Vanda izbije korbačem Huldu Meister, koja ju u njenom izbivanju ne zastupaše samo kod djece, »Saše« i »Mičia«, no i kod užasnog muža, ostavi ona s Francuzom i jednim sinom Njemačku i ode u Neuveville (na Brijenskom jezeru) živući još uvijek sasvim platonski s Armandom. To bijaše odmah iza piščeve 25-godišnjice (1. siječnja 1883.), kojom prilikom prima velikan neobičnu počast: krst Počasne Legije! Osim Liszta posjećivahu srećnu, slavnu tu porodicu Saint-Saëns, profesor G. Séailles, uplivna gđa. Adam!

Mali Saša umre međutim u Leipzigu, a Armand uzvitla prašinu knjigom Njemačka onakva, kakva je. Povodom toga bi angažovan i sjajno honoriran kao saradnik Figara, nemajući po vlastitom priznanju ni pojma o politici. Potpisivao se Saint-Cère. Jednog momenta bijaše sudbina Francuske u njegovim rukama: rat ili mir s Njemačkom! Balzački tip s tom razlikom, da dolazi do blaga i do uspjeha bez talenta. Njegova ljubavnica ga karakteriše kao »velikog lažova«, paralažu. Laž je dakle glavni talenat modernog uspješnog novinarstva. Gadne li fukare, Bog da prosti!

Ali sada dolazi tek najljepše. Novinar Saint-Cère osjeća, da bi mu skandalozni njemački pisac mogao u Parizu poslužiti izvrsnom reklamom i Herr von Sacher odista doprši »na krilima pjesme« od svoje Hulde Meister u Pariz (decembra 1886.), tako »šebig«, da mu žena i njen jaran moraju kupovati i odijelo, i gaće, i košulju! Tres faciunt collegium. »Kućanstvo u troje«. Gaudeamus igitur!

A Pariz, »mozak i srce« tog svijeta, časti, slavi, nosi na rukama pijetlove i kokošku. Primanja u piščevu počast kod Figara, večera kod Rocheforta u društvu jednog vojvode Talleyrand-Périgorda, ples kod sina ministra i predsjednika Židovske Alijancije Crémieuxa, poziv na ručak kod Daudeta. Lijepi pisac funt-romana P. Decourcelle, jahačica Loazeta, Sara Bernhard, kontesa Martel (»Gyp«): toute la lyre! Sacher-Masocha slika za Salon Schlesinger, a Jules Claretie, upravitelj slavne Komedije, ustupa pustolovima svoju ložu i upoznaje ih s glumcima! Paul Hervieu (današnji akademik) piše o njima krasan članak (u le Journal): misliš čitati kakav sablažnjivi, doživljeni feljton pokojnog Jeana Lorraina!

U Njemačkoj pristanu na bračnu rastavu i Saint-Cère i »Vanda« žive mirno u elegantnom stanu preko puta od Vodviljkazališta, dok se novinar ne vrati iz Berlina, kamo ga je Vanda preporučila Paulu Lindau-u, a ovaj »mjerodavnim faktorima«. Publicist se osjetio jamačno odviše velik i slavan za svoju metresu i — ona iza njegovog povratka moradne iz kuće, na ulicu, na gladovanje s Masochovim sinom. Strahovit je opis, kako konji, vukući kola puna svijeta, ne htjedoše ni makac napred, kad se na kola popne ta fatalna žena s djetetom! Kao da im bijaše preteško vući dijete i ženu, ovoliko ljudske kulturne nevolje! Tek daleko od stana mogahu povući te dvije bijede!

»Vanda« ode u Lozanu, gdje čuje za »posljednji berlinski skandal«: novinara joj ote jedna druga. Ode u Pariz s krvavom namjerom, ali put, misli i mjesečina umire mučenicu.

Dođe afera Lebaudy i tim povodom bude sjajni, zavodljivi, neodoljivi novinar Saint-Cère bačen u bajbok. Malo zatim umre. »Vanda« mu bijaše na pogrebu. Abel Hermant je fabricirao iz njegovog života roman, a Moris Talmeyr ga opisa u Novinarskim uspomenama.

I knjiga vam ispade iz ruke i ulazi u grudi kao težak doživljaj. Taj dosta slabo napisani roman djeluje više od najljepše izmišljenog, jer je živ, jer je uzdah, usklik, vapaj, kao

knjiga sv. Augustina ili Rousseaua. Kakva istinska, uvjerljiva i istodobno odurna slika najodabranije Europe! »Izvana huj, iznutra pfuj!« Spolja uspjeh, slava, iznutra gad i jad. U tolikoj galeriji živih, poznatih i uplivnih osoba ni jedan pravi čovjek, ni jedna čestita žena! Evo Anatola, tajanstvenog i u duši otrovanog — Anatol je jamačno pokojni bavarski kralj Ludwig II. — i kneza Oranskog — »princa Citrona«, kako ga zvahu Parižani —; evo Rochefortove zaručnice, koja nalazi, da je dar njenog ljubavnika, slavnog novinara — krivotvoreno zlato i dragulji; evo gradačke pjesnikinje Margarete Halm, »čiste žene« u četrdesetoj, koja želi s »čistim čovjekom«, s čistuncem, s djevičanskim berlinskim trgovačkim pomoćnikom Kapfom kao nova Eva roditi novo čovječanstvo; — evo ečedskih cigana, peštanskih Čivuta, austrijskih plemića u Brucku, Frohnleitenu, Gleichenbergu, Beču i Gracu, pa velika literarna korupcija u Leipzigu i Parizu s haotičnom jagmom za novcem, za imenom, za »neizdanim«, novim, paklenim i životinjskim nasladama, s kantaridskim parkovima, pornografskim knjigama, lažnim, šupljim, bolesnim, nervoznim, zločinačkim srcima i mozgovima. I sve to sluša nekoliko dječijih srdaca, sve to gledaju tihe, začuđene, pomućene dječije oči!

»Bernard Bauer bijaše rođen Hebrejac. U devetnaestoj godini je djelovao u martovskoj revoluciji; Košut ga je javno zagrlio kao zastupnika bečke akademske legije i poslao ga kao delegata pariskim đacima. On se ne usudi više povratiti se u Austriju. Godinama živovaše bez glasa svojoj porodici. Veli se, da bijaše zanatom fotograf u Francuskoj i u Italiji. Oko 1860. digoše u pokrajini prašinu propovijedi karmelitskog brata, oca Marije Bernarda od sv. Sakramenta. Slava mu dođe do Pariza i do dvora. Carica, izvjedljiva, učini, te on dođe u Pariz, da propovijeda o korizmi. Prva propovijed pridobi Eugeniju i za njom dvor i tout Paris*). Carica ga učini svojim propovjednikom i to isto učine sve pariske velikašice. On postane sila. (Rimska) kurija, da ugodi carici, imenuje ga biskupom in partibus. Sada bijaše u modi; Pariskinje ga obožavahu; njegov otmjen stan u ulici Florentin, gdje bijaše Lessepsov susjed, bijaše neprestano okružen lijepim pokornicama, koje mu htjedoše povjeravati svoje tajne, tražeći ispovjedni rendez-vous; on nikad ne bi bio izašao iz te ispovjedaonice, da se predao

*) tout Paris — »cio Pariz«, kajmak pariski.

svim ovim željama; on odabiraše dakle i izbiraše dobro! Nitko drugi osim njega ne mogaše biti u pitanju za blagoslov Suezkog kanala no Mgr. Bauer. On dakle otputuje u caričinoj pratnji i kad se napropovijedao pred »parterom kraljeva«, vrati se u Pariz, natovaren častima i darovima. Bukne rat. Sve dokle je vjerovao u pobjedu, Mgr. Bauer igraše važnu ulogu kod Crvenog Krsta. Na konju, u širokoj bijeloj odori, s crvenim krstom na grudima, s otmjenim i dobrovoljnim bolničarkama obilažaše pariske ulice, blagosivljući na svom putu pogrbljene i strahopočitljive prolaznike. Ali kad bi zapečaćena nesreća Francuske, on iščezne s dnevnog vidika. Dobro uradi, jer za Komune donijela bi mu »sveta« djela samo nezahvalnost...

»Kad se proglasi Republika, kad mir i red bijahu uspostavljeni i Pariz posta Pariz, Mgr. Bauer također uskrsne i viđahu ga svuda, kud idu oni, koji žele biti viđeni. Međutim je već odbacio mantiju i ostavio Crkvu; sada se prikazivao parižanima kao »viveur«, čovjek od zabave. To mu ne pođe osobito za rukom. On se pokaže najbudalastiji među ludama i to s tolikom očiglednošću, s tolikom namjerom, da ga opaze i da se vidi, kako je svoju čast čovjeka bacio s čašću svećenika, da bijaše svima otužno. Ali s njim trebaše biti oprezan na oprezu: poznavaše tolike tajne! Nekadašnje njegove pokornice drhtahu pri samom spominjanju njegovog imena sada, kad ga više ne vezaše »stališka tajna«... Neprestano se drhtaše.

»On i general Galliffet pripadahu »Starima«, koji se najčešće pokazivahu u plesačkom foyeru Opere i na trkalištima; elegantni kroničari češće s vremena na vrijeme pričahu, kako se general Galliffet sastao s Mgr. Bauerom u Šumi (Bulonjskoj) i kako duhoviti general ironično reče svrzimantiji: »Vaš blagoslov, Preosvešteni!« i kako ovaj posljednji, ulazeći u šalu, učini prema drugome svojim nježnim bijelim rukama uobičajeni gest«...

*

Glavna je pogrješka te književne konfesije, što Vanda Sacher-Masoch odviše optužuje, ali ne sebe, nego — druge — upravo drugoga. Ova knjiga je više optužba socijalnih prilika nego iskrena, pokajnička ispovijest, više optužba muža no obrana žene. Zar nije ta žena došla k čuvenom piscu kao prava pustolovka i varalica? Ona brani pravu ljubav, a zar nije griješila proti njoj, ostavši uz čovjeka, koji joj se već i fizički ogadio? Ona vidi ženu budućnosti u majci i odgajateljici, a je

li biljar, krzno, sablažnjiva toaleta i piskaranje masnih feljtona zanat majke i odgajateljice? Ona ustaje za slobodnu ljubav, a tražila je, i to prekasno, crkveni blagoslov, živući unatoč tome shvaćanju i osjećanju kao prava robinja svog muža. »Glavno je — ljubiti se« — veli s punim pravom, ali ne taji, da su ju čak i materijalni interesi znali oduševiti za njezinog nesrećnika. Ona se izgovara na svoju ljubav za djecu, ali priznaje, da je jednog sina voljela od drugoga i kao da ne opaža, da je napokon ipak, usprkos djeci, ostavila muža, ali ne ponosno i uzdignute glave kao Ibsenova Nora, nego kukavna, shrvana, okaljane duše i zablaćenog tijela. Ona se poziva na svoja prava, pošto ih je redom izigrala. Nije shvatila, da ima dužnosti svetijih i od samoga materinstva i od same ljubavi — a to su dužnosti prama samome sebi, to su više dužnosti pojedinca, individua, koje sluša i žena prvih kršćana, ostavljajući sve, i muža i djecu i kuću, idući tek za glasom svoje savjesti, za svojim Bogom, za svojim spasom.

Drugim riječima: samo slobodne, velike duše mogu ostvariti veliku, slobodnu i pravu ljubav. Samo zdrava srca i zdravi organizmi mogu odoljeti sve groznijoj modernoj nervozi, samo zdravi mozgovi mogu savladati bez velike opasnosti kontradikcije modernih antinomija. Viši život i viša ljubav treba prije svega više ljude.

Kako da se oni stvore? Reformama političkim i revolucijama socijalnim? Vjerom ili naukom? Tko je Spasitelj, kultura ili »priroda«, Nietzsche ili Tolstoj, helenizam ili Crkva, socijalizam ili nauka? Ne znam, ali znam, da svaka reforma treba početi iznutra, da svak treba početi najprije od samoga sebe i da za taj unutrašnji preporod nikad nije odviše kasno. Nije dakle »glavno — ljubiti se«; glavno je: biti istinski čovjek, što manje lagati. Moderan čovjek nije pokvareniji od svog historijskog prethodnika, nije nesposobniji za ljubav, ali više laže. Srednji vijek i klasici bijahu od nas iskreniji, manje lagahu.

Vandi Masoch rođenoj Rümelin bit će mnogo oprošteno, jer je mnogo trpjela i mnogo ljubila. Lažnom modernom društvu i braku, modernoj laži otkinula je masku s lica i ta obrazina krvari kao živa. Žene lažu, ali ova je istinitija od modernih muževa. Da je tu svoju istinu našla prije, ta bi knjiga postala njoj suvišna i mi je ne bi s poukom čitali. Kamo sreće da svi griješe kao takvi pisci, ispovijedajući se tako javno cijelom svijetu! Ali okorjeli grješnici ćute kao grozni marquis de Sade i ne kaju se kao grozni srednjevjekovni razvratnik

Giles de Retz. Oni će možda i tu knjigu, i tu iskrenu riječ ignorovati moralnom rječitošću svog ćutanja!

Okrečeni grobovi!

Šteta, što ta napaćena Štajerka bijaše tako dugo u njihovom živinskom »krznu«.

»Obranila« se nije. Odbacila je tek sramotnu bundu, dok joj strašni bič šestoperac još uvijek krvavo zviždi u okrutnoj ruci i njen će nesrećni muž te krvave žigove odnijeti u vječnost na duši, ako je ima!

— Ženska osveta! — uzdahnuo bi resko katolik, dandy i romansijer Barbey d'Aurevilly. — Ona i u toj knjizi ljubi Masocha. Tako samo ljubav mrzi! — rekao bi tko drugi.

Što ja znam! Žensko srce je zatvoreno i kada je otvoreno.

Hrvatska Smotra, knjiga III., 1907., str. 275—284

MODERNI SIMBOLI

Simbol je predmet, koji reprezentira ideju. S filosofskog gledišta sve je simbol, jer je i atom mikrokozam, simbol vaseljene i njenih zakona.

Taj princip identičnosti, tu univerzalnost ideje, života, Boga, osjećahu instinktivno svi veliki primitivni narodi, prenoseći svoje shvatanje svijeta na vidljive predmete kao na idealne nosioce općih ideja.

To je mistični izvor svih vjera i mitologija. Anima tota in toto et quolibet totius parte (G. Bruno).

Sjajni Indra i dobri Ormuzd, nebotični Dzeus i djecožder Bal s trbuhom od crvenog željeza, babilonska riba Oanes i misirski Bik, bludna eufratska Milita i boginja kiterskih ruža, sladostrasni frigijski Atis sa simbolskom kapom sanskilota i Oslobodilac Bakhos, sin stegna, »očiju tamnih kao vino, gdje bliješti slatki blijesak Afroditin« (Evripid) — svi drevni bogovi su simboli, djeca istovjetnog osjećanja i stvaranja, i kroz njih pogađamo sutonske koncepcije otaca civilizacije. Ti veliki simboli se u toku historije razvijaju, prelazeći u našu baštinu. Krst, simbol sunca, uzroka svakog rada, pokreta, topline, krst, simbol starog Mejika i mudrog Zoroastra, postaje na Golgoti znak najvišeg požrtvovanja za bližnjega, simbol patnje, ljubavi i altruizma, »glas Onoga kao glas velikih voda«. Magarac, Silenova životinja, nosilac vesele vinske mješine, postaje u gótskom vijeku katedrala od sirijskog Gospodina Sivonje (»Bel Peor«), asketski brat smirenih remeta i simbol Crkve. Veseli pratioci azijskog gosta Dioniza, boga kazališta i muzike, postadoše smireni samostanci. Danas je stoički, plebejski i ustrpljivi magarac simbol ropstva, tvrdoglave nemoći, suvišne ustrpljivosti i — simbol gluposti.

S novim idejama osjećaju moderni ljudi potrebu novih sintetičnih simbola. To traženje nove simbolike je jezgra modernih umjetnosti. Dosada bijahu najuspješnije u tom homerskom poslu veliki pjesnici i filosofi.

Hamlet, Faust i Manfred su simboli moderne misli, nove duše, njene sumnje, njenog nastojanja da se obori udes, njenog očajanja. Na novi piedestal survanih bogova i iluzija postaviše ljudi kao Beethoven, Carlyle i Baudaleaire uskrsnulog Prometeja, potenciranog čovjeka, heroja.

Dugo je trebalo dok su umjetnici našli forme, simbole za te nove misli. Mnoga od njihovih djela liče ironijskoj Flaubertovoj »Republici, ili Civilizaciji, ili Napretku, u vidu Isukrsta vodeći lokomotivu, koja presijecaše djevičansku šumu«. Prerafaelitski pokret u Engleskoj nije imao očekivanih uspjeha, iako prvi, s Morrisom i Ruskinom (opet radnicima u Fors clavigera) propovijedaše demokratizovanje umjetnosti. Prerafaelite su slijepo podražavali primitivnoj talijanskoj plastici. — To isto se može reći i o Nijemcima. Böcklinova umjetnost nije doduše ropska kopija Renesanse, ali inspirirana na istom izvoru (talijanska okolica i klasička mitologija) dolazi do istih pseudoklasičnih rezultata. Takova je Stuckova umjetnost, s razlikom, da su motivi siromašniji od Böcklinovih. Stuck nema fantazije, podsjećajući tehnikom i odviše na Rubensa. Najoriginalniji moderni Nijemac je Max Klinger, ali i on je kao ilustrator često imitator (Goye, Ropsa, Daumiera), a u sintetičnoj slici Isukrst na Olimpu, gdje je htio izmiriti dva protivna principa, nije dorastao slikarskoj tehnici. Tehnika bečkog simbolista i secesionista Klimta je sjajna, ali njegova simbolika je tako zagonetna, da je nerazumljiva i ustrpljivim univerzitetskim profesorima.

Prvi su uspjeli u tom mučnom poslu, u stvaranju novih vidika, francuski plastici. Gustav Moreau je upotrebio bibliju i klasičnu mitologiju za ilustraciju nostalgija moderne duše. F. Rops je simbolisao moderne seksualne bolove. Henri Martin, P. de Chavannes i Besnard simbolišu nauke, napredak, umjetnosti, industriju. No pored svih tih uspjeha ne može se reći, da su moderni slikari našli tako definitivne sinteze našeg vremena kao što je hermafroditski sv. Ivan Lionardov (Satir i Pustinjak), Rafaelova Madona (Mati i Boginja, Venera i Bogorodica), ili Michelangelova Noć. I suština Wagnerovog muzikalnog simbolizma nije — kako je to Nietzsche osjetio — dionizijska, prometejska, poganska, nego feudalna, romantična i katolička. Posljednju riječ rekoše ovdje vajari, Francuz Rodin i veliki Belgijanac Constantin Meunier.

Dok je cio Rodinov rad simbolisanje misli, Meunier je simbolisao rad. Pored Rodinovog golog Hugoa, apokaliptičnog Balzaca i titanskog Mislioca, čuvara i genija narodnog Pantheona, pored modernog Prometeja stoji moderni Herakle, moderni Meunierov radnik, dostojan Olimpa iako je čistio obore tiranskih kraljeva. Radnik i Mislilac, djelo i ideja, intelekat i energija, filosof i proletarac — evo dva najsavršenija simbola modernog čovjeka. Radnik, jučerašnji rob, dobio je pod dlijetom Meunierovim snagu kovača Hefaista, ljepotu olimpijskog heroja i dušu mučenika svetitelja. Kao stari Heleni moderni ljudi, tražeći božanstvo, nađoše čovjeka, čovjeka stvaraoca žuljem i mozgom. Rad je moderna etika; njegovo simbolisanje, estetizovanje čovjeka i života radom je moderna religija. Naša vjera je ljepota, i znajući, da je svaki pravi umjetnik radnik, zavidimo vremenu, kad će možda svaki radnik biti umjetnik.

Nove ideje, novi ljudi će stvoriti i nove simbole, nove fikcije, nove idole, jer »sve pod nebom je, veli Renan, san i simbol«.

Novosti, br. 51. od 13. IX. 1907.

GLOSSE NOVINARSKE I LITERARNE

Jučer je otvorena izložba Lade, društva jugoslavenskih umjetnika u Umjetničkom Paviljonu, koji je dekorirao Viktor Kovačić, nesamo graditelj, već i fini artist. Dođoše već i gosti, umjetnici iz Sofije i Beograda. Dobro nam došli!

*

Dvoboj Rauch-Medaković dakle pade u vodu, kao novinarska i politička »patka«. Znali smo, da će se ta operetska šala tako svršiti. Gospodin Rauch, jamačno ban samo stoga, jer ne osjeća — kao onaj austrijski plemić gđe. Jul. Adam — dara za drugi i teži posao, nije shvatio, da je on kao eksponent Madžara, saveznika i pomagača kompromitovanih radikala, prilično neumjestan, kad nastoji kompromitovati one, koji — nisu krivi više od radikala i onog istog Košuta, bez kojega taj vrsni pianista danas bez sumnje ne bi mogao banovati. Ili — da Rauch nije antikošutovski ban, kao Jelačić?

Penzioniranjem i premještanjem — da se ne spomenu njegove prijetnje proti štampi — postići će gosp. barun samo onakov premještaj i onakvu penziju, kakvu je već Šenoa opisao (u pustolovini nemuzikalnog bana Balaše).

*

Počeh prolistavati Matičine knjige. Pročitah Ivekovićev putopis po Italiji. Relativno — za naše prilike — vrlo je dobro napisan. Poznato je, da su svi slikari, koji se sjetiše pisati (Vinci, Fromentin, Blake, Dante-Rossetti) pisali izvrsno. Ako slikari uče od nas slikati, mi možemo od njih učiti pisati. Nesrećni i moćni engleski kritičar Wiliam Hazlitt poče kao sjajni Gautier svoju karijeru kao — slikar, a Goethe, Ruskin, Musset i Hugo vrlo su dobro znali, da usavršuju književni stil, vježbajući se olovkom, ugljenom i kičicom u plastičnom i mirnom crtanju predmeta, u epskom — da tako reknem — sugeriranju. Jer ako je literarni stil slika i muzika, pravome umjetniku riječi ne može biti na odmet praktično vježbanje u pla-

stici i muzici. Kad Iveković i Kuhač pišu, i to dobro pišu, što da pisci ne klešu, ne sviraju i ne slikaju?

»Ja od Brente vidjeh obale zelene« —: koje hrvatsko srce latinske kulture i klasičnih simpatija ne osjeća kod tih mignonskih uzdaha u kulturnoj čežnji ilirizma nostalgiju svih humanističkih duša za Hesperijom, zemljom muza, muzike, mramora i slika? Shakespeare je taj stari barbarski Drang za Italijom opjevao u tragedijama i komedijama, a Goethe, kojemu »od malih nogu bijaše anarhija odvratnija od same smrti«, traži i nalazi u Italiji zakon moralne i umjetničke harmonije, zakon obuzdavanja, ograničavanja samog sebe, disciplinu duha i strogost jasnog stila. Milton, Addison, Montaigne, pa Byron, Shelley, Lamartine, Platen i Wagner traže kao stara hrvatska aristokracija, Gogolj, Turgenjev i Mickiewicz, u Italiji onu pozitivnu tačku, koja izmiruje čovjeka s eksistencijom, duh s materijom, vjeru s idealom, — tačku u harmonijskom Giottovom krugu. Wilde traži u Italiji snagu — izgubljenu u industrijskoj Engleskoj — za novu anglosaksonsku renesansu, greduć stopama Ruskina, perfektnog Keatsa i prerafaelitske družine, a kao simbolski portraiti da-Vincievi diže se novi čovjek Nietzscheov u mučeničkom svijetlu s lombardijskim krajem i alpskim samotnim snjegovima u daljini... Taine kao i Nietzsche, Stendhalovi đaci, studiraju u Italiji višeg, potpunijeg čovjeka, dok Goethe u Italiji ne dobija vjeru u razvitak čovječanstva, oslobađa se s Palladijem gotike i s klasicima — njemačke teške umne nesređenosti, traži »die Urpflanze«, opisuje sicilsko sijanje boba, nalazi temelj potonje filosofije Cuvier-Darwinove i zaključuje: »Priroda je ipak jedina knjiga, koja pruža sadržaj na svim stranicama«.

Tako nekako zaključuje i naš slikar Iveković s tim dodatkom, da je naša nereklamirana, zanemarena i klevetana zemlja Hrvatska daleko ljepša od Italije, ljepša kao kraj i ljepša kao narod. Tako mišljaše i najtopliji lirik renesanse, Du-Bellay, kad se u 16. vijeku iz ondašnjeg Pariza — iz Rima besmrtnim sonetom sjetio na nepoznat, prezren svoj rodni kraj, kraj Michela Montaignea, d'Artagnana i drskih mušketara:

Plus me plaît le séjour qu'ont bâti mesaïeux,
Que des palais romains le front audacieux — —

»Više mi se sviđa dom, građevina mojih predaka od drskog pročelja rimskih palača« — pjeva Violin ljubavnik, sjećajući se, kao evo i naš slikar, svog seoca Lyréa, svoje Loare, dima

seoskoga i »slasti anžuvinske«, slasti zraka domovinskog — slađeg od »morske svježine«.

Italija je danas jedna velika obmana, jedna velika reklama, kojom dugo obmanjivahu nas i sebe naši s »mora majstori«, naši primorski dužnici talijanske »avite« — uzvišene kulture. Naši ljudi u ocjeni moderne Italije još uvijek žive u — XVI. vijeku, kad ta zemlja odista bijaše današnji Pariz svijeta, ili — u najboljem slučaju — u Italiji Garibaldia, benediktinca Tostia i ultimusa Romanorum — republikanskog Carduccia, kojoj se toliko dive Raguzanci kao Medo — jest, Medo! — Pucić, Marko Car, Budmani, Nodilo i ini idealiste, ne uviđajući, da je današnja, ujedinjena Italija, Italija Irredente, Crispia, zastupnika Nasia i d'Annunzia (»moje djelo* je po mom sudu dostojno Dantea«) zemlja korupcije i velikog nazatka ekonomskog, moralnog i intelektualnog.

Italija je velika kao prošlost, a vrsta pretenciozne Španije kao sadašnjost. Intelektualno vlast drugog reda, inferiornija od Francuske, Njemačke, Engleske, a možda i od Rusije i skandinavskih zemalja. Kao starodrevna Helada, stara slavna Italija, je danas samo — knjiga, ideja, velika klasična misao, raširena već srećom u tolikoj mjeri, da najklasičniji moderni duhovi poput Hölderlina i Heredie ne moraju u Italiju kao Dalmatinac Tommaseo. Italija je divan muzej i divan pejzaž, a eksploatišu ga kao Rousseauovu Švajcarsku — gostioničari. Romantika je najbolje poslužila hotelijerima. Hrvatski krajevi su divni najviše zbog toga, jer ih još ne eksploatira engleski sterling, Baedeker, švapski hotelijer i — talijanski pumpmajor. Divni su, jer su — nepoznati, primitivni i romantični kao Švajcarska Gessnera i Škotska Roberta Burnsa. Pejzaž je divan samo kao idila, a hoteli i Baedeker nisu idila. Eksploatirana ljepota nije prava ljepota.

Iveković dakle prama modernoj Italiji nije snob kao svi ostali, naročito stariji Hrvati. On je po starom receptu ne hvali neznalački kao Nenadović u Pismima: »Kad je Omir, u svojim pesmama, spominjao miline, koje ovuda (oko Napulja!!) vladaju...« Iveković je skeptičan prema Talijanu kao Vuk Dojčević i Njegošev vojvoda Draško. On je sve svojim hrvatskim i slikarskim očima gledao, našavši, kao neprijatelj fraze Herbert Spencer, da su mnoga reklamirana djela — za nas dosta slaba. Spenceru tako nekada nije nimalo imponovala »polu-

*) Francesca da Rimini.

barbarska« arhitektura Venecije, a Michelangelove dekoracije u Sixtini i Guidov Feb (u »Febu i Aurori«) su mu zlo osvijetljeni. Osim Venecijanaca Talijani su slabi koloriste, a kao pejzaž Italija zaostaje za našim zemljama, naročito za Dalmacijom.

Iveković je svakako pretjerao u negativnom sudu o zemlji Ferrera i Ardiga, o zemlji najveće prošlosti i osrednje, ali ne sasvim kukavne sadašnjosti; kao član demokratske seljačke stranke odviše je hvalio Austriju i odviše kudio Supilovo društvo Ungaro-Croatu, prenaglo je putovao i premalo je putovao, a da bi mogao o talijanskom narodu reći, da je »samo zato, da prosjači« i da »nema prava govoriti o kulturi«, ali i ovaj lijepi inače, iskreni i dosta stručni članak je dobro došao kao reakcija proti Italiji — frazi, a za Hrvatsku, koje ne poznaju baš oni koji su vječni snobovi — Baedekerovih ljepota, lexiconskih veličina i nekritične reklame.

»Budite mladi tako dugo, dok to možete« — reče Spencer, koji je kao i naš slikar i u Italiji samo sebi i svom oku vjerovao. Budimo mladi, a mladovat ćemo samo u dodiru s vječno mladom zemljom, našom zemljom i vječno mladim klasičnim principom, koji se ni u Heladi nije rodio, jer je — posvudan kao božanstvo, koje si ni Iveković ne može predočiti drugačije no »liepo«.

Neke omaške u tom zanimljivom članku (n. pr. da u Francuskoj nema subvencioniranih kazališta; da je Sienkiewicz u Quo vadis osobit slikar rimskog propadanja) ne kvare njegovog iskrenog, junačkog dojma. Taj članak je — djelo: reakcija hrvatstva proti talijanštini, istine proti reklami, umjetnost proti manirizmu, modernizma proti »akademiji«.

*

Zola je na putu u Panteon, nekad crkvu sv. Genoveve, sada žrtvenik geniju, revolucionarnom i humanitarnom geniju Jeana-Jacquesa i Viktora Huga. Republika, oportunistična i radikalna francuska republika na silu boga bi htjela imati svoje heroje kao Mirabeau i Voltaire, pa želi evo divinizirati jednog dreyfussovskog i naturalističnog književnika.

Cvijet pariske aristokracije duha i poroda niti porumeni od stida kod tog »framazunskog« pokušaja republikanskih pučana, toliko već kompromitovanih u panamskim i polupanamskim sablaznima, poredavši se u zajedničkom prosvjedu oko

sjajnog championa literarnog nacionalizma — oko Morisa Barrèsa.

Da sam Francuz, pridružio bih se nezadovoljnicima.

Već sama literarna reputacija Zolina nije onako očigledna i na prvi pogled evidentna kao veličina Rousseau-a i Voltaire-a. Genij uvjerava o svojoj veličini i onda, kad je visok kao snjegovi Kordiljera i taman kao živoplodne sljepoće oceanskih dubina, kad nas odbija kao Makijavel, drâži kao Swift, skandalizuje kao Heine ili užasava kao Poe. Ove — da tako reknem — evidencije, koje velik duh, velik čovjek ima u još većoj mjeri od matematičkih istina i moralnih maksima, Emil Zola nikako nema kao njegovi znanci i savremenici, n. pr. Pasteur, Turgenjev i Renan. Taj pisac talijanskog porijekla nikako nema onih neodoljivih, atičkih i danas čisto francuskih osebina, od kojih i živi superiornost francuskog duha: on nije tolerantan, nije vedar i veseo, nema duha, gracije, skepse i nije kratak. Zagriženi, pedantni, megalomanski malograđanin, najprije užasan cinik i pesimista — sve u ime »naravnosti« — a kasnije, zasluživši milijun, užasan humanitarac i optimista — sve u ime »naravnosti«, naturalizma. Prvi njegov roman je loše napisana sablazan: malograđanski Sades, pišući svinjarije — morala radi — kako mu danas podmeću. Njegova »kritična« knjiga Moje mržnje — kritična, objektivna li naslova! — sasvim je neotesana i piščeva surova mržnja nikako ne djeluje, jer odista mrzi i jer mrzi bez duha, ergo bez razloga, bez humora, bez satire, dakle bez one superiornosti, koja jedina može i mržnju opravdavati.

Jest, Zola izvrsno i solidno konstruira, velike mase i gomile baca generalskom suverenošću V. Huga i Tolstoja, ali što više osjeća dušu predmeta i humanizuje materiju (kuću, tržište, strojeve itd.) to manje osjeća dušu pojedinca, obezdušujući ga, pretvarajući ga u slijepu materiju. Zola je pretvorio mašine u duše, a duše u mašine. To je paradoksalno, artistično, ali nije humano i individualistično. Živući — jedući, pijući i spavajući s francuskim radnikom dugo vremena, mogu gotovo apodiktično reći, da je Zola francuskog radnika prikazao gorim no što jest, a pošto je francuskog seljaka — jezgru one divne zemlje — prikazao još većom životinjom od radnika, mogu zaključiti, da je Zola ogroman, gol, tužan Goyi i Juvenalu po tužnom temperamentu sličan satirik, koji sebe i druge obmanjivaše, da je naturalista. I Swift ima sličnu veristička metodu s tom razlikom, da je kao duhoviti Englez i solidniji duh znao,

da svijet nije onakav, kakav se odrazuje u njegovoj žučnoj duši.

Zola je kao boem, pišući u tavanskim krevetima odviše patio, odviše se najeo glada, napio žeđe i zasitio se čovjeka, pa da mu bude ravnim ogledalom. Nauka nije još dosta naučna i on je — kao kakav francuski Milan Marjanović, obdaren dakako stvaralaštvom — mislio, da će on sa svojom dosta nenaučnom spremom i nenaučnom fantazijom moći dati — naučni, »eksperimentalni« roman. Srećom temperamenat, silan i naivan, bijaše jači od tih eksperimentalnih prilično smiješnih pretenzija, i Zola piše divnu, nenaučnu katedralsku priču — malo ne legendu — San.

Jest, Zola je izvrstan pripovijedač, ali nije bolji od Stendhala, Mérimée-a i Flauberta, koji leže daleko od Panteona. Maupassant je tečniji pričalac i bolji naturalist, jer naturalizam nije samo naturalistična metoda, nego i naravan, normalan, prozaičan temperamenat, po kojemu je Maupassant rođeni realist, a Zola rođeni romantik, nasljednik V. Huga u Jadnicima. S Balzacom se pak Zola ni u čemu ne može mjeriti. Balzac je genij, Zola — talenat, Balzac je pisac, tip modernog autora, heroj, Zola je literat, Balzac je tvorac, Zola je radnik, Balzac je vječni martir, Zola je obogaćeni proletarac, slučajno umirući tragikom vulgarnosti purgarskog života.

An. France, grdeći nekada Zolu na pasja kola, sada ga zajedno s vladom upućuje u Panteon — ali ne kao književnika, već kao dreyfussovca.

Bilo bi žalosno, da Republika nema u novije doba herojskijih čina od gesta »Ja optužujem«. Zola nije ni za veće nesrećnike od tog hebrejskog milijunara ni prstom maknuo, pa ako Zoline ostatke odista odnesu u Panteon, ja bih volio od glavnog zgoditka imati — smiješak penzioniranog, debelog i živog oficira Dreyfussa, kojemu ovaj novi Panteon ne će baš mnogo imponovati . . .

Dueli, novac, slava, panteoni. — — Reklame i Štrosmajeri, pa onda grobovi Eugena Kvaternika, Ante Kovačića . . .

Hrvatsko Pravo, br. 3737. i 3740. od 2. i 6. V. 1908.

LITERARNE OPASKE

Moj prijatelj, mladi pariski književnik Eduard Champion, posla mi ovih dana rijetku i zanimljivu knjigu: Put od Pariza do Jeruzalema. Napisa je Julijan, sluga i pratilac francuskog Werthera, prvog romantika, sjajnog pisca i državnika Chateaubrianda, đaka Rousseauovog i B. de Saint-Pierreovog, byronovca prije Byrona, oca neokristijanizma i autora Atale, Renéa, Mučenika i slavnog putopisa do Jerusalima, zbog kojega i ima toliku vrijednost izdavanje toga lakejskoga putovanja.

O tome Julijanu zna se vrlo malo. Bijaše krotkog lica, očiju »stolarskih«, jamačno brat vicomteove kuharice, a umro je preporukom Chateaubriandovom u pariskom staračkom sirotištu. Dok je gazdino putovanje od ponajljepših putopisa što uopće postoje, sluga je kao pravi Sancho Pansa plitak, bez poleta, prozaičan, ali toliko realističan i istinit, da nas uspoređivanje njegovog putopisa s gospodarovim, dovodi do vrlo poučnih zaključaka o načinu pisanja Chateaubriandova napose, a romantičnog uopće. Kao svi romantici, slavni bretanjski prognanik i s gospođom de Staël najveći literarni Napoleonov protivnik, Chateaubriand je pisac sjajan, vječno nezadovoljan, melankoličan i subjektivan, imajući tu neliterarnu pogrješku, da radi poze, taštine, čežnje za preuveličavanjem svoje osobe izmišljava, ishitruje, — ukratko — laže, te zvuči kao parodija, kad veli u svom putopisu: »Ja imam prokletu ljubav istine i strah reći što nije, i to je kod mene jače od svakog drugog obzira«. Po svjedočanstvu njegovog plitkog, ali savjesnog sluge, taj pisac, kojega zove dragana »Genijem«, a poštovaoci »slavnim gavranom kordiljerskim« — je kao svi veliki romantici velik fraseur, kojemu je više do efekta no do istine. Već Bédier i drugi dokazaše, da je slika Chateaubriandove Amerike doduše vrlo lijepa i harmonijska, ali vrlo lažna. Sudeći po ovom tačnom i trijeznom sluginom izvještaju, i u gazdinom orijentalnom putopisu ima dosta mjesta, podsjećajući na njegove amerikanske medvjede »pijane od grožđa« i »koprcajući se po dudovim granama«. Prije puta u Svetu Zemlju pročita

Chateaubriand dvjesta djela o tome predmetu, opisuje, što ne vidi ili vidi tek vrlo površno, slikajući sebe kakav želi biti, a ne onako, kakav je na putu.

Gospodar i sluga, prerušen u Turčina, kreću iz Pariza na istok 13. srpnja 1806. i vraćaju se 5. lipnja 1807. U Lyonu malo te ne eksplodiraju radi kubura i baruta u kočiji, a u Mletke, dokle ih prati gospođa Chateaubriand, stižu za deset dana. Gondole su Julijanu »kao lijesovi pariski«. Iz Trsta dolaze u Smirnu, gdje sluga čeka petnaest dana gospodara, koji je na izletu u Grčkoj. Deset dana putuju do Carigrada, trinaest dana u Jafu, vrlo brzo pregledaju Palestinu i preko Aleksandrije, Tunisa i Španije vraćaju se kući. U Grenadi sastaju gospođu de Noailles, »Blanku« pjesnikovu, zbog koje piše divne Zgode posljednjeg Abansraža.

Na putu u Smirnu uhvati ih bura. Sluga piše: »Ali treći dan diže se oluja, munje, grmljavina, najzad grozan vihor, koji brzo poveća more užasnom snagom... Svi mi se bacismo u pomoć mornarima, da zatvore jedra, unatoč kiše, što nas je brzo probila, svukavši haljine za što slobodnije kretanje. Taj posao me zaokupljavaše, te se nisam drukčije bojao opasnosti, koja je uistinu strašnija po svojoj predodžbi, nego da si u njoj«... »U tri sata skupiše jedra i objesiše malo svijetlo u kapetanovoj sobi, pod nogama Bogorodičine slike« — priča o tome Chateaubriand. »... U sedam u veče bijaše bura u cijeloj svojoj snazi. Naš austrijski kapetan poče molitvu usred kišnih bujica i udaranja groma. Molili smo za cara Franju Josipa II., za nas i za mornare »sepolti in questo sacro mare«. Mornari, jedni na nogama i gologlavi, drugi legli na topove, odgovarahu kapetanu«...

No ima toga dosta, što gazda na široko opisuje, a savjesni sluga i ne spominje. Na putu iz Carigrada u Jafu osjeća Julijan na brodu tek grdan smrad, dok Chateaubriand piše: »... Sa svih strana se čuo zvuk mandolina, gusala i lira. Pjevalo se, plesalo se, smijalo se. Cio svijet bijaše u veselju. Govorahu mi: Jeruzalem! — pokazivahu mi jug i ja odgovarah: Jeruzalem.« Chateaubriand sebi vazda pripisuje zanimljivu, romantičnu groznicu, koje nije imao, jer je vjerni sluga nigdje ne spominje. Putnici izgube kompas i vicomte se hvali, da se putovalo po njegovoj, a sluga tvrdi, da se stiglo u Jafu po kormilarovoj uputi. Kroz Palestinu prati hvalisavog gazdu samo šest, iskrenog slugu deset oružanih Arapa. Da pokaže svoje junaštvo, vicomte se hvali, da putovaše u francuskom odijelu, dok

Julijan priča, da bijahu odjeveni kao istočnjaci. Chateaubriand priča, kako je (na putu u Egipat) iščupao bradu jednom spahiji (turskom konjaniku), a drugoga da je malo ne zagušio, te pocrni »kao moj šešir«, a sluga o svemu tome ni da bi lanuo... I tako dalje.

Neromantični skeptik Montaigne, kojemu piše sluga nastavak njegovih talijanskih dojmova, nije sa svojim literarnim Leporellom u tolikom protuslovlju. Romantici izađoše iz mode, jer odviše lagahu i polagivahu. Ne bijahu dosta iskreni. Moj prijatelj Champion je tim izdanjem ponova to dokazao. Ista je knjiga tako naglo doživjela drugo izdanje, premda je o Chateaubriandu već pisao Danielo, njegov tajnik i brijač Adolf Pâgues.

Uspomene malih ljudi o velikanima imaju dakle uvijek vrijednost. Mali ljudi toliko ne lažu. Zato i očekujemo s tolikim zanimanjem memoare Jousseina, koji je imao čast brijati Nisarda, Barbeya d'Aurevillya, Renana i Coquelina.

Osim te knjige objelodanio je mladi Champion Grob Luja Ménarda, upozorivši tako evropsku literarnu elitu ponova na oca parnasovaca u Francuskoj i pariskog nastavljača Winckelmannovih, Goetheovih, Leopardijevih i Chenierovih helenskih simpatija. Razgovori s (pokojnim) Sully Prudhommeom su razgrabljeni, a političke i vjerske misli Fustela de Conlangesa je jedna od najboljih mladih knjiga o tome velikome povjesničaru. Champion sprema nova djela: o Gerardu de Nervalu, život modernog latiniste Charlesa Maurrasa, o Perraultu, o odnošaju romantike prema srednjem vijeku...

Dok pišem te retke, nerazumljive i barbarske mom starom drugu u Parizu, gledam onaj stari, suncem genija i slave pozlaćeni senski quai preko vode od sive, najslavnije na ovom svijetu palače Louvrea, gdje je između Instituta i kuće, gdje umre Voltaire, čuvena knjižara njegovog oca, Honor. Championa. Taj antikvarijat bijaše svojica oca akademika i najfrancuskijeg pisca Anatola Francea. U blizini su kuće, gdje gladovaše mladi Buonaparte, gdje življaše Taine, Musset, Balzac, Chateaubriand. Dok u prvom katu dvorišta, kamenitog i sivog s mršavim bagremima, u sobi pariskog bibliofila brbljah s čuvenim karikaturistom, knjižarskim sinom i mojim pobratimom Andr. Rouveyreom i Ed. Championom, plavim i zanosnim prijateljem M. Barrèsa i Sullya-Prudhommea, u susjedstvu slikaše veliki Whistler, dok nas opijaše umjerena,

tolerantna, učena i ironijska atmosfera slavnog Franceovog akademika Bonnarda, stanovnika tog najatenskijeg mjesta.

A vrapci brbljahu na krovovima kao derani, a Hrvatska bijaše iz te sjajne daljine tako sitna, tako malena kao hrvatski literatić u Parizu Richelieua i Napoleona . . .

*

Da se vidi, s kakvim kukavicama ima posla hrvatski kritičar i s kakvim sredstvima se bore duhovita neka gospoda, koja mogu biti književnici samo u Hrvatskoj, donosim sliku dopisnice ljudi, koji mi pišu, premda ne mogu sa mnom dopisivati.

Iza toga se pitam, kakvi jadnici se još ne će računati u hrvatske književnike.

Stid vas bilo, bijednici!

Hrvatsko Pravo, br. 3833. od 29. VIII. 1908.

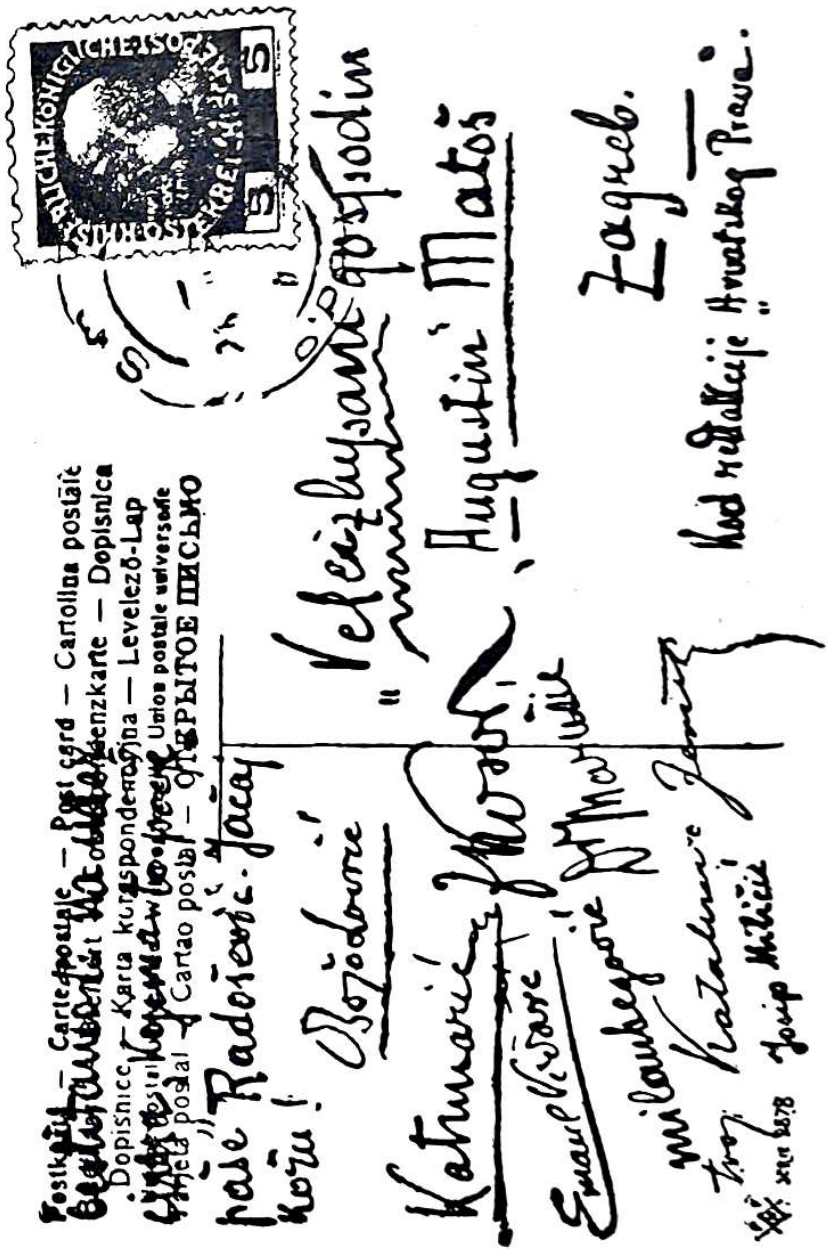

QUAI I ANTIKVARI

Novine javljaju cijelom kulturnom svijetu tužnu vijest, da se ne će više prodavati slavne kupusare duž veleslavnog Quai-a, Pariskoga Quai-a, dakako.

Ta obala je danas bez sumnje najslavnije mjesto na ovome svijetu. Mutna Sena, zelena i podmukla, stisnuta je visokim, kamenitim steznikom toga čuvenoga Quai-a, a na zidu, nad vodom, uz pločnik i preko puta od sivih kuća i sijedih palača, na tome veleslavnome kamenitome bajiru vidite noću i za nepogode nanizane na vječnom sajmu drvene, dobro zaključane škrinje i ladice s imanjem čuvenih antikvara, koji zimi zebu i plešu, a za lijepa vremena šeću i čavrljaju s veleslavnim »flanerima«, među kojima listaju i prelistavaju te prašne knjige, bakroreze, novce i sličice akademici i vjetrogonje, starosjedioci i stranci iz svih dijelova svijeta, anarhiste i kaluđeri, radnici i aristokrate kao Goncourt i umonokleni lirik H. de Regnier. Neki od tih antikvara imaju dućan preko puta, a drugima — većini — je dućan tu na vjetru, suncu i mećavi, pod vedrim (ili oblačnim) nebom, nad vodom, na kamenu, na Quaiu, gdje bi i danas Sokrat, sin Sofroniskov, našao vrapce i duše od razumijevanja. Od deset sati izjutra pa do večeri se tu kibicuje, čita, flanira, ćereta i trguje, a za pravoga intelektualca nema danas pod suncem ljepše šetnje no lijevom obalom učene rijeke — gdje su antikvari u većini — od veličajne Notre-Dame-katedrale pa sve do kuće, gdje umre Voltaire. Et nos fuimus Troes! I umjetnička braća Tkalčići, Ivan (pianist) i Đuro (čelista) ovdje tako reći stanovahu sa mnom, vježbajući se u gladovanju, hodanju i trgovanju knjigama i muzikalijama, dok u blizini, u labirintu malih uličica crkavaše Oskar Wilde, dok je sirota Dagny Przybyszewska dobjegla ovamo sa Korabom-Brzozowskim, dok je danas slavni A. Rouveyre sa mnom dijelio stan i hranu, dok je M. Barrès — danas akademik — stvarao novu doktrinu nacionalizma, a cijeli Quartier (Latin) s nama tražio živu sjenu, satirsku i žutu, Pavla Verlainea! Tu, blizu tih obala,

gdje je obogatio jednog antikvara, Vanniera, tu je bijedni Lelian dočekao božić bolestan, ubijen, tužan kao Isukrst, kojemu se obratio, u kukavnoj sobici boemskog hôtel-garnia. Na badnjak ga se sjete drugovi i došavši u mansardu, oči im zabliješte i oni se zapanje: ćelija, zidovi, stol i kukavne dvijetri stolice bijahu zlatne. Bijedni Verlaine ih je pozlatio jeftinim zlatom božićnih oraha.

Kao ta herojska, mučenička i zlatna soba toga bogomoljnog, slomljenog satira, tako mi se čini sad iz daljine taj slavni pariski Quai: star, jadan i odrpan kao i njegove učene ili lude kupusare, ali obasjan zlatom slave i genija, ljubavi i slobode, znanja i jednostavnosti. Jer tu, preko vode, koči se kraljevska palača Louvre, Louvre Bartolomejske Noći i tolerantnog Henrija IV., Louvre Napoleona, Louvre Revolucije s iščeznulim Tilerijama Komune, stari, sivi, veličajni starac Renesanse, Louvre, danas najljepši, najveći i najbogatiji umjetnički muzej svijeta. Ulaz je besplatan, a u divne galerije nije zabranjeno ići ni sa štapovima. Louvre — povijest svijeta i — velik, sjajan i svakome pristupačan svijet za sebe. A prijeđete li mostom — građenim samo za pješake — Pont-des-Arts, što veže Louvre s Richelieuovom Akademijom, sa slavnim kubetom žutoga Mazarinova Instituta, eto vas kod izvrsne kardinalske knjižnice, gdje osiromašeni Flaubert bude imenovan knjižničarom, da kao takav nikada ne prekorači praga. U ovoj okolici je centar pariskog antikvarskog života. Tu možete dobiti najpametniju, najhumaniju knjigu, — Cervantesa ili Montaignea — za pô franka. Tu je budzašto kupljena biblija, prodana kasnije za imetak Britskom Muzeju. Moj znanac Cuvélier, za Komune otpušteni profesor, londonski drug današnjeg rimskog poklisara Barrèrea, živi tako, te kupuje knjige u neukih i naivnih antikvara na Quaiu, da ih isti dan preproda učenim antikvarima za višestruku dobit.

Tu se odgaja književni tip kao G. Clarétie, ljubitelj starih izdanja, vezova, vinjeta, bibliofil kao naš Mirko Breyer, »knjižarski parcov« u pariskom, »moljac« u našem žargonu. Tu cvatu začudne inteligencije, knezovi moderne misli, kao Taine, pa dva druga: Ernest Renan i Marcelin Berthelot. Ovdje može jedan bivši tipograf postati Michelet. Tu je gladovao Buonaparte i radio kao div divski Balzac, najbolji slikar modernog čovjeka, sa Shakespeareom najbolji slikar čovjeka. Tu je Abelar ljubio Eloizu i počeo misliti kao prvi moderni čovjek,

prvi renesanšanin. Dante, Heine, Turgenjev, Chopin, Mickiewicz miješahu na toj Obali Slave svoje prognaničke snove sa slikama mjesta, gdje je sudio sv. Luj, gdje izgaraše Jacques Mollay, glavar herojskih templara, gdje već dva vijeka vrcaju iskre svih velikih pokreta akcije i reakcije od Descartesa i Mallebranchea pa do enciklopedista, Bollanda, Cuviera i Pasteura. Ako je duhovitost, ésprit, sposobnost u trenu pregledati dvije suprotne misli, suprotne senzacije, na tim kejevima, gdje je budala historije odigrao najveličajnije i najbizarnije svjetske događaje, na tim atičkim obalama ukusa, gdje stoji jednu krunu sv. Terezija i svezak Voltairea, Epiktet i Aretinac, gdje su u jedno otrcano i umoljčano klupko pomiješane sve teorije, sve misli, svi temperamenti kao na stranicama Larousseovog leksikona, — ako je duhovitost svemu se smijati i svemu praštati, jer sve ili ništa ne shvaćamo, pošto suprotnosti opažamo, onda je danas tu kolijevka duha i ésprita. Zato je najbolji šetalac i najbolji ljubitelj i poznavalac toga učenoga, tolerantnoga, klasičnoga i duhovitoga mjesta najbolji današnji i najtipičniji francuski stilista, autor knjige o akademiku Silvestru Bonnardu, Anatol France. S pravom se zove kao Francuska (»France«). Čitajte toga akademika, socijalistu i istodobno dobrog Francuza, sjajnog biografa Djevice Orleanske i danas najsjajnijeg đaka Montaigneovog, Voltaireovog i Renanovog, pa da vidite, šta je francuski duh, što znači biti modernista najklasičnije kulture i stila, što znači tolerancija, ukus i ironija, vječna i klasična ironija Sokrata, Isukrsta i Husa na samrti, vedra, zdrava skepsa, sumnjajući u sve osim u božanski instinkt dobrote.

Kuća, gdje bijaše otac Anatola Francea antikvarom, ponosi se i danas istim antikvarijatom na keju Malaquaisu. Bože, kakvih ti tu nema knjiga, kakvih kurioziteta! Tu knjižaru danas drži učeni bibliofil i ja nikad ne zaboravih časova u društvu njegovih sinova, učenog Edma Championa i danas već poznatog Eduarda, Barrèsovog i vojvotkinje La Rochefoucald-Bisaccia prijatelja. Tamo u blizini, u ulici Svetih Otaca življaše i Dubrovčanin Baltazar, upravo Valtazar Bogišić, laka mu zemlja, iako učini više za druge no za nas Hrvate!

Pišući te sladogorkosti, ljulja mi se u dubini duše staro, veličajno zvono kao u vrijeme mojih pariskih božića i praznika na Quaiu, koji me naučio, da je jedini način života za čovječanstvo — živjeti za svoj narod i za svoj jezik, ma bio on najslabiji i najnepoznatiji. O, kako gigantski, kako tragično i

kraljevski bugari to ogromno zvono notrdamsko nad Senom, nad krovovima i kamenitim obalama! Zvonjelo je kod krunisanja Kralja Sunca i Napoleona Velikog, kucalo je na bunu, koja znači Revoluciju i udaralo je kod pruskog bombardovanja na najjači bedem klasične, grekolatinske i estetičke kulture, toliko slične pravoj hrvatskoj. Bilo bi žalosno, da i antikvari, jedini moji učitelji u Parizu, reknu tome veličajnome ritmu, odakle plače Francuska: — I nama — i nama je odzvonjelo!

Hrvatska Smotra, knjiga V., 1909.; str. 4—6

VERLAINEOV ŽIVOT

Kad se poevropljuje svaka, pa i naša književnost, veliki evropski duhovi postaju svojina svih nacionalizama, pa i našega, mada kod nas, kod velikog dijela omladine, reprezentuje Evropu — Češka. No mada Verlain nije Čeh, već samo Francuz, ima u našoj lirici njegovih utjecaja, n. pr. kod Domjanića, što opetuje verlenske motive, mada ne umije opetovati verlensku finu, fluidnu umjetnost.

Ne ulazeći ovdje u ispitivanje Verlaineove poezije, ostajem prije pjesnikovog životopisa kod glavnih njenih obilježja. Kad bijedni Lelian poče pjevati s Parnasovcima, vladaše već u Francuskoj, kao reakcija proti pretjeranom subjektivizmu i egotizmu romantikâ, nepersonalna, objektivna, epska lirika, našavši u Hugovoj Legendi Vijekova i u grandioznom pesimizmu Leconte-de-Lislea svoje savršenstvo. Apstrahujući od osobnog momenta autorovog, ta hladna poezija s mlačnim harmonijama mramora nije se zanimala ni za savremenost, jer je i savremenost osobna i subjektivna, pa se zadržala na epskim motivima, postala je epska s tom razlikom od epa, što epski sadržaj ne obrađuje kao radnju, nego kao simbolsku, karakterističnu sliku. Tako je lirika izgubila dodir sa životom, postavši historijska, postala je učena i pedantna, a postavši slika, ušla je u granice epa i slikarstva, prekoračivši granice prvobitne i čiste lirike, jednostavne i srdačne, pretvorivši se u naučni aleksandrizam dokonih historika, filologa i pjesničke arheologije. Verlaine je Parnas i opet naučio pjevati kao narodna pjesma i drevni boem Villon, njegov srednjevjekovni preteča. Mjesto historijske učene, pedantne slike tražio je savremenost nijanse, mjesto plastične slike — muziku. Mjesto mitološkog i historijskog slikara postao je muzikalni impresionist modernosti, crtajući u prošlosti tek francuski XVII. i XVIII. vijek, savremen i danas barokom svog racionalizma, pretjerane osjećajnosti, i čežnjom za prirodnošću. Kod Parnasovaca je Verlaine naučio savršeno vladanje oblikom, ali je

nastavio Baudelaireov modernizam i neepski subjektivizam s tom razlikom, što je Baudelaire više simbolist, Verlaine više impresionist, Baudelaire aristokrat i hiperkulturan, Verlaine narodan, demokrat, Baudelaire potpuno razočaran, a Verlaine naivan. Starac i dijete, kultura i priroda, a to dijete i taj starac bijahu rođeni nesrećnici, mučenici poezije, osjećajući u prozi dugočasnog modernog života već rano žig »prokletih pjesnika« kao Chatterton, Kleist, Leopardi, Lenau i Poe.

*

Verlaine napisa još za života vrste autobiografija, vrlo slabih. Pjesnik je znao govoriti samo u stihovima. No unatoč tome njegov je život danas do sitnica otvorena knjiga, hvala bezbroju anekdota po svim listovima, koje će danas-sutra biti sjajna »Verlainiana«, pa u iscrpljivom, lani štampanom životopisu njegovog pobratima Lepelletiera, po kojemu su Alf. Seché i Jul. Bertaud onomad izradili preglednu, potpunu i lijepo ilustrovanu biografiju. Nema pjesnika s više karikatura i portraita od bijednog Leliana, a s njegovom slikom iz prijateljske kičice sumračnog, sutonskog Carrierea može se među modernim slavnim portraitima mjeriti tek Whistlerov Ruskin i Böcklinov autoportrait.

Rodio se 1844. u Metzu. Otac, generalštopski kapetan i mati, rođena Dehé, oboje sjevero-francuskog porijekla, posjedovahu onda oko 400.000 K. Strašna opeklina na ruci i škorpion, kojega malo te ne proguta u Nîmesu, jedine su tuge te razmažene mladosti. Modre oči i gornja uzdignuta usna svjedoče o naivnosti i prirođenoj dobroti. »Nikad ne bijah — piše pjesnik — melankoličan u mom životu«. U sedmoj godini najradije se igra s Matildom, kćerkom višeg činovnika, a kasnije maršal Niel zove djecu s oficirima Dafnis i Hloa. Nezadovoljan u službi, kapetan Verlaine dade ostavku, ode s porodicom u Pariz, gdje mališan gorko zaplače, navikao na idilu malogradskog života. — Majka ga uvijek vodi za ruku u privatnu školu na Montmartreu, a on, sjećajući se nje u grozotama svoje zrelosti, piše u Ispovijestima: »... Ali ne! ona živi, moja majka, u mojoj duši, i ja joj se tu kunem, da joj sin živi s njom, plače u njenom krilu, trpi za nju i da ne bijaše ni časka, pa ni u najgorim zabludama, upravo slabostima, a da se ne osjećaše pod njenom zaštitom, karanjima i bodrenjima!« ...

Iz škole uđe razmaženo đače u pension Landry, gdje đakovaše i sjajni kritičar Sainte-Beuve. Tu bijaše prvi put u zatvoru, kako to po S. Pellicu priča vrlo humoristično u Mes Prisons. Ferije je proživljavao u Belgiji, u selu Chapelle, pa u Bouillonu kod tetke, časničke udovice, gdje je nada sve zavolio flamansku i sjevero-francusku zemlju i dobio onaj svježi osjećaj za prirodu, kojega je sasvim lišen moćni Baudelaire. Tetkina kuća bijaše velika kao zamak.

Kao pitomac zavoda Landry posjećuje Verlaine licej Bonaparte, gdje se zauvijek pobrati s današnjim njegovim životopiscem Edm. Lepelletierom. Profesor Spiers najviše mu se sviđa i on lijepo napreduje u engleskome. U sedamnaestoj godini položi uspješno Paul-Marie Verlaine bakalaureatski (kao naš maturalni) ispit. Ferije provodi na omiljelom sjevernom ladanju, u Lécluse-u i Fampoux-u, gdje šeta, baveći se pecanjem, lovom i čitanjem. Osjećanje za ženu imađaše već među 12. i 13., a pjesnikom se osjeti već u 14. godini. Najviše ga se dojmio Baudelaire, pa Banvillove Kariatide.

Kapetan Verlaine izgubi grdan novac kod burzanskih spekulacija, pa se sin morao pobrinuti za službu, te dobije mjesto kod združenih kompanija Orao i Sunce. Nezadovoljan, dobije mjesto u »uredu za ženidbe« u općini ulice Drout. Strogi roditelji zadržavaju polovicu njegove plaće, a ostatak mladi birokrat najvoli trošiti po kafanicama i pivarama na svom putu u ured, naviknuvši se tako na stalno uživanje alkohola. Najviše pohađa Café du Gaz u ulici Rivoli, gdje nalazi mnogo pjesnika i literata, naročito onih, smještenih dobrotom baruna Haussmanna u službicama pariske vijećnice, kao L. Valade, Alb. Mérat, H. Rochefort, G. Lafenestre, pa Lepelletier, E. Blémont, St. Mallarmé, razgovarajući literarnim subotama kod Leconte-de-Lislea.

Glazbenik Charles le Sivry upozna ga sa Glatignyem i Mendèsom, a kod markize Ricard i njenog literarnog sina nalazi se mlado, danas već širom svijeta čuveno društvo; Fran. Coppée, An. France, Sully-Prundhomme, J. M. de Hérédia, Villiérs de l'Isle Adam. Verlaine odlazi i u sumnjivije, ali ne elegantno društvo u domu mlade i krasne Nine de Callias, gdje obično teče potokom veselje i šampanjac, u kuću liječnika Ant. Grosa, pa u slavni mali, elegantni stan Leconte de Lislea kod Invalida.

Marquis Ricard utemelji kratkotrajnu smotru »Umjetnost« (l'Art), prvi list, gdje se okupilo kolo pjesnika, nazvanih Neosjetljivi, Stiliste, Fantaziste, dok se na prijedlog filologa Marty-Lavauxa ne nazovu Parnasovci, dobivši tako naslov za svoj čuveni organ, Savremeni Parnas, kojega prima u svoju nakladu neznatni knjižar Alf. Lemerre, potonji milijunar. Prvo parnasovsko djelo je Nebo, Ulica i Dom marquisa de Ricarda, a zatim izađu istodobno Coppéeov Relikvijar i Verlaineovi Saturnski Poemi. Novac za štampu dade Verlaineova štovateljica, njegova kuzina Eliza. Tu su već divni stihovi, toliko udaljeni muzikom svojom od parnasovske plastične estetike:

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne . . .

Pjesme hvali parnasovski pjesnički vladar Leconte de Lisle i prvi kritičar, Sainte-Beuve, pa Banville i moćni Victor Hugo.

Verlaine neko vrijeme radi kod Rappel-a, lista republikanskog Hugovog prijatelja Vacqueri-a, dok ne izađe žrtvama marquisa Ricarda, pod firmom Alf. Lemerrea (u ožujku 1866.) na Whatmann-papiru prvi broj Parnasa sa sonetima Hérédijinim, stihovima T. Gauthiera i stihovanom Banvilleovom dramom (Zatočenje Bogova). U listu osvanuše: L. Dierx, Sully-Prudhomme, Andr. Lemoyne, L. X. de Ricard, Ant. Deschamps, Paul Verlaine, Ars. Houssaye, Leon Valade, St. Mallarmé, Henri Cazalis, Philox, Boyer, Em. des Essart, Em. Deschamps, Alb. Mérat itd. Na novu struju je navalio sjajni pripovjedač, katolik i legitimist, čuveni antiakademičar Barbey d'Aurevilly (»Trideset sedam medaljona savremenog Parnasa«).

Verlaine objelodani Galantne Svečanosti bez uspjeha kod šireg čitalaštva. Za tu delikatnu, naivnu, kao saksonski porculan umiljatu poeziju svile, večernjeg parka i ljubavnih svečanosti u bezazlenom Lancretovu stilu, našao je pjesnik inspiracije u djelima o društvu i umjetnosti galantnog i elegantnog XVIII. vijeka braće Goncourta, pa u netom otvorenoj louvreskoj galeriji Lacaze, gdje je u slikama Fragonarda, Nattiera, Chardina, Greuzea, Bouchera, a naročito neprispodobljivog Watteau-a shvatio intimnost ležerne duše XVIII. vijeka.

Kod prijatelja Ch. de Sivrya, budućeg dirigenta kod Crne Mačke, upozna pjesnik njegovu polusestru, Matildu Mauté de Fleurville. Ljubav ga svlada kao bura, kao groznica. Dva dana iza prvog susreta ode kao izvan sebe na ladanje, u Fampoux,

a za tjedan dana zamoli prijatelja pismeno za ruku gđice Matilde. Vrativši se u Pariz, posolidio se, ne vonjajući više kao obično po alkoholu. Matilda pristane, jer Verlaine, inače dosta »dobra partija«, nije od nje tražio nikakvog miraza, ali da se ne čini, kako je jedva dočekala udaju, ode s porodicom u Normandiju i na povratku se u »odijelu sivom i zelenom s pantljikama« zaruči s pjesnikom. Ženidba bi dva puta zbog bolesti odgođena i najzad stupi Verlaine u brak u prvom metežu rata s Prusima, došavši s odra prijatelja Lamberta de Reissy-a, koji se u oči tog vjenčanja ubio. Svjedoci pjesnikovi bijahu pjesnik Valade i Hugov bratić P. Foucher, a među gostima — prijatelj Pelletan i zaručničina učiteljica, kasnija strašna komunistica, Lujza Michel, koja u prigodnoj pjesmi želi mladencima, da ostanu dobri i da se što skorije pobrinu — za nove građane. Svoju sreću opjevao je pjesnik u Dobroj Pjesmi, zbirci stihova, koje je slao zaručnici u ljubavnim pismima.

Dođe prusko opsijedanje Pariza i Verlaine se upiše u dobrovoljce, gdje se i opet toliko podaje piću, da ga žena ostavlja, ponavljajući često slične prizore iza tog nemilog događaja. Vrativši se jedared iz zatvora zbog zanemarivanja vojne službe, napravi kod kuće grdan rusvaj, pošto čuje, da je pašteta od prepelica bila — pašteta od parcova. Opasan nazeb spasi ga od vojništva. Dođe 18. veljače s revolucijom, s Komunom, ali Verlaine, republikanac, ostane u Parizu i postane u službi komunističke vijećnice šef presbiroa, flegmatičan birokrat kao uvijek, dok versailleska vojska ne navali na Pariz, da uguši ustanak. Tog dana se Verlaine toliko uplašio, da se nije brinuo ni za ženu, koja pobježe k roditeljima, ostavši kod kuće sam sa služavkom, dok goraše vijećnica, Tilerije, pol Pariza. Luxemburška barutana odleti u zrak, a Verlaine veli prijatelju posjetiocu: — »Ah, gle Panteon, ako padne u moj tanjur«. Njegova mati ga nađe kod kuće usred krvi, meteža, požara i ubijanja, a on se isprva sakrije na Montmartreu kod Matildine porodice, dok iza ugušene bune, nemajući mjesta, stane izlaziti i priređivati zbog pijanstva kod kuće grozne scene. Uplašen zbog denuncijacije, naš birokratski komunist pobjegne sa suprugom na selo, gdje ljetuje. Vrativši se u Pariz, nastavlja pređašnji neuredan život, dok ne postane plijenom svog zlog demona Artura Rimbauda. Došavši po drugi put taj mladi pjesnički pustolov u Pariz kroz goleme opasnosti rata i buna, posveti Verlaineu Pijani Brod i piše mu na povratku od kuće iz Charlevillea toplo pismo, a ovaj ga pozove u goste.

Gosp. i gospođa de Mauté, kod kojih još uvijek stanuje Verlaine, bace napokon toga tvrdoglavca i bezobzirnog dječačkog uljeza na ulicu, ali Verlaine ga ne napušta, vuče ga u literarne krugove i kafane, naročito na Večere Labudove u društvu lijepe Lede, koje se pretvaraju u društvo Gadnih Dobričina, kako te boeme nazva kod premijere Coppéeovog Prolaznika kritičar Sarcey. Kod nekog takvog sastanka malo da Rimbaud ne probode nekog Carjata i zbog toga se Verlaine posvađa s većinom svojih drugova. Verlaine vodi Rimbauda k Hugo-u, koji zove fakina »Shakespeare-dijete«, a deran se opija alkoholom i hašišem, ulazeći s Verlainom u slavnu sliku Fantin-Latoura (»Coin de Table«). Gospođa Verlaine rodi sina Đuru (danas tramvajskog konduktera u Parizu), ali njeno srce je već otrovano ljubomorom zbog Rimbauda ... pa se ne buni protiv muževog odlaska s mladim zavodnikom. 1872., ljeti, odu drugovi u Englesku, u London, gdje Verlaine svrši Romance bez Riječi, dok se njegova žena sprema na bračnu rastavu. Egoistični Rimbaud ga napusti, on ostane u Londonu sam i bolestan, dok ga ne spase mati, poslavši ga u Belgiju, na ladanje u Jehenville k tetci, udovi Evrard. Međutim Romance ne nalaze nakladnika, Matilda ne će ni da čuje o izmirenju, a Verlaine zove k sebi za inat Rimbauda, banči i ide s njim u London, gdje ga nenadano napusti bez groša, očajan i lud jamačno zbog sve bližeg roka svoje brakorazvodne parnice. U Bruselju ga i opet poziva kao i majku iz Pariza, ali pošto Rimbaud želi prekinuti zajednički život, ostavivši majku i sina u hotelu, Verlainea ostavlja svijest, pohrli za neharnikom na ulicu i iza ponovnih uzaludnih molba za povratak rani ga hicem iz revolvera. Po drugoj verziji Verlaine je na nj pucao dvaput u svratištu, izmirio se s njim i bio uhapšen, kad je na ulici, prateći ga na kolodvor, počeo trčati za Rimbaudom, koji ga se htio riješiti bijegom, zovući u pomoć policiju. Oružje se našlo kod Verlainea i pošto ga je porodica Mauté obijedila još i s homoseksualnosti, dobije dvije godine robije i odleži u Monsu 18 mjeseci. Obriju ga, obuku u uzničko ruho. Mnogo čita, nauči dobro engleski; čuje, da je Lepelletier izdao vrlo elegantno Romance bez ikakove jeke u kritici (1873.) i obrati se kršćanstvu. Jednog naime dana donesu mu sudsko riješenje, da je pariski sud odobrio razbračne namjere njegove žene. »U suzama padoh na bijedna moja leđa, na bijedni moj krevet«. Stisak ruke i ravnateljevo tapšanje po ramenima vratiše mi malo hrabrosti i sat ili dva iza tog prizora iznenada odlučih

zamoliti gosp. kapelana, da me obiđe. On dođe i ja ga zamolih za katekizam« ... Iza glavne ispovijedi čita Verlaine latinski, pa pobožne pisce i krišom »čika« (žvače duhan), spremajući preporod pobožne poezije u Mudrosti, što će s Huysmansom i Hello-om postati stanac-kamen neokatolicizma. 16. siječnja 1875. bi pušten, a na vratima dočeka ga — majka i odvede ga na selo, k rođacima u Frampoux.

Oporavljen, odlazi kao instruktor na 1 i pol godine u engleski gradić Stirkney, poučavajući u francuskom, latinskom i u crtanju. Vraćajući se u domovinu postaje u Rethelu, u Notre-Dame-kolegiju profesor književnosti, povijesti, geografije i engleskoga, navikavajući se i opet na piće i našavši u svom đaku Lucijanu Liétinoisu Rimbaudovog zamjenika. Kad Lucian svrši nauke, ode Verlaine s njime k njegovom ocu, seljaku u Ardenima, a gđa. Verlaine dade se nasamariti, kupivši sinu salaš Juniville na ime Liétinoisa-oca! Verlaine-ekonom svrši tako, da pobjegne s Lucijanom u London, dok stari Liétinois proda njegovo imanje u svoju korist. Prijatelje istjera glad iz Londona, pa nađu utočište kod pjesnikove majke.

Verlaine odluči živjeti od pera. Izdavač Palmé izda Mudrost, ali ta najbolja lirska zbirka iza Baudelaireovog Cvijeća Zla nađe tako malo odziva, da je nakladnik uništio cijelu nakladu. Verlaine piskara kod Lepelletierovog Reveil-a, gdje izlaze Udovačke Uspomene i Petnaest dana u Holandiji. Lucijan Liétinois naglo umre, pjesnik ostane očajan kao za sinom i ispjeva svezak mistične Ljubavi, stanujući kod majke i skupljajući oko sebe u Quartier-Latinu mlade pjesnike, t. zv. dekadente oko lista Lutecije: Tristana Cerbièrea, Laforguea, Viéllé-Griffina, napisavši studije o Villiers de l'Isle-Adamu i Rimbaudu, skupljene pod naslovom Prokleti Pjesnici.

1883. ode i opet na ladanje, bez kojega kao primitivan čovjek i ljubitelj prirode ne može živjeti. Mati ga htjede mirnim seoskim životom izliječiti od neurednog gradskog života i pijančevanja, pa kupi za stari dug od seljaka, starog Liétinoisa, imanje Coulommes. Međutim Verlaine, nesposoban za gentleman-farmera, opija se, odlazi u Pariz zbog izdanja zbirke Nekad i onomad, a majka, ne mogući više podnijeti takvog života, javi sinu, da ne može više s njim ostati pod istim krovom. Verlaine se vrati, napadne majčinog savjetnika, seoskog susjeda, nekog Danea, udari tom prilikom i svoju mater i odleži zbog toga mjesec dana tamnice u Vouziersu.

I sada se započinje pjesnikov bolnički život. Pokvaren mu je želudac, a od reumatizma ima ankilozovano lijevo koljeno. Treći put već se navikava na bolnicu, gdje mu je osigurana barem hrana i stan. Izvan bolnice piše za izdavača Vaniera Ljude dana i stanuje u nekoj štenari na dvorištu Moreau, kod krčmara. Tlo bijaše zemljano, vlažno, a ulazilo se kroz birtiju. U tom »stanu« kod vincennes-kog kolodvora čuje početkom siječnja 1886., da mu je umrla majka ... I opet bolnice Broussais i Tenon, sve dublje i dublje padanje, kratak boravak u Aix-les-Bainsu, gdje ga u hotelu nevinog uhapse kao tata, štampanje zbirke Paralelno, pa grupa novih literata (E. Raynaud, L. Tailhade, A. Baju, Charles Morice, Jean Moréas, Cazals, J. Tellier, Darzerns, Degrom itd.) i ovi ga izaberu »princem pjesničkim«. Verlaine postaje poznat, gotovo slavan; u Vaudevilleu se glumi u njegovu korist bez novčane koristi; pjesnik drži u Belgiji javna predavanja, pa opet Pariz s kafanom Franjo I. blizu Sorbone, bolnice, dineri lista Pero, prostačke orgije i vjerske ekstaze, pa davanje pravog imena novoj školi Simbolista. Predavanje o obožavanoj pjesnikinji Desbordes-Valmore, pa ljubakanje ostarjelog satira s djevojčurama Esterom Bondin, Filomenom i Eugenijom Krantz.

Verlaine umre tiho i kao od umora u četvrtom katu kuće (ulica Descartes 39) blizu Panteona, u zagrljaju Eugenije Krantz i njenih susjeda, bez prijatelja. Osmrtnicu je prijateljima poslao njegov posljednji izdavač Vanier, kojega je taj bijednik i tucak obogatio. Sahraniše ga na groblju Batignolles, a na grobu govorahu: M. Barrès, današnji akademik i preporoditelj literarnog nacionalizma, pa St. Mallarmé, Moréas, Coppée i G. Kahn.

An. France je ocrtao »Seoskog Coprnjaka« dvaput u svojim pričama (naročito u Bogorodičinom Pelivanu), a Lovro Tailhade ga opisuje:

»S čelom opustošenim genijem ili bolom, starijim od njegove dobe, ali s licem obasjanim dječijim smijehom i duhovitim titranjem kosih svojih očiju, Verlaine podsjeća kod prvog pogleda na tradicionalno lice Sokratovo, ne znam čime veličajnim i snažnim, što se nameće začaranim pogledima. Bez sumnje su iz te lijepe lubanje kao svod hrama, iz njegove lubanje toliko visoke misli poletjele prema nebu u neočekivanim ritmovima« ...

S fizičnim stigmatima drevnog satira i ladanjskog, bukoličkog temperamenta, Verlaine je mučenik, jer se njegova

duša, slobodna, lijena i poganska, ne mogaše izmiriti s običajima savremenog industrijskog života. Taj veliki pjesnik, smatran dekadentom i bolesnikom, unio je u rafiniranosti moderne ohladnjele, mršave lirike vječne momente: pojedinca, srce, prirodu i pučku jednostavnost, pa će vijekom ostati u poeziji kao narodna pjesma, Franjo Villon, ljubav, priroda, domovina i vjera.

Hrvatska Sloboda, br. 294. od 24. XII. 1909.

MAETERLINCK

Moris Maeterlinck (čitaj: Materlink), danas među prvacima modernističkog pokreta u Evropi, jednako je važan kao mislilac i kao dramatičar. U filosofskim djelima svojim (Blago Pokornih, Mudrost i Sudbina, Život Pčela, Zakopani Hram, Dvostruki Vrt) pokazao je intimno shvaćanje za sve oblike života duše, vječnosti, svemira, sudbine. Njegova je filosofija mistična, potičući od tamnih mislilaca kao novoplatonici, Ruysbroeck Čudotvorac, Swendenborg, a od novijih mu je najsrodniji Novalis i Emerson, prvi svojim simbolskim, analogijskim shvatanjem svijeta i stilom skoro kvijetističnim, a drugi sposobnošću, da u svakidašnjosti, banalnosti vazda vidi idealni odsjev, upravo misterijsku sjenu vječnog, pravog života. Kao reakcija, Maeterlinck je protivnik pozitivizma, a cijelo njegovo umovanje ima kao i Nietzscheovo isti cilj: obojica u svim svojim djelima traže smisao tragedije kao najviše, najplemenitije forme života, samo što je kod Nijemca tragičnost kao kod Helena u prometejstvu ljudske volje, a kod Maeterlincka u tamnom, beznadnom, bezvoljnom odnošaju čovjeka prama misteriju. Maeterlinck je fatalista i dok je kod Nietzschea volja, energija sve, kod njega, kod njegovih dramskih osoba konsekventno prama njegovoj filosofiji i nema energije, pa zato mu drame uza svu tragičnost djeluju kao kazalište lutaka, svuda osim u Moni Vanni, gdje je odustao od svoje estetike. Kao lirik je Maeterlinck pjesnik intimnog, smirenog života, podsjećajući na intimne motive svojih zemljaka, starih flamanskih slikara. Bio je nepoznat širem svijetu, dok ga ne odkri Oktav Mirbeau Parizu revolverskim hicem svog članka u Figaru (24. kolovoza 1890.) Od onda je glasovit, žrtva studija francuskih (Beaunier, Bever, A. Brisson, Gilbert, Gourmont, Horrent, B. Lazare, Lemaitre, Recolin, Schuré, Reggio), engleskih (Walkley, Thompson, A. Symons, W. L. Courtney, Crawford) i njemačkih (Anselma Heine, M. Jacobs, Mever-Benfey, W. Miessner, F. Poppenberg, E. Steiger), da ne spominjem tuše i tame članaka i prikaza u žurnalima cijelog svijeta. Upu-

ćujući znatiželjnije na te studije i na prevode engleske ili njemačke (naročito na skupljena djela u prevodu Fr. v. Oppeln-Bronikowskoga) zadržat ću se kod francuske najnovije biografije Gérarda Harrya.

Maeterlinck je sin bilježnika i pravnik, rođen u industrijskom Gandu u Belgiji, sablažnjujući cio tamošnji industrijski, pozitivistički svijet svojim pokušajima pjesničkim, od kojih je Kraljevna Magda štampana ručnim valjkom u nekoj radionici, vlastoručno i pomoću prijatelja. U jezuitskom kolegiju nalazi notarov sin dva literarna prijatelja, Šarla Van-Lerberghea i Grgura Le Roya, a na sveučilištu današnjeg sjajnog lirika Emila Verhaerena. Kao odvjetnik gubi Maeterlinck parnice nevjerovatnom lakoćom, a 1889., u 27. godini, odriče se odvjetništva, to prije, što mu je priroda uz snažno, zdravo tijelo dala tanak, neugodan, ptičji glas, zbog kojega pjesnik postaje ćutalica u najglasnijim društvima. Došavši u Pariz sa zbirkom pjesama (Serres chaudes), postane saradnik kod efemerne Plejade, živeći samotničkim životom. Kad ne radi, bavi se vrtlarstvom, pčelarenjem i sportovima kao dobar biciklista, veslač i sklizač. U Mladoj Belgiji upozoruje doduše na novi talenat Ivan Gilkin, ali se Maeterlinck mora zauvijek seliti u Francusku iz domovine, gdje ne dobi skromnog mjesta, da bi se nesmetano mogao baviti knjigom. U Parizu živi povučeno, pa tek što postane slavan i imućan, odlazi na ladanje, pa zimuje u divnom cvjetnjaku »Četiri Puta« (kod Grassea) na Jugu, a ljetuje u krasnom, golemom samostanu normandijskom St. Wandrille-u, što ga je kupio od benediktinaca iza zakona o kongregacijama.

Premda njegove knjige ne nose hotimično ni jednog znaka našeg vremena, on govori stručnjačkim autoritetom u Dvostrukom Vrtu o automobilu, pa o hazardnim igrama, odgoju pasa i o općem pravu glasa. U Inteligenciji Cvijeća je botaničar i stručnjak kao kakav fabrikant parfuma. Njegov prijatelj Eng. Demolder šalje mu prvi primjerak svog romana iz dobe Louisa XV. i začuđen zbog njegovog naglog dolaska na automobilu čuje, da treba cijelo izdanje uništiti i roman popraviti, jer se u opisu vrta spominje dahlia, cvijet još nepoznat ondašnjim francuskim cvijetnjacima. Ni Flaubert ne bijaše savjesniji od toga ustrpljivoga, marljivoga Belgijanca, kojega ne mogu turiti u nijednu kategoriju, i koji odgoneta stari flamanski jezik XIV. vijeka, ugasnuli jezik Chaucerove Engleske, teški stil Plotinov i njegovih tamnih prevodilaca, pa probleme moderne estetike, filosofije i eksaktnih nauka.

Maeterlinck je poput svih Belgijanaca »dobroćudan tvrdoglavac«. Obrijan, zdrav i snažan, nalikuje kakvom engleskom sportsmanu. Ima krasnu, umnu ženu, čuvenu glumicu Žoržetu Leblanc, najbolju interpretku svojih djela. Često pokušava biti vegetarianac. Na svojim imanjima (St. Wandrille ima 14 hektara) živi sa ženom i tajnikom i ne radi uredno, nego samo uz inspiraciju. Pismo mu je jasno i po narudžbi ne može pisati. Nije se mogao odbiti od lule, pa puši neopasan, denikotinizovan duhan. Voli pse i napisao je samo jednu pripovijest Pokolj Nevinih, gdje je poznati biblijski događaj obradio naivnim stilom flamanskih slikara. Preveo je Saiske Učenike i Fragmente Novalisove, Fordovu dramu Anabelu i Ures duhovnih Vjenčanja flamanskog maga Ruysbroecka Čudotvornog.

Maeterlinck je danas smatran glavnim predstavnikom novoromantičke struje. Kao umjetnik je germanski, naročito engleski đak, imajući u drami iste tendencije kao engleski prerafaelite u slikarstvu. Njegov je uzor stara, naivna i poetična pozornica prije Shakespearea i on je na moderno kazalište i opet unio jednostavnost i veliki stil, djelujući na mnoge savremenike, naročito na imitatora velikih moda d'Annunzia. Njegove su drame odviše monotone, jer simbolisane osobe djeluju kao apstrakcije, kao lutke, a strah je još u većoj mjeri no kod Poea jedina njegova pjesnička sugestija. Maeterlinckove drame su tragedija straha: straha od sudbine. No pored svih tih nedostataka taj je pjesnik među najznamenitijim reformatorima modernog kazališta, koje bi bez R. Wagnera, Ibsena i njega postalo obično zabavište, novinarski prilog ili variété. Meni je draži Maeterlinck esejista od Maeterlincka dramatičara, jer je u prozi manje afektiran no u drami, nemajući doduše originalnosti velikih mislilaca, ali pišući kao Carlyle i Emerson uz Novalisov polet i dubinu Jakova Böhmea. Savremenost mogu zamisliti bez Björnsona i d'Annunzia, ali je ne mogu zamisliti bez Maeterlincka i Tolstoja, koji dokazuju, da je visoka literatura izraz religioznih potreba čovječanstva.

Hrvatska Sloboda, br. 5. od 8. I. 1910.

UMJETNIČKE NOVOSTI

2. o. mj. sahranjen je u Parizu znameniti pjesnik Jean Moréas. Pravo mu je ime Papadiamantopulos. Peloponeski plemić, kako to istaknu nad njegovim grobom akademik M. Barrès, nedavni peloponeski putnik i analista ostataka spartanske discipline u strogom pejzažu dorskog Tajgeta. Moréas dođe rano u Pariz i tu postane Francuz kao ponovni dokaz bliznjaštva helenskog i pariskog duha, učinivši — kako se ponosio — da »grčke pčele paljetkuju med francuski«. Iščeznuo je kao »sjena sna«, trudeći se cijelog svog života, da »mizeriju svijeta pokrije ljepotom«.

On je 11. kolovoza, odgovarajući članku Paula Bourdea (u Temps-u) u XIX. Vijeku i u Figaru (18. rujna 1886.) napisao vrstu manifesta i tu odbija od modernista naziv Dekadenti, usvaja naslov Simboliste, skicirajući poglede nove poetike, koju međutim nije usvajala većina nove lirske škole. Ti su modernizmi kao svi pravi modernizmi naravi sasvim formalne, rade o obliku i strukturi stiha, o upotrebi riječi i njihovoj harmoniji u ritamskom, slobodnom stihu, pa će biti sasvim nepojmljivi klasičnim modernistima hrvatskim, kojima pitanje oblika bijaše posljednje i koji u Pokretu naviještahu novu teoriju, sasvim u stilu balkanizma i klasičnog jugoslavizma, da hrvatski modernist naime ne mora poznavati ni gramatikalnog jezika. Pitanje lirskog modernizma je Moréasu pitanje prosodije. On kao i parnasovac Banville misli, da Viktor-Hugova i romantična versifikacija nije sasvim dotjerana, da je i parnasovska poetika uska, pa propovijeda mjesto parnasovske slike upotrebu simbola, mjesto parnasovske plastike muziku, nastavljajući tako djelo moćnoga Baudelairea.

Moréas ove periode katkada kao imitator tamnog Mallarméa često sam sebe ne razumije, ali kritičari prave znak pitanja čak kod smisla ovakvih stihova: »Srce mi je prazan lijes u grobu«. Iz te periode je krasna, malo zagonetna pjesan Meluzina.

Već kao simbolist pjesnik odvraća od »Nerazumljivosti, toga Šarlatana«, kojemu se kao kritičar tako fino rugao i jasni Anatol France, pa bez obzira na svoje simbolističke proglase udara temelj Romanskoj Školi novom poetikom Strasnog Hodočasnika (Pèlerin passionné). Ne odriče se doduše simbolizma, ali propovijeda preporod jezika, kojega kao Fénelon smatra osiromašenim, držeći da se od konca XVI. vijeka francuski jezik osušio i da je omlitavio, uvedrio, utanjio i oslabio. Kao Vraz i ostali za Dubrovčanima, posegnu on za starim riječima i rječnicima, pokazavši se u prevodu Dogodovštinâ Ivana od Pariza, kralja Francuske, romanistom prvog reda. Lirski modernizam mu je prije svega pitanje jezika i versifikacije, a sa starim jezikom dobio je i dušu grofa Thibauta od Champagne, pa trubadura, pjesnika fine ljubavi Jaufreda i »toga Guilaume-a Cabesteinta što ljubljaše Sorismondu«. To buđenje starofrancuske duše, to vezivanje starih s novim jezičnim, dakle psihičnim elementima prošlosti sa sadašnjošću je analogno renesansi francuskog nacionalizma u djelima M. Barrèsa, a spajanje helenskog s francuskim genijem podsjeća na žrtvu Revolucije, na gijotiniranog, u Carigradu svete Mudrosti i mudrih Porfirogeneta rođenog francuskog Helena, divnog Andr. Chéniera. Zato je često Moréas i odviše sličan Ronsardu, Grku francuske Renesanse XVI. vijeka, opijaćuji se kao uspomena na mirisu mrtvog cvijeća već od samog himetskog zvuka drevnih domovinskih imena. »Glauka, Cimotoja, Toja, Protomedija i Panopija, Eunika ruku ružičastih, Eulimena, Hipotoja i draga Halija, i Amfitrita dobra plivačica, Protoja, Dodoja savršena čarobnica, pa Cimatolegija što ukroćuje tamno more«.

1893. je gradnja Romanske Škole izvršena s pjesnicima Du-Plessysom, La-Tailhadeom, a Moréas se sve više udaljuje od simbolizma, rugajući se tuđim utjecajima, »švapskoj Minervi i Englezu, prvorođencu baštiniku dostojanstvenosti«. Ušavši poznavanjem genija jezičnog u poznavanje genija narodnog, vidi kao Barrès nacionalnu opasnost u izvjesnim tuđinskim utjecajima. Nenarodno mu je isto što i antinarodno, jer velikom narodnom kulturom i stilom lakše no sinovi maljušnih kultura može konstatovati, što odgovara ili ne odgovara duhu rase: moderan dokaz, kako studij tradicijskih narodnih vrijednosti krasno čuva čistoću duše narodne.

Moréas odbacuje »pesimisteriju« i maglovitost wagnerizama i metafizike njemačke kao novu bolest vedre duše galske. I on je doduše u Stancama često pesimist, ali to je

pesimizam časovitog osjećaja, a ne pesimizam filosofskog osvjedočenja. U tim formalno savršenim pjesmama obratio se pjesnik tradiciji čistog francuskog klasicizma, stilu Louisa XIV., Pascala i Molièrea, odrekao se simbolizma, dokazao je, da je jezik, stvoren mješavinom starih i novih riječi, faktično jači, ljepši i realniji od savremenog realnog jezika, i napokon da klasičnost nije drugo, no savršenost, solidnost pjesničkog oblika. Romantici, usavršivši kao parnasovci svoju formu, postaju klasici kao realist Flaubert i naturalist Maupassant dotjeranošću svog prozaičnog izraza i kompozicije. Poput Evripida, Goethea i Racinea nalazi u Ifigeniji Moréas zadatak svoje klasične zrelosti, dokazujući, da je bijela crta mramornog mira posljednja riječ simbolizma i romantičnog romanizma. I Rodin se nedavno tako poklonio pred boginjom Heineove bolesti, pred Uranijom, pred meloskom Venerom (koju Nar. Nov. zovu milonskom). Ta zrelost Moréasova najbolje se ogleda u Erifili, poemu o nesrećnoj djevici, što ju Eneja nalazi u podzemlju, »maestam Eriphylen, crudelis nati monstrantem vulnera« ...

Kritičar Beaunier zamjera toj delikatnoj poeziji oskudicu jezgre moderne duše: u toj poeziji nema dosta misterija i — kako Nijemci vele — »zadnje misli«. Moć verbalizma je kod tog južnjaka jača od moći osjećanja i ti divni uresi su često uresi kuće, gdje ničega i nikoga nema, dekoracije mrtve kuće, u najboljem slučaju fasada kakvog muzeja... Duše, duše nema dosta u toj umjetnoj, umješnoj poeziji, sličnoj učenoj, ali često suhoj poeziji Tennysonovih stihova i G. Moreauovih mitoloških pastela.

Sa Moréasom bijah dva tri puta u kavani Vachette, u Quartier-Latinu, na uglu »Školske« ulice i boulevarda sv. Mihajla, odmah ispod Verlaineovih kafana »Izvor« i »Henri IV.«. Obično se kartao ili je propovijedao s autoritetom i dostojanstvom kraljeva literarnih caenaculuma, kakovi bijahu V. Hugo, Mallarmée ili Leconte de Lisle. Onda je dosta stradao, ležeći kod kuće do šest sati popodne, izlazeći napolje s kokotama, mjesecom i netopirima. Cijelo moje parisko vrijeme nosio je ogrtač cikorijske žute boje, ali monocle i »ono nešto«, što pozna i njemačka schäbig-elegancija, odavahu aristokrata rijetkosti. Bijaše sitan, elegantnih pokreta i preciozan kao kralj odnašnjih literarnih dandyzama, kao grof Montesquiou-Ferensac, koji mu vrlo nalikuje i kao lirik. Naš krug oko lista Oeuvre d'Art International nije ga mnogo mario. Držahu ga

pomalo pustolovom, »rastaquouèreom« kao sve Grke i, što je još važnije, neiskrenim, kako mišljaše pomalo i Verlaine, koji nije najzad kao Moréas koketirao s Akademijom i nije bio počašćen kao taj Spartanac krstom Počasne Legije.

Jednom bijaše riječ o pjesniku, koji se za cijele zime nije običavao umivati, a Moréas nam reče: — »Čisti se ne peru«.

Pa ipak, kad se sjetim Moréasa s kapetanskim, gusarskim brkom u umonoklenom viteškom obrazu, kad se sjetim, da je on mrtav kao »Uskrsnuli Lazar«, naš nesrećni Golbert, kada čitam divne govore nad tim slavnim grobom aristokratskog boema i čujem sve do ove polubarbarije žalost za uvenulim ovim lovorom Atene na obalama graciozne Sene, kad usporedim sve to s našim jalnim, maljušnim prilikama, našim literatićima, tračevima i kukavnim koterijama, dođe mi da — —

Ne, te se stvari ne kazuju!

Hrvatska Sloboda, br. 80. od 9. IV. 1910.

DVIJE SMRTI

2. aprila sahranjen je u Parizu dobri pjesnik Jean Moréas. Pravo mu je ime Papadiamantopulos. Peloponeski plemić, kako to istaknu nad njegovim grobom akademik i nacionalista M. Barrès, nedavni peloponeski putnik i analist spartanske duševne discipline u strogosti pejzaža dorskog Tajgeta. Moréas dođe đakom u Pariz kao ponovni dokaz bliznjaštva duha pariskog i novohelenskog, dakle bizantinskog, učinivši — kako se dičio — da »grčke pčele paljetkuju francuski med«. Iščeznuo je »sjenom sna«, trudeći se vascijelog života da »pokrije ljepotom mizeriju svijeta«.

To je onaj Moréas, što je napisao, odgovarajući članku Paula Bourdea (u Temps-u), u XIX. Vijeku i u Figaru (18. septembra 1886.) pjesnički manifest, odbivši od novih lirika Gautierov, Baudelaireu namijenjeni naziv Dekadenti i usvojivši novo, mnogo tačnije ime Simboliste. Tom prilikom je skicirao poglede nove lirske poetike, kojih međutim nije usvojila većina nove škole. Moréas se na neki način nametao vođom, kako je to Verlaine često među drugovima opažao svojim paprenim cinizmom starog, naivnog djeteta. Grk nije imao inteligencije kao genijalni Laforgue za teoretičara, ni sjajne originalnosti kao Rimbaud za putokaz nove generacije. Ti su modernizmi, potrebe novih mladih duša, kao pravi modernizmi estetički sasvim formalne, izrazne naravi. Rade o obliku i strukturi stiha, o upotrebi riječi i o njihovoj harmoniji u ritamskom, nevezanom, u Francuskoj novom »slobodnom stihu«. Ti modernizmi bit će kao »formalnost« sasvim nepojmljivi modernistima hrvatskim kao što je g. Marjanović i gospoda, što navještuju sasvim novu i originalnu teoriju, da hrvatski modernist može napisati dobru knjigu i s legijom gramatičnih pogrješaka. Lapsusi linguae kao princip naše literarne renesanse! Pitanje modernizma je Moréasu kao svakom umjetniku pitanje oblika, u tom slučaju pitanje prosodije. On misli kao i parnasovački divni srokovni pelivan Banville, da V. Hugova i

romantična versifikacija nije sasvim dotjerana, da je i parnasovačka dotjerana plastična poetika uska, pa propovijeda umjesto parnaske slike upotrebu simbola, umjesto crte ritam, umjesto boje muziku, nastavljajući tako veliko djelo Poeovog učenika Baudelairea.

Moréas ove prve periode pokadšto kao imitator tamnog hegelovca Mallarméa sam sebe ne razumije, sam sebe vuče za nos i mistificira, ali konservativci kritičari prave u interesu francuske jasnoće znak pitanja čak kod ovakvih stihova: »Srce mi je prazan lijes u grobu«. Iz te periode je melodijska, krasna, ali zagonetna Meluzina. Mladi ljudi naime obično nastoje, da ih stariji ne razumiju, da se tako mogu obmanjivati vlastitom superiornošću.

No Moréas već kao simbolist odvraća od »toga Šarlatana Nerazumljivosti«, kao i onodobni fini i jasni kritičar A. France, pa bez obzira na simbolističke mladenačke proglase udara temelj Romanskoj Školi novom poetikom Strasnog Hodočasnika (Pèlerin passionné). Ne odriče se doduše simbolizma, ali propovijeda preporod jezika, koji mu je kao već Fénelonu osiromašen, osušen i omlitavio tamo od XVI. vijeka. Kao naši Iliri za Dubrovčanima mašio se on za starim pjesnicima, riječima i rječnicima, pokazavši se u prevodu Dogodovštinah (Priključenija) Ivana od Pariza, kralja Francuske romanistom prvog reda. Lirski modernizam mu je sada prije svega pitanje jezika, jezičnog preporoda, a ulaženjem u duh starog jezika francuskog dobio je nješto od duše Thibauta grofa od Champagne, pa trubadurskog pjevača fine ljubavi Jaufreda i »onog Guillaumea Cabesteinta što ljubljaše Sorismondu«. To buđenje starofrancuske duše, to vezivanje starih s novim, to spajanje drevnih s modernim psihičnim elementima je analogno proznoj renesansi francuskog nacionalizma u poznijim djelima M. Barrèsa, pjesnikovog dobrog prijatelja, a ovo spajanje helenskog genija s francuskim podsjeća na Andr. Chéniera, rođenog u Bizantu sv. Mudrosti, pa na atičko oko plastičnog Gautiera. Zato i jest arhajski Moréas često i odviše sličan Ronsardu, galantnom i viteškom Grku XVI. vijeka, opijajući se kao stara knjiga od mirisa mrtvog cvijeća već od samog meda drevnih domovinskih himetskih, kao Eolova harfa melodijskih zvukova: »Glauka, Cimotoja, Toja, Protomedija i Panopija, Eunika ruke ružičaste. Eulimena, Hipotoja i draga Halija, pa Amfitrita dobra plivačica, Protoja, savršena čarobnica Dodoja i Cimatolegija što ukroćuje purpurno more«.

1893. svršava se gradnja Romanske Škole s pjesnicima Du-Plessys-em, La-Tailhadeom, a Moréas sve se više udaljuje od simbolizma, rugajući se kao Barrès tuđinskim štetnim utjecajima, »švapskoj Minervi i Englezu, prvorođencu dostojanstvenosti«. Ušavši poznavanjem genija jezičnog u poznavanje historijskog, dakle konstantnog genija narodnog, vidi kao prijatelj Barrès to veću opasnost u ovim tuđinskim utjecajima, što je genij tih utjecaja manje srodan geniju francuskom. Nenarodno, nefrancusko mu je isto što i antinarodno, antifrancusko, jer velikom narodnom kulturom i stilom može lakše konstatovati od nas, sinova malih narodnih literarnih kultura, što odgovara ili ne odgovara duhu rase: krasan moderni dokaz, kako tvrdo čuva čistoću moderne narodne duše studij tradicijskih, pa i izumrlih nacionalnih, naročito jezičnih vrijednosti.

Moréas odbacuje »pesimisteriju«, maglovitost wagnerizma i njemačke pomagljene metafizike kao bolest za vedrinu galske duše. I on je doduše u Stancama pesimist, ali to je pesimizam života, pesimizam osjećaja, a ne pesimizam logike i filosofskog zaključka. U ovim formalno savršenim pjesmama okrenuo se tradiciji čistog, mršavog i elegantnog francuskog klasicizma, stilu Louisa XIV. i pobožnog Racinea, zabavljača grizodušja kraljevskih metresa, odrekao se simbolizma, maglovitog kao magle germanske misli, dokazavši, da je jezik, stvoren mješavinom starih i novih riječi, faktično jači, ljepši i realniji od realnog savremenog jezika i, najzad, da klasičnost nije ništa drugo no solidnost, jednostavnost izraza. Uostalom i romantici, usavršivši oblik, postaju klasici, proti kojima su oponirali baš kao realist Flaubert i naturalist Maupassant dotjeranošću izraza i kompozicije. Kao klasici Euripid, Racine i Goethe nalazi u Ifigeniji Moréas umjetnički zadatak klasične svoje zrelosti, pokazujući, kako je atička crta mramornog mira posljednja riječ zrelog simbolizma i romantičnog romanizma. I nemirni, fragmentarni i problemima gotike, renesanse, impresionizma i simbolizma mučeni Rodin se nedavno tako poklonio pred boginjom ifigenijskog mira i Heineove bolesti, pred meloskom Afroditom, pred zvijezdom na tihom, zamišljenom čelu boginje Uranije. Ta zrelost pjesnikova najbolje se ogleda u Erifili, nesrećnoj djevici, koju Eneja nahodi u tugama podzemlja — »maestam Eriphylen, crudelis nati monstrantem vulnera«.

Andr. Beaunier zamjera delikatnoj toj poeziji oskudicu jezgra moderne duše: oskudicu misterija i onoga među prstima.

Odista, moć verbalizma je kod ovog verbalističnog južnjaka jača od osjećajne snage i te lijepe forme su vrlo često uresi kuće, gdje kao u mletačkoj palači nema ničega i nikoga, uresi mrtvog, pretpotopnog doma, u najboljem slučaju fasada kakvog provincijskog muzeja. Duše, duše nema dosta u toj umjetnosti, upravo u toj umjetnoj, umješnoj poeziji, sličnoj mršavoj minijaturi učene, ali anemijske poezije Tennysonove i G. Moreauovih mitoloških aleksandrinskih slika.

Sa Moréasom bijah dva-tri puta u njegovoj uobičajenoj kafani Vachette na bd. St.-Michelu (Quartier Latin). Obično se kockao ili je propovijedao s dostojanstvom kraljeva literarnih caenaculuma, podražavajući autoritativnost razgovora V. Huga, S. Mallarméa ili Leconte-de-Lislea. Duha je imao možda više no što ga je zbog sirotinje mogao pokazati. Za duhovitost je potreban veseo duh, pa zato nema duhovitosti tuga sirotinje ni onda, kada je sirotinja duhovita. Onda je Moréas dosta stradao, ležeći kod kuće do šest popodne i izlazeći iz stana ravno u kafanu s bludnicama, elektrikom, zamagljenim zvijezdama i ostalim sumnjivim vrijednostima. Za vrijeme cijelog mog poznanstva, neke tri godine, nosio je ogrtač iste cikorijske boje, žute i dosta pustolovske, ali monocle, fino pravilno brkato lice, žuto kao ispušena morska pjena i crnooko, pa »ono nješto«, što pozna njemačka elegancija tek u karikaturi schäbig-elegancije: sve to izdavaše aristokrata rijetkosti. Bijaše sitan, elegantan i preciozan kao kralj modernih literarnih dandyzama, kao model Huysmansovog Des-Esseintesa, grof Montesquiou-Ferensac, koji mu vrlo nalikuje i kao lirik starog — ancien — stila. Mi boemi nismo ga kao ni Verlaine mnogo marili, držeći ga hohštaplerom kao većinu Rumunja i Grka, pa zbog krsta Počasne Legije, koja počast ga je više opijala od vlastite poezije.

Jedared bijaše riječ o nekakvom zamazanom, dobrom artistu, a Moréas odsiječe: — Čisti se ne čiste. — I on se zimi nije previše kupao, pa ni u alkoholu. Bio je junak, jer je danas i u Parizu junaštvo živjeti samo za čistu liriku, pa mi iza smrti toga Barrèsovog modernog Spartanca padaju na um kraljevski Crveni Biseri Roberta grofa Montesquiou-a:

Dans l'ardeur d'un héros et l'éclat d'un pontife
Il fut celu qui meurt, ses jours à peine bus,
Et que remporte au Ciel le vol, d'un Hippogriffe!

Savremenik, god. V., 1910., str. 537—538

U ERI KONGRESA

Odvajkada bijaše Poljska ili kako je zovu Francuzi Kraljevina pored Slovaka najveća, jedina naša slavenska simpatija. Kao Hrvatska u malom, Poljska je razdijeljena u velikom među tiranske vlasnike. Poljska ima židovski i pravoslavni (rusinski) utjecaj kao i mi. Kao hrvatsku, poljačku dušu su stvarala tri socijalna momenta: plemić, katoličanstvo i bezimeno kmetstvo. Kao mi na Jugu, bijahu Poljaci predziđe Zapada proti barbarskom Sjeveru. Duh Skarge i stare poljačke literature sasvim je sličan duhu naše stare književnosti i nije čudo, što Poljska bijaše ideal zapadnjačke latinske gospodske i republikanske Gundulićeve poezije. Gaj budi Hrvatsku melodijama marseljeze Košćuškovih ustaša: »Ješče Poljska nje zginjela . . . « Vraz, kao kasnije Franjo Marković, su kod nas izraziti prijatelji poljačke srodne kulture, koja oduševljava Zagorca Broza, puristu Maretića, prevodioca Gospara Tadije, a u mladoj generaciji Drechslera i Benešića, koji kao slaviste sasvim pravilno pretpostavljaju kraljevski Krakov švindlu kraljodvorskog rukopisa, pretpostavljaju Svjentohovskoga Masaryku, nalazeći u Sienkiewiczu, Kasprowiczu, Przybyszewskom i Rejmontu probleme savremenosti hrvatske duše.

Jer dva su slavenstva: istočno, pravoslavno, s nihilistima u opoziciji i državnim nihilistama kao Stolipin, Stambulov i Pašić na vladi, pa zapadno slavenstvo, slavenstvo Kolara i Štrosmajera, neeksploatirano diplomacijom petrogradske i bečke složne antidemokracije, i slavenstvo mlade Poljske, koje nije u modi, jer je odviše ponosno i odviše inteligentno, pa da ga eksploatišu klarinetisti i novčari pemskih realističnih beseda, pa razni Radići i Tresići-Pavičići, prijatelji ruskih generala i čeških novčara.

S tim slavenstvom simpatiše moderna francuska demokracija, koja je svakako malo drukčiji sudija za demokratske vrijednosti od onih, što vide u Rusiji i u pravoslavnima, ruskim vazalima, zaštitnicu slavenskih demokracija. U uglednom mjesečniku La Revue napisao je modernistički književnik M.

Ary Leblond skoro statističku studiju, iz koje se vidi, da mlada, savremena Poljska usuprot infamnom ruskom pritisku živi, preporođena ekonomski i duševno u duhu nacionalnog demokratizma, diše neslućenim bogatim životom, čekajući na kakvu evropsku konflagraciju, pa da uskrsne, kako to ne mogaše u herojska vremena, kad Sulkowski bijaše najmiliji general Bonaparteov, a Walewska najmilija dragana Napoleonova.

Rus je u Poljskoj uništio sav građanski život. Grozan pritisak od 1905.—1908. doduše je popustio, ali zastupstvo u Dumi sniženo je na dvije trećine i sasvim onemoćeno. Stolipin ne ubija smrtnim kaznama, ali metodično, legalno ugušuje: kao nas Madžari madžarsko-obzoraškom nagodbom. Devet desetina poljačkih profesora su Rusi. Isti je razmjer u činovništvu, koje ne zna jezika i zakona zemlje, pa oslobođava zločince Ruse na štetu Poljaka. Za policiju troši se za desetinu više no za javnu nastavu. Samo 4% stanovništva može svršiti pučku školu. Razmjer nepismenih progresivno raste po 8%. Praktične, tehničke obuke — kao u Hrvatskoj — gotovo da i nema. Prilike stanovanja su užasne, mortalitet raste, naročito u Pragi, varšavskom radničkom predgrađu. »Tih Poljaka nikada ne može dosta krepati« — lozinka je ruske vlade, ruskog savremenog »državnog nihilizma«. 1831. otela je vlast poljačkom plemstvu, imanja u vrijednosti 141,300.000 K. Danas se dobra ne otimaju tako direktno, nego se Poljaci — kao Hrvati nagodbene sljepačke ere — bacaju na prosjački štap i proletariziraju indirektno. Kad se Nikola II. krunio, obećao je politehničku školu u Varšavi, skupe li Poljaci dosta novaca. Poljaci skupe, a Nikolaj II. otvori taj zavod, ali — — Rusima.

Broj agrarnog proletarijata potrostručio se za posljednjih 50 god. Poljaku se zabranjuje kupovati zemlju u Litvi i u Ukrajini. To je dopušteno samo pravoslavnima, a pravoslavni pop daje za to dopuštenje! Tako Poljak prodaje, a Rus kupuje jeftino zemlju, koju harči u Petrogradu, ostavljajući Poljskoj rak-ranu apsenticizma. (Ta riječ potiče, čini mi se, iz engleskog pumpovanja Irske u XVIII. vijeku i znači socijalnu pojavu, kad udaljen, »odsutan« vlastelin, kao recimo gazda virovitičkog imanja eksploatira zemlju). Pored tih ruskih apsenteista broji danas »Kraljevina« poldrugi milijun ljudi bez zemlje i često bez posla. Nemogućnost prodati zemljište kao u normalnim prilikama uništava posjednički stališ. Za ruskog i japanskog rata zapela je cijela industrija, radnici u poslu mogli su mjesto običnih 35 K nedjeljno služiti 15—20 K, a židov-

ska općina morala je mjesecima i mjesecima dijeliti masi od 20.000 Židova manje od funte mesa dnevno. Rusija ide za onim, što je veliki ekonom i publicist Svjentochowski žigosao kao »demoralizaciju rada«.

Ali sve to urodilo je tek time, da se u indolentnom, letargijskom, skoro hrvatskom poljačkom temperamentu odgojila energija za privatan rad, energija inicijative. Trgovina cvate. Velike vunare u Varšavi i Kališu na glasu su u cijeloj Rusiji. Poljak uči od svog židovskog, kao i on sam, nesrećnog zemljaka tajnu trgovanja, poduzimanja i bankovnog djelovanja. Čini se, da se veliki inžinir Ferdinand Lesseps ne prevari, proričući, da će Varšava postati u XX. vijeku za inat Berlinu najveći grad kontinentalne Evrope. Reymont piše svoje Seljake i želi na seljaku, na ekonomu probuđenom i uljuđenom, stvoriti kao naš Kozarac »neslomljiv temelj za visoku zgradu budućnosti«. Svagdje je provizor Poljak nadomjestio na imanjima providnika Švabu i svagdje se pokazao izvrsnim. Ladanjsko plemstvo dalo se metodično i žilavo na proučavanje racionalne agrikulture. Seljak štedi i zabija se kao krtica u zemlju svojih žuljeva. Industrijska središta u Lođu, Varšavi i Sosnovcu idu u prva industrijska centra u Rusiji i danas Poljaci imaju agencije, rafinerije, filijale u Anatoliji, Perziji, Kini. Produkcija od 30 milijuna rubalja 1857. podigla se 1904. u vrijednosti oko 420 mil. rubalja. Radi se još uvijek tuđim kapitalom, ali šećer je već čisto poljački, a srednja ušteda, poljačka štedionica ima sve jačeg udjela, naročito u metalurgiji.

Gradovi se šire, rastu kao Lođ, imajući 1820. nekoliko stotina stanovnika, a danas oko 400.000. Radnika bijaše 1870. god. — 64.000, a danas oko 450.000. Sydney Whitmann piše g. 1906. u Deutsche Rundschau: »Poljaci su divno nadaren narod, koji je, hvala poticaju moderne industrije, stvorio za malo godina grdni materijalni napredak«. Porast pučanstva je veći no u samoj Njemačkoj. Koncem XVIII. vijeka bijaše oko 7, a danas ima 20 milijuna Poljaka. Od finog poljačkog aristokrata, koji kao Czertoryski osvaja za Poljsku engleske simpatije, daje kao Potocki u svom divnom dvorcu kod Pariza ručkove predsjednicima Republike, od poljskih Židova, koji kao Bloch osvajaju za Poljsku simpatije liberalne i bankarske Evrope, od artista, koji kao Paderewski daju tisuće i tisuće za narodnu stvar, pa sve do mučeničkog agitatora, kojemu socijalizam njemački i terorizam ruski služi oruđem za stvaranje nove Poljske kao katolicizam rimskom kardinalu Ledóchowskome

i do mučeništva rodoljubivom seoskom kapelančiću poznanjskom: sve su to elementi, koji složno grade Mladu Poljsku, jedan od »najsložnijih, najradinijih i najenergičnijih naroda Evrope« — kako veli Leblond.

Taj i takav narod ne da se vući za nos pemskom mudrolijom i slavjanskim kongresima, kojima Rusija i drugi pravoslavni mudrijaši žele zapadnom slavenstvu za fatu morganu svoje tobožnje protekcije (možda dogovorno s Nijemcima) baciti oko vrata štrik švapskih reakcija. Ima li nama Hrvatima među Slavjenima ideala i brata po mukama sadašnjosti i prošlosti, to ne može biti Rus, antikulturan i u djelima jednog Dostojevskoga i Tolstoja, ne može biti Čeh bez prave nacionalne kulture i sav prožet njemačkim vrijednostima za borbu proti njemačkim nacionalnim vrijednostima, ne može biti Balkanac, »parvenu« i još uvijek poluistočnjak, ali može i mora biti onaj Poljak, koji se bez panslavizma, bez pemske i proti ruskoj pomoći dočepao u Rusiji industrijske, u Austriji diplomatske preponderancije, lomeći odmah tik Berlina zube bismarkizmu i dajući nama Hrvatima, Poljaku srodnima, primjer pravoga, zapadnoga, katoličkoga, evropskoga, nacionalnoga, antiruskoga, demokratskoga slavenstva.

Hrvatska Sloboda, br. 148. od 2. VII. 1910.

OSUDA ROMANTIKE

Već Goethe, mada je u Wertheru i Wilhelmu Meisteru od ponajistaknutijih romantičara, osuđuje romantičare i romantiku, uspoređujući je s klasicizmom, kao bolest, kao nezdravu, bolesnu poeziju. Realiste, naročito naturaliste sa Zolom, pa i svi glavni romantici dođoše do istih zaključaka, a onomad je universitetski profesor Louis Maigron izdao knjigu, spremanu deset godina i vrlo dokumentovanu, Romantizam i običaji*, dokazavši nemile, pokadšto užasne utjecaje romantike na francusko društvo od 1832. do 1847. Turgenjev dakle ima pravo, rugajući se u realizmu svog (inače romantičnog) Bazarova pozi i egoizmu ruske romantike. Lani je J. Lemaître do kosti razgolitio Rousseaua, oca romantike i moderne demokracije. Moda je dakle proti romantici. Stara moda.

Maigronov način je dosta osebujan, ali nije baš najuvjerljiviji. Našao je naime u građanskim porodicama dokumente, iz kojih se odista vidi, kako su romantične doktrine širile frazu, pozu, teatralnost, nervozu, brakolomstvo, antisocijalni individualizam, pa i maniju samoubijstva. Drugim riječima, romantika je također imala svoje snobove, svoje književne žrtve, kao svaka druga moćnija literarna struja. Nije li Don Kihot satira na snobizam viteških romana? Ne tuži li se već Brantôme na žrtve smiješnog romana Astreje? Nisu li užasni romani Sadeovi pisani u racionalističnom, neromantičnom duhu Diderotovih i Voltaireovih romana? Nije li i blatni Aretinac plod klasičnog zdravog preporoda? Zola se također oborio na romantike, a nisu li i njegove knjige — kao sve druge — imale svojih snobova, svojih žrtava? Književne, kao i političke revolucije, stvarajući anarkiju u slabim mozgovima, nužno uzrokuju nerede moralne i socijalne, pa ako se takve pojave utvrđuju i kod romantičnog pokreta, utvrđuje se tek poznata činjenica, da svaka nova misao rađa teškim zabludama. Svako rađanje boli, a pustošenja romantike ponoviše se u naše doba sa žrtvama naturalizma, demokratskih, pa Schopenhauerovih, Nietzscheovih i Tolstojevih teorija. Veliki dusi nisu krivi, postanu li plijenom bezazlenjaka i snobova.

* Le Romantisme et les Moeurs par Louis Maigron. Paris, H. Champion, 1910.

Romantična duša pati od hipertrofije imaginacije i osjetljivosti, zbog koje strada od stvarnosti. Poznato je Flaubertovo gađenje od realnosti i čežnja, da joj se otme. Posljedica tih duševnih stanja je čežnja za drugim životom, za novostima, za novim krajevima i ljudima: eksotizam, razvivši se kod Poea i Baudelairea u doktrinu, da je samo ono lijepo, što je rijetko, bizarno, neobično, eksotično. Bohem Petrus Borel bi želio čuvati deve u pustinji, mule u Andaluziji, htio bi biti rođen na Tahitiu. Orijent je u modi i za Byronom posjećuju ga Chateaubriand, Lamartine, Merimée, Flaubert sa Du-Campom. Cijela legija snobova čezne za dalekim krajevima, piše nostalgijske pjesme i žene se rastavljaju, jer im muževi ne žele za njima u Španiju, u Italiju, u Carigrad. Gospođice pate od adrijaticizma, od florencitisa, od venicitisa. Koncipijenti i mladi medicinari bacaju se u dandyzam kao Byron, Brummel i grof d'Orsay, glumeći fatalne ljude kao Onjegin i Ljermontovljev kavkaski oficir. Flaubertova Ema Bovary je tip romantične žene, pa propada zbog donkihotijada svoje siromašne, ugrijane buržoaske mašte. »Činjaše joj se, da neka mjesta na zemlji svakako stvaraju sreću«, pa sanja o balkonu u Švajci ili Škotskoj »s mužem u odjeći od crnog baršuna dugačkih skutova, koji nosi mekane čizme, šiljasti klobuk i rukave s čipkama«. Uostalom, Flaubert je u nesrećnoj toj dami kao i u Frederiku Moreau-u, junaku Sentimentalnog Odgoja, sebe opisao, čeznući kao i oni u mladosti: »Bijah rođen da postanem košinšinski car, da pušim lule od 36 hvati, da imam šest tisuća žena, demeskinju da brijem glave ljudî s antipatičnim licima, numidske kobile, mramorna kupališta; a ništa nemam do beskrajnih i nezajažljivih želja, grdne dosade i neprekidnih zijevanja«. I mladi Flaubert čezne, da Atila zapali tu dosadnu, hozentregersku Francusku! Neki Antun F., trgovački pomoćnik, čezne za — petrejskom Arabijom. Svi ti romantici čeznu kao Ivan-Marko, junak Du-Campovog Dnevnika Samoubojice za krajem, »ali za krajem, gdje ne bijaše«.

I dođe perioda »nerazumljenih duša«. Na prijelazu iz herojske Revolucije u »sitan i koristan« rad uskogrude, licemjerne buržoazije i Guizotove lozinke. Obogaćujte se, nova generacija, rođena u zvuku titanskih fanfara Napoleonovog

heroizma, našla se odjedared bačena iz junačke, još jučerašnje pobjedničke legende u sitan, jadan život svakidašnjih interesa bez veličine, i romantična nostalgija, ogavnost pred stvarnošću, u stvari nije no reakcija duše, spremne na napoleonske podvige, proti novim, sitnim i utilitarističkim prilikama novog buržoaskog društva. Flaubert spava u kolegiju s bodežom pod jastukom. Berlioz, ponajčišći romantik, htio bi biti razbojnik u Siciliji ili Kalabriji, da vidi »veličajne zločine, silovanja, ubijstva, otmice i požare... « »Da, da: evo svijeta po mom ćefu: vulkan, pećine, bogat plijen nagomilan u špiljama, koncerat užasnutih glasova u pratnji orkestra od kubura i karabina, krv i lacryma Christi, krevet od lave ljuljan potresima, to ti je! To ti je život!« Kao stipendista u Rimu čuje Berlioz, da ga draga vara. Lud od bijesa presvuče se u žensko odijelo, naoruža se do zuba i na sreću se osvijesti tek na francuskoj granici. U svakom romantiku ima pomalo Don Kihota i Tartarina Taraskonca. Mučen tim romantičnim nostalgijama i nezadovoljan, suvišan u životu, umire Flaubertov prijatelj Le Poittevin kao pokrajinski odvjetnik u 32. godini. »Nikad nisam volio uređenog života, stalnih sati«, — veli Flaubert u mladenačkim Uspomenama Luđaka, govoreći o »dubokoj odvratnosti, što se odmah javlja iza dodira i trvenja s ljudima«. Pošto ima poezije u životu, romantici boluju, jer drže, da bi život u cjelini trebao biti poezija. Odatle romantična sentimentalnost, proti kojoj se buni Flaubert u Gospođi Bovary i Augier u Gabrijeli, i koja nam je danas nerazumljiva u ondašnjim literarnim velikim uspjesima, u prvim romanima George Sandove. Njene čitateljice listom sebe smatrahu neshvaćenim dušama i da ih ne može razumjeti nitko osim »nezakonite djece, robijaških bjegunaca, mladog francuskog ili talijanskog grofa, što kovrča kosu, jaše čistokrvnog konja i pleše kod poklisara«. Od 1834., dakle odmah iza prvih romana G. Sandove, sve vrvi neshvaćenim ženama, sitim zakonitih muževa i braka, a jedna od njih guguće, pošto se dosta nagrdila prozaičnog svog supruga: »... Dođi, o dođi ljubavi! Dođi, o ljubljeni, kojega ne poznam i ponesi me u naručju daleko od svijeta, u nebeske sfere, gdje duše poznaju samo ljubav... Dođi, ja sam Tvoja, dođi!« Sentimentalka, neshvaćena duša voli crni i crveni vuneni muslin, slamni šešir s baršunom, pletene rukavice, goli vrat. Ne trpi bijelog rublja. Lornjon, pa broš s kosom, prsten s kosom, narukvice od kose: sentimentalka ima mnogo kose osim na glavi. Mršava; dugi vrat; ruke bijele s packama od mastila na kažiprstu i srednjaku... Bez mirisa. Muž je nikad ne razumije i zato Ibsenova Nora potiče iz časne porodice George Sand.

Pošto je fantazija i osjetljivost sve, razum, klasični razum ništa, proglasuje se suverenost strasti nad dužnošću. Nekakav glupi literatić je zdvojan i moli boga, da ga riješi te nesreće, što se zove genij. Drugi želi opjevati cijelu povijest čovječanstva. Buržoazija se ne mrzi zato, što je sitna, nego što je obična, što nije fantastična kao Gustavus Flaubertus Bourgeoisophobus, koji zove prijatelje, da s doksata pljuju prolaznoj buržoaziji na glavu... Ti romantici mrze buržoaziju, a sami su neizlječivi buržuji kao Flaubert i filistri kao Hugo. Pate od svjetske boli, a primaju potpore od buržoazije i od buržoaskih vlada kao Heine i kasnije republikanac Leconte de Lisle od omraženog Napoleona III. Imaginarne nesreće stvaraju od tih vječnih narikuša tvrde egoiste. Književnik sebe smatra žrtvom društva i u modi je nesrećni boem i mistifikator Chatterton, kojega dramatiše de Vigny neslućenim uspjehom. Kao Chatterton, mladi literati sebe ubijaju kao Escousse i Lebras. Ministarstvo prima svaki dan molbe: »Pomozite, ili ću se ubiti«. Prije no što se smakne, neki Charles T., romanopisac, piše prijatelju da njegova posmrtna pisma preda — — novinama. Samoubijstvo kao reklamsko sredstvo.

Hipertrofija osjećanja. Histerija. Diplomatu i junaka Stendhala sve gane do suza, pa nervozu svoju mora kriti maskom dosjetke i cinizma. Romantici pate od »Etne osjećaja i od Vezuva strasti«. U modi je opijanje iz mrtvačkih glava. Mladost, dakle život po romantičkoj ocjeni prestaje dvadeset petom godinom. Berlioz je tako oduševljen, da kod Gluckove Ifigenije pada od katalepsije. Ljubav se pretvara u grčevitost. Zaljubljeni neki romantik piše dragoj: »... U šumi sam urlao, urlao kao demon. Valjao sam se po tlu. Lomio sam pod zubima grane, što ih pokidaše moje ruke. Najzad, u bijesu, uzeh moju ruku među moje zube; stiskao, stiskao sam grčevito; krv je prsnula i ja sam pljunuo u nebo komad živa mesa... Htjedoh u nj ispljuvati moje srce!...« U tome stilu je ljubio Berlioz Harriettu Smithson i neku glasoviračicu. U modi su grobovi, lubanje mjesto čaša, plakanje i škrgutanje zubima, pa sušičave, nesrećne djevice. Mržnja na buržoaziju bacila je neke romantike u kult sotonstva, satanizma, koji i danas još postoji (Przybyszewski). Zlo i grijeh se smatra jedinom poezijom.

Sprema se struja za Baudelaireovu estetiku Zla. Musset i Dumas st. prave erotične sablazni s visokim damama. U odvratnosti pred običnošću posiže se za skandalom.

Ljubav se smatra jedinim ciljem života i sve ljubi, sve je strašno zaljubljeno, a pošto ljube i filistri, svi ljube nefilistarski, neobično. Dumas st. proglasuje brakolomstvo, dužnošću, a brakolomstvo i orgija su oblici nove ljubavi. Brutalnost postaje običajem. — Astronom Babinet baci, drijemajući, na nekom sastanku u razgovor između Cousina i Vignya: »U naše doba vucarili smo žene za kosu po parketu« ... Ljubavnik mora iza prikazivanja Dumasovog demonskog Antonya biti sličan demonu, sotoni, nepriznatoj tamnoj sili. Ženama je uzor nemirna, za bračni život i vjernost nesposobna, senzualna George-Sandova i njene sentimentalne junakinje, vjerujući u božanstvo ljubavi, u apsurd, da je život tu tek zbog ljubavi, a ne ljubav — života radi. Uostalom, kukavna afera te frazerke s bolesnim Mussetom i liječnikom Pagellom u Mlecima, pa sa Chopinom i sa tolikim drugima, najbolje pokazuje, kakva bijaše u praksi erotika te muškare, koju i jedan Dostojevski smatraše Hristovim nehotimičnim apostolom!

S čežnjom za abnormalnošću, disharmonijom sa životom stane padati životna energija, i spleen, dosada, javi se u romantičnom pesimizmu kao znak bolesne volje. Werther i Jacopo Ortis postaju simbol vremena. Ubija se Gérard de Nerval. Eliza Mercoeur pokušava to isto u želji da obesmrti ime. Dva mlada čovjeka ulaze u gostionu, dobro se počaste, gostioničaru mjesto računa kažu, da će se ubiti, odista to učine i u pismima mole za malo reklame u novinama. 1827. g. ima 1542, a 1835. god. već 2305 samoubijstava. God. 1846. grupa mladih romantika osnuje Samoubilački Klub, koji je neko vrijeme odista funkcionirao u pravcu samoubilačkih pravila. Jedan je član umro u 28. godini, drugi u 25. god. od sušice, a treći se ubio iza čitanja Werthera, Renéa, Obermana, Jacquesa (G. Sand) i Rabbeovih djela. Romantici su mislili, da se u životu može tražiti sreća i da svaki ima pravo na sreću. Prevarivši se, mišljahu, da ih je život prevario.

Dok neki romantici kao Musset, Gautier i Flaubert bijahu indiferentni prema društvenim i političkim pitanjima, drugi su bili kao V. Hugo i G. Sandova u njihovom žarištu, bacajući kao Byron kletvu na društveni red. Kao Manfred i Lara heroj se romantični ne pokorava, već se buni. Romantika je poezija individualizma i u tom pravcu su svi pravi individualiste ro-

mantici. Mrzeći buržoaziju, romantika je privinula k sebi sve društvene žrtve bez razlike: od proletarca do Hugovog robijaša u Jadnicima. Propovijeda se individualna revolta i u romantici su sve klice potonjeg anarhizma, kao što je socijalizam Fourierov i Saint-Simonov sasvim romantičan. George-Sandova druguje s Lamennaisom i sa socijalistom Lerouxom, stvara proletarsku literaturu i seljački roman, a Lamartine je među glavnim učesnicima prevrata 1848. Sainte-Beuve-ov Josip Delorme je humanitarac kao Balzacovi revoltirci i Stendhalov Sorel, koji pogiba kao sentimentalan anarhist. Svijet se rastapa od ljubavi prema tucaku i siromahu, kao u naše doba Gorkijevih zanimljivih klupodera, a Carlyle će uzaman grmjeti proti sentimentalnosti naivne i plačne filantropije. George-Sandova propovijeda slobodnu ljubav proti braku, muža uvijek opisuje kao mrtvo puhalo, ljubavnika, »kralja svih knjiga« (Nisard) — kao više biće, a savremenici pričaju, da je međutim oko njenog imanja Nohant pao javni moral. Statistika nam priča, da je povodom toga 1837. bilo 643 brakorazvodnih parnica, koje se progresivno podvostručuju 1845., a što je najzanimljivije, razvod braka traže ponajviše žene: 1844. od 1061 slučaja 981, a 1845. od 1127 slučajeva 1042! To je posljedica romana romantične »lavice« i »vezuvkinje« George-Sandove, koju zove Hugo Velika Žena, Renan Eolova harfa našega vremena, mada je njen kobni utjecaj dokazan na sablažnjivim parnicama, kao u slučaju gđe. Lafarge.

Uostalom, sami romantici odrekoše se kasnije zabluda svoje mladosti. Flaubert, mada se nije nikad izmirio s pogledima buržoazije, mrzeći savremenost kao kakav anarhist, Mérimée i Leconte de Lisle, slomio je štap nad romantičnim utjecajima, pokazavši ih u pravoj slici u žalosnoj sudbini Eme Bovary i Frederika Moreaua, upotrebljujući u svojoj divnoj umjetnosti metodu plastičnog realizma, a ne romantičnih fraza u stilu V. Huga i G. Sandove. Gautier je pomalo postao parnasovac i klasik kao Mérimée, Musset je jadno mlad usahnuo, Du Camp se bacio na praktičan rad u divnoj monografiji o gradu Parizu, Balzac je stvorio realistični roman, a George-Sandova je već odvraćala od podražavanja njenim prvim, mladenačkim »vezuvkinjama«, slaveći rad i ladanje u smirenoj starosti.

Zablude prve romantike su dakle zablude svakog velikog pokreta, jer svaka velika struja ima svojih snobova, svojih

luđaka i svojih mučenika. Obarati se na hipertrofiju fantazije i osjećanja može samo onaj, tko drži, da može postojati pjesnik bez tih osobina. Zdravlje, normalnost filistra je bolest genija i nisu krivi romantici, ako su mnogi filistri obolili od imaginarnog talenta. Pesimizam i mržnja na stvarnost, na društvo, nije tek izum romantika. Taj osjećaj stvara društvene reformatore, i danas se još ne da ocijeniti usluga, koju je romantika, emancipujući individuum, zalažući se za prvi evropski proletarijat i za liberalne ideje, učinila propagandi novih socijalnih ideja. I pesimizam nije monopol romantike, jer je pesimista bilo prije kao i poslije njih. Iza pseudoklasične nenaravnosti i prozaičnog, vodnjikavog racionalizma nije čudo, ako su neki od njih precijenili strast i nagon, davši prvenstvo spontanom, naravnom čovjeku nad čovjekom racionalnim i staloženim. U ostalom. B. Constant i Stendhal, oci psihološkog romana, spojiše romantiku s racionalizmom kao veliki realiste Flaubert i Balzac. Kritika romantika Sainte-Beuvea ostala je usuprot nekim pristranostima do danas nenadmašena, dok su se sve moderne literarne struje, pa i naturalizam, razvile samo iz ovog pokreta, koji dade više čiste poezije od vascijele dotadašnje Francuske. Dok su romantici patili od hipertrofije mašte i osjećanja, naše suho doba trpi od nestašice osjećanja i fantazije s tom razlikom, da nas ta nacionalna oskudica nikako ne spasava od nervoze, pesimizma, zle literature i spleena, nezadovoljstva sa sve ružnijom prozom života.

Obzor, br. 201. od 24. VII. 1910.

ŠTO NIKAD NE UMIRE

Danas je najobičnija stvar govoriti o francuskoj pokvarenosti i dekadenciji. Za narod, koji se iza pruskog rata podigao do prve ekonomske velevlasti u svijetu, koji je gubitak evropskog svog zemljišta zamijenio krasnim i prostranim kolonijama kao Madagaskar, najbogatijim naseobinama iza engleskih, vladajući i danas čovječanstvom u književnosti, u umjetnosti, u naučnim i industrijskim pronalascima svake ruke: za taj i takav narod se u sva zvona zvoni da propada, jer ne proizvodi onoliko djece kao druge rase, koje uostalom postaju također jalovije uvijek, kad su na istom stupnju kulture kao Francuzi. Nagli porast pučanstva je doduše znak vitalnosti, ali to su bez sumnje sve vrste produkcije ljudskog rada, kojima se Francuska toliko odlikuje, da nije čudo, zaostaje li baš toga radi u rađanju djece. Njemačka, zavidna hegemoniji francuskog duha i novca, sistematski ogovara Francusku, premda je Bismarck s francuskim miljardama bacio u Njemačku sve francuske korupcije bez francuskih lijepih osobina. Sramotne parnice po germanskim gradovima dokazuju, da moral Berlina i Münchena nije viši od razvikanog pariškog nemorala. Francuska štampa je apsolutno slobodna, pa je sasvim naravno, da otkriva sve društvene bijede, dok u drugim državama mnoge sablazni ostaju nerazgolićene. Kriju li Madžari i Rusi svoje grozne korupcije, ne znači, da su manje korumpirani od naroda s istinskom štampom kao Francuzi. Uostalom, zao glas ide dalje od dobroga i dok moderna štampa u želji za senzacijama bilježi većinom samo zločine, javnost rijetko kad čuje o pravednicima, što reprezentiraju pozitivnu stranu čovječanstva i djeluju u zatišju kao divne duše, kojima daje nagradu svake godine francuska akademija. Te su duše sol društva i svakidašnji kruh naroda svoga, a neke možemo suditi iz govora akademika P. Lotia: »Oni, pred kojima valja saviti koljeno«.

Takav je Otac Josip iz reda Barnabita, odlikovan nagradom iz zaklade čuvenog Montyona. U pruskom ratu zaslužio

je kod opsade Strassburga krst počasne legije. Iza gradskog pada nuđa mu neprijatelj slobodu, ali herojski kapelan je odbija i odlazi u Ulm, jer tamo među zasužnjenim Francuzima bjesni tifus i groznica. Devet mjeseci bdi nad nesrećnim zemljacima, razdijeli im više od 300.000 franaka darova iz domovine, a Nijemac ga, zadivljen tolikim heroizmom, odlikuje krstom Crnog Orla. Na audijenciji kod carice Auguste isposluje povratak u domovinu dvadesetorim vozovima zarobljenika, kojih ne pokosi tifus. Iza rata skuplja taj svetac u ženevskoj župi sirotinju u svoje sirotište, ali netolerantni protestantizam protjera ga u Francusku. Ovdje s nekih 30.000 franaka utemelji sirotište od 150 djece, vađene i spasene u velegradskom blatu, koje vraća domovini kao izvrsne radnike, misionare i vojnike.

U Mary-u kod Pariza otkrila je akademija staru gospodičnu Colombeti. Preko 25 godina uzdržava ta svetica skromnim sredstvima svojim sirotište za djevojčice, besplatnu školu i azil za sve bebice iz okolice.

Marija Lamon je prije 25 godina uzela pod svoje neko siroče, mada nije sama ništa imala. Do danas je ta divna starica do jedne tisuće siročadi odgojila i za čestit život spremila.

Gospodična Jozefina Guillon posvetila je sav život starim prosjacima i prosjakinjama, a Marijeta Favre bila je 20 godina sluškinja, koja podijeli svoju sobicu sa slijepom staricom. Malo po malo padne joj na leđa pedesetak jadnika i kao čudom sve ih je hranila i grijala.

Pored mornara G. Poupliera, spasitelja mnogih utopljeničkih života, spominje Loti vrijednu Klaudinu Buevoz iz Savoje, služavku, koja hrani svoju pređašnju obudovjelu i osirotjelu gazdaricu kao Emilija Aubert, sluškinja, koja postade piljarica u Marseilleu, uzdržavajući nekadašnje svoje gospodare: osiromašenu vojvotkinju i njenu kćer!

Jozefina Beneteau služila je kod kovačke porodice, a pošto kovač umre, ostavivši bolesnu ženu i slabo dijete, divna sluškinja baci se na popravak starih kišobrana, da ishrani svoje gazde kao uzeta i šepava Eugenija Lucas, što je kao švelja uzdržavala starog oca i slijepu majku, pa bogaljasta Eugenija Philippart, što je dvadeset godina bila potpora svojoj slijepoj tetci. Sestra Michaud, premda slijepa, nauči tkati i raditi sve kućne poslove, hraneći svoju staricu majku.

Takvi slučajevi nisu usamljeni. Svake godine pronalazi francuska akademija i nagrađuje isti broj ovakvih heroja običnog građanskog života. To su duše, koje otkupljuju sablazni i zločine vijeka i naroda svoga, izmirujući s čovjekom pesimistu, koji drži, da su prošla vremena svetaca i veličajnih moralnih djela. Blago si ga narodu, koji pored parlamentarne i socijalne korupcije ima takvih krasnih primjera požrtvovnosti i ljubavi! Naduvena, razlozima talmi-nauke nakljukana zavist germanske trule pedanterije ne može mu naškoditi, jer u prostim dušama svjetlomrca svjetlost, koja može Francuskoj i svijetu dati nešto od onoga, što bijaše Bayard i Elvira, Djevica Orleanska i Pascal, Šarlota Corday i stoik Condorcet. Dok moderni Švabe misle, da je glavno — čovjeka roditi, francuska demokracija drži, da je glavno — žrtvovati se za čovjeka. Zato i jesu Francuzi toliko srodni Slavenima, a napose nama Hrvatima i Poljacima, koji smo u požrtvovanju za druge zaboravili žrtvovati se za sebe.

Hrvatska Sloboda, br. 171. od 30. VII. 1910.

SAVREMENOST

Po svim znacima i po svjedočanstvu najkompetentnijih duhova duh našeg vremena je naučan. Naučnim je duhom oboružana i brani se sloboda i reakcija. Naučna metoda puni bombu terorista kao i topove apsolutizma. Naučne argumente upotrebljavaju i oni, koji su proti slobodnoj nauci.

Filosofija se danas trpi tek u toliko, u koliko je resumé postignutih naučnih istina. Stara metafizika dala je mjesta skepticizmu i pozitivizmu. »Vjeruje se samo u činjenice i u utvrđenu postojanost njihovih odnošaja« (Aug. Comte). No pošto je i činjenica tek logična hipoteza, pored naučnog realizma cvate misticizam, a na pariskom kongresu 1900. pojavila se skolastika, pa ponovljeni Aristotel u doktrinama neotomizma, ponovljenog sv. Tome Akvinskog u naše vrijeme pored Tolstojevog nastojanja oko uskrsnuća prvobitne etike kršćanske. Metafizički interes svakako pada pred realnošću naunčih i etičnih pitanja, koje postaviše već Enciklopediste u prvi red ljudskog zanimanja. U Kantovom Königsbergu od 45 profesora filosofskog fakulteta ni jedan se ne javlja za metafizička predavanja, u Münchenu 2 od 36, u Berlinu 1 od 160, a na francuskim sveučilištima nema više tog predmeta. Metoda, duh i rezultati prirodnih nauka sve više obuzimaju sav moderni kriticizam. Kritičar Taine bavi se anatomijom, zoologijom, botanikom, kemijom, fiziologijom, učitelji su mu Milne-Edwards, Durchartre, Saint-Hilaire, Bérerd, Bronguiardi, on se obara proti antinaučnoj školi Royer-Colarda i V. Cousina. Filosofija se pretvara u psihologiju, Fechner osniva Psihofiziku, a Wundt psihofiziologiju s laboratorijima eksperimentalne psihologije. Jedan takav laboratorij postoji već u Pekingu i u Tokiju. Moral je danas dio sociologije, a relativizam je toliko ušao u način modernog mišljenja, da se i prirodni zakoni smatraju relativnima, pa Le Roy zove u Nauci i Filosofiji zakon »metaforom činjenice«, zaključujući: »Od zakona do teorije postoji tek udaljenost od metafore do mitusa«.

I književnost je sasvim naučna. Goethe, jedan od otaca moderne kulture, čist je naučan duh i najbolji dokaz, da nauka ne ubija poezije, nego da je naprotiv čista nauka najčišća poezija. Kritika postaje dio sociologije i psihologije, monografija za povijest ljudskog duha, koju pokušavaše napisati Voltaire, Buckh i drugi historici civilizacije. Villemain prvi uvodi u kritiku biografiju pisaca za analizu djela, Sainte-Beuve postupa kao botaničar, a Taineu je umjetničko djelo dokumenat, psihološki znak, produkat prirode, determiniran rasom, mjestom i vremenom, rezultat istih sila kao vitriol. Ljuštura fosila odaje kao umjetničko djelo vrstu, koja ga stvori. Već Stendhal je formulirao slične misli, a našao ih je bez sumnje u Wickelmannu, gdje se govori o uticaju društva i klime na stvaranje umjetnina. Reakcionarni inače kritičar Brunetière unio je Darwinovu ideju razvitka u evoluciju literarnih vrsta, a pored naučne i skeptične, impresionističke, analitične kritike imamo kritiku patološku. René Mumesnil ispituje nervozu Flaubertovu, Lauvrière piše grdnu kupusaru, psihološku i patološku studiju o Edg. Poeu i o njegovoj dipsomaniji, dr. Toulouse traži čak u analizi Zoline mokraće tajnu njegova talenta, a dr. Binet je po zakonima antropometrije mjerio glavu akademika P. Hervieua, mjerio mu je dinamometrom mišice, snagu apetita, pa način hodanja, kretanja i života, zaključivši, da je pisac »gotovo savršen tip racionalizovanog čovječanstva«. Hegelova misao postojanja (»Werden«), pojačana evolucionističkim teorijama Lamarcka, Cuviera i Darwina, primljena kao osnov sociologije u Spencerovom sustavu, ušla je u historijske nauke i dok Taine konstatuje glavnu istinu ili senzaciju, glavnu ideju, zajedničku svim umjetničkim pojavama izvjesne epohe, dok traži i nalazi jezgru izvjesnog stila, Flaubert i Mérimée traže i nalaze u prošlosti pravu historijsku i mjesnu boju, Leconte de Lisle i Hérédia uskrsavaju u stihovima starodrevne iščeznule periode točnošću arheologa, E. Poe nepogrješivošću mehaničara konstruira iz patoloških najabnormalnijih duševnih elemenata priče vještinom fizičara i inžinira, romantici obogaćuju folkloru i komparativnu filologiju studijom narodne pjesme i orijentalnih literatura, a od Pokušaja Sib. Merciera i od Gil-Blasa Le-Sageovog u XVIII. vijeku datira realizam u drami i u pripovijesti, odgovarajući naučnom realizmu naukama i njihovoj metodi opisa, posmatranja, analize i eksperimenta

(kompozicije). Flaubert sanja u muzeju pred nemanima, da nađe nemani za muke svoga sv. Antonija. Braća Goncourti pišu Sestru Filomenu posjećujući liječnika Velpeaua u bolnici Charité. Sva njihova djela su bolni živci što pišu o nervozama. Zola se zvao ponosno »mi ljudi od nauke« i mnogi ga time smatraju, mada su ga dr. Vialle (i drugi) grdno operušali u njegovoj pseudonaučnoj pozi. Daudet je posvetio slavnom doktoru Charcotu svoga Evanđelistu kao »kliničku observaciju«. Bourget i Barrès su kao pravi naučnici analisti psiholozi kao Dostojevski i njihov učitelj Stendhal. Wells piše kao Poe i Jules Verne romane budućnosti, konstruirane na rezultatima moderne tehnike i industrije, kao i Anatol France svoju ironijsku socijalističku utopiju Na bijelom Kamenu. Antoine utemeljuje naturalističku pozornicu, u kazalištu se traži prirodan govor i prirodne kretnje, a Ibsen u Sablastima opisuje naslijeđeno ludilo, Curel u Idolu razvijanje bolesti raka. Dumas u poznatom komadu sušicu, a Gabr. Trarieux tuberkulozu. Sully Prudhomme je opjevao astronome, aeronaute i fizičare. Imamo pjesnika automobila i balona. Laforgue je pjesnik agnosticizma, a Maeterlinck je sjajan botaničar i zoolog. U običan jezik uđoše naučne riječi kao bakcil, atom, rezultanta, rudimentarno, sfera, motor, atmosfera, komparativan, koeficijent, poluga, bimetalizam itd. Već E. Goncourt je korio pripovjedače braću Rosny-e zbog njihovih »mineraloških epiteta«, a suvišno bi bilo pokazivati, kako je nauka direktno ili indirektno djelovala na slikarstvo i kiparstvo, kako je akustika djelovala na modernu muziku i kako će željezne konstrukcije s vremenom u arhitekturi stvoriti nov, poseban stil, sasvim drukčiji od dojakošnjih, uvjetovanih materijalom drva, kamena i opeke.

Taj savremeni duh, duh nauke, dakle duh istine, svijetla i slobode, zapljuskuje već i naše zaostale, za kruhom i slobodom potamnjele krajeve, i nitko njegovog napretka više ne će moći zadržati. Nas će spasti kultura, ali nas može spasti samo prava kultura, a ne kultura tipova kao D. Trstenjak, Pecikozić i neki Miro Mance: ona kultura, na koju misli Renan, kada veli: »Jedino učenjak ima prava diviti se«. Stvarajmo dakle prave kulturne ljude i ne dajmo si metati rog za svijeću od talmi-mislilaca i kulturnih snobova i glupana. Kultura nije lijek, ali nikada nije lijek od gluposti. Zato je kulturni glupan uvijek glasan, nametljiv i drzak, a pravi kulturan čovjek skroman, govoreći sa Spencerom i drugim pravim naučnjacima: ignoramus et ignorabimus, i sjećajući se dubokih riječi pjesnika i filosofa Coleridgea: »Nauka, počinjući sa začuđenjem svršava također sa začuđenjem, a od začuđenja rađa se poezija kao i filosofija«.

Hrvatska Sloboda, br. 199. od 3. IX. 1910.

PISCI I PISCI

Nedavno je moj feuilletonski kolega P.... iznio na ovom mjestu nepovoljan sud I. S. Turgenjeva o njegovim suvremenicima: Tolstoju, Dostojevskom i Gončarovu, s opaskom, da su ti izvrsni pisci — osim Gončarova — o njemu sudili isto tako nepovoljno. Poznata je užasna karikatura pisca Karmazinova u Bijesima, u kojemu Turgenjeva Dostojevski prikazuje kao zločinačkog i kukavičkog fraseura. Dok su Turgenjev i Tolstoj antipodi uvjerenjem, osnovnim životnim pogledima, pa je sasvim naravno, da se nisu mogli trpjeti, Gončarov reče jedared Tolstoju, zadivljen talentom Turgenevljevim, da iza Lovčevih Zapisaka ne ostaje ništa više za pisanje o seoskom životu. Dok se Turgenevljeve antipatije mogu razumjeti — ako ne i opravdati time, što je u Tolstoju i Dostojevskom nalazio reakcionare, a u Gončarovu činovnika i oskudicu liberalnih simpatija, Tolstoj nije samo podcjenjivao Turgenjeva, već se u čudnoj, pamfletu sličnoj, raspravi Što je Umjetnost izjavio proti najvećim piscima i umjetnicima, dokazavši najbolje, kako baš moćni pisci često najmanje shvataju umjetnost — tuđu umjetnost i tuđ talenat. Ovdje taj kao car Vilim često fotografirani dušmanin reklame osuđuje cijelu renesansu osim Rafaela. Puškina ne voli, jer je nemoralan. Hvalio je Maupassanta — jamačno zbog moralnosti, a ovdje kudi Baudelairea, Verlainea, Maeterlincka, Ibsena. Hvali slikare — nekog Gaya (Rusa) i Meier-Lienza, a kudi Böcklina, Stucka, Klingera. On je proti gluhom Beethovenu, Chopinu, Lisztu, Berliozu, Wagneru, Brahmsu, R. Straussu. Hvali Molièrea, ali proizvodi Sofokla, Evripida i naročito Aristofana su mu »prostački i često munjeni«, kao što mu je Faust pozajmljeno, dakle slabo djelo, a Michel-Angelov Posljednji Sud »apsurdan«. Međutim ta oskudica ukusa kod pisaca nije tek pojava Rusije, gdje jednog Gogolja napadaju Bulgarin, Polevljev i Senkoviskij. Isto se može konstatovati u svim literaturama i sličnih primjera nalazim u svojim bilješkama kao dokaz, da i najbolji, najpozvaniji savremeni sud o savremenoj knjizi obično hramlje i da se Macaulay ne vara, opažajući, kako je »književnička zavist veća strast od strančarstva, kako se čini.«

Poznato je, kako je Aristofan pijeglao Evripida i Sokrata, a ovaj opet takmace sofiste, među kojima bijaše nesumnjivo finih glava. Greene piše pamflet proti Shakespeareu. Cervantes se ruga savremenim književnicima. 18. prosinca 1679. dobiva lirik Dryden u Londonu, u ulici Rose-Street (Couvent-Garden) groznih batina, koje mu je dao nakalamiti duhoviti Rochester. Byron se pročuo napadajem na engleske barde i škotske kritičare. Kao Horac Walpole, »kojemu se sve veliko — malo, sve malo — veliko činjaše« (Macaulay) smatra Byron Popea boljim pjesnikom od Shakespearea i Miltona. Moorea, Wordswortha i Southeya, dobre pjesnike dugo je nemilosrdno progonio i napadao. Swift je u irskim pamfletima udario na samog Newtona. Izvrsni kritičar Hazlitt napada u Examineru Coleridgea, Wordswortha i Southeya, ne štedeći ni samog Shelleya i Byrona. Keats umire od tuge, jer mu smotra Blackwood savjetuje ulazak u — očevu staju. (Otac mu bijaše fijakerista na veliko). Sjajni glumac Kean nije se svidio Parižanima zbog sitnog stasa. Brougham Byrona (u Edinburgh-Review) užasno grdi, a Beecher-Stowe ga iza smrti užasno kleveće. Jedan od otaca savremenog literarnog artizma E. A. Poe hvali nekakvog Hornea, a češlja Longfelowa kao plagijatora. Edinburška Smotra Poea zove »književnim parijom«, »zlikovcem na glasu«, »prosjakom«, »tucakom«, »jednim od onih pijanih i delirijskih nitkova, što se nasukuju na javnim bolničkim posteljama, omraženim kod jednih, prezrenim kod drugih, odbijenih kod svih čestitih ljudi«. Još žešće ga je grdio list Critic. Njemu je pak Carlyle »magarac«. Negira Ilijadu, Izgubljeni Raj, Sofokla i Evripida, mrzi Wordswortha i veli: »pedeset Molièrea za jednog Motte-Fouquéa« (običnog njemačkog romantika). Newtonovi pronalasci — veli izdavaču Putnamu — nisu ništa prema njegovom Heureka. »Cijelu mi narav — priznaje — buni pomisao, da bi mogao na svijetu postojati netko superiorniji od mene...«

Carlyle ne trpi pozitivista, od savremenih državnika priznaje samo Peela, a Darwina ne mari ni čitati. Disraeli-Beaconsfield veli za Gladstonea: »Sofista pijan od blagorječivosti, dakle egoistične imaginacije, plodne za muke protivniku i za slavu samom sebi«. Gladstone, izviždan na izložbi, šeće cijelu noć s pjenom na ustima, a kad na jednoj večeri prigovori njegovoj politici dama, pošalje joj ceduljicu s riječima, da je za-

branjeno kritikovati ministre. Spencer, moderni filosof (starinom Čeh) karikira V. Huga, ne voli Carlyleovih misli i despotskog značaja. Nikako ne može pročitati Kantove Kritike čistog uma. Homer mu se ne sviđa, a samo ga Shelleyev Oslobođeni Prometej stalno zanosi od pjesama toga prijatelja George-Elliotove. Kod Turnera mu nije dosta dobar kontrast između neba i zemlje. Meyerbeera drži najdramatskijim opernim komponistom. Na Guidovoj slici (Feb i Aurora) vidi tek to, da je Feb zlo osvijetljen. Venecija mu se ne sviđa, duždeva palača nije mu lijepa i pravilna, sv. Marko je barbarski: polucivilizovana umjetnost. Diderotov Rameauov Nećak ljepši mu je od Platona. A dok su Englezi Spencera sasvim ignorovali, Henry George je toga idealnog poštenjaka klevetao i grdio.

Kako se vidi, može se biti velik filosof, pa da se ne bude duševni gourmand, »best natured man«, kako to zovu Englezi.

Poznata je dugačka prva antipatija između Schillera i Goethea. Jedan i drugi nije cijenio velikog baladskog i ljubavnog pjesnika Bürgera, a jednog i drugog znali su podcjenjivati romantici, naročito »olovnog Schillera«. Schopenhauer grdi na pasja kola svu savremenu universitetsku filosofiju, a Nietzsche Feuerbacha, R. Wagnera i mnoge savremene zlo shvaćene pisce. Fridrik Veliki ne shvata i prezire velike ondašnje Nijemce, a Lessing napada francuske tragike, jer nije shvatio, da crtaju moderno, u klasično ruho prerušeno, a ne klasično društvo. Lessinga zove opet Voltaire Le Singe (Majmun). Börne i Heine grdili su se baš jahudijski, a Heine je samo zato tolike savremenike izgrdio, jer je kao polemičar vraćao sto po sto. Huga nije nikako cijenio, dok sjajni liberal B. Constant ovako sudi Fausta: »Ja nalazim, da to manje vrijedi od Candidea (Voltaireovog), to je baš tako nemoralno, suho i jalovo, samo što tu ima manje lakoće, manje divnih šala i mnogo više rđava ukusa«. Sasvim je naravno, da savremenici još manje razumiju tuđe od domaćih vrijednosti. Francuzi ni danas ne vole Shakespearea i Ibsena. Przybyszewski zove P. Bourgeta »tužna svinja«. Remy de Gourmont veli, da je na Francuze Björnson djelovao kao sredstvo za čišćenje želuca. Maeterlincku je sav moderni teatar — anahronizam. Borba između Marxa i Bakunjina znala je biti ogavna. Ibsen i Björnson se dugo nisu mogli mirisati. Ibsen je svoje karikature također radio po savremenim modelima. Lövborg (Hedda Gabler) izrađen je po nekom dru. Holmu. Knut Hamsun se u korist trgovaca i kramara, dakle filistara, ruga u Novoj Zemlji savremenim norveškim literatima i artistima, raznim Öjenima, Irgensima, Mildeima i žurnalistima Petersenima, koje je već obrukao u Uredniku Lyngeu. »Pravi dosjetke — rđav značaj« — rekao bi u tom i sličnom slučaju Pascal, koji se međutim ne slaže s mudrim i skladnim Montaigneom.

Tertulian dokazuje (De Idolatria), da je Isus bio gadan. Renanu sv. Pavao nije pravi svetac; dobrota nije glavna crta njegovog značaja; sličan je mržnjama Lutheru i nema moralne visine autora Imitacije i sv. Franje Asiskog. Veliki Boileau nije dugo opazio Lafontainea. Josip II. reče za Figarovu svadbu: »Odviše lijepo za naše uši i strašno mnogo nota, dragi Mozarte!« Molièreova karikatura Vadius je literat Gilles Menage, a čuveni Trissotin je opat i akademik Cotin, inače čovjek duhovit, svjetski i učen, koji osim klasičnih jezika i hebrejskoga poznavaše sve žive kulturne jezike. Poznato je, kako su enciklopediste progonili Rousseau-a, nazvanog Ruisseau (splačine, pomije). Voltaire, napadan i sam sa svih strana literarnom zavišću savremenika, zvao ga je »neprijateljem ljudskog roda«. Rousseau se izjavio proti Molièreu u moralnom vremenu, kad će Revolucija svesku Sadéove grozne Filozofije u Budoaru uvezati u ljudsku kožu. Taine se u poznatoj povijesti obara proti svim teroristima Revolucije. Lamartine veli za matematičare, da su »okovi ljudskoj misli«, a za vrijeme njegovog prvog pjevanja postoji pokret »antipoeta«. George-Sandova ne trpi »ciničnog« Stendhala, a Stendhal omalovažava Chateaubrianda kao opat Morellet i kao kritičar Gustav Planche, ljubavnik George Sandove, V. Huga i Balzaca. Balzacova karikatura Canalis je Lamartine, a Guizot zove Sainte-Beuvea »Werther-berberin«. Goethe i Teofil Gautier ne mare za muzičare, Balzac se izjavio proti krasnom romanu Volupté (Sainte-Beuve). Barbey-d'Aurevillyu je Hugo ispod Lamartinea, Heinea, Musseta i Vignya. Sainte-Beuve je nesumnjivo prvi kritičar prošlog vijeka, pa ipak mu je neki Callemert de Lafayette bolji od najboljeg parnasovca Leconte-de-Lislea. Taj fini duh služio je George-Sandovoj kao običan svodnik. Spanđao ju i s Mériméeom, ali Mérimée je iza posljednje svađe blamirao — kažu — »Leliju«, ostavivši joj nekoliko franaka kraj postelje... Sainte-Beuve zove aristokratskog Vignya »anđelom, koji se napio sirćeta«. V. Hugo i grof Vigny su prijatelji, ali kasnije su zavađeni kao V. Hugo i Sainte-Beuve. V. Hugo je kao akademik morao hvaliti nekog Nepomuka Lemerciera. Sainte-Beuve se jedva obazrio na prve sveske fenomenalne

Balzacove Ljudske Komedije. Za slavnog kritičara veli izvrsni moderni lirik H. de Regnier, da bijaše »dušmanin Vignyu, okrutan s Micheletom, podlac s Hugom«, jer je »mrzio genija«. S gospođama Duras i Krudener bavio se više no sa George Sandovom. Mérimée je nesumnjivo jedna od prvih, najjasnijih inteligencija prošlog vijeka pa ipak — kako je često krivo sudio ponajbolje savremenike prvi taj Francuz, koji je Slavene, koji je Ruse uveo u Evropu s našom narodnom, doduše za mistifikaciju upotrebljenom pjesmom, proglasivši ruski najljepšim, i od grčkoga ljepšim jezikom!« U svemu što čini Goethe — piše prijateljici — ima najzačudnije mješavine od genija i od njemačke bezazlenosti (niaiserie allemande): rugaše li se sebi ili drugima?« O Tannhäuseru: » . . . .Čini mi se, da bih sutra mogao napisati nešto slično inspirišući se mojim mačkom kad hoda na glasovirskim tipkama.« (Taj čuveni njegov mačak zvao se Matifas). Hugo ima doduše lijepih slika, ali »nema sjenke zdravog razuma ni stida da se uzdrži govoriti gluposti nedostojnih honetnog čovjeka . . . Nema ni temelja, ni solidnosti, ni soli u glavi. To je čovjek, što se opija vlastitim riječima i ne uzima sebi truda da misli.« Flaubert »ima dara, ali ga harči pod izgovorom realizma«. Mérimée čita njegov roman Salambo samo toga radi, jer nema kraj sebe ni jedne druge knjige, pa ni »kuhara«. O Hugovim pjesmama Ulica i Šuma veli: »Zar je iznenada pomahnitao ili je to uvijek bio? Što se mene tiče, ja sam za posljednje« . . . O Baudelaireu slično sudi. »Baudelaire je luda«. Njegovi stihovi nemaju druge zasluge no da se sviđaju Hugu i da su nemoralni. I toga ludu »sada prave nepoznatim genijem!«

Leconte de Lisle prezire Dumasa Oca, jer rukopise posvećuje kraljevima, a u Hugu vidi preziranje historijske istine i magloviti optimizam. Baudelaire nije mogao trpjeti Musseta i George Sandove. Taine se obaraše na starije idealistične filosofe, V. Huga je nazvao »žandarom u deliriju«, a njega su češljali od starijih Paradol, Guillaume Guizot, Lachelier, Caro i Janet, a od modernih Adolf Boschot, P. Lacombe i Peladan. Flaubert prezire novinare i novine su mu »enciklopedija vratara«. Braća Goncourt su u svom Dnevniku iznijeli slabe strane svih svojih literarnih prijatelja, a Zola je (u Mojim Mržnjama) navalio na većinu književnih svojih savremenika. Fini i skeptični Anatol France najprije je Zolu kao kritičar Tempsa strašno napadao, a kad se Zola istaknuo u Dreyfussovoj aferi, pisao je France iza njegove smrti, da je bio »momenat

ljudske savjesti« i da mu je danas ravan samo Tolstoj. M. Barrès poče svoju literarnu karijeru ironišući Renana. L. Tailhade, kojega je Barrès u dvoboju ranio, napao je u epigramima cijelu savremenu književničku Francusku, koju Nordau grdi u ime tobožnje nauke i koju Brandes dosta slabo razumije, kako je dokazao svojim slabim essayem o A. Franceu. Među najmodernijom pariskom literarnom generacijom ima vrlo mnogo ukusa, ali jednome od najdarovitijih i najkultiviranijih modernista, pokojnom Jul. Laforgueu Rubens je samo dekorativan i — ništa više, a svog prijatelja P. Bourgeta smatra boljim lirikom od Coppéea, Sully Prudhommea i Richepina.

Kod nas je poznata antipatija između Vraza i Gaja, Šenoe i Kovačića, Štrosmajera i Starčevića. Pitomi inače Ljubomir Nenadović je gadno oklevetao Mažuranića kao lažnog autora Čengić-Age, a Vulaković je tu klevetu primio kao istinu. Nedić je bio nepravedan i više nego nepravedan proti Zmaju. Bogdan Popović je operušao Šantića, a slabog prozaika Domanovića usporedio je s jednim Swiftom. Skerlić je hvalio prigodničara i autora otrcanih talmi-španjolskih romanca Mitrovića i kudio Simu Pandurovića, mnogo boljeg pjesnika. Lazu Kostića je ispreskakao Nedić, a Laza Kostić je ispreskakao Zmaja. Kao strani književnici i naši se često bršću*), mada naši bolji duhovi dosele ne pokazaše — barem javno — toliko međusobnog nerazumijevanja zavisti kao mnogi velikani svjetske književnosti. Mi kao da smo sitni i u našim antipatijama, kao što smo maleni u našim simpatijama. Bez temeljite diskusije o domaćim vrijednostima doživjesmo, da se zaboravilo Palmovića i Kovačića i da se u oskudici literarne kritike u našem javnom životu tako reći više i ne vodi računa o književnosti kao o društvenoj prvorednoj sili.

Mada su i pisci prvog reda u ocjenama svojih savremenih drugova često sićušni i zavidljivi, bojeći se takmaca na književnoj besmrtnoj areni, koja je u stvari tek suptilniji oblik iskonske borbe za opstanak, njihova međusobna antipatija i nerazumijevanje je sasvim razumljivo. Svaki veliki pisac je prije svega silna i velika individualnost, sve individualno je omeđeno i determinovano, pa nije čudo, što moćan književni talenat prima samo ono, što koristi njemu i njegovom razvitku. Kad je Goethe studirao Paladija i renesansu, bila mu je na putu gotika. Kad se Hugo zanosio gotikom, bijahu mu nesnosni

*) traže si uzajamno uši.

klasični stilovi. Poe nije mogao ništa za sebe izvući kod Molièra, i nije čudo, što je za njega pedeset puta važniji de la Motte-Fouqué. Carlyle obožava Jeana Paula, jer mu je njegova konfuznost dala više od drugih nesravnjivih jasnosti. Geniji više uče kod mediokriteta no kod genija. Turgenjev kao liberal i zapadnjak nije mogao naći simpatičnih, srodnih strana kod antizapadnjaka Dostojevskoga i kod antikulturnih teorija Tolstojevih.

Byron voli Popea od Miltona i Shakespearea, jer nije osjećao oskudicu genija, već oskudicu školovanog literarnog izraza, kulture i ukusa, dakle baš onoga, što odista ima Pope u većoj mjeri od ona dva mnogo veća duha. Reprezentujući u prvom redu sebe, veliki dusi reprezentuju literaturu, koja nije drugo no borba ideja, izvjesne ideje, obično nove i starima neprijateljske, pa je sasvim naravno, što se obaraju proti nosiocima protivnih ideja. Bjelinski slavi Gogolja, dok ga smatra liberalom i napada ga, tek što se satirik izjavljuje reakcionarom. Zola misli iznijeti u literaturi novu formulu, nove forme i nije čudo obara li se na sve predstavnike starih clichea. Sasvim je naravno, da se ne mogu uzajamno podnositi Carlyle i Spencer — đak njemačke starije metafizike i naučni evolucionist, kao što je prirodna borba između klerikalaca, spiritualista i pozitivista, mistika i materialista, dogmatika i skeptika, nacionalista i internacionalista itd. Zato je kritičan duh onaj, koj je apsolutno imparcijalan, apsolutno izvan svih uvjerenja i intelektualnih interesa: zato je potpun kritičan duh nemogućnost, jer je neizvedivost biti apsolutno indiferentan i istodobno imati onu simpatiju, bez koje nema pravog razumijevanja savremenitosti kao ni literarnih antipatija. Tek potomstvo ima nužne preglednosti i distancije, da vidi pravu veličinu.

Ne čudimo se publici, kad vidimo to začudno međusobno omalovažavanje, trvenje ili nerazumijevanje velikih savremenih duhova. Kad se zna, da je toliko sjajnih literarnih djela propalo i iščeznulo zauvijek, da je Shakespeare bio u Engleskoj zaboravljen sto godina, kao Stendhal jedno pedeset godina u modernoj Francuskoj, priznat ćemo, da se prava veličina ljudska ne da izmjeriti, i da se duh ne mjeri slavom, nego bogatstvom novih, ako i bezimenih životnih, vrijednosti poklonjenih društvu. Čovjek je zaboravio ime onoga, koji je prvi našao vatru, koji je prvi izumio pismo, koji je prvi posijao žitno zrno i koji je u haldejskom nebu i ženskim očima prvi našao iskru ljepote. *Obzor, br. 244. od 8. IX. 1910.*

USPIO ROMAN

U vrtoglavom fabrikovanju romana, svi se tuže na propadanje romana, dok se knjižari — naročito pariski — tuže na slabu prodaju. I odista: čuveni romanopisci se opetuju, padaju u manirizam, a nepoznati i mlađi proizvode toliko, te je teško razlučiti kukolj od pšenice. No ovih dana je kritičar-akademik Faguet preporučio roman neznanca. Pročitam »Obećanu ljubav« Emila Clermouta* i nađem, da je nepoznati mladi pisac odista napisao rijetkost — pravo remek-djelo. Ako je ljubav ponajvažnije očitovanje života, u ljubavnim krizama naći ćemo najčišći oblik dubokih kriza moderne duše. Već davno nije nitko raščinio tako jasno i tako sitno problem moderne ljubavne prepotencije, koja je istodobno nemoć ljubavna, pa je ovaj krasni roman savremenoj duši ono, što bijaše prije »Werther«, »Adolf« B. Constanta i »Dominik« slikara-pisca Fromentina. Junak Emila Clermouta je savremeni francuski Ruđin, imajući istodobno dušu glavnih Flaubertovih osoba: gospođe Bovary, što pogiba u traženju romantične velike ljubavi, pa Frédérica iz »Sentimentalnog Odgajanja«, što se u velikoj ljubavnoj čežnji zna tek okaljati i razočaravati. Naš Leskovar pozna takve tipove, stvorene samo za ljubav, koji ipak ne mogu ljubiti, jer će kao junak čuvenog Feydeauovog romana »Fanny« — »vazda oskudijevati porokom da budu sretni, a za usrećavanje drugih će uvijek oskudijevati krepošću« ... Ti ljudi ne mogu biti bez ljubavi, bez žena, pa ipak se ne mogu predati ljubavi kao ono Bourgetov književnik Dorsenne: Ne dederis mulieribus substantiam tuam! Ne daj ženama bitnosti svoje! »Obećana ljubav« je čist analitički, psihološki roman s najnužnijim spoljašnjim opisima, roman kao Stendhalov, kao »Naslada« Sainte-Beuveova, a kroz taj roman povlači se kao glavni motiv sentencija modernog stendhalovca M. Barrèsa: »Bez pucanja srca nema duboke naslade« ...

* Amour promis. Paris (Calmann-Lévy).

Dok je gospođa Bovary čežnja male duše za velikom ljubavlju, dakle za doživljajima velike duše, dok je Werther antagonizam između slobodne i bračne ljubavi, između prirodnosti i konvencionalnosti, dok su u Dominiku de Brayu Fromentinovom kao u pravom romantiku dvije duše, dva čovjeka, dok se u Sainte-Beuveom Amaury-u bore tri žene, jer se u njemu bori čežnja za čistoćom i čežnja za nasladom, duša i meso, ljubav i pohota, Clermoutov junak ljubi samo zato, jer mu je ljubav najglavniji, ali ekskluzivno duševni unutrašnji, a ne spoljašnji događaj. Toliko ekskluzivni događaj duše, te ga ne može podijeliti ni s ljubljenom djevojkom. Taj moderni Stendhalov potomak naime ima u životu smisla samo za što izdašniju, potpuniju i jasniju analizu samog sebe. Duša kao tajni Ženevac Amiel pa Marija Baškircev umirući od ljubavi i bolesti za bolnim slikarom B. Lepagem. Autoanalitična duša kao Rousseau i sv. Augustin što veli: »Ali šta mi je bliže od mene samoga?« Za njega vrijedi život tek kao vječno gledanje samog sebe, a dojam, koji nije još jedared u sjećanju do svih sitnica analizovan, još jedared doživljen i bolno proživljen, nije njemu senzacija, jer nije svijesna. Duša mu nije nikad dosta težak teret. Vječno je tovari, padajući pod križem njenog tajanstvenog pritiska i gubeći tako smisao za spoljni svijet, za sve ino osim duše, osim sebe, kao Pascal i kršćanski vječni remetski inkvizitori vlastite duše. »Mi moramo jednako ispitivati i udešavati našu unutrašnjost i našu spoljašnost, jer jedno i drugo prudi našem napretku i pobožnosti... Ne možete li se neprekidno skupljati sami u sebi, činite dakle to s vremena na vrijeme i najmanje jedared dnevno, jutrom ili večerom... Često se sitnica surva na mene, i goni me u čemer.« (»Imitacija«). Ovo gledanje u sebe je mučenje sebe, jer dok spoljašnje naše oko ima granica, unutrašnje ih nema, pa otud bol, smirenom kršćaninu poznata bolećivost tih autoanaliza, što ipak neodoljivo privlače misterijem nedođijskog ponora, jer omamljuju znanjem, poznavanjem samog sebe. Junak »Obećane Ljubavi« je toliko vlastiti svoj inkvizitor, toliko kultivira sebe, da i nehotice u vječnom proučavanju svoga Ja, naime razlike od drugih ljudi, postaje od njih sve više i više »diferentan«, različit, pa sve više i više tu diferenciju, tu razliku povećava tonući i nehotice u neku sasvim amoralnu, sasvim abnormalnu autolatriju i intelektualni bolesni egotizam. Pretjerana autoanaliza je prefinjen oblik egoizma, što ga poznaje i svetitelj, odvraćajući pobožne duše od intelektualne oholosti i obećavajući siro-

mašnima, t. j. skromnima duhom kraljevstvo nebesko. »Jer duša naša ima samo pipaljke i nema očiju: pipa i ne vidi. Aj, da smije pogledati i gledati!« (Goethe). Mi vidimo sebe tek u drugima. Nitko ne nosi sam u sebi svoje ogledalo. Tko ne pozna drugih, ne pozna razlike između sebe i njih, a tko sebe samo posmatra, ne može drugih analizovati. Svega toga ne uviđa »heautontimorumenos« Andrija u tome krasnom romanu. Gledajući neprekidno u svoju, zaboravio je tuđe duše. Kultivirajući svoju dušu, ubio je dušu Heleninu. Ljubeći zbog ljubavi, nemoćan je ljubiti zbog žene.

Pošto je ljubav kompleks najzanimljivijih, najrjeđih, najbogatijih dojmova životnih, prijatelji, lovci i sladokusci tih senzacija ne mogu biti bez ljubavi, u koliko je ona zanimljiv i neodoljiv dojam, naročito nov dojam, dok ih ljubav kao opetovanje tih senzacija, kao nešto postignuto i obično, ne može privlačiti. Zato tipovi kao taj Andrija ne mogu ljubiti i istodobno ne mogu biti bez te iste ljubavi, koju ne mogu zbog svoje bolne osjetljivosti ostvariti. Vječna refleksija je ubila u njima životnu energiju, životnu neposrednost i spontanost. Oni mogu sa životom tek eksperimentovati. Žena ih ne privlači kao žena, jer su u vječnoj radoznalosti i sami postali slabe žene. Ljubav je akcija i oni primaju od ljubavi samo refleksije, senzacije — ti hiperkulturni ljudi, uzdišući s Mallarméom: »Meso je, vajmeh, tužno i ja pročitah sve knjige«... Mozak je ubio njihov, ma i čisti, neokaljani seksus. Jer, oni nemaju mladosti ni u dvadesetprvoj godini kao taj Andrija, koji ljubi, jer ne ljubi, koji ne može ljubiti, jer može samo ljubiti, koji tako jasno i tako tragično pokazuje antinomiju između mozga i srca, duše i mesa, misli i akcije, žene i modernog muškarca. I don Juan ovako nije mogao biti bez ljubavi u užasnoj nemoći da ljubi!

Roman ovaj gotovo i nema spoljašnjih zapletaja. Andrija je sin siromašnog tvorničara. Helena je kći njegovog vrlo bogatog prijatelja, industrijalca Véièrea. Kao susjedi se posjećuju. Andrija se sigra s malo starijom Helenom i već se sada tamno u njemu javlja ljubomornost. Rastanak. Sastanak u njihovoj dvadesetoj godini. On — pariski skeptični pravnik, ona sjajna u ljepoti i bogatstvu elegancije. On je osvoji, zarazi i otruje svojom dušom, svojom manijom autoanalize. Prva ljubav sa svim tjeskobama i blaženstvima, ljubav siromaha i bogatašice. Dvorovi, saloni, parkovi, društva, izleti u okolici Lyona, u tvorničkom kraju, pa u divnoj okolici pod Pilatom, u koju je nastanio u

dolini Lignona galantni D'Urfé, ljubav Seladona i Galateje u »Astreji«. »Dugme na rukavici, tančinu riječi ili pokreta, nekorisne žudnje i beskorisna kajanja: evo događaja što vam ih nudim« — veli pisac, nalazeći u tančinama, u nijansama tragedije, o kojima i ne snivahu klasici. »Pitah se, kako to, da je u dotaknutim predmetima ostavila više čara no što ih sama imađaše«. »I sve što je u meni moglo ljubiti i voljeti, poleti kao prema višoj svjetlosti, dok držah u mojoj ruci kao krhak predmet njeno srce i njene suze«. Gledaju se u vodi. »Na dnu se opažaše nebo, a na nebu ptice«. Ali on ima bolest, da sam sebe rani usred sreće. »Ja znam sada, da su nade najpoljepšanije maštom, najprevarenije u samom času ostvarenja«. I Andrija kao Goncourtov junak (u »Renée Mauperin«) pozna »vrstu odvratnosti, koju ostavljaju neki smiješni položaji zaljubljene žene«. Svijest ljubavnih osjećanja daje im snagu, ali ih i brzo uništuje. Andrija nije zanesen kao prije, opazivši, da Helena i njega voli. Samo nepostignutosti ga privlače. Kao pravi ljubavni sebičnjak, on bi htio, da se ona odrekne svega zbog njega. On proklinje njene radosti. »Treba se udaljiti od onoga što voliš, da ga posjeduješ i držiš« — misli Andrija, a Helena osjeća protivno, pa plače i veli mu: »Zar sam ja tek igračka vaše mašte?« On ne može ljubiti više ono, što je odviše želio. Iza užasne ljubavne krize ide k ogledalu i začudi se svome naravnome, prijateljskome izrazu lica.

Poslije zabave i plesa, pošto je Andrija brutalno ostavlja, ljubomoran na njeno zadovoljstvo, otputuje ona na ladanje s namjerom, da čudaka ostavi i da se uda, jer joj je rekao, kako je on nikako ne misli uzeti. On, ljubeći samo ono, čega nema, može i nju opet ponova ljubiti — tek izdaleka. Ljubav izbliza, postignutu ljubav zna on tek razbijati, raskrvavljivati, ubijati.

Helena sve to zna, ali kad je on opet slučajem kod nje na divnom, gospodskom, aristokratskom ladanju iza poziva njenog oca, kad je želi posjedovati u diabolizmu svoje sebičnjačke ljubavi, ona mu se jedne noći u svom elegantnom budoaru velediušno poda i do prezira se uvrijedi, kad je on brutalno, razočaran u njenoj blizini kao obično, ostavi usred prvog milovanja se pepelom u ustima... Kad se ubijeno i nesrećno pred zoru vrati u njenu obeščašćenu odaju, nađe je u snu i tužna njena razgolićenost trone ga do dna duše. »I vrlo nevino, vrlo pobožno, s tragičnim zanosom, povučem i pokrijem je jorganom, koji je nije više štitio«...

U torturi njenog ćutanja i prezira on skupi stvari jedne večeri za odlazak i ona dođe, uđe k njemu kao prava žena. Ne može živjeti bez njega. Došla je, da je otme, da je odvede, došla je da mu se poda i pošto on i opet u tom tragičnom trenutku oklijeva, dvoji, čeka, ona iza kratkog čekanja pobjegne u času, kad mu se opet htjede podati. Dvorcem odjeknu dva kobna praska. Ubila se. U taj čas nitko u kući nije slutio uzročnika grozne, nijeme tragedije!...

To bi bio sadržaj toga sjajnoga romana, napisanog jasnoćom Constantovom, Stendhalovom analitičnom snagom i melanholijom Barrèsovih psiholoških solilokvija. Ne možete ga čitati bez suza, jer ima direktan ton i uvjerljivost očajne, iskrene ispovijesti iza žalosnog doživljaja. Sudbina plemenite i krasne Helene sjeti vas na Evripidove riječi: »Od svega, što tu živi i diše, najnesrećniji stvor je žena«.

U novije vrijeme nesrećnije biće no ikada. Već u ruskim romanima je muškarac nesposobniji za ljubav od žene. I Baudelaire se kao taj Andrija zasitio obožavane žene tek što je predobi. Takva nekako ljubav bijaše između A. E. Poea i Virginije Clemm, Chateaubrianda i kontese Pauline de Beaumont, Hölderlina i Suzete, žene bankara Gontarda, Nietzschea i Lou Salome, Spencera i George Elliotove, Lassalea, junaka Merdithovih »Tragičnih Lakrdijaša« i Helene Dönniges. Tako je, radi ljubavne senzacije, volio Petrarca Lauru. Tako je refleksivni Hamlet bio nemoćan i jadan prema prirodnosti Ofelijinoj. Kao Helena za Andriju, ubila se prva žena zbog Shelleya, potonjeg ljubavnika eterične kontese Emilije Viviani, nesposobnog za ljubav, jer traži apsolutnu ljubav. Kao Andrija Helenu mučio je Carlyle idealnu Jane Welsh, a kad je preminula, išao je na groblje cjelivati zemlju njenog groba. Jer svi ljudi, nesposobni za sreću u dvoje, a još nesposobniji za sreću samotničku, ljube u ženi sebe, dok žena, refleksijom neotrovana, ljubi u muškarcu samo njega, ginući međutim samo za onim muškarcima, koji mogu samo ljubiti, jer ne mogu ništa osim ljubavi ljubiti. Ona shvata ljubav samo kao stvarnost, a ti Tantali ljubavi osjećaju i primaju je samo kao fikciju, iluziju, nerealnost, himeru. Dok prava ljubav nije no viša inteligencija — posljedica sveopće simpatije —, između moderne inteligencije i ljubavi, između modernog intelektualca i moderne žene sve više i više puca jaz. Prefinjenim inteligentima postoji žena kao ovome Andriji tek kao čežnja ili kao kajanje. Bol. Kao sreća nikada. Za istančane duhove kao Huysmansov

Des-Esseintes žena uopće ne postoji. Intelektualci kao Schopenhauer su mizogini, Wilde tvrdi, da muškarac uopće ne može ljubiti, a Flaubertu i Leconte-de-Lisleu je kult žene inferiorniji od kulta umjetnosti. Dok J. St. Mill izjednačuje ženu s muškarcem kao nekada što ju je Agrippa v. Nettesheim uzvisio nad njime, mladi samoubilac Otto Weininger u »učenom« naučnom djelu zaključuje: »Žena nije ništa. Ona je tek — — materija«. Ljubav se toliko danas smatra pojavom abnormalnom i neizvedivom, da je mnogi duhovi smatraju dušmaninom braka i porodice. Zato su mnogi fini i delikatni dusi, kao Mérimée, tražili samo banalne odnošaje, dok su drugi, kao Taine, Renan i naš Starčević, umrli bez ženske ljubavi. Moderni razum ubija potrebe srca i izoluje duše u intelektualnom egoizmu. Psihina svjetiljka ne gori više za golišavog Amora, a inteligentna žena, uplašena tragičnom jalovošću muške impotentne i bolne simpatije, odvraća se od muškarca, spasava se u neke apsurdnosti ženske emancipacije, emancipuje se od ljubavi, napadajući smiješnost samog jakog spola kao Miss George Egerton.

Emil Clermout nije u svom romanu dosta istaknuo velike socijalne razlike između Andrije i Helene Véière. Njen odgoj je aristokratski, naravan i religiozan, a njegov demokratski, komplikovan i naučen. Ona je bogata, on je ubog. Ta dva momenta stvoriše i dvije zasebne duše, doduše fine i elitne, ali sasvim oprečne u načinu osjećanja i shvatanja. On je skeptik i egoist, ona je aktivna i veledušna. On je načet, ona je netaknuta. On se kao siromah naučio na koncentrovanost, a ona na ekspanzivnost. Za njega postoji samo misao, dakle i ljubav samo kao misao, a za nju samo život i ljubav samo kao život. Nju je ljubav zatekla mladu, a njega — starca, mladog starca. On bježi od ljubavi stvarnosti, jer ne vjeruje, da bi u realnom životu pravu ljubav mogao ostvariti. Sve bolje moderne duše pate od toga hamletstva, jer su socijalne prilike na neki način antierotične, jer je duh vremena proti ljubavi, jer se u modernom životu, naročito mučnom i ekonomski komplikovanom, ljubav, prava ljubav, sve teže i teže ostvaruje. Eksistencija je sve brutalnija i pojedincu, naročito ubogom, sve neprijateljskija, a odabrane duše kriju ljubav, najplemenitije osjećanje i najvišu svoju bol »daleko od očiju sunca« — kako veli Pjesnik, da im se na surovom svijetlu realnosti duša ne ukalja. Andrija i Helena se upropastiše, ali se naživješe, jer upoznaše svete muke prave ljubavi, pravog života.

Iza banalnih ljudi u banalnim romanima ovakve duše su utjeha u sve monotonijoj tragediji modernog unutrašnjeg uniformisanja. Ni krvava autoanaliza ni mehanizam modernog industrijalizma ne može ubiti vječne čežnje za poezijom bilo i tragičnom velike, prave ljubavi. I u fabrikantskim salonima evo postoje još duše kao Eloiza, Ofelija, Balzacova Serafita i Byronova sestra Augusta. Takvo srce bijaše Lea Lee, dragana duha sličnog tome Andriji, žena mladog pokojnika i čuvenog moderniste, ironijskog pjesnika Laforguea, koji — sit modernih muškaraca, očekuje od žene preporod čovječanstva i spas svijeta. Logičar J. St. Mill i moćni kemičar, Renanov prijatelj Berthelot, svakako bijahu vrlo analitične prirode, ali prvi obožava svoju ženu, a drugi kao starac nedavno od ljubavi umire odmah za svojom. I danas još je prava inteligencija jedina prava ljubav, a krasni ovaj roman, istinit kao djela Dostojevskoga, Stendhalova i »Spletke Duše« Riberine je dokaz, da nikad nije duša više čeznula za dušom no danas, u doba psihologije bez duše — u doba duše bez duše. Autoru, koji mogaše napisati tu »Obećanu Ljubav«, zavidim kao piscu, ali ga žalim kao čovjeka.

Savremenik god. VI., 1911. str. 179—183

TEOFIL GAUTIER

»Moja je duša kao golubinjak pun golubova«.
(T. G.)

30. prošlog mjeseca bijaše stogodišnjica njegova rođenja. Akademik i sjajni kritičar Bourget je požalio, što i toga izvanrednog pisca ne izabra članom kupola Mazarinova. Iza M. Du Campa i tolikih drugih napisa o njemu u onomadnoj knjizi listak divnih uspomena kći Judita, nekad žena Parnasovca Mendèsa, a zet i najbolji savremeni mu đak, muž Estelin, veseli majstor Emil Bergerat napisa o Meštru poldrugu knjigu uspomena eckermannske vjernosti i štovanja (Teofil Gautier, pa konac Uspomena pariskog djeteta). Divni »Théos« zasluži i više, jer je od svih Francuza najbolje znao francuski, jer je od svih modernih ljudi najviše obožavao Ljepotu, onu grčku, plastičnu ljepotu, ljepotu oka, vidljivosti i jer je bio krasan, prekrasan čovjek, duhom i tijelom. U vijeku, kad je surova i sirova materija ubijala lijepi oblik, kad je sama »nauka« primila antiestetične lozinke, kad je duh počeo satirati tijelo i grdoba postajala plemstvom, on se izrazio, da za nj »postoji vidljivi svijet« i ljepota fizička, sklad boja i crta. Kad barbari uljegoše u jezik i kad se u nemoći čistog izraza počelo tepati, peljtečiti i mutaviti, gizdavi »Albertus« i gordi »Fortunia« izjavi, da onaj nije pisac, koji ne zna izraziti — sve. »Neizrazljivost ne postoji«.

Zato postade taj slikar draguljar riječi, one Riječi, za koju veli Hugo, njegov idol i učitelj, da je »živo biće«. Veliki ti romantici, bacivši na mršavost Racineovog rječnika od stotinu riječi nebrojeno blago narodnog govora, nađoše u svakoj riječi boju, miris, crtu, težinu, lakoću, muziku, nađoše dušu, nađoše skoro čovjeka: nađoše onaj Verbum, riječ duha stvaralačkog, što stvori ovaj naš svijet iluzije i himere. I reče Bog! Zato je i danas Gautier istovjetnjak s Artistom, s Estetom. 1836. već napisa onaj čuveni predgovor Gospođici Maupin, credo novog pokoljenja, evanđelje estetičkog morala, upravo antiburžoa-

skog »morala«, vjerovanje, koje će kasnije Cousin izraziti krilaticom l'art pour l'art. Wilde će još naše dane i engleski »cant« plašiti paradoksima Gautierovog porijekla, a Nijemci (Židovi) će im se diviti, jer ne pročitaše u prvoj prozi Hugovog barjaktara ovakve misli:

»Samo bogati i lijepi mogu ljubiti, a da ne budu smiješni i za žaljenje«. »Bračna nevjera je uvijek mlada, lijepa, uzorita i u najmanju ruku markiza«. »Knjige idu za običajima, a ne običaji za knjigama«. »Lijepo je samo ono, što je bez koristi«. »Najpristojnije zanimanje civilizovana čovjeka čini mi se plandovanje«. »Uživanje čini mi se ciljem života«. »Da se barem izmisli novi smrtni grijeh!« »Lijepa žena mora biti bogata«. »Žene nikada ne znaju stići u dobri čas«. »Za mene ima ljepotica uvijek duha; ona ima duha, da bude lijepa, i ne znam, koji duh je vredniji od toga«. U ime poganstva se junak romana kao kasniji Nietzsche diže proti vjeri, žaleći, što nije Bog, i zavideći Neronu. »Sve fizički lijepo je dobro, a sve ružno je zlo«. »Tri stvari mi se sviđaju: zlato, mramor i skrlet«. »Genijalni ljudi su vrlo ograničeni«. Junak u Gospođici Maupin je naime mladenac, što zna da ima srce čisto i duh pokvaren. Kasniji Gautier će čeznuti za starošću u samostanu, a taj dandy, poznat kao ljenčina, dušmanin žurnala, postat će žurnalista (kao E. A. Poe), pisat će roman na funte Jenny i dat će rukopisa za — — 300 svezaka kao Dumas! Život je naime paradoksalan i s paradoksalnim ljudima, a pisac, kojemu bijaše zdravlje, ljepota i mladost sve, naći će u smrtnim strastima rane starosti onu divnu dobrotu, koja ga je resila i onda, kada se prodavaše zapanjenim purgarima kao literarni Nero i prefinjeni Aretinac. Dok se vuci zaogrću ovčim kožama, ljudi kao Gautier, Flaubert i iza njih dobričina Nietzsche »ibervinduju«, savladaju svoju »slabost« energičnim teorijama. Jakost se ne hvališe. Orao se krije. Tersit je izazivač.

Gautierov djed je stogodišnjak, a otac doživi osamdesetu. Porodica vuče lozu iz papskog Avignona i posjeduje u blizini brijeg Avançon, pa se pjesnik mogaše zvati plemić od Avançona. Tvrdi rojaliste. Djed — gorostas, a pjesnik, lijep kao bog, u mladosti zadrži za njuške dva uplašena konja. Otac Gautierov Petar spasava za Revolucije život mnogim plemićima, a kad ga zato kasnije Karlo X. želi nagraditi preko prijatelja, opata grofa Montesquiou-a, ponosni rojalist odbija nagradu za čin, koji smatraše dužnošću. Majka pjesnikova je iz dobre kuće Poudens, a kako je proživjela medene mjesece u

dvorcu Artagnanu, pisac Kapetana Nebojše (Fracasse) je začet jamačno na ognjištu junaka Trojice Mušketara. Rođen je u Tarbesu i još stoji rodna kuća. Mada ode odavle već u 3. godini, njemu samome, ne poznavajući ga, kao turisti dakako, pokazaše kao znamenitost školsku njegovu klupu! Spomenika, naravno, ovdje nema. Iz Tarbesa odoše Gautierovi u Pariz. Kolegij »Louis Veliki« (kao internist), pa »Karlo Veliki(kao eksternist). Otac ga podučava. Dječak marljivo uči crtanje i misli ozbiljno postati slikar. U Maupertuisu, u gostima kod opata Montesquiou-a, koji će mu ostaviti krasnu knjižnicu, popravlja u crkvi stare slike i dekoriše veliku lađu. Od latinskih pisaca (kao kasnije Baudelaire) voli autore dekadencije (Klaudijana, Marcijala, Petronija) od klasičnih. Izvrstan plivač kao Byron. U atelijeru slikara Ribulta, patljaka (ljevaka), kojega ostavlja zbog kratkovidnosti. Poznanstvo s Labruniem (Gerardom de Nervalom), kojega kao 17-godišnjeg đačića pohvali zbog prevoda Fausta stari Goethe. Gerard vodi Teofila k Viktoru Hugu, i veliki pjesnik Gautiera osokoli na izdavanje donesenih pjesama i zovne ga češće u pohode. Taj odlučni čas odluči mladim životom.

Čuvena premijera Hernania i pobjeda romantizma (15. veljače 1830.). Čuveni crveni, upravo ružičasti, izazivački Gautierov prsluk i nepokolebljiva vjernost Hugu od tog slavnog dana. Kao saradnik službenog lista Napoleona III. pisat će članak u slavu usurpatorovog biča, prognanika i pjesnika groznih, proročkih Pedepsa. Članak treba izaći okljaštren, a divni, vjerni Teo daje ostavku, koje mu ipak ne primaju... Na dan same revolucije 1830. izlaze Poezije T. Gautiera, pa onda Albertus, Mlada Francuska, Gospođica Maupin. Odlazak iz mirne roditeljske kuće i elegantna boema s inatima »buržoaziji«. Poznanstvo s Balzacom. Divni stihovi Komedije smrti. 1836. ulazak u Girardinovu Presu i početak novinarskog robijaštva. »Martyr de la copie« — mučenik rukopisa! Između feljtona ispadaju knjige, i to knjige kao Put po Španiji, Emalji i Kameje, Italija, Carigrad, Čini (la Jettatura), Roman mumije, Kapetan Nebojša, Put po Rusiji! Kod Štampe ostade Gautier do 1855., a onda iza rada po svim artističnim listovima uđe u Službeni Dnevnik, prestavši time biti književnim romantičnim bojovnikom i postavši ponajmiliji član salona u Parizu i u St. Gratienu sjajne princese Matilde, nesrećno udate Demidov, žene divnih ruku i pleća još preko pedesete godine, ljubavnice slikara na emalju i pjesnika Klaud. Popelina, prijateljice Renana, Tainea, Flauberta, braće Goncourta i svih onodobnih moćnih umjetnika. Njen salon, drugi salon Girardin, bijaše posljednji veliki, pravi salon u Francuskoj.

Duboko, »bonapartovski« je mrzila caricu (Eugeniju), jer ona trebaše poći za Napoleona. Njen muž Demidov ju jedared ćušnuo pred gostima, pa se raziđoše.

Gautier preminu kao Flaubert i Mérimée brzo iza njemačke invazije (1873.) doživjevši grozote one Komune, koju toliko hvali srpski estet Skerlić. Mada bijaše prijatelj carskoj porodici, ne mogaše postati akademikom i kao Mérimée i Sainte-Beuve senatorom. Republikanci ga ostaviše kod službenog lista i Jules Simon mu izradi i dalje primanje državne potpore. Još kao »Mlada Francuska« imađaše sina s Eugenijom N., koja ga se strašno, praznovjerno plašila i izbjegavala, davši mu u Versaillesu utočišta pod Komunom, pošto se nagladovao u opsadi Pariza kao veliki kemičar Berthelot, koji veli iza groznih hipofagija*: »Ja jedem bez shvatanja«. Gautier do smrti beznadno ljubi slavnu plesačicu Karlotu Grisi, »ženu s očima ljubičice« i zbog nje voli i piše krasne balete. »Žena ljubi odviše ili premalo«. Prije desetak godina je umrla u Ženevi kao ljubavnica ruskog plemića. Pjesnik je međutim uvijek više volio sliku no model, umjetninu no ženu. S Karlotinom sestrom, opernom pjevačicom Ernestom imađaše pjesnik dvoje djece. Iz kuće je istisnuše dvije njegove sestre, pa je kasnije hranila svilce. Na svadbi mlađe kćeri Estele plesaše svoj slavni »ples vjerovnikov« (pas du créancier). Bojaše se smrti, to više, što bijaše uvijek silno praznovjeran: broj 13, petak, prevaljena soljenka, duhovi i t. d. Komponistu Lijepe Helene nikad nije išao ni blizu u strahu, da ga uročljivim pogledom Offenbach ne upropasti. Umre u Neuilly-u, u starom svom stanu pored Sene u porodici, pokraj krasnih kćeri, sestara Emilije i Zoe, ljubljene mačke Eponime i usred lijepih slika. Prije smrti taj ljubitelj slikanih riječi čitaše s ljubavlju samo suhog, bezefektnog, mišlju nabijenog Stendhala. Bijaše od najljepših ljudi svog vremena, pravi Apolon, dok je Musset Alkibijad, Leconte de Lisle i njemu sasvim slični grof Vigny — drevni mramor, Baudelaire pali anđeo, a stari Hugo — živi Pan. U Poitiersu vidite na Chavannesovom fresku među pjesnicima i uresima trubadurskog dvora sv. Radegunde krasni lik toga atičkog glasnika »vesele znanosti«.

* Jesti konjetinu.

Slikar kao Goncurti i kao veliki slikar Ingres, što uvijek bijaše u duši violinist. »Falš« pjeva. Hugo mrzi vergl i operu, Lamartine glasovir, Gautier virtuoze, a virtuoska violina doima ga se kao pila na drvetu. Vjeruje samo u »Oca«, V. Huga taj otac »hugolatrije« i modernog Parnasa, kao Baudelaire u njega, u Nepogrješivoga. Murgerove škole boemskog »lumpenproletariata« nikako ne voli. Jutrom tek malo jede taj pantagruelski apetit i radi na tašte. Piše odmah na čisto krasnim rukopisom bez interpunkcije i bez jedne jedine omaške. Tako je sa svojom glasovitom, vazda ugašenom cigarom, ležeći na trbuhu improvizovao u redakciji (Révue Nationale) divnog i klasičnog Kapetana Fracassea. Silno pamćenje. Svoj ruski put napisao je bez bilježaka četiri godine iza putovanja. Jedared ga pitahu najtehničkije, najtamnije, najrjeđe izraze iz Rivarolovog rječnika i između 60.000 riječi ne bijaše ni jedne jedine, koje ne bi znao! Za okladu je ućutkao silnim rabelaiskim svojim rječnikom lajave pralje na Seni. Najviše se dičio (homo unius libri!) knjigom, jednim jedinim bogatim primjerkom Soneta T. Gautiera princesi Matildi. Dršće, čitajući u novinama svoje ime. Najdobrohotniji kritičar.

Jedared se zlo izrazi o gumbarima i neki gumbar pokupuje sve njegove mjenice! Profesore drži dušmanima znanosti i umjetnosti, mrzi kafane, a političare iskreno prezire. U najvišoj mjeri ima dar divljenja, zanosa kod lijepih pojava i gotovo sve veće umjetnike je pronašao kao slikara Puvisa de Chavannesa. Muziku ne mari, jer je demokratizacija aristokratske umjetnosti, jer je plastik, ali Webera obožava. Causeur bez premca. U stranim zemljama živi stranim običajima kao danas P. Lotti. Osim u ljepotu ne vjeruje ni u što. Skeptik, skoro nihilist, usvojivši riječi, kojima ga parodiraše Popelin: »Ništa nije ni za što i, prije svega, nema ništa, mada se sve događa, ali to je sasvim svejedno«. Neki kritičar Mirecourt nazvao ga je »pretencioznim mravom« ... Jedared ode k Heineu, u »matratzengruft«. Heine diže rukom trepavicu onog jednog oka, što još ne oslijepi i Gautier dozna, kako taj Lazar već osam godina očarava svoju majku vijestima o svom zdravlju ... Cinik Heine!

Ako je ljepota sunce, sunce života i svjetlost oblika, to sunce bi baš zbog »kulture« i usred najveće kulture postalo santa leda, da ne bijaše ljudi kao taj posljednji Atenjanin Gautier. Samo estetička kultura je prava kultura i mjerilo kulture, i samo po svojim Gautierima je Pariz, grad svih smio-

nosti duha, moderna Atena i Aleksandrija. Veliki Teo neka bude učitelj i našoj nepismenosti i njegov estetički žurnalizam neka bude poukom i našem radu za gorki svakidašnji literarni kruh. Jer Ljepota, vječna i topla kao luč modroga neba, Ljepota Perikla, Venecije i V. Huga, ima kao ostvarenje potenciranog života svu onu energiju, koju nam često misao uskraćuje i hamletski oduzima. Flaubert i Gautier su nihiliste, preziratelji i očajnici, ali vjera u Ljepotu, Ljepota je dala smisao, pravac i višu vrijednost, život njihovom životu: životu radnika i svećenika. »Ljepota, jedino, što se ne može postići, vječna nepristupačnost onima, koji je od početka nemaju, cvijet kratkovječni i krhki, što neposijan raste, čisti neba dar! Prejasna kruna, kojom može slučaj okruniti čelo, ti si divna i dragokupa kao sve, što je izvan ljudskog dohvata, kao modrina nebeska, kao zlato zvijezde, kao tamjan serafskog ljiljana. Može se promijeniti tronožak prijestolom, može se osvojiti svijet — mnogi to učiniše, ali tko da ne klekne pred tobom, čisto utjelovljenje misli Božje?« ... (Gospođica Maupin).

Obzor, br. 264. od 23. IX. 1911.

ENGLESKE SILUETE

Engleska je, poput Rusije, svijet za sebe. Slabo je tko poznaje. Otok. Trojednica na otoku. Škotsko puritanstvo, engleski pozitivizam, irska lakoća — irski keltski duh, Biblija i eksperimenti. Sloboda vjeroispovjesti i ropstvo cant-a.

Sportovi i čista klasična kultura na zaostalim sveučilištima u Oxfordu i Cambridge-u. Rezervirana zemlja, »respectability«, karakteristična i nepoznata kao Španija, pa smo na kontinentu zahvalni piscima, kao što je Rene P u a u x* kad nam donesu u zgusnutim, dobrim opažanjima savremene engleske slike i prilike.

Tu vam je filantropska čuvena dama Firenca Slavuj (Florence Nightingale), bijeli anđeo Crvenog Krima. Na Krimu je u ratu s Rusijom dvorila i vidila ranjene vojnike. Mlad vojnik, nepomičan od boli, molio ju je, da drži svjetiljku za sobom, da bi mogao poljubiti milosrdnu njenu sjenu ... »Ranjenici na bojnom polju u tamnim bolnicama bola« — pjevaše joj je Longfellow. »Evo, u toj kući jada vidim gospu, kako sa svijetlom stupa kroz ove tmaste magle i uskrsava od dvorane do dvorane. Gospa sa svijetlom ostat će u velikoj povijesti naše zemlje sjajan tip kreposti i ženske hrabrosti« ...

»A noble type of good
»Heroie womanhood .... «

Tu je i baronesa Burdett-Coutts, u svoje doba najbogatija baštinica ujedinjene kraljevine. Napoleon III. kao pretendent, vojvoda Wellington i smiješni neki i nametljivi Isac Dunn bijahu joj prosci, ali ona ostade dugo djevojkom, upotrebljavajući svojih 50 milijuna u dobrotvorne svrhe. Kralj Eduard VII. drži je »najznamenitijom Engleskinjom devetnaestog vijeka iza njegove matere«, a Charles Dickens joj je vođ na putovima milosrđa. U šezdesetsedmoj godini se uda za svog

* Silhouettes anglaises. Librairie des Amales.

tajnika M. W. Lehmana Ashmeada Bortletta, koji kraljevskom milošću — čudno, zar ne? — odsele nosi ime svoje žene.

Gospođa A. Lyttelton, žena Chamberlainovog nasljednika u ministarstvu naseobina poznata je dramatičarka (Warp and Woof), romansierka (The touch of sorrow) i najbolji korteš svog supruga, propovijedajući njegove političke doktrine pivarskim radnicima.

Gospođa prvog ministra Asquitha goji sportove, slikarstvo i filantropiju, a Eduard VII. je branio onu Irsku, koju toliko muči njegova mati, načinivši Irca, sira Antonija MacDonnella, stvarnim svojim irskim namjesnikom. Asquith je imperijalista, iako je liberalac, šetajući ispod ruke sa svojim protivnikom Balfourom, kojega je uputio u sportske tajne golfa.

Ministar spoljnih poslova, sir Edward Grey, ima mladenačko lice i viticu kose na čelu kao Byron i Napoleon. Svršio je nauke u čuvenom oxfordskom Balliol-kolegiju kao lordovi Milner i Elgin. Najdiskretniji političar. Jedini ravnatelj Trutha, Labouchère, izmamio je jedared tajnu. I on je kao liberal protivnik liberalaca svojom imperijalističkom politikom, politikom »sve veće Engleske« i glavni radnik na »srdačnom sporazumku« između Engleske i Francuske, momentano najvažnijoj činjenici savremene svjetske politike. U mladosti atlet i savršen sportsman. God. 1899. objelodanio je autoritativno djelo — o pecanju. Najvažnije savremeno pitanje je to: tko će upecati pastrvu, on ili — car Vilim, onaj car Vilim, koji je (hotimice ili nehotice?) privatnim pismom, žigosanim u »Timesu« (1908.) kao veleizdajstvo oborio pomorskog ministra lorda Tweedmoutha.

Gilbert John Murray K. Elilot, četvrti lord Mints, guverner Indije, nekad jedan od najboljih veslača u Engleskoj, imađaše pod crnim kandidatskim ruhom na ispitu u Oxfordu jahački kostim. Odmah iza ispita baca se na konja, prevali deset milja u galopu i na steeplechase-u stiže prvi! U pariskoj Komuni gasi kao dobrovoljac vatru »petroleraca«, prvi javlja »Morning Postu« prelaz ruske vojske preko Balkana, a 1885. ugušuje u Kanadi kao glava generalštaba treću bunu.

G. F. S. Robinson, marquis Ripon, grof Grey, barun Grantham, vikont Goderich, ima na svojim mljekarskim računima značku »vrlo plemeniti markis grof Ripon«, najhumaniji je potkralj Indije i god. 1874. kao veliki meštar slobodne zidarije, u času antiframazonske poslanice Pija IX., uskače među pro-

tivnike, a usuprot tome mu liberalni Gladstone daje prvo mjesto u Indiji.

Sir Robert Hart bio je prvi kineski državnik i reorganizator. God. 1845. bijaše taj Irac konzulatski prevodilac u Šangaju i Ningpou. Za kratko vrijeme je njegov život kineska povijest. Godine 1901. dobiva najviši mandarinski naslov čuvara presumptivnog nasljednika. Organizovao je kinesku vojsku i mornaricu i odbio najlaskavije engleske ponude. Za 54 godine došao je samo dvaput u Englesku, god. 1866. se oženio, a žena mu ode u domovinu, ne mogući podnositi podneblja u Pekingu, pohodovši muža iza — 15 godina s — — njegovom kćerkom. Sir Robert Hart prvi u Kini osniva moderni evropski orkestar s domaćim glazbenicima iza nečuvenih, ustrpljivih napora.

Židov Alfred Beit je desna ruka Cecilu Rhodesu u južnoj Africi. Taj Hamburžanin će realizovati sve financijske osnove »capskog Napoleona« i osnovati dijamantski trust čuvene kumpanije De Beers, predobivši za posao jedinog takmaca milijardera B. Barnata, koji će svršiti skokom u more, Beitovim sredstvima osniva Rhodes Chartored — kompaniju, a iza vojničkog koncerta pjevucka možni novčar: »Ah, divnog li vojničkog života, bez briga i glavobolje! Čemu biti milijunaš?« — Iza Rhodesove smrti vraća se Beit u Evropu, u London, gradi rezidenciju u Park-Lane-u i posjeduje divnih slika engleske škole kao Reynoldsovu »Lady Cockburn s porodicom«. Daje kapom i šakom i stvara stolicu za naseobinsku povijest u Oxfordu.

Za ženidbu »nije imao vremena«. Kao Rhodesa što izbaciše kod kandidature za člana iz »Traveller's Cluba«, Beit propada na izboru kod Marlborough-a, jer u Engleskoj ni milijarde ne znače najviši ugled i društveni utjecaj.

Utemeljitelj Metropolske Bolnice, staračkog doma u Maidenheadu, kluba za čestite i napuštene žene u Notting-Hillu, sirotinjske bolnice u Camden-Townu, George Herring obogatio se na konjskim utrkama kao običan, ali vrlo pošten bookmaker, imajući tolikog povjerenja, da mu je god. 1860. gosp. Hodgman povjerio 1,800.000 K okladnog novca. Jednog lijepog dana pokloni generalu Boothu, vođi Vojske Spasa, dva i pol milijuna K za kupovanje zemlje u korist radnika, što ne mogu naći posla.

Čuveni konservativni pisac i političar, protivnik Cobdenov, vojvoda Rutland, danas je najčuveniji zbog stihova, napi-

sanih prije šezdesetak godina i upotrebljenih korteški proti njemu:

Let wealth and commerce, laws and learning die
But leave us still our old nobility.

(Pustite neka pogine bogatstvo i trgovina, zakoni i učenje, ali ostavite nam zauvijek naše staro plemstvo«.) U mladosti prijateljevaše kao lord Manners s Disraeliem, koji ga je naslikao u Connigsby-u kao lorda Henrya Sydneya.

Lord »Clanrackrent« (»lord Pljenidba«) je najzatucaniji i najškrtiji irski veleposjednik. Lord Clawicarde je moderni irski Tahi, Hubert-George de Burgh-Canning vuče lozu iz trinaestog vijeka, a već Spy ga je karikirao za zbirku Thakerayevog »Taštog Vašara«. Toga groznog posjednika 270 milijuna kvadratnih metara irske zemlje nema nikad u svom dvorcu Portunni usred grofije, jer bi ga Irci razderali, a nedavno je Gornji Dom ćutanjem moralno ubio toga strašnoga starca.

Dne 15. ožujka 1905. umre u tridesetoj godini u Monte Carlu Henry-Cyril, peti markgrof Anglesey, baron Paget i grof Uxbridge, potomak onog junaka, što vođaše englesko konjaništvo kod Waterlooa, izgubivši ondje nogu. Marquis Anglesey je žrtva književnosti, žrtva Oskara Wildea, njegovog dandyzma. Moderni Brummel god. 1898. oženivši se svojom rođakom, obasuo ju je draguljima, te je redarstvo moraše čuvati u crkvi, no brzo se s njome rastao.

Otac mu na samrti ostavi dva i pol milijuna godišnjeg prihoda. Četiri slugana moraju nadzirati njegovu garderobu: 367 prsluka, 227 »kompleta«, 73 kaputa za pušenje, frak od bijele svile, najskupocjenija i narjeđa krzna, odjeće za doručak ili intiman objed u boji zore ili večernjeg sunca, tisuć štapova sa najfantastičnijim drščima, nebrojene cipele, cijeli dućani okovratnikâ u svim kombinacijama bojâ, trista para čarapa itd.

Sit modernog prozaičnog odijevanja, bacio se plemić na kazalište. Gotska stara kapela u zamku Plas-Newyddu bi pretvorena u kazalište s ložama kao u dresdenskoj operi. Fićfirić osvanu na svojoj pozornici među četrdesetoricom stalno angažovanih glumaca. Kazalište je stojalo pol milijuna, a njegovo odijelo za ulogu Aladina malenkost od dva milijuna. Gledaoci bijahu špani, zakupnici i sluge, pljeskajući čudaku kod »famoznog plesa Elektre« i kod »Idealnog supruga« Wil-

deovog. God. 1903. ode sa svojim glumcima na gostovanja po Engleskoj. God. 1904. kapitulira pred vjerovnicima. Dražba. Jedna igla bi prodana za 100.000 K, druga za pol ove cijene. Kutija za duhan bi prodana za 2750 K. Posljednji engleski swell životarit će odsele na Rivieri sa 50.000 K godišnje rente.

Tu je portrait nemilosrdnog suca »Orkinsa-Vješala«, poliglotskog pisca sira T. Martina, dinastije Walter prvog svjetskog lista »Timesa«, vojnog dopisnika sira Russella i vojnog dopisnog crtača Meltona Priora, antisocijalističkog pisca Stracheya, Byronovog unuka grofa Lovelacea, što se diže proti uspomeni pjesničkog djeda, posljednjeg prerafaelitskog slikara Hunta i njemačkog pustolova slikara Karla Franza-Moritza-Ludviga Kurta (»von Weltheima«).

Jedan od najsmjelijih i najboljih modernih crtača, Ambrey Beardsley, u djetinjstvu je već sjajan glasovirač, ali se preda prefinjenoj plastici iza savjeta majstora kao Burne-Jones i Puvis de Chavannes, ilustrira »Lisistratu«, radi s Wildeom kod Yellow-Booka i tu je ravnateljem 1894., na radost blaziranoj i hiperkulturnoj publici. God. 1895. Beardsley zbog bolesti mora prestati raditi, a 1895. je Wilde zapleten u groznu parnicu. God. 1898. umire čuveni crtač u Mentonu od sušice, izradivši čudne nacrte za ilustraciju starog djela »Volponea« i »Tisuć i jedne noći«. Wilde piše u tamnici kršćansko svoje kajanje, »De Profundis«, a 7. ožujka 1898. se kaje njegov prijatelj. »Isus je naš gospodar i naš sudija. Dragi prijatelju, zaklinjem vas, uništite sve primjerke „Lisistrate" i sve nemoralne nacrte. Pokažite to pismo Pollittu i zakunite ga, da učini to isto. Tako vam svega svetoga: sve tugaljive nacrte!.... P. s. U mojoj agoniji« . . .

Moderni nemaju energije za poganstvo u teškim časovima, jer to poganstvo nije plod njihovog zdravlja, već bolesti.

Obzor, br. 297. od 26. X. 1911.

WILDE I MAC NEILL WHISTLER

Wilde je danas još popularan. Imao je za sebe dvije najmoćnije poluge popularnosti: modu i skandal, sablažnjavu dnevnu vijest i traženost salonskog junaka. Pravi pisac nije bio nikad. »Wilde nije velik književnik« — veli za nj njegov dobar prijatelj Andr. Gide u Izgovorima (Prétextes). Sav njegov teorijski helenizam i atički, dosta hermafroditski hedonizam nalazi se u T. Gautieru prve periode, naročito u Gospođici Maupin. Wildeove priče u prozi obično su parafraze tuđih radova, kao n. pr. one Heineove pjesmice o slavuju i trnu od ruže. Utjecaj Keatsov, Verlaineov i Baudelaireov je i više no osjetljiv u njegovim pjesmama, u kojima se kao u stihovima d'Annunzia, pomodnog pjesnika, pjevaju novinske savremenosti, kao pokolj bugarskih kršćana. Dorian Gray je parafraza Poeove crtice, nakljukana paradoksima po ukusu Disraelia, dandya-romanopisca, i još više Tome de Quinceya paradoksnog analitičara estetike zločina i učitelja Baudelaireova. Wildeova ispovijest De Profundis je očevidno nadahnuta divnim djelom Suspiria de Profundis velikog klasika i heleniste Quinceya. Wildeova važnost nije toliko u njegovom napisanom djelu, jer je kao Carlyleov prijatelj, skeptični svećenik Irving, bolje besjedio no pisao. On je važniji kao prosvjed, kao socijalni i umjetnički protest proti neartističnom, starozavjetnom, protestantskom, licemjernom duhu utilitarizma i puritanskog morala u Engleskoj. Dok se Ruskin, njegov protektor, sa Predrafaelovcima proti industrijskim grdobama savremenosti pozivao na srednji vijek poput nekih romantika, odričući svaku umjetničku vrijednost renesansi, pravoj renesansi 16. vijeka, Wilde, oxfordski humanist, traži utočišta kao Hölderlin, Ménard i Leopardi u preporodu poganske, a ne kršćanske ljepote, ističući u primjeru vlastitog života neki životni uzor klasičnog hedonističnog kroja po kalupu Aristipovu, Horacijevu i Epikurovu, zanoseći se poezijom nekršćanske renesanse jednog Spencera, Shakespearea i Ben-Johnsona. Dabogme, u toj novoj rene-

sansi poganstva bijaše odviše snobizma, premalo solidnosti, dosljednosti i odviše paradoksalnosti. »Moralnost je naše držanje proti antipatičnim ljudima«. Židov je okrutan, jer nema imaginacije. Muškarac je nesposoban za ljubav. Budućnost, vlada nad čovječanstvom budućnosti pripasti će fićfirićima... Itd. Kako vidite — bizarni mislilac, a bizarnost ne može biti životni sistem. Da bijaše Wilde pravi poganin, zatvor ne bi od njega bio učinio kršćanskog pokajnika kao od Verlainea, pa kao bolest od njegovog prijatelja, pjesnika i crtača Aubreya Beardsleya. Ovako — bijaše dandy poganin tek svojom homoseksualnom zabludom, svojim društvenim estetstvom i epikurskim načinom života do katastrofe robije u Readingu. Velik pisac ne bijaše, a Walter Pater, H. B. Brewster i Meredith su mnogo bolje pisali.

Dok Wilde nije velik pisac, Whistler je velik slikar, možda najbolji portretista XIX. vijeka. Njegovo harmonijsko, simfonijsko, muzikalno reproduciranje pejzaža, divni njegovi bakrorezi, a nadasve njegovi portreji (lady Meux, Gospođa u žutoj papučici, Miss Alexander, Sarasate, Carlyle, Mati umjetnikova, R. Montesquiou-Ferensac i t. d.) daju tome čarobnjaku prvo mjesto među novijim majstorima anglosaksonske pasmine, važno u povijesti novijeg slikarstva kao položaj Courbetov i Manetov. Dok Wilde ne reprezentira u stvari ništa novo, Whistler dođe u Englesku s novim impresionističnim načinom gledanja i stvaranja. Wilde ne bijaše originalan, a Whistler je to bio ne samo kao slikar, već i kao mislilac, pa dok Wildeovi paradoksi ostaše paradoksi, Whistlerovi — postaše istine, jer je samo ono pravi paradoks, koji je istina, što djeluje paradoksalno na obične mozgove. Wilde se nameće, traži uspjeh, a Whistler, dandy u crnom svom ruhu s crnim, elastičnim dirigentskim ili čarobnjačkim štapićem umjesto štapa i »pticama rugalicama« (mocking-bird) u paviljonu svog pariskog stana (ulica du Bac) upravo izaziva svojom aristokratskom i sarkastičnom izolovanošću, »bojovan, bujan, dragocjen, aristokratičan«, »gospodin rijedak, knez u nečemu, umjetnik svakojako« (Mallarmé), apsolutan slikar kao Poe apsolutan književnik, utjelovljeni prezir u malom stasu sa živahnom, rugalačkom glavom. Wilde bi pobijeđen, ustavši pred sudom proti cijeloj Engleskoj. Whistler tuži sudu cijelu Englesku i za nekoliko godina pobjeđuje cijelu Englesku. Wilde bijaše diletant, Whistler je umjetnik jasnih i stalnih načela, pa kad ih je njegov discipulus Wilde plagirao, ne pokazavši usuprot svom to-

božnjem modernizmu više ukusa za nove stihove od Ruskina, Swinburnea i svekolike engleske štampe, Whistler ga je vječno ismijao kao Ruskina, Swinburnea i cijelu englesku štampu, jer je taj tobožnji fini »conoisseur« u stvari snob, citirajući Delarochea i Benjamina Westa — — kao velike slikare.

U jednom svom predavanju iznio je slikar svoja načela, načela l'art pour l'art — umjetnosti, doćeranih do krajnosti. Nema naroda ni stoljeća »umjetničkih«. Prirodi vrlo rijetko uspijeva stvaranje dobre slike. Težište Whistlerovih teorija je u pobijanju artistične nestručnosti. On je proti svim »umjetničkim kritičarima« i tvrdi, da »samo umjetnik može biti kompetentan umjetnički kritičar«.

Borba s cijelom engleskom »umjetničkom krikitom« poče, kad (2. srpnja 1877.) napisa John Ruskin, prvak artistične kritike i doktrinar Prerafaelita u Fors Clavigera: »... Ja sam doživio već dosta uličnjačkih bezobraznosti, pa ipak ne bih bio pomislio, da će se lakrdijaš usuditi tražiti 200 dukata (gineja) za lonac boje bačen općinstvu u obraz...« Whistler preda Ruskina sudu i kasnije štampa svoju parnicu s kritikama i svojim sarkastičnim, poraznim, kratkim antikritikama u jednoj od najzanimljivijih i najzabavnijih modernih umjetničkih knjiga, u kojoj je vječnom ruglu predana vascijela »artistična« Engleska s prvim listovima kao Times, World, Truth, Punch: »Uljudna umjetnost praviti si neprijatelje s nekolikim zabavnim primjerima, kako sam ozbiljne ove zemlje doveo lukavo najprije do ludovanja, a onda u njihovom neumjesnom osjećanju prava do nepristojnosti i gluposti«... Možete misliti, kako je na radost smijača i cockney-a prošla u tom odista titanskom mejdanu cijela Engleska, kad je i Wilde, čovjek duhovit i vrlo naobražen, najzad dobio za uši kao kakav balavac, prošavši još gore od »Atlasa«, kritičara kod Worlda (Svijeta) i od »Arrya« (Harrya Quiltera), kritičara kod Timesa!

Tome najuvaženijem recenzentu s Taylorom je Velasquez »nemaran u izvedbi«, »bojom siromašan«... Ruskinu priznaje Whistler veliki stil, ali — »njegovo umjetničko osjećanje je nedostojno njegovog stila«... »Kao popularan predavač o slikama je Petar Parley* slikarstva«. Times piše (2. V. 1881.), da je Herkomerov Ruskin — portrait »prva uljena slika, koju smo vidjeli o velikom našem umjetničkom kritičaru«, Whistler konstatuje, da je taj portrait — akvarel... Kritičar P. G. Ha-

* dječiji pisac.

merton piše umjetniku, neka mu »uzajmi« neke radove, koje, naravno, vrlo hvali. Whistler mu bakroreza ne htjede poslati, a vrli P. G. Hamerton ga je, naravno iza toga na sva usta grdio, ustvrdivši među inim, da je Courbet neznatan realist i da je Temza lijepa od Maidenheada do Batteersea, a ne od Batteerse-a do Sheernessa. »Već kao siže bez važnosti« — veli taj mudrac za Ribarsku barku, dok ugledni Athenaeum tvrdi: »O radovima gosp. Whistlera može se mirno reći, da nema u njima nikakve kulture« . . .

Neki Rasper piše (u Vanity-Fair): » . . . Neka Bileam ne smetne s uma, da najzad jaši na magaretu, da mu je životinja vjerno služila cijelo vrijeme, otkako je ima, i da i sada na njenim leđima prevaljuje put, što će ga dovesti do velikih časti kod kneza Balaka. I neka se sjeti toga, da onaj, koj ima dar govora, ima također pravo uputiti mu riječ, i da bi najbolje uičnio, da je posluša«. Whistler odgovara: »Dobro pogođeno, prijateljice Taštino (Vanity) i kod bližeg ispitivanja nalazim, da si historijski u pravu. Činjenica tumači nesumnjivo uvjerenje pasmine o njenom poslanstvu, ali ja predmnijevam, u čemu ćeš mi dati pravo, da je to jedini magarac predaje, koji odista ikad vidje božjeg anđela i da je prošlo doba čudesa« . . .

Saturday Review veli 1. VI. 1867.: Simfonija u Bijelom br. III. gosp. Whistlera pokazuje mnoge nježne tančine te boje, ali se ne može baš nazvati bijelom simfonijom. Nalazimo gospođu u žućkastoj haljini sa smeđom kosom i modrom vrpcom, drugu s crvenom lepezom, pa cvijeća i zelenog lišća na slici. Djevojka u bijelom sjedi doduše na bijeloj sofi, ali i to djevojče ima crvenkastu kosu, a naravno dolazi još k tome mesnata boja raznih lica«. Whistler odgovara:

»Promatranje o životu duše kritičarove. » . . . Bon Dieu! taj čova očekuje bijelu kosu i lica kao kreda? I misli li zar u začudnoj svojoj logici, da G-dur simfonija nema druge kajde do vječnog opetovanja note G—G—G—Glupan!« . . .

Wilde u stvari nije mnogo više razumio umjetnost od engleskih svojih kolega, ljuteći povrh toga slikara svojim snobizmom i reklamskom taštinom. U Worldu izađe 17. XI. 1883. ovaj Whistlerov ispravak:

»Izmišljen domjenak u Punch-u prouzročio je ovu izmjenu depeša:

»Oskar Wilde, Exeter, gospodinu Mac. Neill Whistleru, Tite Street: Punch odviše benav — kada smo Vi i ja zajedno, ne razgovaramo ni o čemu drugome no o samima sebi«.

»Whistler, Tite Street, Oskaru Wildeu, Exeter: Ali, najdraži Oskare, Vi ste na krivom putu. Kada smo Vi i ja zajedno, ne govorimo ni o čemu drugome no o meni« . . .

»Oskare, piše Whistler (15. II. 1882. u Worldu) mi iz Tite Streeta i iz Beaufort Gardensa, radujemo se tvojim triumfima i topimo se u tvojim uspjesima, ali scijenimo, da s izuzetkom tvojih epigrama govoriš u pokrajini kao S . . . C . . . i da se s izuzetkom tvojih dokoljenica — hlača odijevaš kao Arry Quilter« . . . »Što ima Oskar — piše slikar 17. XI. 1886. — zajedno s umjetnošću? Osim što jede za našim trpezama i sabire s naših pladnjeva rozine za pudding, s kojim ide pokućariti u pokrajinu. Oskar . . . ima hrabrost tuđih uvjerenja« . . .

Wilde je napisao 1886.: »Atlas, to je odista prežalosno. S našim Jamesom počinje neotesanost između njegova četiri zida — i trebala bi tamo ostati«.

— »Grozna stvar, Oskare, — odgovara Wh. — ali, iznimno, kako mislim, od samog tebe« . . .

1. I. 1890. piše (u Truthu): » . . . Među inim čujem, da (Wilde) može u Americi biti zatvoren pod t. z. zakonom od »84«, te bi bio prinuđen čupati vunu sasvim onako, kako je dosele čerupao tuđi duh i džepove«. Labouchère, radikalni i elegantni urednik Truth-a, savjetuje Wilde-u, da rekne: »Uzimam moje dobro, gdje ga nalazim«, a Whistler dodaje: »Oskare . . . ti bi se bez stida trebao pohvaliti: »Ja uzimam njegovo (Whistlerovo) dobro, gdje ga nalazim« . . . Wilde poriče, da je slikara plagirao, a Whistler odgovara, da mu davaše ideje za neko predavanje, pa još pred svjedokom, gosp. Waldom Story-em! Discipulus je odista grdio svog meštra, jer ga je . . . očerupao!

Zabavna polemika je ovako svršila:

»Oskare, kako se usuđuješ? Što znači ta smiješna prerušenost? Vrati opet te stvari Nathanu i nemoj da te još vidim na ulicama mog dragog Chelsea u takvoj maskaradi, pol Košut a pola Mantalini« . . . Pored invektive je ova opaska: »Kad sastadoh pjesnika u poljačkoj čapci i zelenoj opervaženoj surci s tokama« . . .

Siromah Wilde! No postade tek žrtvom zakona. Poznavaše i mučeništvo smiješnosti. Njegovi gestovi i paradoksi bijahu spoljašnosti, ustupci modi, a ne posljedica velikog tempera-

menta i moćne individualnosti. U zatvoru se odrekao poganstva, a prestavši biti gentleman, prestade biti i velik čovjek, jer nije znao i mogao biti sam. Byron u grdnom mejdanu s engleskim društvom i moralom raste i pada kao junak, ne oporekavši ništa. Wilde je sam sebe oporekao, jer bijaše više društven čovjek no rođen umjetnik i jer ne može postojati bez onog društva, kojemu oponira očiglednom seksualnom slabošću, bez kojega ne može živjeti, zakonik kojega priznaje i zove u pomoć na štetu svoju: onog društva, koje ga je preko zasluge podiglo i najzad odbacilo kao opasnu, kompromitantnu modu, dok je Whistlera iza dvadesetgodišnje borbe priznalo kao pobjednika, Wilde, taj tragični pomodni paradoks, bijaše komičan junak i tu je prava njegova tragičnost. Nad katastrofom u Readingu vidi se tortura ležernog i smrtonosnog slikarskog sarkazma.

Obzor, br. 323. od 21. XI. 1911.

JAKOV CASANOVA

Nedavno su izdana u Milanu pisma Manone Baletti čuvenom pustolovu. To je malo, jer postoji korespondencija, koja kompromituje dvadeset i osam žena, da ne spomenem ostale, Don Juanu, što je razdijeljen u dvije legende: don Juan Tenorio (»Kameniti gost«) i don Juan de la Manara (utemeljitelj Bolnice Milosrdnika u Sevilli) — tome španjolskom don Juanu legende pripisuju se tisuć i dvije žene. Casanova je za jednu bogatiji, a pošto je 1003 broj poznatih njegovih žrtava, brojem nepoznatih nadmašuje čuveni mletački zavodnik sve poznate don Juane. Pustolov imađaše sve, što treba za taj zabavni posao: herkulsku snagu i stas, prisebnost i poduzetnost, duhovitost i odgoj, fino ponašanje i nesavjesnu, ali punu kesu. Život mu ima svrhe tek kao naslada, a kako je žena vaza svih uživanja, on živi samo za žene. Time je klasično čedo slastrasnog XVIII. vijeka. Mirabeau je njegov istovjetnjak. Ista muskulozna seksualna nezasitnost, isti epikurski materijalizam s natruhom sentimentalnog nedosljednog deizma, ista neodoljivost osobnog saobraćaja, ista apsolutna neskrupuloznost, ista drska energija. Casanova je čudo od energije i zato je simpatičan. Taj klasični sin galantnog, pohotljivog vijeka nije znao, što je strah, i dok ne zna podnositi sreće, uvijek je stojički velik i neslomljiv u nesrećama. Byron je svog don Juana sasvim tako zamislio: skeptičnog, junačkog, ciničkog, galantnog, izvan svih dužnosti i zakona. Taj plebejac, što se zavukao u najviše krugove, prezirući i varajući ih kao Figaro Beaumarchaisov, nije samo savremenik trulog Louisa XV. i bludne ruske Katarine II., već je na neki način preteča Revolucije enciklopedijskim znanjem, preziranjem svakog pritiska, racionalizmom svog skeptičnog hedonizma i plebejstvom svog rođenja. Taj don Juan je Gil Blas.

Uzmemo li, da je i ovih omašnih šest svezaka Memoara pisao kao svi pisci uspomena, da se pere, naći ćemo, da se tamo od Revolucije Evropa nije silno promijenila samo društveno i politički, već i moralno. Casanova sam sebe smatra i

smatran je kavalirom, mada je po našim pojmovima obična varalica. Gentleman knez de-Ligne, engleski lordovi, dvor poljački, papski i francuski drže ga kavalirom. On je najviše živio od varanja kod igre i od žene, a jedno i drugo ne bijaše onda sramota.

Danas kockar i svodnik ne može — barem javno — biti smatran gentlemanom (mada i danas ima kavalira svodnika i kockara)... Casanova nije prosta varalica kao Sicilijanac Cagliostro. Varaše većinom načinom dopuštenim po onodobnom codexu časti, pa kao astrolog i mag, jer se onda, u vijeku racionalizma i enciklopedista vjerovaše u magiju i u astrologiju, te je Casanova najzad i sam počeo vjerovati u svoja proročanstva, kad se nekoliko puta odista ispuniše: kao lažac, otkrivši iznenada, da lažući istinu besjedi!

XVIII. vijek je vijek don-juanski. Canasova je zavodnik kao Bolinbrocke, vojvoda Richelieu ili grof Orlov, kao junaci Crébillonovi, kao Valmont u La-Closovom groznom romanu ili Englez Lovelace, pa se iz njegovog shvatanja i osjećanja ljubavi najviše vidi, koliko se za ciglih dvadesetak godina utjecajem J. J. Rousseau-a, Revolucije i romantika promijenio evropski erotizam. Žena je ljubavniku XVIII. vijeka tek sredstvo fizičke naslade i budući da je ta naslada pri svom koncu uvijek ista, sladostrasnik treba da je virtuoz u pronalaženju raznih varijacija u toj jednoličnoj fizičkoj temi. Iako se Casanova u Uspomenama pere, prešućujući dosta svojih prevara, u opisu svojih raznolikih ljubavi ulazi u detalje cinizmom pompejanskih slika, Petra Aretinca i mark-grofa de Sadea, te vidimo, da ono, što se danas krsti perverznošću, bijaše u boljem društvu XVIII. stoljeća nešto obično i amizantno, pa Casanova i ne sluti, da bi tkogod u njegovim herkulskim ljubavnim virtuoznostima mogao vidjeti obične svinjarije, koje najzad zagorčuju nevjerovatni i zabavni roman njegovog života. On je kao najbolji njegovi savremenici vidio u ženi tek seksualne naslade, koje treba rafinovati kao jela za versailleske i rimske stolove. Duša mu je u ljubavi nepoznata. Pošto tek raznolikost može sačuvati od zasićenosti moć uživanja, a kako se ta raznolikost pored sve raznolikosti rafiniranog općenja ne može ostvariti kod jedne, ma i najljepše i najrafinovanije žene, raznolikost erotičnog uživanja može se naći tek kod raznolikosti žena, u što većoj promjeni. Tu je paradoks don-juanstva.

Od užitka u stvari uvijek istog, traži uvijek nešto novo. Ne mogući se zadovoljiti ženom, trči za ženama, nalazeći ipak

uvijek ženu; juri bez ljubavi za ljubavlju; ljubi sve, jer ne voli ni jedne; gladniji iza svakog zalogaja, traži novu žrtvu, koja će tek povećati njegovu nezasitljivost... Ljubavnik, koji ne ljubi, koji ljubi sve, jer ga sve ljube zbog toga jer u stvari ni jedne ne ljubi. Nego što nam se čini antinomija, paradoks logičan, nije nelogičnost prirodna. Boje se, da ni jedna prava ljubav ne traje duže od pet godina. Ljubiti jednu ne isključuje ljubiti i druge žene...

Svaki muškarac je pomalo Casanova, pa zato je Don Juan tipičniji od Fausta i Hamleta. Za ženama čeznu i oni, koji ne mare za istinu, i koje ne muče sumnje...

Mane Casanovine su poroci njegovog vremena, dakako vrlo potencirani. Inače je vrlo simpatičan. Dobar brat; sposobnosti prvog reda; vrlo dobro srce; duševnost i kavalirska, kneževska darežljivost; naobrazba enciklopedijska.

Rodio se u Mlecima u majke glumice. Baka ga vrlo voli. U opskrbi kod doktora Gozzia prva ljubav s Betinom. Na padovanskom sveučilištu. Pustolovina sa ženama, poznanstvo s mletačkim senatorom Malipierom i ulaz u minoritski red. Canasova je propovjednik. Smrt bakina i nemilost Malipierova. Ljubavnik dviju sestara... Pustolovina s čuvenom kurtizanom Tintoretom. Izbačen iz sjemeništa ,zatvor u tvrđavi sv. Andrije, osveta u toj tamnici i odlazak iz Mletaka. Gubitak na kartama. Brat Stefano, bolest u Istri, lazaret u Anconi, ljubav s grčkom robinjom, pješice s kaluđerom Stefanom u Rim, pa u Napulj, gdje ga lijepo primi daleki rođak, don Antonio Casanova. U Rimu tajnik kardinala Acquavive. Sastanak s Benediktom XIV. i flirt s markizama, kardinalskim milosnicama. Casanova daje utočišta otetoj ženi i mora iz Rima. U Anconi se zaljubljuje u »kastrata« Bellina, ne znajući, da je žena, s kojom će kao s jednom od prvih talijanskih primadona imati sina, dugo nepoznatog. Zatvor. Bijeg iz hapsa i dolazak u Bolonju, gdje Casanova svlači svećeničko i uzima časničko ruho, a kao časnik stupa u mletačku službu. Put na Krf, pa u Carigrad, gdje se sprijatelji s čuvenim pustolovom Bonnevalpašom. Pojave kao u Byronu: ljubav i uvlačenje u hareme. Paše nuđahu Casanovi divne kćeri, ali on ipak ne prelazi na koran. S bogatim darovima vraća se na (mletački) Krf. Kockanje i varanje u kompaniji. Ljubav sa ženom svog zapovjednika. Demaskovanje lažnog francuskog kneza i bijeg, pa je Casanova proglašen knezom otočića Casopa, ali se naposljetku protekcijom ipak vraća na Krf i tu nastavlja jurišati na gđu. F.

Baš kad mu se htjela predati, Casanova dobije bolest od grčke kurtizane, i od jada svuče uniformu, ode u Mletke i tamo živi kao kazališni violinista, praveći noćne terevenke i sablazni, upoznavajući se s pustolovima kao Rinaldi, d'Abbadie i Zamojski, pa spase život (pustivši mu u gondoli krv) senatoru Bragadinu, a ovaj visoki dostojanstvenik, inače astrolog i kabalist, smatrajući pustolova višim bićem, uzme ga pod svoje kao sina, otvori mu svoju kesu, primi ga k sebi i preporuči ga u najzatvorenija mletačka gosparska društva.

Kockanje, ljubavne pustolovine u Milanu, Mantovi, Parmi, Bologni, Ženevi, pa povratak u Mletke, gdje se kod Bragadina ugnijezdio jezuit De la Haye. Put u Pariz i Louis XV. U Pariz dolazi i Casanovin brat, koji će vrlo uspjeti kao slikar. Casanova drži kabalističnu večeru kod vojvotkinje Chartres, ulazi u literarne krugove, pravi ljubav u veliko, preko Dresdena dolazi u Beč i tu posjećuje dvorskog pjesnika Metastasija, upoznavši se s Josipom II., kojega vjerno karakterizuje. U Mletcima razne ljubavne afere, sreća i nesreća kod kockanja, pa pustolovina s nekom duvnom. Njen je ljubavnik De Bernis, kasniji kardinal, francuski poslanik u Mletcima, koji ima običaj gledati iz potajka ljubavne podvige duvne i pustolova... Sastanci u operi, u »casinu«, ples, karneval i zabave u samostanu. Casanova zamalo te ne propada, idući po buri morem od svoje opatice s Murana...

Bernis odlazi, a Casanova dijeli opaticu s Murrayem, engleskim poslanikom. Inkvizitorima su ti sastanci s tuđim poslanicima sumnjivi i Casanova bi bačen u groznu tamnicu Olovo (Piombi«), a kada malo te ne umakne, u tamnicu Zdenac, odakle je iza petnaestmjesečnog tamnovanja umaknuo nevjerovatnim načinom i nevjerovatnom drskošću, pitajući za savjet Ariosta (Bijesnog Rolanda), kojega je znao na pamet kao Horaca, pa mu pjesnik, otvoren slučajno i zapitan prstom, zatvorenih očiju, odgovori apsolutno tačno: »Tra il fin d'ottobre e il capo di novembre« (Među krajem oktobra i početkom novembra). I doista, Canasova umakne 31. listopada, noću i spase se zorom na dan Svih Svetih. Ariost bijaše precizan. U svjetskoj književnosti ima malo sugestivnijih doživljaja od toga bijega. Izvesti ga mogaše samo herojska duša i stojička ustrpljivost. Najzabavnije je u toj historiji, da je bjegunac prenoćio i oporavio se u domu šefa policije.

Preko Münchena evo ga u Parizu, tu stupa u vezu s ministrom Choiseulom, osniva državnu lutriju i baca novac kroz

prozor. S doksata gleda s lažnim grofom Tirettom užasna mučenja kraljevog atentatora Damiensa, i dok je Damiens kukao u paklenim mukama, Tiretta je s visokom damom, što gledaše kroz prozor, griješio u nastupu bestijalnog sadizma. Nebrojene ženske pustolovine. Druženje s genijalnim skeptikom, opatom Galianijem. U službi tajne državne policije.

Čudnovat odnošaj s plemkinjom starodrevnog roda d'Urfé, što se bavi kabalom i astrologijom, smatrajući Casanovu svojim bogom i demonom, poznavaocem svih misterija. Na stotine tisuća izvukao od lakovjerne velikašice, sastavši kod nje drugog čuvenog maga i astrologa, francuskog Cagliostra, glasovitog grofa Saint-Germaina, što pravi zlato i živi bez hrane. Put u Holandiju s misijom državnog zajma, prijateljstvo s milijunaškim Židovom Boazom i s divnom milijunaškom kćerkom Esterom d'O. Povratak u Pariz, nove pustolovine i pohode s gđom. d'Urfé Rousseau-u, kojega markiza nalazi prostakom. Dušmani žele da unište Casanovu krivim svjedočanstvima, ali on se iskobelja, osniva grdnu trgovinu suknom. Okradu ga, zatvore i on odlazi u Holandiju, ima dvoboj zbog lažne grofice Piccolomini i spase kabalističkim proroštvom imetak Esterinog oca d'O-a, zavrtivši divnoj djevojci mozgom, te mu je otac nudi za ženu, što on kao neprijatelj braka odbija, primajući grdne novčane darove. Orgije, smrtna opasnost, izigravanje varaličkog grofa Saint-Germaina, očajnost zbog udaje jedne od pariskih ljubavnica Manone Baletti. Put u Njemačku i pustolovina sa ženom kölnskog načelnika i generala Kettlera. Casanova daje divan ples u Bonnu i pozvan je kölnskom knezu izborniku. 1760. je u Stuttgartu. Gubitak u igri s lopovima (4000 lujdora!), zatvor i bijeg u Zürich. Nova poznanstva i pustolovina s teškim Esterinim novcem u Bernu, Baselu i Lausanni. Poznanstvo s čuvenim Hallerom, lordom Rosburyem i oštre diskusije s Voltaireom u Ferneyu. Pustolovine u savojskom Aixu, pa sa duvnom u Chambéryu. Bijeg preko Grénoblea, užasne orgije u Avignonu, ljubav u Toulonu, put preko Nizze i drugovanje s velikašem Grimaldijem u Genovi. Pustolovina za pustolovinom, iza Rozalije Veronika i njena sestra, a u Firenci nalazi onog nekadašnjeg »kastrata«, svoju staru Terezu s odraslim svojim sinom Cesarinom, kojemu dade neki vojvoda imetak od 20.000 dukata.

I tako dalje, pustolovine i nevjerovatnosti, da se zavrti u glavi kakvom Dumasu ocu. Lažni lord Simore, pa avantire po Modeni i Parmi. Divna Židovka Lia u Turinu, Pariz, pa teška

venerična bolest u Augsburgu. Dvoboj u Aix-la-Chapelleu. Pustolovka Corticelli. Skitanje po Francuskoj i Italiji. U Turinu drugovanje s grofom Boromeom i lordom Percyem. Dvije markize, kontesa A. B., Zenobija i lijepa Irena, Klementina, sastanak u Marseille-u s pokroviteljicom gđom. Urfé, kabalistični misteriji, svađa s bratom, opatom Casanovom, put u London, ples u Soho-Square, kurtizane i nesrećna ljubav s demonskom Charpillonom, koju Casanova mal'te ne ubi iz ljubomora. Put u Berlin, mylord maršal Keith i sastanak s Fridrihom Vel., koji želi pustolova učiniti ravnateljem kadetske škole. Put u Petrograd. Ljubav s kmeticom Zairom. Carica Katarina. Boraravak u Varšavi na dvoru Stanislava Augusta, gdje Casanova ubija na dvoboju zbog uvrede junačkog grofaBranickoga. Bijeg u Njemačku. Pustolovi Schwerin, Sastelbajac i Porchini, koji malo te ne ubi iz busije našeg pustolova, protjeranog kasnije iz Beča, te ode u Španiju. Poznanstvo s grofom Arandom i drugovanje sa slikarom Mengsom u Madridu. Casanova uapšen, ali se spasava i govori s kraljem Karlom III. U Barceloni zbog osvete malo te ne bi ustrijeljen i zatvoren u tvrđavi, pa spasen. Put u Francusku, pa pustolovine u Italiji. U Firenci se nađe s našim pustolovom Zanovićem*, kojega smatra poslije sebe najdarovitijim evropskim leventom.

Memoari prestaju kod izmirenja Casanove s mletačkom republikom, kojoj je učinio neke usluge. Pustolov umre kao filosofski knjižničar na prijateljskom dvorcu grofa Waldsteina u Duxu (Češka). Nikad nije putovao s putnicom. Lozinka mu bijaše: Volentem ducit, nolentem trahit — fatalistička deviza, da u životu treba ići za srećom, a ne za razumom. Izvrsno se mačevao, a mada nije nikad pucao, ubio je izvrsnog strijelca grofa Branickoga. Razgovarajući s Josipom II. o kupljenom plemstvu nekog Zaguria, car reče: — Ne volim baš odviše njegovog plemstva; ne cijenim one, koji ga kupuju.

— A one, što ga prodaju, Gospodaru? . . .

Mrzio je Nijemce i nije cijenio mlade slave Goethea i Schillera. Veneciju je ljubio nada sve, a živući kao bezbožac, umro je pokajnički kao kršćanin. Imao je tamnu put, žive oči, orlovski nos, nije bio u licu ni lijep ni ružan, a više je nasmijavao no što se smijao. Knez de Ligne smatra ga najboljim savremenim poznavaocem klasika, a taj pustolov reče u lice Voltaireu, da je slab epski pjesnik, a Fridriku Vel., da je

* O Zanoviću pisaše M. Breyer.

njegov Maupertuis slab fizičar, D'Alembert slab geometar, Voltaire slab pjesnik, d'Argens slab filosof, Lamettrie slab liječnik, a König — pedant. Bijaše svakako čovjek izvanredan, a njegove Uspomene su pored svih mana dokumenat neobične važnosti za onodobni kulturni život i običaje.

Obzor, br. 354. od 20. XII. 1911.

ČITAOCU

»La terre, elle est ronde
Comme un pot au feu«*
(Laforgue).

Francuzi su prije svega nasmješljiva rasa, danas bez sumnje najduhovitiji narod svijeta i pisati o francuskoj komici prešlo bi granice običnog predgovora običnoj knjižici. Od srednjevjekovnog Odvjetnika Patelina pa do danas je komički dar sačuvao superiornost literaturi jednog Rabelaisa, prvoga, što se krvavo narugao prijestolu i oltaru, Molièrea, najsilnijeg svjetskog komediografa iza Aristofana i Plauta, Voltairea, prvog, koji je ismijao Bibliju i pozitivne vjere, Diderota i Beaumarchaisa, sjajnog causeura Rivarola, pamfletiste Couriera, juvenalskog Barbiera, buržoaskog podrugovića Moniera pa do modernih predstavnika duhovitosti i šale kao Labiche, Sardou, Feydeau, Pailleron, Meilhac i Halévy, pa autor Tartarina Taraskonca, renanski skeptik i ironičar A. France; otac smiješnog Bouvarda i Pécucheta i naprednjačkog ljekarnika Homaisa Flaubert i njegov nećak Maupassant. Cijela nepregledna legija sjajnih karikaturista zastupa danas prvenstvo francuske karikature iza Callota, Daumiera i Gavarnia. L. Tailhade, Bergerat, R. Ponchon i montmartreski pjesnici idu stopama satirične i komične muze Villona, Boileaua, Lafontainea i Voltairea, a sjajni publiciste kao Rochefort, Mirbeau, Grosclaude i Claretie njeguju s komikom Lavedana, Courtelinea i s visokom literarnom kritikom J. Lamaîtrea, Fagueta, Gourmonta i t. d. ono ništa, ono nešto, ono sve: onaj smiješak uljudnosti, razuma, mjere, zdrave skepse i prave superiornosti, koji njegovaše Sainte-Beuve i Renan i koji se zove esprit, duhovitost. Definicija esprita bila bi definicija jasnoga i universalnoga francuskog genija, jer esprita imaju i ozbiljni, tragični francuski autori. Racine je pisao sjajnu komediju Pravdaše, Balzac

* »Zemlja je okrugla kao supentof«.

decameronske, masne Contes drôlatiques, a Viktor Hugo je rušio Napoleona (III.) Maloga užasnom satirom pjesme u Pedepsama. Svak, tko u francuskoj piše, mora imati duha, te specijalne galske osobine, i zato su francuske knjige jedine, koje nisu dosadne ni onda, kada to jesu. Bourget je morozan, ozbiljan, melanholičan autor, danas velik katolik, pa je ipak napisao: — »Oče naš koji si bio na nebesih«. Mali patuljasti vojvoda Gèvres šeće po Versaillesu, u razgovoru pokazuje krasne dvorske sluge i veli: »Gle, kakve ih mi pravimo i gle (pokazujući na sebe) kakve oni nas prave«. Esprit dakle ne pozna feudalne razlike ni u vojvodskim ustima za vrijeme bourbonskog apsolutizma. Bezgaćnici uhvate opata Maurya da ga objese o uličnu lampu. — Zar ćete bolje vidjeti, budem li visio? — veli opat i sankiloti se s njime smiju i puštaju ga. Jer u Francuskoj ubija i kompromituje samo smiješnost. Zato je esprit stvorio kritiku, ukus, uljudnost i finoću, postao jedini svjetski nasljednik demokratije i atenske kalokagatije, stvorivši preko Enciklopedista, baštinika Rabelaisove i Bayleove skepse, najveći historijski događaj iza kršćanstva — Revoluciju, i najvećeg modernog čovjeka — Napoleona: onog Napoleona, što u požaru Moskve daje današnja pravila Francuskoj Komediji, žaleći, što ne živi veliki Corneille, da ga napravi vojvodom.

Esprit je tako nešto nacionalno kao engleski humour. Esprit je veseo, humour je tužan. Esprit je lak, humour je težak. Humorist se pravi ozbiljan kod pričanja najsmješnijih stvari kao Swift, imitator Cyranovog Puta na Mjesec, a čovjek od esprita je nasmijan i kod najozbiljnijih pitanja. Humorist uzima sve teško, čovjek s espritom sve lako. Esprit je racionalan, humor je sentimentalan. Esprit prikazuje neobičnost kao običnost, humor običnost kao neobičnost. Kao Francuz, esprit je društven. To mu je i mana, jer kako je društvenost konvencionalnost, Francuzu je smiješno sve, što nije konvencionalno. Humor je kao prijašnji Englez slobodan i individualističan, pa nalazi smiješnim i ono, što je doduše razumno, ali što buni osjećanje. Esprit je dakle vrlo racionalan i pametan, ali nije uvijek dubok. Snaga površine. Energija brzine, lakoće, površnosti. Zato Francuz ne poima komike Calibana, Falstaffa i princa Henrika, a inteligentni Mérimée shvaća dubokog Gogolja kao lakrdijaša.

Dok popularni engleski humor simboliše clown, pelivan kao Berington, Jemmy Lee, Joe Walh, clown, što ga tako divno

opisuje Goncourt u divnom simbolskom cirkuskom romanu Braća Zemganno (Braća Goncourt), francuski graciozni, krilati i pametni esprit utjelovljuje Pierrot, Kolombinin nestašni ljubavnik. To je Watteauov Ravnodušni (l'Indifferent) u bijelom, svilenom domino-odijelu, s dugoljastim licem umornih crnih očiju, na kojemu se vidi, da je sa svijetom tek u odnošaju tolerantne i nasmijane, možda zaljubljene momačke ironije. Luckast, ali vrlo pametan i vrlo dobar dečko. Kao da je pao s mjesečine, ali onda, kad su noći blage i kad u parku sviraju ljubavne oboe oko Amora zaljubljenog vodoskoka. Maska, jer je i duhovitost prerušenost. Pierrota zaboraviše, ali ga u ovom vijeku na daskama uskrisi daroviti Deburau, pa Rouffe i Horacije Bertin. Ovih dana je izložio sjajni karikaturist Willette svoga Pierrota i taj Pierrot je alegorija i apoteoza Pariza, prijestolnice galskog i svjetskog duha. Taj Pierrot nema više naravnog lica kao Watteauov. Namazan je bjelilom i sasvim je sličan punom mjesecu. Postao je tužan i time se približio duši clowna. Ne smije se više, jer se i Francuska manje smije iza Sedana. Laforgue bjaše njegov pjesnik, pišući umjesto éternité (vječnost) — éternullité (ništavilo vječnosti) i šaleći se: »Ugolin ždere svoju djecu, da im sačuva oca«. Taj moderni Pierrot simbolista i dekadenata mnogo je tužniji od Pierrota parnasovačkog, kojemu pjeva virtuoznim srokovima Banville:

... Enfin, de son vil échafaud,
Le clown sauta si haut, si haut,
Qu'il creva le plafond de toiles
Au son du cor et du tambour,
Et, le coeur dévoré d'amour,
Alla rouler dans les étoiles.

(»Najzad clown skoči s jadne svoje daske tako visoko, tako visoko, te probi strop od platna u zvuku trube i bubnja, pa se vinu srca ljubavlju razderanog među zvijezde«). No moderni Pierrot nije više tako optimističan kao parnasovački. Postao je dublji izgubivši nesposobnost veće duševne patnje. Esprit francuski se pretvara u humor kao kod Daudeta ili je od bola žuhak, nihilističan i ciničan kao kod Maupassanta. Postao je pesimističan, najviše zbog toga, što mu uvijek bijaše glavnim izvorom komike odnošaj spolova kao Decameronu i Heptameronu. Ismijavši, obesvetivši sve, ismijao je i ljubav, tražeći između seksusa i srca, između mesa i duha, uvijek smiješne

konflikte i situacije, stvorivši tako onu galsku pornografsku komiku, poznatu i Heineovom stihu, koja je uveliko kriva, što danas Francuska, puna svakog kapitala, oskudijeva prvim kapitalom — djecom. Zato se Pierrot uozbiljio, rastužio i umjesto bijele svile nosi već domino od crnog baršuna ili crnog atlasa, pa dok je prije bio mjesec po bijelom danu, danas je tužni mjesec u debelom mraku, žaleći, što mu je i ljubav, što mu je i Kolombina, bijela i nježna Golubica, bila smiješna.

Uvod u svezak Humoristične knjižnice »Francuski Humoristi«, sv. 26., tečaj II., br. 26., str. 1—5.

BARRÈS I GRECO

Barrès, danas akademičar i konservativac u dobrom, u tačnom smislu te riječi, poče kao potpuni individualista (Pod okom barbara) s anarhijskim tendencijama u Stirnerovu pravcu (Neprijatelj zakona). To bijaše krajnja posljedica renanizma, ili, kako ga prozvaše, »diletantizma«. Renan je svršio kao skeptični aristokratski individualista, izgubivši svoju mladenačku vjeru u samu reformatorsku moć nauke. Istina mu je nijansa, tančina, stvorena tek za suptilnost rijetkog duha. Budući da nema evidencije i dogmata, treba da se kultivira sposobnost dominiranja svih istina, treba da se kultivira inteligencija zbog inteligencije kao kritika zbog kritike. Filosofija je tek igra superiornog duha s »istinama« i filosof je prema tome vrsta diletanta u svom odnošaju prema problemima. Barrès je dakle sa svojim kultom svoga Ja doveo tek do krajnjeg zaključka Renanov diletantizam, koji se čuvaše u delikatnom svom skepticizmu takvih pozitivnih, dakle ipak dogmatskih zaključaka. Već Renanov humanitet je složen od izbranika, od viših, pravih ljudi, sposobnih za shvatanje ideala i za viši duševni život, pa od onih drugih — od mase, od »barbara«. Cilj društva bio bi prema tome aristokratski, da naime ta elita mozga i srca zapovijeda gomili. Barrès kao Renan vidi u današnjem »zakonu« štetno gospodstvo gomile nad višim čovjekom, tiraniju nižih nad višim silama, pa dok Renan s demokratijom, s »barbarima« paktira u svom nasmijanom optimizmu, Barrèsu je kult njegovog Ja izvan svih zakona, iznad svih dužnosti. Tako se on izolovao, »iskorijenio«, postavši konsekventan individualist nekako paralelno s Nietzscheom. Naravno, taj njegov intelektualni anarhizam nije sistematisan, ispoljavajući se u vrstama elegantnih solilokvija, u vrstama ispovijesti pariskog »dandya-benediktinca« — kako bi rekao Jul. Laforgue, u vrstama zbijene duševne analize, grozničave i dosta ironijske mladog savremenika. Kao đak u Nancyu, drugujući s pokojnim Stanislavom pl. Guaitom i slušajući predavanja Bourdeau-a, đaka njemačkih filosofa, Barrès postade

dvostruko subjektivan: pod utjecajem germanskog filosofskog individualizma i pod utjecajem književnosti. Vascijela romantika je kult pojedinca, dok je analiza pojedinačne, romantične duše još oštrija u psihološkim pripovjedačima, Barrèsovim glavnim učiteljima, u B. Constantu, Stendhalu, Sainte-Beuveu. Renanizam je tek utvrdio u Barrèsu kult njegovog Ja, stvoren subjektivnošću romantika, pa individualizmom njemačke filosofije i francuskog psihološkog romana.

U Pariz dakle dođe mladi pisac kao »iskorjenjenik«, bacivši u svijet usred prvih prosvjeda proti brutalnosti Zolinog naturalizma prve svoje intelektualne ispovijesti u ondašnjem hermetičnom, zagonetnom, antibarbarskom, antiplebejskom simbolskom stilu u Mallarméovoj zakopčanoj maniri. Iz kulta njegovog Ja nužno je slijedio kult energije, jer samo energijom se čuva svetište pred nasrtajima »barbara«. Kultivišući sebe, anališući dušu i izbacujući iz nje sve barbarske elemente, našao je, da je taj njegov Ja tek rezultat i posljedica, pa dok mu glavni učitelj u egotičnom diletantizmu bijaše antibarbar Renan, moćni psiholog Taine uveo ga je u svoje analitične psihološke metode, dokazavši mu silnim i rječitim primjerima, da je taj Ja, da je duša proizvod plemenskog razvitka, društvenog momenta i sredine. Kao što je u apsolutnom svom individualizmu izveo krajnje rezultate iz renanizma, tako će psihološkim metodama Taineovim naći praktične novije rezultate i doktrinu nacionalizma.

Cijela francuska inteligencija dala se iza porazne godine 1870. na preporodni posao. Renan piše o reformama, a Taine oštro kritikuje Revoluciju, naročito Rousseau-a, učitelja Jakobinaca, pa katastrofskog »condottiera« Napoleona. Dok se u slomu imperijalizma vidio jedini spas u republici, u demokratiji, Komuna je krvavo parodirala misao demokratije kao ideju obrane proti tuđincu, a svi novi demokratski režimi bijahu režimi demagogije i užasne parlamentarne korupcije, što će naći svoj vrhunac u aferama Panama, Dreyfuss i t. d.

Osjetivši svu neplodnost Renanovog diletantizma i našavši pomoću Taineovih analiza, da je njegov Ja proizvod zemlje, kulture i krvi francuske, Barrès uviđa, da nema više dužnosti samo prema sebi, budući da njegov Ja u stvari nije njegov, već da je jedina i glavna dužnost naše duše onaj nacionalizam, ona zemlja, rasa i kultura, koja je tu našu dušu i stvorila.

I tako postaje bivši individualistični anarhist tvrdi altruist i nacionalist. Njegov Ja postaje njegov narod, dio njegovog naroda, proširio se, pustio je korjena u domovini i Barrès piše Iskorjenjenike, Poziv vojniku i ostala djela, u kojima kao Lotarinžanin, sin osakaćene zemlje, nastavlja Déroulèdeovo djelo odmazde Njemačkoj, pa krasne studije i putopise, u kojima se crtaju oni krajevi i oni ljudi, što su formirali elementarnu dušu francusku i što su srodni francuskom geniju. Putuje u drevnu Spartu, da ga Tajget ojača u težnji za vojničkim disciplinama. Sluša domremy-jska zvona, da pojmi »glasove«, francuske domovinske glasove, što govorahu pastirici, kasnijoj Djevici Orleanskoj. Staru dušu latinsku traži u groznicama mletačke lagune, a herojski polet Corneilleovog Cida u netaknutim srednjevjekovnim španskim gradovima. Čovjek, društvo se mijenja, a pejzaž, barem u glavnim svojim konturama, ostaje nepromijenjen, pa primajući dojmove krajeva, primamo slične dojmove, koje primahu oni, što su im bili izrazom, doživljavamo s njima sličan duševan proces i ulazimo tako u dodir s dušama njihovim.

Mada Barrès bijaše aktivan bulanžišta, mada je i danas vrlo aktivan član nacionalista u Komori, njegov nacionalizam je sasvim pjesnički i artističan, pa vrijedi najviše kao takav. Osnovne misli tog nacionalizma, prekrojene po Taineu, nisu baš originalne i nemaju dosta preciznosti. Mi znamo za zakon hereditarnosti, pa za determinizme rase, kulture i sredine, ali ti zakoni imaju još danas tek hipotetičnu vrijednost. Sam Barrès je nalazio elemente kulturne duše francuske u španskom i grčkom pejzažu, dakle u tuđini. On pati od demona analogije, ali kultom energije i discipline divno reagira proti anarhijskim, antinacionalnim tendencijama, svojim nacionalizmom pomogao je istrgnuti književnost od kosmopolitizma i internacionalizma, a visokim, etičkim i problemskim sadržajem svojih djela učinio je svoj roman i putopis doduše odviše tendencijskim i didaktičnim, ali je pročistio literaturu, koja se i u Zoli znala izvrgnuti u pornografiju, a u drugim pripovjedačima u anekdotu, u običnu zabavu. Knjiga Maurice Barrès je knjiga velike evropske krize, velike borbe individualizma s altruizmom, nacionalizma s kosmopolitizmom. Barrès nije originalan mislilac, nije tačan, precizan i vrlo kritičan, ali je konsekventan kao kakav autor filosofskog sistema i — što je najglavnije — piše neodoljivim, divnim stilom: stilom nešto suhim, lirskim, preciznim i punim nijanse, stilom nekićenim,

prostim i istodobno svečanim i ozbiljnim, stilom Racineovim i Renanovim. On i Anatol France danas najbolje pišu u Parizu. Barrèsov nacionalizam je zanimljiv, jer je dobar pisac, a nije dobar pisac, jer je nacionalist. Njegove propagandističke nacionalističke stvari su najslabije. Barrès nacionalist nikako nije koristio Barrèsu umjetniku. Naprotiv. Bereničin vrt i Smrt Venecije najbolje su njegove stranice, s kojima se može mjeriti tek najnovija njegova knjiga — Greco ili Tajna Toleda.

U Španiju vuku Barrèsa mnoge srodnosti. Starinom je, sudeći po imenu, jamačno Španjolac. U Španiji nalazi taj pisac, kojemu je duša jedina važnost, najintenzivniji kult duše i najmilija su mu knjiga Loyolina Duhovna vježbanja, najdraži španjolski pisac Juan d'Avila (»Audi filia«), a najsimpatičniji grad mrki, Tajom opasani Toledo, u okolici kao jerusolimskoj, s malim i žutim, hlorotičnim ženama, s divnom katedralom — u mošeju pretvorenom crkvom i tolikim samostanima i hramovima, da dolazi dnevno po sedam misa na svakog stanovnika, — sa svojim semitskim karakterom i s pobjedom romanizma nad semitstvom, s nepristupačnim duvnama što prave »sladko« (ukuhano voće) i s vrtovima (»cigarralos«) punim vjeverica u drveću crnogorice, kestenova i naranča. U takvom parku kardinala Sandovala y Royasa sastajahu se — Lope de Vega, prijatelj Loyolin Ribadeneira, liričar brat H. F. Paravicino y Arteaga, pravnik Covarrubias, pjesnik conquistador Ercilla, duboki učitelj Schopenhauerov Balt. Gracian, preciozni Gongora i Cervantes. Tu šetaše i slikar Theotocopuli poznat pod imenom Greco, a u njegovih četrdeset slika toledskih nalazi Barrès tajnu Toleda, dušu i pravi izraz Toleda, srca stare Španije, grada bez dućana i bez novina u okamenjenosti kastilijske mistične tvrdoglave ekstaze, grada lijepe Židovke Lope de Vegine, u kojemu je jedared V. Ferrer nakon propovijedi pobacao silan broj Židova u rijeku i promijenio sinagogu u hram sv. Bijele Marije... U Španiji doduše i danas gotovo nema Hebrejaca, što su kao prokleti »Marranos« znali pod vidom kršćanstva sakriti svoju vjeru, ali već kardinal Fr. Mendoza y Bovadilla dokazuje (u pamfletu El Tizon) da u žilama prvih španjolskih porodica ima nečiste maurske ili židovske krvi.

Greco bijaše doskora sasvim zaboravljen slikar. Prije desetak godina ne bijaše kataloga njegovih djela, a danas je u modi, slikar Ign. Zuloaga znao je dovući u svoj posjed silu njegovih slika, a Nijemcima ga nedavno opisa Meier Graefe.

O Grecu zna se vrlo malo. Prvi ga u preporučnom pismu spominje naš Julije Klović-Clovio, njegov prijatelj naslikan u Trgovcima hrama pored Michel-Angela i Tiziana.

Učio je kod Tiziana, došavši u Mletke s Kandije. Kao Krećanin, sin poluorijenta, shvatit će orijentalnu stranu toledske duše. Kod kardinala Farnesea u Rimu, kojemu ga preporuči Clovio, slika Greco u mletačkoj maniri, a oko 1575. ode u Toledo, u bogatu Španiju, bolju za unosan posao od slikarima bogate Italije. Tu je našao sredinu i modele u skladu sa svojom dušom, a već u Muci sv. Mavra (1580.—1584.) slikanoj za Filipa II. je na svom putu, izražavajući realističnim načinom zanose života duše. U slici pogreba Gonzala Ruiza od Toleda gospara od Orgaza i protonotara kastilijskog (preminulog 1312.) kolatora crkve sv. Tome, bivše mošeje u Toledu, Greco je na vrhuncu originalne i sasvim moderne svoje tehnike. Bio je još vajar i pisac, ali poput Velasquezovih njegovi spisi su izgubljeni. Barrèsu se još više od Pogreba grofa Orgaza sviđa posljednje i najbolje djelo majstorovo Duhovi (u madridskom muzeju). Među tužnim toledskim dušama i zidovima napušta Greco tople talijanske boje i uzima blijede i hladne tonove, upotrebljujući tek pet glavnih boja. Voli silne kontraste u pepeljastoj sivoći cjeline svojih slika. Produžuje svetačka tjelesa, dajući im tako duhovno obilježje, te su slična »plamenovima što kao da ih povećavaju pomrčine. On obavija sva svoja priviđenja jasnoćom zvijezda«. »Ta tjelesa što kao da se produžuju prema nebu jesu duše, što se pročišćuju, preobražavaju. Na ruševinama svladane sebičnosti osvajaju kraljevstva duha. Zanosan pokajnik, željan vječnosti, krili se oslobođen, olakšan prema Bogu svome«.

Greco je danas moderan svojom tehnikom i svojim sadržajem. On je slikar duše, mističke i katoličke kao Barrès, slikar duše toledske, što je kristalisana duša stare, herojske, idealistične Španije, viteške i nesebične, koje ne ubi ni satira Cervantesova. Tajna Toleda, starog, alcazarskog, katedralskog i asketskog grada je taj plamen zanosne duše, što gori kroz tijelo kao svjetlost kroz svjetiljku na slikama toga mističnog slikara, kojega mnogi smatrahu šašavim.

Novi život nas je lišio mnogih individualnih sloboda, a najviše slobode da smo sami, da život kultu vlastite duše posvetimo. Čovjek je sve nesposobniji za visoki oblik eksistencije, za život kontemplativan. Barrèsova hodočašća u gradove, stvorene za tihi život duše kao grad kontemplacije Toledo,

reakcija su proti sve većoj tendenciji modernosti, da život amerikanizuje, da onemogući dušama željnih sebe i sitih svijeta utočište smirenog i sebi posvećenog življenja. Moderna umorna duša čezne za samostanom kao Ofelija. I Nietzsche je tako čeznuo za laičkim opatijama. Sve teže je biti sam. To se zove napretkom.

Barrès, jedan od glavnih i svakako najvažnijih preporoditelja nacionalizma francuskog, kojega tako silno privlače latinske kulture u dušama nelatinskim, našao bi bez sumnje i u Hrvatskoj, bedemu latinskog duha proti Islamu poput Španije, naročito u našem primorju krasnih povoda za svoje divne psihološke kulturne analize. Ne vara li me nada, naš će nacionalizam u tome moćnome i rijetkome piscu doskora naći velikog prijatelja kao u pokojnom Björnsonu, jer srce Mavra Barrèsa, učitelja energije i višeg, duhovnog života, kuca za sve veliko i lijepo, što kuburi i što umire.

Obzor, br. 113. od 25. IV. 1912.

U DOBRO STARO VRIJEME

Kulturna povijest je važnija od političke. Besmrtna je Voltaireova zasluga, da je to shvatio i dao prvi nacrt kulturne historije (Essai sur les Moeurs). Privatan život je zanimljiviji od javnoga i, hvala tome shvatanju, danas nam je poznat isto tako intimni kao državni život prošlosti. U najnovije vrijeme obradiše među inima vrlo poučno prošaste običaje Franklin u monumentalnom djelu i Humbert de Gallier*, pa kako se život feudalnog Zapada uglavnome nije razlikovao u kulturnim stvarima, u tim povijesnim slikama iz života dobrog starog vremena možemo naći momente i iz naše prošlosti, to više, što je povijest privatnog i kulturnog našeg života vrlo slabo obrađena. Vrlo rijetka su u nas djela kao memoari grofa Oršića, kao divna Tkalčeva kulturna slika Hrvatske od XVIII. vijeka pa do 1848., izrađena nažalost njemački, pa neki karakteristični momenti iz Martićevih Zapamćenja.

Pravi luksus počinje u Evropi u XVI. vijeku, prelazeći u zapadne zemlje iz kulturne Italije. 1677. stoji doduše godišnja stanarina lijepe kuće u Lyonu samo 650 franaka, ali se već za stanovanje zamka za nekoliko tjedana plaća 12.000 franaka. Aristokracija ostavlja pokrajinu i gradi u glavnim gradovima skupe dvorove. Iz Italije dolaze mekani i elastični kreveti, pa strast za jastuke. U stanu Marije Medicis ima ih pet stotina. Pa onda: sagovi za zidove i za pod, dok ta moda ne prestaje pod Lujem XV. Vojvoda Choiseul posjeduje umjetnine i pokućstva za tri milijuna. Neko vrijeme hara strast za satovima. U XVIII. vijeku svaki kavalir nosi po dva, a Charles de Lorraine ima sto trideset pet časovnika, većinom remek-djela mehaničkih, što pokazuju satove, minute, temperaturu, zvoneći i svirajući na sto načina. Umjetnički se izrađuju kutije za šećer, za kolačiće, a ima burmutica sa minijaturama po tisuću dukata. Obični građani posjeduju tešku srebrninu za stol.

* Usages et Moeurs d'autrefois. 1911. Les Moeurs et la Vie privée d'autrefois. 1912.

Nadintendant Fouquet časti dvor u Vauxu na 36 zlatnih pladnjeva i sav ostali pribor je zlatan. Lonci za noćnu upotrebu su u boljim kućama srebrni.

U XVIII. vijeku zavlada manija »folija«, malih kućica, beskrajno raskošnih, za sasvim osobnu upotrebu. Roussel troši na svoju »foliju« dvanaest milijuna. Bourretova (u Croix-Fontaine) je progutala 40 milijuna. Pored najskupljeg pokućstva, ogledala s metalnim okvirima, čipaka, izrađene gvožđarije, češkog stakla, kapaka sa Vienovim dekoracijama i kamina sa Clodionovim delikatnim mramorima, miriši tu cvijeće u školjkama na umjetnoj pećini od labradora, malahita i agata, oko žrtveničkog kreveta su visoki čiraci zlatni i srebreni, a kupalište je od bijelog, čistog mramora... Kontesa Verrue ostavi četiri stotine slika, među kojima čuveni Van Dyckov portrait Karla I., kupljen za 8000 i prodan za 12.000 libara (nešto preko 20.000 franaka). Randon de Boisset ima u Parizu prekrasnu zbirku holandijskih slikara, a Crozat de Thiers posjeduje na trgu Vendome 172 djela prvih talijanskih i nizozemskih majstora. Kontesa Verrue ostavlja 228 umjetničkih burmutica i 7511 kameja... Samo jedan svijećnjak u dvorcu Choiseul stoji oko 20.000 franaka ondašnjeg novca! Zbirka bankara Samuela Bernarda vrijedi preko pet miliona franaka! Traže se fina književna izdanja. Strastan čitalac Luj XVI. plaća za Enciklopediju oko 4000 franaka.

U staro doba bijahu muška odijela skuplja od ženskih. U 16. vijeku stoji par cipela od 1 do 1 i pol krune. Slikar Josip Vernet troši godišnje oko 2000 fran. na odijevanje. U 16. vijeku ima neki velikaš do stotinu odijela u svojoj provincijskoj, i isto toliko u svojoj gradskoj garderobi. Grofica du Barry troši od 1770. do 1774. samo za čipke oko 150.000 fran. Gospođa Bouflers ih ima za pol milijuna. Vojvotkinja Mirepoix ima na sebi biserja za nekih 400.000 fr. Gospođa Pompadour posjeduje nakita za tri milijuna. Bolje porodice kao vojvodska kuća Luyners imaju za milijun adiđara.

Gostoljubivost starih vremena bijaše nečuvena. Rohan u dvoru Saverneu ima uvijek za goste u pripravi sedam stotina kreveta, u stajama mjesta za 180 konja, a za lov je uvijek spremno šest stotina hajkaša. Ista gostoprimljivost vladaše u Chanteloupu kod Choiseula. Tu se mjesečno kolje trideset ovnova, godišnje 4000 kokoši. Pet stotina osoba, 54 livriranih, služe tu velikašku kuću. Staro dobro vrijeme življaše bez računa.

Igralo, kockalo se sve u šestnaest. Ljubavnica Luja XIV., gospođa Montespan, dobiva 4 milijuna za jednu noć. Courtenvau igra partiju biljara za 20.000 fran. Nadbiskup reimski gubi na lovu na vepra u svojoj kočiji dvije tisuće lujdora za pol sata. Grof de Chalabre dobiva na kartama od kraljice za četiri sata oko 3 milijuna. Već pod Lujem XIV. imaju velikaši povlasticu javnih igračnica. 1717. ima u Parizu 1717 kockarnica. I Rakoczy je držao u Parizu igračnicu kao prognanik. Osim kockanja uništavaju velikaše najviše metrese.

Grof Lauraguais troši za plesačicu Heinel mjesečno oko 150.000 franaka. Saint-James harči na gđu Beauvoisin 2000 škuda godišnje (1784.) i kupuje joj nakita za 3 milijuna. Bogati vojvoda Richelieu mora zbog gđice. Maupin založiti rĕd sv. Luja. Vojvodu d'Aiguillona uništavaju tri metrese. Knez Rohan plaća preko dva milijuna duga za metresu. Naravno, ima i dama što se žrtvuju za gospodu... Metrese su, kako je poznato, u prvom redu uništile francusko kraljevstvo. »Après nous le deluge«. Osim igre, rasipnosti i žena uništavaju staro društvo beskonačne parbe i parnice. — Moj predak — reče netko — imađaše 33 parnice, sve ih je dobio i izgubio je 60.000 libara (100.000 fran.).

Brak u višem društvu je koncem 17. i u 18. vijeku puka formalnost. Gđa. de Polignac piše svom mužu: »Ja sam trudna; Vi znate, da nisam od Vas, ali ne savjetujem Vam da pravite buku. Svako dijete rođeno u braku pripada suprugu. To čedo je dakle sasvim Vaše. Uostalom ja Vam ga poklanjam«... Zbog kapitala prave se mezalijanse. Metresa Samuela Bernarda postaje vojvotkinja Nevers, plesačica Rolland — markiza Saint-Genies, noseći svome mužu nekoliko naplesanih milijuna. Mada tako reći nema celibata, broj usjedjelica je golem. Zato su ženski samostani. Većina vjenčanja se proslavlja između ponoći i 2 sata izjutra. Glavni autoritet u tim stvarima je otac. Usuprot svim ekscesima, brak se drži i porodica je plodna. Supruzi Catinat imaju 16, La Rochefoucald 18, Rohan 13, Gramont 17 djece. Ženidbeni oglasi nisu novi izum. Neki frankfurtski list donosi 8. srpnja 1738.: »Poštena mlada djevojka, s namjerom da se domogne baštine što je patri u ovoj zemlji, traži odvjetnika neženju s jamstvom, da dobije njenu parnicu. Za uzvrat nuđa mlada djevojka sebe i obećava mu, da će biti ljubezna i vjerna«...

Odnošaj između gazde i sluge bijaše patrijarhalan i porodičan. Prvi dvorski činovi su sluganskog porijekla. (Komornik,

konjušar, peharnik, štitonoša. Riječ ministar znači sluga). Livreja nije odijelo što ponižava, već što štiti slugu grbom gospodarovim. »Vrlo sam gladna; donesite mi štogod« — viče vojvotkinja Rohan. »Dvorski nije tu« — ledeno odgovara lakej, jer samo dvorski ima čast posluživati vojvotkinju, koja — ostaje gladna... Svaka bolja kuća ima nebrojeno posluge. Gospođu Sevigné, ne baš bogatu, služi trideset osoba. Obična metresa boljeg gospodina ima po šest lakeja za svojom kočijom. Kardinal Rohan ima u Strassburgu 14 dvorskih, 25 inoša, u svemu 200 sluga i ipak ne zna, »kako to, da ne može biti (kako treba) služen«. U 17. vijeku traže se visoki, u 18. niski sluge, pa crnci, Arapi poput onoga Zamora, što je izdao kao jakobinac gđu. du Barry. Luj XIV. se tek jedared u životu zaboravio, udarivši slugu, a svaku je sobaricu prvi pozdravljao. Vojvoda Orléans, sin Regentov, čuva dvadeset godina antipatičnog slugu. Stara služinčad se ne otpušta, već se hrani i njeguje. Gospođa de Sourdis čuje, da njen muž ima dijete sa sluškinjom. Ona je ne tjera iz službe, brine se za dijete i veli: »Napravljeno je u mojoj službi«. Sobar ima (XVIII. vijek) u Parizu godišnje 126 libara, a zna li češljati i brijati — 180. Dvorski imaju od 200—250 libara (350 fran.). Građanska služavka ima od 50—60 libara godišnje. Poljski radnici su u staro vrijeme bolje plaćeni od kućnih. Hrana je dobra, ali noćište je rđavo. Spava se na zemlji i po njih nekoliko u krevetu. Služinčad uči u kući čitati i pisati, i mora svaki dan u crkvu. Regent rekne jedared Ibagnetu, svom starom sluzi, da s njim uđe u sobu, gdje se skupilo galantnih dama i vesele gospode. »Gospodine, moja služba tu prestaje. Ja ne idem u tako zlo-često društvo i vrlo mi je neugodno, da vas tu vidim«. Regent se od srca smijaše... Za najmanju krađu služinče se vješalo, pa ipak je služinčad silno krala. Iz tog familijarnog odnošaja razvio se velik osjećaj odanosti i vjernosti. Pod Revolucijom mnoge plemiće spasava ta privrženost. Gospođu Custine spasava junačka sluškinja Naneta Malriat. Herojska služavka Tončika Tricot spasava porodicu rojalističkog branioca Lyona, marquisa Virieua. Naravno, ima i tu mnogo iznimaka. 1717. pogiba gđa. du Guesclin od svog sluge i sobarice. Gospođa des Ursins ljubi Boutrota, svog slugu. Vojvotkinja Richelieu griješi i vara muža s konjušarom. Vojvoda se nakon njene smrti ženi ponova, taj kočijaš mu se i opet ponudi, a vojvoda će mu: »A tko vas je naučio, da se i opet ženim?« Sobar Rose je alter-ego Luju XIV. i često ga potpisuje apsolutno običnim ruko-

pisom. Kuhač Lavarenne postaje pod Lujem XIII. državni savjetnik. Neka sluškinja postaje lady Hamilton i intimna prijateljica napuljskoj kraljici. Rousseau bijaše lakej, a otac maršala Augereau-a bijaše sluga.

U staro dobro vrijeme tamane liječnici svijet kao kuga, glad i rat, pa se na njih obara Petrarca i Molière. U 14. vijeku imaju općinski liječnici po gradovima 100 forinata godišnje plaće. Coifier, doktor Luja XI. sugerirao je svome kralju, da će nekako zajedno s njime umrijeti, a kralj drhti pred njim. Liječnici su vrači i astrolozi. Sve do konca kraljevske vladavine nema nužnika u Francuskoj i Pariz je, kako veli sv. Terezija za pakao, mjesto smrada bez ljubavi. Gubavost, pa kuga i crne boginje desetkuju Evropu. F. de Courcelles smatra kugu urotom zvijezda, »naročito Marta, Saturna i Jupitra«. 1720. pogiba od kuge u Marseilleu 80.000 ljudi, među kojima samo 55 ranara i 2 liječnika . . . 1596. ima u Parizu 75 liječnika. U bolnicama po šest osoba leži u jednoj postelji. Influenca nije, kako se reklo, moderna bolest, jer 17. srpnja 1782. piše gđa. d'Epinay doktoru Tronchinu: »Ja sam u Maillotu. Tu sam ponovno zapala u kašalj, kojemu se pridruži savremena zaraza po imenu influenca« . . . Ručni rad se onda smatraše ropskim, pa su liječnici smatrali poniženjem ne samo kirurške operacije, već svaki dodir s bolesnicima. Kornelij Agrippa, liječnik Lujze Savojske, objelodanjuje 1535. djelo i tvrdi, da o suncu ovisi mozak i srce, jezik o Merkuru, usta i slabine o Veneri, a želudac i pluća o mjesecu. Leydenski profesor Boerhave tako je čuven, te ga nalazi pismo kineskog mandarina: »G. Boerhave, Evropa«. Glavni lijekovi su puštanje krvi i klistir, koji se prima coram publico. Riječ klistir je antipatična gđi. Maintenon i zamjenjuje se terminom remede (odoljen, pomoć). Luj XIII. bijaše u jednoj jedinoj godini 259 puta klistiran i 47 puta »metnut na pipu«. Kinin je donio u Francusku u 17. vijeku Englez Talbot. Richelieu na samrti mora piti konjsko đubre u bijelom vinu. Bjesnoću liječe morskim kupanjem, zavojima s pljuvačkom i sa zubom kobile na čelu. Proti mnogim bolestima pije se ljudska mokraća. Proti kamencu se preporučuje trljanje rebara i trbuha toplom lisičjom krvlju. Slavni Van Helmont preporuča proti histeriji »upotrebu metalnog prstena«. Za rastenje kose preporuča se pomada od tri stotine puževa kuhanih, csušenih i pomiješanih s lovorovim lišćem, s tri kašike maslinova ulja, s kašikom meda i običnim sapunom. Dodir francuskih kraljeva pri krunisanju liječi od škrofula.

Od te bolesti liječi i dodir »mlade djevojke djevičanske i gole«. Uništavanje boginja počinje od 1722., kad je Maitland cijepio kćer lady Montagne. U medicini igra veliku ulogu čorba od ljutica. 8. srpnja 1685. piše gđa. Sevigné: »Dobro moje zdravlje dugujem čorbi od zmija . . . « U oči smrti uzima Luj XIV. nekakvu »ugarsku vodu«, u kojoj bijahu zamočene ljutice, »što su se hranile samo medom i rosom«. Od XVI. vijeka u modi su mineralna kupališta. Rivarol zove Spa kafanom Evrope. U Bathu ulazi se u kupelj s cvijećem u ruci, a u Simpson's Rooms-u sviraju već onda cigani (18. vijek).

Već Rimljani imaju vrstu hotela, državnih hotela, mutacija, pa hanova (diversorium), naročito u blizini cirka, odakle se dobivaše meso ubijene zvjeradi. U Rimu bijaše na velikoj cijeni medveđi biftek. U tim krčmama je slika kokota s natpisom: »Kad zapjeva taj pijevac, bit će vjeresije«. U srednjem vijeku su glavna svratišta samostani i gostoljubivi plemićki dvorovi. Već u 15. vijeku patvore se vina. Najopasnije krčme su u Španiji, a najbolje u Njemačkoj i Italiji. U 15. vijeku je slavan u Padovi hotel k Volu. Većina svratišta u Rimu je već onda u njemačkim rukama. U 16. vijeku dolazi za 22 dana iz Carigrada u Fontainebleau na konju baron de la Garde. Još 1600. su rijetke karuce u Parizu. Ima ih četiri: kraljeva, kraljičina, Bassompierreova i kćerke nekog apotekara. Kod Bijelog Ovna piše Racine svoje Pravdaše, a prava literarna krčma je u Parizu kod Češljuge. Putovanje je tako opasno da se prije puta pišu oporuke. Ott, vlasnik hotela u Zürichu, akademik, na usluzi je gostima s mačem sa strane i sa šeširom pod pazduhom. Pod revolucijom je Francuska pravo razbojničko duplje.

Moderna vremena su vječan post prema dobrom starom vremenu. Grad Lille daje kralju Filipu Dobromu ručak sa 192 razna jela. Luj XIV. je dnevno jeo i pio za dvanaest naših savremenika. Bolji ondašnji građanin ima svaki dan na stolu devet raznih jela. Elegantniji mora imati 36 jestvina. Na svadbi kneza Contia sa gđicom. de Blois ima 180 jela, a na objedu, što ga daje Louvois kraljici ima ih 150. Vojvoda Vendôme pojede sa Chaulieuom kod jednog ručka 1200 sardina. Louis XVI. pita, što ima za doručak: »Sire, debelo pile i kotleti«. To je kralju premalo i on doručkuje osim četiri kotleta i pileta, jaja u soku, šunke i popije bocu i pol šampanjca! Kad se tako doručkovalo, kako se tek ručavalo i večeravalo! Divljač se jela mnogo više od mesa domaće stoke.

Onda se nije jelo i pilo samo zbog glada i žeđe. Piti i jesti bijaše uživanje i fina umjetnost, koja se u XIX. vijeku sve više gubi s gourmandima kao novinar Aurel Scholl, dramatičar Dumas i kao ona lijepa i duhovita konversacija, što se kod stola pjeni, dražka, hladi i grije i godi kao čaša šampanjca.

Moderni čovjek zna i umije sve, ali ne zna i ne umije živjeti. Staro dobro vrijeme znalo je samo živjeti, jer imađaše ono, što je za život glavno: moć i volju uživanja.

Obzor, br. 130. od 12. V. 1912.

DVJESTAGODIŠNJICA JEANA JACQUESA ROUSSEAU-A

Mjeseca lipnja bit će dvjesta godina što se rodio jedan od najčudnovatijih i najsudbonosnijih ljudi, Rousseau. I danas još se kolju prvi umovi oko njegove uspomene. I danas još je Žan-Žak velik upitnik, jer i danas još on živi, jer su velika pitanja pravde, odgoja, državnog uređenja, ljudskog odnošaja prema Bogu, prema ljudima i prema prirodi još uvijek »goruća«. On je otac osjećajne, romantične literature. On je upućivao hipercivilizovanog čovjeka na prirodu i na duh prvobitnog evanđelja kao posljednji veliki nasljednik njegov Tolstoj. Kao sv. Augustin izašao je u golotinji siromašne duše svoje pred nasmješljivi, cinički svijet i vascijelom čovječanstvu se ispovjedio kao popu s nekršćanskim usklikom iza tog kršćanskog čina: — Ima li boljeg, plemenitijeg i nesrećnijeg čovjeka od mene? — Proti razumu je pobunio osjećaj, proti svim kulturnim vrijednostima, koje obaraše, podignuo je kao jedinu društvenu vrijednost moral, pa ga zato Nietzsche, antimoralista, zove otrovnim paukom duše, tarantelom. Pravi otac Revolucije je taj uskrisitelj idealne ljubavi u stilu Abelara i Eloize, taj preteča Renéa i Werthera, moralnog i nemoralnog. Pravi jakobinci, ne oni, koji kao nebojša Danton đaci amoralnog ateizma jednog Holbacha i Diderota (»posljednji kralj obješen na crijevima posljednjeg popa«), već oni, što se bune u ime morala, osjećanja, Najvišeg Bića, što imaju kao Robespierre pozu svećenika i jezuite umjesto dantonskog pokreta poganskog herojskog cinizma: — svi ovi pravi jakobinci, užasne hijene s idilskim sklonostima, purgari s neronskim megalomanijama, krvopije sa sentimentalnom i kreposnom frazeologijom na dželatskim ustima, — svi ti teroriste od Marata i trulog Saint-Justa, od limunadskog pjesnika Séchellesa pa do perverznog Sadea, marquisa i jakobinca, — svi ti budući Napoleonovi sluge i nehotični agenti vjerske i političke reakcije su gorljivi đaci Žan-Žaka, kojega u neču-

venom sankilotskom slavlju dovlače u Panteon. Ne bijaše čovjeka dubljeg i površnijeg, zdravijeg i trulijeg, kukavnijeg i ponosnijeg. Goethe, Beethoven, Kant, Schiller, Ruskin, G. Sandova, ruski romanopisci, moderni filantropizam i utopizam, — svi kaosi moderne duše i života vuku lozu od tog pisca, što plače nad tuđom nevoljom i izlažući porod ostaje vuk svojoj nesrećnoj, izgubljenoj dječici. Najrazmaženiji i najviše gonjeni sin svog vremena. Pedagog i anarhist, luda i filosof, ližisahan i revolucionar, parasit i Cato, muška priležnica i prijatelj Humeov, komponista i tat: u toj duši su sve kukavnosti, sve tragičnosti i sve veličine psihe modernog demokrata. Stendhalov Sorel i Dostojevskijev Raskoljnikov, Turgenevljev Bazarov, fantasti Jean-Paulovi, Ratcliff Heineov i junaci Byronovi, Bourgetov Đak i neke osobe u romanima George-Elliotove: sve su to duhovna djeca ovoga pisca, od svih najlažnijega i najiskrenijega. On ne bijaše nadčovjek. Ne bijaše ni životinja, kako mu se rugaše Voltaire. Ne bijaše ni podčovjek. On bijaše čovjek, pravi čovjek, bolestan, sve više abnormalan i nesrećan čovjek, pravi proizvod abnormalnih i nezadovoljnih novijih vijekova. Humanissimus, pravi sin male purgarije, naš brat u Čovjeku.

Rođen je u Ženevi 28. lipnja 1717.* Njegov šukundjed primljen je u 16. vijeku u ženevsko stanovništvo kao vinski trgovac, izjuren u vjerskim ratovima iz Francuske. Pradjed, djed i otac su urari. Otac, Izak, čovjek lijen i pustolovan, uzima Suzanu Bernard, i Franjo, najstariji sin, fakin, u 17. godini iščezava bez traga i glasa. Iza poroda prvorođenca ide Izak bez ljepušne žene kao urar u Carigrad i tamo ostaje pet i pol godine. Na povratku rodi mu se do godine sin, naš Žan-Žak, a mati umre za nedjelju dana od groznice. Do desete godine čita dječak autore, historijska djela, a najviše Plutarha. Otac rani bivšeg poljačkog kapetana Gautiera, bježi iz Ženeve, a Žan-Žak i brat Franjo padaju na vrat stricu Bernardu, koji Žan-Žaka namjesti kod pastora Lamberciera, pastora u okolici (Bossey pod gorom Salèveom), gdje dijete ostaje dvije godine, primajući s nekom perverznom ugodnošću šibe od pastorove sestre... Od 1724. do 1728. je život Rousseau-ov potpuno taman. Žan-Žak pokušava sreću kao općinski ženevski pisar, pa prelazi zbog nesposobnosti kao šegrt ka bakrorescu Du-Communu, čitajući krišom nekorisne i opasne

* Em. Faguet: Vie de Rousseau, 1912.

knjige. Žan-Žak je u 16. godini moralno siroče, bez vjerskog i moralnog osjećanja. Kako je, bazdaličući okolicom, ostajao nedjeljom noću napolju i dva puta bio bijen, treći put se ne usuđuje k svome gazdi i umjesto k ocu otumara u okolicu i tu ga, u Savoji, primi u Coufignonu župnik pl. Pontverre, koji ga u namjeri konvertiranja pošalje s preporukama gđi. pl. Warens (čitaj: Voaran), koja se bavila preobraćivanjem duša na katoličanstvo. Ona pošalje Rousseau-a u Turin i on pođe veselo pješke u društvu nekakvog idi-mi-dođi-mi i neke sočne djevice, ušavši 1728. u »hospic katehumena«, nekakvo sjemenište, koje mu se brzo zgadilo. Tu među inim gadom nađe četu Slovinaca, Slavonaca (Esclavons), koji se pričinjahu Arapi, živući po Španiji i Italiji od unosnosti, što češćeg prelaženja na katoličku jedino spasonosnu vjeru. On prijeđe s protestantizma na katolicizam u velikoj svečanosti, primivši nešto preko 20 K u milodarima. U to vrijeme se upozna s čestitim svećenikom, opatom Gaime-om, koji mu je nesumnjivo bio modelom za divnog Vikara Savojskog. Izašavši iz sjemeništa, brzo Žan-Žak potroši onih dvadeset franaka i naiđe na ljepušnu gđu. Basile, kojoj muž bijaše na putovanju. Rousseau se u nju po običaju zagleda i bilo bi svašta, da ljubomorni trgovački pomoćnik ne upozori supruga, kad se vratio, te Žan-Žak tom prilikom ućari nešto novca, rublja i šešir. Spavajući (noć po pet filira) kod neke žene, uđe njenom preporukom kao sluga k nekoj gđi. pl. Vercellis, koja naskoro premine. U toj službi je ukrao ružičasti rubac i nešto novaca, bacajući krivicu na nevinu sluškinju prešavši u službu grofa Gouvona. Tu se zagleda u grofovu unuku, stvar se opazi i on mora prijeći u službu opatu Gouvonu, koji ga poučava, pomaže i koji bi ga bio izveo na ravan put, da se nije upoznao s nekim ženevskim bitangom Bâcleom, s kojim se dotle bitandžio, dok ga ne izbaciše iz kuće. S novim prijateljem otpješači i osvane kod gđe. pl. Warens, koja ga (ljeti 1729.) lijepo primi.

Ta gđa. Warens, rođena Franjica Lujza de La Tour, udata u 14. god., raspuštenica i vjere protestantske, bijaše iza odlaska iz Švajcarske u tajnoj službi Viktora Amedeja, savojskog kralja. 1729. bijaše u tridesetoj, vrlo zgodna po sudu savremenika: od onih žena, koje zove kardinal Fleury valêtudinaires, t. j. ljubavnice svojih sluga. (Valet = sluga; valetudinaire = bolježljiv.) Lijepa dama namjesti Žan-Žaka s biskupovom štipendijom u sjemenište u Annecyu.

U sjemeništu nađe Rousseau svećenika Gâtiera, plemenitog kao Gaime, ali mladić se vrati na krilo gđi. Warens. Ona ga dadne na nauke dobrom, no padavičavom i alkoholičnom muzičaru, kapelniku Nicolozu i Žan-Žak do travnja 1730. silno napreduje. To je najsrećnije doba u Rousseauovom životu. Ne mora raditi, okružen je ženama, sanjari i pjeva po koji motet sa sluškinjom svoje gospodarice, inače ljubavnice Klaudija Aneta, španа (prvog sluge). Naskoro se kapelnik Nicoloz posvađa, pa s Rousseauom pobjegne do Lyona. Tu učitelja na ulici uhvati padavica, a đak ga ostavi i krene u Annecy natrag k svojoj mamici, koje međutim nije tamo našao, jer je s nekim lyonskim građaninom po čudnom poslu otputovala u Pariz, a umjesto nje primi bjegunca vrlo ugodna gđica. Merceret, koja ga hrani s njenim drugaricama, šveljama, sobaricama i trgovačkim pomoćnicama, naročito s gđicom. Giraud. Tu se upozna Rousseau s gospođicama pl. Graffenried i pl. Galley, u koju se zaljubio, zabavljajući se i s nekim pustolovom Ventureom. Gđa. Warens se ne vraća iz Pariza, a Rousseau i gđica. Merceret pođu pješke na gospođičin trošak u Freiburg. No Rousseau je od onih poludjevica, što ne mogu živjeti bez ugodnog milovanja, a ne mogu nikako prekoračiti onog malog intimnog mostića, do kojega već dođoše, pa da postanu pravi ljubavnici... Dođu u Ženevu. U Nyonu Žan-Žak posjećuje oca i ovaj, oženjen ponova, prima ga vrlo kiselo. U Freiburgu gđica. Merceret ostavi ljubavnika, koji joj je putom bio sve osim očekivanog realnog ljubavnika. Rousseau dođe u Lausanne gol kao puška i improvizuje se profesorom muzike, dade užasan koncerat pod imenom Vaussore de Villeneuve, nađe dva đaka, preseli se u Neuchatel, piše jamačno odovud ocu čuveno pismo, dopisuje s gđicom. Graffenried u svojoj strašnoj nevolji i nađe nekakvog »jerusolimskog arhimandrita«, s kojim doluta u Bern, a tu francuski poslanik, marquis de Bonac, demaskuje kaluđera i njegovog pratioca, ali zavoli Rousseau-a, lažnog Parižanina, i dade mu sto franaka s preporukama za Pariz, kamo Žan-Žak stiže za petnaest dana. Pariz, onda gadnije mjesto od Turina, ne sviđa mu se i on krene pješke s novom Bonacovom pomoću put Savoje. U Lyonu, posjećujući prijateljicu svoje »mamice« i bez stana najzad primi pismo s oproštenjem gđe. Warens, koja bijaše u Chambéryu, i tu mu nađe 1732. mjesto kod katastra, gdje on »prvi put služi pošteno svoj kruh«.

U katastru dobiva volju za aritmetiku i crtanje. Sluga i ljubavnik »mamičin« Anet, što se onomad zbog nje zamalo te nije otrovao, te ga je jedva spasla, upućuje ga u botaniku, a gđa. Warens ga podučava u muzici. 1733., povodom francusko-njemačkog rata, stane se Rousseau baviti politikom i postane dobar Francuz, ostavši to usuprot progonima sve do smrti. Dioba žene s drugim ga nimalo ne ženira, pa mu to dijeljenje ljubavi s trećim ostade stalnom, doživotnom bolešću. Iza dvogodišnje službe napušta gđu. Warens, bježi u Besançon, u Ženevi se sastaje s ocem, u Clusesu se liječi mlijekom i pada opet »mamici« na vrat, dajući u Chamberyu muzikalne lekcije i zaljubljujući se u svoje učenice. 1734. zavede ga »mamica«, uzme mu učitelje za plesanje i za mačevanje, ali on napusti obojicu. »Rousseau nije nikad jasno zamišljao žene srećne s jednim samo ljubavnikom, ni čovjeka, srećna bez diobe svoje drage sa drugim« — veli Faguet, s Rousseau-om mnogo prijazniji no odviše strogi Lamaître. Anet, jamačno s ljubomora i tuge, umre 1734., ostavivši u kući vječni nered, jer bijaše radiša i ustalac. Rousseau se svađa s »mamicom«, ostavlja je s vremena na vrijeme, nalazi prijatelja, doživljuje smrt ujaka Bernarda, putuje zbog toga u Ženevu, 1737. se rani, baveći se fizikom, malo te ne oslijepi i napravi oporuku. Naskoro i opet oboli. Gđe. Warens nije nikad ljubio, t. j. nikad izbliza, ljubeći je samo izdaleka. Bolujući, noću ide k njenoj postelji, oplakujući do zore s njom svoju blizu smrt. »Mamica« iznajmljuje u okolici Chambérya kuću, u Charmettes, ali ne kućicu, danas pod tim imenom slavnu, pored koje se i danas pokazuje Rousseauova čuvena trešnja bez zabranjenog voća, kojim, čini se, rode samo rajske jabuke. Pošavši prije toga (1737.) u Montpellier na fakultet zbog liječenja, sastane Ivan-Jakov na putu u društvu gđu. pl. Larnage, s kojom prvi i posljednji put u svom životu osjeti pravo ljubavno zadovoljstvo. On »duguje gđi. Larnage, te nije umro bez poznavanja naslade«. Na rastanku mu ona ponudi dio svoje kese, ali on odbije, ne poznavajući običaja onog galantnog vremena... »Mamica« mu javlja u dosadni Montpellier, da je našla Anetu zamjenika, novog ljubavnika. Žan-Žak se požuri i nađe kod kuće novog pijetla Samuela Wintzenrieda, vrlo marljivog momka. »Djeca« »mamičina« naskoro poživu u bratskoj ljubavi, a gđa. Warens 1738. iznajmi drugu kuću, koja je danas slavna kao les Charmettes (Teferiči). Wintzenried se već zove pl. Courtilles.

Žan-Žak studira bez metode ali s korišću filosofe, matematičare, geografiju, astronomiju (noću s dalekozorom) i latinski, osjećajući sve više, kako ga mamica i brat polagano guraju iz kuće. Nađu mu mjesto odgojitelja u Lyonu kod pl. Mablya, brata čuvenog filosofa Condillaca i opata Mablya. Rousseau ode koncem travnja 1740., ostavivši gđu. Warens, rođenu 1699., koja »ne bijaše stara, ali mladovaše već odavna«.

Kod Mablya odgaja Žan-Žak dva sina, zagleda se u njihovu mater i krade bijelo vino, pa mu moraju oduzeti podrumski ključ. »Mamica« ga ne zaboravlja, i ako već vrlo osiromašena, pa mu šalje knjige, košulje i srebren lanac, a on se opet vraća k njoj, no našavši je u neprilikama, krene kao muzičar u 29. godini u Pariz. Putem u Lyonu potraži porodicu Mably i zavoli gđicu. Serre, jamačno onu istu, kojoj šalje jedinu svoju ljubavnu poslanicu. (Pismo Sofiji 1757.) 1741. u jesen stiže u Pariz s nekoliko dukata, s malom komedijom Narcis i svojim muzikalnim reformama. Kao svuda uvijek, na početku ima sreće. Nalazi dvije muzikalne lekcije, malo tajničko mjesto, a fizičar Réaumur mu preporukom opata Mablya izradi čast da pred Akademijom pročita svoju raspravu o muzici. Posjećuje Marivauxa, prvog dramatičara, koji popravi Narcisa, pa Fontenellea i Diderota, šetajući, igrajući izvrsno šah i preporučujući se uplivnim ženama. Gđa. pl. Beuzenval i njena kći, gđa. de Broglie, lijepo ga primaju, a bogatašica gđa. Dupin, kći milijunara Sam. Bernarda, učini ga učiteljem svog sina na kratko vrijeme, mada je i njoj — — izjavio ljubav. Njen posinak pl. Francueil ga zavoli. Jedared ga zovne u kazalište i uzme dvije ulaznice. U vrevi ga Žan-Žak ostavi i — proda svoj billet... Još u pedesetoj će padati u takve male nedelikatnosti i krađice, koje ispričava mada im nema isprike. Prijatelji, naročito gđa. Broglie, nađu mu mjesto tajnika kod francuskog poslanika u Mlecima Montaigua i on krene onamo u svibnju 1743.

Ne mogući se slagati s poklisarom, potpunim glupanom, vrati se krajem 1744. u Pariz s operom Galantne Muze, igranom kod vojvode Richelieua i 1747. u Operi s polovičnim uspjehom. Živi mirno i siromašno, ne zaboravlja gđe. Warens i u svom hotelu (rue des Cordiers) spanđa se s kobnom služavkom Terezom Le Vasseur, koja je već sa drugim sagriješila i koja će ostati do smrti glavni uzrok svim njegovim nesrećama. Ta ženska bijaše glupa, ljubomorna, klevetnica, podmuklica, svadljivka, samoživa, lažljiva i oruđe svoje nečasne, grabljive

porodice. Mrzeći i vječno ogovarajući sva Rousseauova poznanstva, bila je najviše kriva, što se s cijelim svijetom posvađao. Znala je tek nekako pisati, a čitati nikako, pa ipak otvaraše sva njegova pisma. Njen brat je krao Žan-Žakove stvari. Bijaše dobra kuharica, a on je bio sladokusac. On bijaše sumnjičav od naravi, a ona je vječnim svojim sumnjama i ogovaranjima podilazala toj sve većoj slabosti njegovoj, postavši mu potrebom kao alkohol pijanici.

1745. stupi u prijateljski dodir s Voltaireom i doživi očevu smrt s baštinom od 1500 forinata, odvojivši od toga pomoć sasvim osiromašenoj gđi. Warens. Primi kod Francueila mjesto blagajnika sa 900 franaka (danas 3000 fran.) godišnje plaće, odlazi na ladanje u Chenonceaux i tu se ugoji, pišući slabu neku komediju i stihove. Vrativši se u Pariz, njegova Tereza rodi, a on pošalje dijete u azil nahočadi i učinit će to isto s ostalom djecom (četvero).

Diderot mu daje da piše za Enciklopediju originalne članke o muzici, kojima se ruga slavni komponist Rameau. 1749. nađe u Merkuru pitanje dijonske akademije: »Doprinosi li razvitak nauka i umjetnosti kvarenju ili čišćenju običaja?« Rousseau napiše Raspravu o znanosti i o umjetnosti. Akademija ga nagradi i on zapadne u dvogodišnje vrlo uspješne polemike sa svima, pa i s lotarinškim vojvodom i kraljem poljačkim Stanislavom, pa je 1752. već na glasu. U toj raspravici razvija temat, osnovno načelo cijele svoje kasnije filosofije: da je naime nauka i umjetnost štetna, jer škodi javnom i privatnom moralu. Napiše i operu (Seoskog Proroka), koja potpuno uspije u Operi i na dvoru u Fontainebleau-u. Rousseau trebaše izaći pred kralja, koji mu htjede dati mirovinu, ali se izvukao zbog straha i — ponosa. Za Enciklopediju piše svoj članak o političkoj ekonomiji, u kojemu je već cijela njegova Rasprava o Nejednakosti, a 1754., odgovarajući novom pitanju dijonske akademije, napiše Raspravu o početku i o temeljima nejednakosti kod ljudi, koja nije nagrađena akademijskom nagradom, ali nađe silnog uspjeha među čitaocima. Dopisuje s gđom. Warens, pomažući joj, pa s d'Alembertom, kojemu piše: »Glazbena umjetnost nije u posrednom slikanju predmeta, već u tome, da postavi dušu u dispoziciju kakva je u njihovoj nazočnosti«.

Posjetivši iz Lyona gđu. Warens, nađe je Žan-Žak u groznoj bijedi. Wintzenried, alias baron Courtilles je ostavi, i oženi se. Kod nje u Chambéryu svrši Posvetu republici ženevskoj i Raspravu o zametku nejednakosti kod ljudi. Ode u Ženevu

i tamo ga tako krasno dočekaju, te postaje ženevski građanin, prešavši s katoličanstva opet na kalvinstvo. Tu ga potraži gđa. pl. Warens; on je novčano i opet pomogne, i ona će 1767. u šezdeset-trećoj godini umrijeti u velikoj oskudici i samoći.

U jesen 1754. vrati se Rousseau u Pariz, piše lijepu priču (Fantastična kraljica) i polemizuje s Rameauom.

1755. Palissot, pisac komedije Filosof, napiše satiričku komediju (Originales) za lotarinškog vojvodu, u kojoj je ismijan i Rousseau. Palissota bi izbacila akademija u Nancyu, kojoj bijaše članom, da se Žan-Žak za nj ne zauze.

1756. i 1757. posvadi se Rousseau sa svojim prijateljicama i zaštitnicama, gđama. d'Houdetot i d'Epinay, pa s prijateljem Diderotom. Ovaj napisa u predgovoru k Nezakonitom Sinu: »Samo zao čovjek živi samotno«. Rousseau se osjetio time osobno pogođen, ali se najzad izmiri s enciklopedistom. S gđom. d'Houdedot, ljubavnicom nekog pjesnika Lamberta, prije Voltaireovog ljubavnog takmaca, osramotio se Žan-Žak kao nametljivi zaljubljenik, a u aferi s gđom. d'Epinay, ljubavnicom enciklopedista Grimma, ukaljao se u »tračevima« oko potajnog rađanja te gospođe u Ženevi. Posljedica bijaše tih svađa, da mora ostaviti seosko zaklonište Hermitage, gdje življaše kao gost gđe. d'Epinay, i da se malo po malo posvađao sa svim svojim prijateljima, naročito s Diderotom. U četrdesetoj njegovoj godini već cijeli svijet govori o njegovoj abnormalnosti. U Pismu d'Alembertu o kazalištima udario je na Diderota, s kojim se nikad više ne htjede izmiriti i koji mu se osvećuje kao saradnik Uspomena gđe. d'Epinay, Grimmove korespondencije i navaljujući nemilosrdno iza Žan-Žakove smrti na pokojnika u Eseju o vladama Klaudija i Nerona.

1755. počinju pravi odnosi između Voltairea i Rousseaua. Žan-Žak mu šalje svoju Raspravu o Nejednakosti, a Voltaire mu odgovara vrlo ljubezno. Protiv Voltaireova pesimizma ističe u pismima Rousseau svoj optimizam, tvrdeći, da sve nesreće dolaze čovjeku od njega samoga i čudi se tome, što je Voltaire, bogataš i plemić, pesimista, a on, opskurni i bijedni pučanin, optimista. Voltaire ga poziva u goste, ali Rousseau iza odlaska iz Hermitagea iznajmljuje vrlo ugodnu kuću s vidikom na dolinu u Montlouisu, blizu Montmorencya. Tu svršava Novu Eloizu i piše Poslanicu d'Alembertu, u kojoj, i on sam dramski autor, prikazuje kazališne umjetnosti kao najnemoralnije i društvu najštetnije. Pismo imađaše nečuvenog uspjeha u publici, izazvavši preko četiri stotine antikritika i neprijateljstvo

Voltaireovo. »Što? zar Vi ozbiljno odgovarate tome budali Rousseau-u, tome kopilanu pseta Diogenova?« — piše iz blizine ženevske, iz svoje rezidencije Fernaya Voltaire d'Alembertu. Rousseau okrivljuje Voltairea, da svojim kazališnim radom kvari njegove Ženevce i da odbija od njega njegov rodni grad. Ferneyski patrijarka tuži se d'Alembertu i piše: »... Autor Nove Alojze je zao deran ... « Ženevci sprječavaju Voltaireu davanje kazališnih prikazivanja na njegovoj pozornici, a on drži to posljedicom Rousseauovih spletaka, jer je sumnjičav, jer je monoman, baš kao i Ivan Jakov.

U Montlouisu upozna se Rousseau s filosofskim knezom Contiem, posljednjim tog imena, pobjediocem kod Conia i Monsa, pa s gđom. markizom Verdelin, s pl. Malesherbesom, s maršalom Luxembourgom i njegovom suprugom. Vilimu Lamoignonu de Malesherbesu, »najplemenitijoj duši vijeka«, piše Žan-Žak divna četiri pisma, u kojima sam sebe slika u prvim časovima prvih melanholija prije prvih svojih ludila ... Madame Luxembourg, rođena vojvotkinja Boufflers, dvorska ljepotica, na glasu s oštrine duha, ponudi mu paviljon usred parka oko svog dvorca Montmorencya, i Rousseau, ako i pun zlih iskustava u sličnim stvarima, primi ponudu 1759.

1761. zavoli ga zbog njegovih knjiga gđa. de la Tour, pa stanu dopisivati. S njome se sastaje 1765.

Iza Nove Eloize izađe u Holandiji (1762.) Društveni Ugovor i Emil, naskoro zaplijenjen zbog Vjeroispovijesti savojskog Vikara. Parlamenat je baš gonio jezuite i tim strogim mjerama proti Žan-Žakovom deizmu htjede se pokazati doduše antijezuitom, ali dobrim katolikom. Supruzi Luxembourg, uplašeni, upozore filosofa na opasnost početkom lipnja i on pobjegne na bernsko zemljište, putujući polagano poštanskim kolima i sastavši baš na polasku žbirove, što ga morahu uhapsiti i što ga umjesto toga vrlo uljudno pozdravljahu ... Rousseau je pogriješio, što nije Emila poput savremenih filosofa izdao anonimno i što nije u slučaju opasnosti negirao svoje autorstvo kao tako često oprezni Voltaire.

Žan-Žak stigne u Yverdun u Švajcarskoj kao gost prijatelja Roguina. U Evropi se nije znalo, gdje je. Cenzurirala ga je Sorbona, žigosao Krištof de Beaumont, nadbiskup pariski, udario jedan papin breve, odsudila republika holandijska i ženevska. Pariskom arcibiskupu odgovori besmrtnim Pismima s Planine. Voltaire ga poziva k sebi, ali on mu ne vjeruje, jer je ferneyski patrijarha jamačno u Ženevi proti njemu splet-

kario. U srpnju bi Rousseau protjeran s bernskog zemljišta i primi zaklonište na švajcarskom teritoriju kralja pruskog, u selu Motiersu kod Neuchatela, kao gost gđe. Boy de Latour. Tu se sprijatelji sa Škotom — lordom Keithom (»Mylordom maršalom«), pukovnikom Puryem, Amerikancem Dupeyrou-om, ženevskim trgovcem d'Ivernoisom i pričešćuje se s dopuštenjem pastorovim. Odriče se svojih ženevskih građanskih prava, mada se ženevski puk usuprot kalvinskoj aristokraciji, pod vodstvom Delucovim toplo zauzimaše za prognanika, pa se zbog njega u Ženevi zametnuo boj između demokracije i oligarhije. Glavni prokurator Tronchin napada, možda Voltaireovom pomoću, Žan-Žaka u Pismima sa Sela, a Žan-Žak se brani u Pismima s Planine, koja budu spaljena u Parizu (s Voltaireovim Filosofskim Rječnikom), pa u Haagu, u Ženevi. U tim poslanicama je parodisan Voltaire i ovaj počinje Rousseaua, najviše potajno, užasno napadati. »Rousseau nalikuje filosofu kao majmun što nalikuje čovjeku«. Pod težinom tih anonimnih napadaja poriče Žan-Žak, da je ikada bacao svoju djecu pred bolnička vrata. Protivnici njegovi, enciklopediste oko Diderota, čuju, da on sprema strašne svoje Ispovijesti i oni proti njemu spremaju Uspomene Gospođe Epinay.

Pastor u Motiersu Montmoullin, potican iz Ženeve, buni s propovjednice narod proti filosofu i proklinje ga usuprot strogim pismima pruskog kralja. Puk, pobunjen, noću između 6. i 7. rujna 1765. navali kamenjem na Žan-Žakov stan. Rousseau se ukloni na bernsko zemljište, na otok Sv. Petar na Brienneskom Jezeru. Nakon dva mjeseca bi protjeran i ode u Strassburg, na teritorij francuski.

Sa svih strana mu nuđaju gostoprimstvo. On se koleba između Pruske Fridrika Vel. i Engleske: jedinih utočišta slobodnih duhova u ono doba. Gđa. de Boufflers ga upućuje na njegovog štovatelja, čuvenog historičara i skeptičnog filosofa, učitelja Kantova, na Davida Humea, a Hume, pozivajući ga u svoju domovinu, piše mu iz Edinburga među inim: » . . . Uzet ću slobodu da Vam odmah reknem i bez ikakvog komplimentiranja, da od svih književnika u Evropi iza smrti G. de Montesquieua Vas najviše štujem istodobno zbog snage Vašeg genija i zbog veličine Vašeg duha . . . «

Rousseau pođe iz Strassburga decembra 1765., zadrži se kod kneza Contia u Parizu, a početkom 1766. krene za Englesku s Humeom i nekim pl. Luzeom. Hume ga smjesti najprije

u nekom selu blizu Londona, a Žan-Žak zatim odabere boravištem dvorac Wotton, imanje Humeova prijatelja Davenporta, na divnom mjestu u Walesu, toj engleskoj Švajcarskoj. No naskoro sve to dodija filosofu. Nervoza, epigrami humorističnih engleskih listova, samoća, zavisnost, šaljivo Walpoleovo pismo, svađe njegove Tereze s engleskom služinčadi nenazočnog gazde, izgubljena pisma (jamačno Terezinim spletkarskim marifetlucima), manija proganjanja, te Ivan Jakov drži, da ga Hume želi ubiti, koreći ga u sumanutom pismu i u poslanicama francuskim znancima, pa se Hume morao ozbiljno braniti . . . Istodobno ga Voltaire u Pitanjima o Čudesima strašno napada, prikazujući ga podmuklo čak kao pederasta, nudeći mu u beskrajnom cinizmu ponova svoje gostoprimstvo. 1766. raširi Voltaire svoje čuveno Pismo doktoru Pansofu (Sveznalici) udarajući bjesomučno na Rousseaua i umiješavši se u razmiricu između njega i Humea, te ga zbog toga čak prijatelj Fridrik Veliki moraše ukoriti. Žan-Žak već gubi glavu od straha pred Humeom, pred »triumviratom« (Hume, Voltaire, d'Alembert), pred Englezima, pred protestantskim popovima! Ne radi više i odsele će — osim nacrta o Poljačkoj Vladi — pisati samo o sebi samome. Od 1767. sposoban je misliti samo o sebi. Nakon bezobraznog pisma svom engleskom kućedomaćinu pobježe s Terezom bez novaca, ne pogađajući pravi put, bojeći se svega: — zatvora, pa i Tereze, dočepa se pješke teškom mukom najzad Dovera i pređe u Calais koncem svibnja. Hume ga je francuskim prijateljima najtoplije preporučio . . .

Za nj se zauzme čudak, »prijatelj ljudi«, Mirabeauov otac, i pristane, da se Žan-Žak smjesti u Trye-le-Château (kod Gisorsa), na imanju princa Contia. I opet — Terezine svađe s poslugom nenazočnog domaćina, nezadovoljstvo, pa Žan-Žakov strah pred imaginarnim neprijateljima. Rousseau je sada i umno potpuno normalan, ali samo u stvarima, koje ga se nikako osobno ne tiču. Savjeti njegovi sugrađanima su izvrsni u to doba. Voltaire ga i sada kalja splačinama svog nemilosrdnog pera.

Lipnja 1768. ostavi Rousseau svoje zaklonište, luta oko Lyona, Grenoblea, Chambérya i preseli se u Bourgoin (Dofineja), zovne k sebi Terezu i oženi se s njome bez ceremonija: svečanom izjavom pred dvojicom prijatelja. Snuje da zauvijek ode u Tursku ili na kakav arhipelaški otok. Jedared čak misli na povratak u Englesku, dobivši već putnicu.

Koncem siječnja 1769. ostavi močvarni Bourgoin i ode u obližnje mjesto Monquin, napisavši čuveno pismo prijatelju, de Saint-Germainu, važan autobiografski dokumenat.

1770. je Rousseau u Lyonu, a zatim nenadano u Parizu, mada tu nije morao živjeti kao prepisivač nota, imajući 1800 franaka godišnje rente. U grad ga je jamačno dovukla žena Tereza, koja ne mogaše živjeti na mirnom selu. U Parizu ga ne uznemirivahu više vlasti. Živio je relativno mirno, poklonivši veledušno dva lujdora za spomenik živome Voltaireu. Čitao je svoje Ispovijesti grofu i grofici Egmont, knezu Pignatelliu, markizi de Mesme i markizu de Juigne, da ne bi bez tih svjedoka dušmani tih uspomena uništili. Živi kao smireni građanin, praveći tu i tamo nova poznanstva, kao sa Bern. de Saint-Pierreom i gđom. de Genlis. Muči ga uspomena njegovih tobožnjih zločina i strah pred imaginarnim progoniteljima. Svoje posljednje spise naumi metnuti na okrilje oltara Naše Gospe u Parizu, da ih neprijatelji ne upropaste. Poče fizički kopnuti, propadati iza sedamgodišnjeg pariskog boravka i primi poziv gosp. de Girardina, da stanuje u paviljonu pored dvorca u Ermenonvilleu, u montmorencyjskoj dolini, kamo se preseli u svibnju 1778. dok Voltaire umiraše u Parizu. — 2. srpnja krene ranom zorom na botanizovanje po običaju, vrati se kući u 7 s. izjutra, popije bijelu kafu, u 8 sati mu pozli, te pade sa stolice kukajući, pade na pod ponovo, ranivši se na čelu, i premine oko 11 s. prije podne od apopleksije. Sahranjen je po njegovoj želji na »Jablanskom Ostrvu« u parku zamka Ermenonvillea, a Konvenat prenese usred Revolucije njegove i Voltaireove kosti u Panteon. Tvrdilo se 1814., da su ti ostatci bili krišom dignuti i porazbacani. 1821. pretvorio se ponovno Panteon u katoličku crkvu i govorilo se, da su kosti tih velikana tom zgodom prenesene na groblje Père-Lachaise, no ministar Corbière je to demantovao. Vlada treće Republike naredi otvaranje lijesova u podrumu Panteona i utvrdi, da su kosti na svom mjestu. Rousseau je kao Voltaire velik duh i malen značaj. Rođen bez većeg moralnog nagona, lišen odgoja, bijaše isprva gotovo lišen višeg etičnog osjećanja. Posljednja njegova djela, naročito Šetnje samotnog Prolaznika imaju sva psihopatološka obilježja. Ne mogući sam ostvariti život normalan, zdrav i krepostan, propovijedaše ga drugima besprimjernim zanosom i uspjehom. Tako življaše »jedan od najnesrećnijih smrtnika, što su uzdišući tražili« — kako završuje svoju savjesnu biografiju objektivni Faguet.

Kao Montaigne pisaše Rousseau o sebi, pa i u pedagoškim i političkim spisima. No dok su Montaigneevi Ogledi slika superiornog zdravlja i klasičnog temperamenta pravog sina Renesanse, djela Žan-Žakova su slika nesređene, nesrećne naravi, što čezne za redom i srećom, pa čitajući ih, pomišljate na srodnu dušu, na sv. Augustina, tata u mladosti, što nikad ne mogaše shvatiti ljepote helenske vječne kulture, i što reče: »Tamna, zagonetna dubljina je čovjek«.

Rousseau voli mnogo započinjati i malo svršavati. Prezire tobože politesu i uljudnost, jer je sam, priznaje, plebejskog ponašanja. Menuet ne može naučiti plesati. Da je ikad osjetio naslade prave, pune ljubavi, izdahnuo bi, veli, od sreće. Zvuk zvona čudno ga se doima. Nema uspjeha kod žena, jer ih voli odviše. Nemoćan je prema najmanjoj ugodnoj napasti. Slobodan, jak je samo u samoći, a u društvu je uvijek tuđa igračka. Pravi Švajcarac i Ženevac, sin divnih planina, obožava goru, vodu, a ravnice mu se ne sviđaju. »Na ladanju se uči ljubav i služba čovječanstvu; u gradu se uči tek prezirati ljude«. Kao pravi pučanin i plebejac on je više čovjek instinkta no razuma i njegova su djela reakcija sela proti gradu, »prirode« proti civilizaciji. Mišljenje tom silom-filosofu bijaše uvijek neugodno i mučno. Nema pamćenja i po pet puta prepisuje rukopise. Ne može podnijeti stege, discipline. Ističe antinomiju, vječni nesklad između svog srca i razuma. Svoje rođenje smatra prvom svojom nesrećom. »Želim li slikati proljeće, treba da je zima; želim li opisati lijep predio, treba da sam među zidovima«. Kao pravi romantik i nezadovoljnik, kao kasnije Flaubert, on živi samo u prošlosti ili u budućnosti — u vremenu, koje nije sadašnjost, i srećan je samo u onom prostoru, na onim samo mjestima, gdje ga nema. Poznavajući samo imaginarne nevolje, veli: »Realna zla imaju vrlo malo vlasti nada mnom«. Te imaginarne patnje su uzrok ili posljedica beskrajnog subjektivizma, sebičnjaštva i plebejskog ponosa, slabo maskiranog sentimentalnim i filantropskim frazama. Taj prvi prorok jednakosti je u stvari mizantrop i sasvim nesocijalno, antisocijalno biće. »Odviše volim sebe, a da zamrzim bilo koga« — veli, ne osjećajući, da je mržnja kao i ljubav društven nagon, da onaj, koji nikoga ne mrzi, nema nikakve sposobnosti da voli. »Drukčiji sam od svih, koje vidjeh« — opaža sasvim pravilno, tražeći i nalazeći kao svi samoživci samo ono, što ga od »drugih« dijeli, a ne ono, što ga s njima spaja. Vječno u ženskom društvu, vječni »ženski Petko«, postao je i sam žena,

upravo baba, sa ženskom plačljivošću, brbljavošću, indiskretnošću, taštinom, mješavinom histerijskih i religijskih elemenata, ljubavlju za kuhinju i za idilski, »nevini« bračni mali život, pa kako je XVIII. vijek najženskiji među vijekovima, taj najženskiji pisac je ženskom svojom dušom najtipskiji predstavnik te čudne feminističke dobe. Rođenjem i razumom kalvinovac, puritanac, republikanac i nezavišnjak, životom vječni parasit, značajem nestalan, a osjećajnošću žena, postade muka sam sebi, čudo sam sebi, pa je pun sebe, ne vidi drugog osim sebe, padajući iz ekstrema samooptužbe u ekstrem samoobožavanja i samohvalisanja. Tvrdi iza otkrića svojih niskosti, da je učinio manje zla no ikoji čovjek na svijetu. Nitko, hvali se, nema toliko naravnog ukusa kao on, a za svoja istraživanja veli, da su najčišća i najiskrenija od svih, što ih smrtnik ikada učini... Tako će se kasnije i njemu toliko slični Nietzsche — sličan — ne rezultatima, već predmetom i načinom svog filosofovanja — hvaliti, da je dao čovječanstvu najdublju knjigu. Kao što je Byronovoj mizantropiji i romantičnom egoizmu najvjerniji drug njegov pas, tako će jedini pratilac posljednjih Rousseauovih usrećiteljskih i monomanskih sanjarija biti njegovo pseto imenom Turčin. Žan-Žak ima neograničeni egoizam skorojevića, »arivista«, novih ljudi, vojničkih, agitatorskih i industrijskih Napoleona, pa humanitarni, sad licemjerni sad iskreni filantropizam sa zvučnim moralnim lozinkama svih modernih demokracija. On je bolest, od koje i danas i te kako pati moderna duša: nesređenost, abnormalnost, čeznući za redom, mirom, normalnošću. Goethe se te bolesti riješio jakim disciplinama. Pa ipak, tko ne želi bolovati kao Strindberg i Žan-Žak?

Njegov roman Nova Eloiza se danas već mučno čita, mada je izazvao cijelu romantičnu sentimentalnu književnost s kultom osjećaja, ljubavi i slobode. Te fraze o nevinosti, idili, to wertherstvo prije Werthera u sentimentalnoj, propovjedničkoj epistolarnoj formi djeluje danas kao sveta vodica pretvorena u čorbu. Rousseau je htio crtati samo »lijepe duše« i ocrtao je dosadne duše, čudeći se na koncu tog romana, u kojemu dvije veličajne žene ljube veličajno veličajnog jednog veličajnika, kako može biti pokvarenih pisaca što mogu slikati zločine i zločince.

»Čovjek je rođen slobodan i svuda je u okovima« — počinje Društveni Ugovor. Što veća država, to je manja sloboda (ovo govori sin sitne republičice). Najzgodnije za tiraniju su

zemlje što rjeđe naseljene. Moderni narodi nemaju robova, jer sami robuju. Kršćanstvo je štetno pravom i dobrom državnom uređenju, jer »pravi kršćani su stvoreni za robove«. Vladalac Machiavellijev je »knjiga za republikance«. Kao u Ugovoru što Rousseau veli proročki za Korsiku, da »će taj mali otok jednog dana zadiviti Evropu«, tako u početku Rasprave o Nejednakosti predviđa napoleonsku reakciju iza krvavih orgija jakobinaca, svojih đaka... »Volim opasnu slobodu no smireno ropstvo« — kliče s poljačkim magnatom Lešćinskim, kraljevim ocem i palatinom poznanjskim.

Politički sistem Rousseauov, toliko crn pred očima Taineu i drugim prijateljima engleskih metoda, sasvim je pogrješan. Deduktivan umjesto induktivan, sa sasvim krivim premisama — poput one glavne, da su svi ljudi jednaki. Ideal Rousseauove države je državica, u kojoj se svi građani kao u ondašnjoj Ženevi poznaju, u kojoj su svi jednaki, živući u gessnerskim idilama spartanskog preziranja luksusa, t. j. više kulture, viših znanosti i umjetnosti, živući primitivno u jednakosti, bratstvu i slobodi. Ideal Rousseauove države je idealizovan rodni njegov grad. Taj državni ideal, dosta sličan republici Platonovoj, nema nikakve praktične vrijednosti kao utopija, ali je stvorio najagilnije čimbenike Revolucije, nove Brutuse i Likurge, čitaoce Plutarha, Tacita, energične one idilske pjesnike sentimentalnih dana i vrba žalostinka (onda u velikoj modi), svećenike Najvišeg Bića, teatralne govordžije i dobitnike kod Jemmapesa. Revolucija je praktični rezultat Žan-Žakove političke kritike, pa opravdavao se taj događaj ili ne, nema sumnje, da je najveća historijska zgoda iza kršćanstva. Druga Deklaracija ljudskih Prava: ne ona od 1789., već ona radikalnija, jakobinska od 1793., redigovana je sasvim u duhu strogih načela Rousseauovih. Kroz tirtejski, nepobjedljivi polet crvene Marseljeze, pokliča oslobođenog i slobode žednog sankilotskog heroizma, čuje se udaranje srca idilskog prijatelja gđe. de Warens.

Rousseau je prije svega reformator moralni i traži spasa od moralne reforme, od odgoja, od etičnog poboljšanja, razlikujući se u tome od drugih reformatora, koji se nadaju popravku bilo od same nauke (Renan u mladosti), bilo od umjetnosti, bilo od pozitivnih dogmatskih vjerovanja, bilo od političkih ili ekonomskih evolucija i revolucija, bilo od obaranja svih moralnih vrijednosti (Stirner, Nietzsche). Žan-Žak sasvim pravilno misli, da ne može biti pravog popravka, ako se ne popravi čovjek, da ne može biti preporoda bez velikog pre-

poroda moralnog, ali je jednostran kao svi ostali reformatori, jer, ističući važnost moralne evolucije, negira vrijednost ostalim glavnim faktorima sveopćeg ljudskog napretka, važnim kao samo etično pitanje. Nesreća je, što svi ti veliki umovi imaju svoj »Steckenpferd« pa kao cigani samo svoje konje hvale, dok bi pravi preporod bio onda, kada bi ekonomska evolucija držala korak s napretkom moralnim, a napredak naučni i moralni s razvitkom vjerskim, političkim i umjetničkim.

U Emilu, najpotpunijem i najboljem svom djelu, ne iznosi Rousseau samo načelo svoje t. z. naturalističke pedagogije, već i principe svog deizma i svog društvenog kriticizma. Kao njegova republika što je idealisana Ženeva, tako je Emil idealisan mladi Rousseau: mladi, idealni Žan-Žak, kojega odgaja njegov prijatelj Rousseau, prijatelj ladanja i sit grada, obožavalac kreposti i preziratelj teškog znanja, poklonik morala, kojega je prilično lišen i propovjednik normalnog života, za koji je sam nesposoban, te čezne za njime.

Emil je bogat, jak, lijep i zdrav. Fenelonov Telemak bijaše kraljević, a Emil je plemić, koljenović. Njegov odgojitelj je očev prijatelj i nije plaćan, ne braneći Emilu činiti zlo, već ga tek u tome zaprječujući. Nikakve verbalne lekcije, nikakve kazne: samo iskustvo. Treba biti dobar, a ne mudar. Emilu ne treba geografija, historija, jezici: do 17. godine ne zna, što je knjiga. Postepena i »zorna obuka« bez katekizma: njega sluha, glasa i njuha. Emil, krepostan atlet, vegetarijanac u širokim haljinama bez šešira »dao bi sve akademije za najneznatnijeg kolačara«, bavi se ručnim radom kao stolar, zna sve poljodjelske poslove i njeguje lov. Žan-Žak ga vodi i u kazalište, ali — — samo zbog proučavanja ukusa... Ni govora o katekizmu, jer deran od 15 godina ne može vjerovati u Boga. Emil prije ženidbe putuje dvije godine Evropom, a uzet će Sofiju, ženskog Emila, koja je, veli Rousseau, postojala. Žan-Žak nije za žensku emancipaciju u modernom smislu. Ženama je, veli, najprilični ručni rad. On je proti ravnopravnosti spolova. »Svaka djevojka mora imati vjeru svoje majke, a svaka žena religiju svog muža«. Učene žene prezire Rousseau kao Molière.

Emil je, kako se vidi, pisan za odgoj neobičnog aristokratskog mladića. Hercen bijaše odgojen po tim receptima. Taj odgoj prije svega razvija inicijativu, energiju, pa fizičke sposobnosti. Engleska pedagogija, naročito Spencer, simpatiše s tim individualističnim pedagoškim metodama, što uči đaka,

da gleda svojim očima, da bude svoj učitelj i da prije svega postane čitav, potpun i nepokvaren čovjek.

Kao u politici, tako je i u religiji, u Vjeroispovijesti savojskog Vikara (u Emilu) Rousseau idealizovana ženevska duša. Njegov deizam nije racionalan kao Voltaireov. Zanosan i pun dubokog osjećanja, taj deizam je sublimovani deizam ženevskog kalvinizma, protestantska evanđeoska, puritanska religioznost bez ikakve dogmatične i konfesijske kvake, u svakom slučaju vjera za elitu, za intelektualnu aristokraciju, jer Žan-Žak izričito veli: »Ne valja smućivati smirenih duša niti buniti vjere prostijeh poteškoćama, kojih oni ne mogu rješavati, koje ih uznemiruju i u vjerovanju ne utvrđuju.« Rousseau je kao Milton i Carlyle nonkonformist, propovijedajući kao Tolstoj nauku čistog i od komentara raznih sekata slobodnog evanđelja, smatrajući osjećanje više no razum putem do Božanstva.

Kao Tolstoj, prijatelj instinktivne mudrosti seljačke, misli Rousseau, da je znanje neukog veće od znanja naobraženog čovječanstva. Sve, što traži nagon, dobro je, i jela, koja idu u tek, ne mogu škoditi. Najdostojniji posao ljudski je poljodjelstvo. Čovjeku najkorisniji i najprirodniji je ručni rad (Tolstoj, Ruskin). Rousseau se divi Rimljanima, poljodjelcima, neartistima i republikancima. »Vječno rezonovanje je bolest malih duhova« (kao i velikih — trebaše reći). Riječ domovina i građanin treba brisati iz savremenog rječnika (internacionalnost). Koji ne može ispuniti dužnosti očinskih, nema prava postati ocem (kao da nužda, kao da priroda pita za dužnosti). Gradovi su gubilišta ljudskog roda. Seljaci su mudriji od građana, jer im je ... rječnik manji. Želiš li se ženiti, ne uzimaj žene odviše lijepe. (Antinomija, kao u Krajcerovoj Sonati, između braka i ljubavi). Zli napreduju, dobri su gaženi.

Kao u deduktivnoj svojoj politici što polazi, deduktivan kao Spinoza, od netačnog aksioma (da su svi ljudi jednaki), tako u moralci svojoj ima Ivan-Jakov sasvim kriva ishodišta. Emil počinje s ovom burgijom: »Sve je dobro, izlazeći iz ruku tvorca i sve se izrodilo u rukama čovjeka«. Čovjek, Aristotelova politička životinja, »od svih životinja može najmanje živjeti u krdu« — t. j. Rousseau, sudeći čovječanstvo po sebi, drži čovjeka bićem antisocijalnim, nedruštvenim. Prvi nagoni su uvijek dobri, t. j. nema prirođenog, atavističkog zla u ljudskoj naravi. Priroda je samo red i harmonija; ljudsko društvo je tek nesklad i nered. (Kao da čovjek može u neredu biti neprirodan). Čovjeka kvare potrebe. Pravi srećnik je samotnik.

(Sasvim asketska, antisocijalna misao). Francuska bi bila najsrećnija, da se Pariz uništi. (Jakobinska, teroristička misao). (I Ruskin s prerafaelitama ne voli velegrada). Čovjek odista slobodan želi samo ono, što može, a čini što hoće (anarhijski sofizam). Čovjek prirode radi što hoće i dostaje sam sebi: čovjek je slobodan u svojim djelima (indeterminizam).

Kako se vidi, s jedne strane smatra Rousseau čovjeka bićem nesocijalnim s nesocijalnim etičnim ciljem, a s druge strane smatra društvo, društveni život izvorom svih antiprirodnih, dakle loših nagona u čovjeku. Čovjek je međutim socijalno biće, baš u Parizu Ivana Jakova najsocijalnije. Socijalni život je njegova »prirodnost«. Kultura su sva ona sredstva, kojima čovjek svoje potrebe podmiruje i negirati ta sredstva nauke, umjetnosti, prometa i industrije, znači čovjeka bacati natrag, u red životinja. Čovjek nije prirodno, već umjetno, na svoju i ne na prirodinu pomoć, na svoju umjetnost upućeno biće. Bog se brine za ljiljana u polju i za pticu u zraku. Bog daje cvijetu boje i ptici krila, dok čovjek ni danas još ne leti, upućen na sam sebe, upućen na čovjeka, t. j. na humanitet, na društvenost. Dok je svaka životinja »prirodna«, jer se priroda za nju potpuno brine, čovjek je prirodan samo kad je kulturan, jer samo kulturom može postići sve prirodne svoje potrebe. Prema tome mi nismo »prirodni« još ni dan-danas, jer smo bez kulture vis à vis prirodi golorukiji od vrapca ili od morske alge. Ni primitivni čovjek Žan-Žakov ne može bitisati bez kulture. I on živi od vatre, odijela, kuće, nekih poslova, a Rousseauova republika malograđana je ipak društvo, dakle negacija samotničke sreće. Kulturan čovjek, bogat današnji Francuz, naoružan svim sredstvima kulture, može živjeti mnogo prirodnije, mnogo bliže svojoj prirodi, može mnogo lakše zadovoljiti svoje higijenske, intelektualne, socijalne i moralne potrebe od kakvog divljaka, što se tetovira, obožava krokodile, nosi beočuge kao prstene u nosu, zovući se »prirodnim čovjekom« i »sinom pustinje«, jer manje pozna prirodu od Darwina i pustinju od Fromentina. Drugim riječima Žan-Žakovo »prirodno stanje« je neprirodnost kod čovjeka, jer mu je kultura »prirođena« jer je njegova priroda kulturna, Čovjek je kulturna životinja, u životinja je nekulturan čovjek. Nije samo loš značaj Žan-Žakov izazvao mržnje enciklopedista, nasljednika misli Renesanse. Voltaire i Diderot su njušili u tome moralistu dušmanina, zakletog dušmanina one visoke kulture, koja je omogućila njegove antikulturne i antisocijalne navale. Antikulturni moraliste kao Ivan Jakov su krivi, što izazivaju reakciju, apsurdnu kao i oni, kad dokazuje nepotrebnost morala kao oni što dokazuju štetnost nauka, umjetnosti, industrije i društvenog života. Da Rousseau poznavaše primitivnog, »prirodnog« svog čovjeka, znao bi, da je zločin kod »prirodnih« ljudi latentno, a kod kulturnih ljudi iznimno stanje, pa bi kao i mi zaključio da je zločinac, »prirodan« čovjek. Rousseau je kriv, što se i danas još pravi u društvu razlika, upravo suprotnost između prirodnosti i neprirodnosti, između ljudskog društva i prirode, kao da humanitet nije posljednja nama poznata riječ prirodnog razvitka. Žan-Žak mudruje krivim činjenicama kao kad tvrdi, da su Persijanci starinom Tatari, Evropljani degenerirani Skiti itd. Taj idealista je u stvari cinik. Propovijeda pored slobodne volje imitaciju životinjskog života, kao da čovjek može imitovati životinju. I asket, jedući skakavce i živući bez potrebe malo ne kao zvijere, baš tim odricanjem ističe svoje ljudsko dostojanstvo, jer se odriče svega osim svoje duše, a to može samo čovjek, kulturan čovjek s krajnim kultom volje. Držeći, e je čovjek od rođenja dobar, Ivan-Jakov mišljaše, da ga je kultura pokvarila, dok kultura, djelo dobrih, daje oružja dobrima i zlima, idući za dobrim.

Rousseau je među prvim reformatorima svih vremena. Nema Sokratove divne tolerancije, ali nema ni Savonarolinog zelotizma. Vjerovaše u čovjeka, u dobrog, od rođenja dobrog čovjeka. Dok je Mandeville smatrao sedam smrtnih grijeha glavnom kulturnom polugom, Ivan Jakov je sasvim pravilno mislio, da kultura treba u prvom redu uništavati nemoralnost, to jest baš one živinske instinkte, koje je on nažalost više nalazio u kulturnom no u »prirodnom« čovjeku. On se prvi dignuo proti lažnom racionalizmu, proti dogmatičnom negativnom skepticizmu ondašnjih materijalista. On je renesansa toplog ljudskog srca proti suhoparnoj tiraniji ledenog mozga. Ljubitelj divnih pejzaža, on je prirodne ljepote toliko volio, da je osjetio, e je priroda moralnija od same kulture u velebnosti svog indiferentizma. »Samo pravednika ne vara nada« — rekao je u divnim nadama za humanitet. Želio je, da čovjek bude istinskiji i jednostavniji. Velebni zakon moralni držaše važnijim od interesa razuma, i sama priroda, današnjoj nauci amoralna, podržavaše ga u toj vjeri svojim harmonijskim dojmovima. Za njim će Kant, učenik njegov, baciti u ropotarnicu metafizičke spekulacije, ali će proglasiti zakonom nad zakonima imperativ moralne nužde, kao u kosmičkoj harmoniji za-

paljen u onoj svakidašnjoj objavi Boga, što se kao glas savjesti javlja u zvijezdama posutom nebu i u svakoj ljudskoj svijesti. Nema sumnje, da se mnoge suvišnosti zovu kulturom. Amerikanac Henry David Thoreau drži suvišnim duhan, meso, vino i kafu, pa veli, da se »suvišnim blagom mogu kupiti samo suvišnosti«, kao da baš suvišnost nije dokaz za eksistenciju potrebnosti.

I kod nas je Rousseau bunio i vodio duhove. Mirko Tkalec ga silno čita i postaje vrstom hrvatskoga Emila, Ante Starčević je njegov đak. Otac srpskog radikalizma Svet. Marković traži kao Rousseau moralni uz socijalni preporod. Reljković slavi kao Rousseau seljački život, ali je racionalista, dok je Dositije, pisac memoara, vječni nemirnjak i putnik, moralist i reformator prije svega drugoga, pravi Rousseau plemena našega: istina, manje genijalan, ali zato zdraviji i bliži zdravom razumu. Savijajući se pod nepravdama, očajavajući pod vlašću korupcije i »kulture«, čeznući za pravim odgojem svoje omladine i za mrvicama sa stola liberalnih Deklaracija ljudskih Prava, Hrvatska, siromašna savremena Hrvatska, gleda na Zapad, na ženevski kanton i na Panteon Republike, na kolijevku i na grob Žan-Žakov, vjerujući u slobodu, u dostojanstvo, u pravo Čovjeka i Naroda!

Vienac, juni 1912. str. 169—174.

REVOLUCIJSKI ROMAN

Sudeći ga po posljednjim djelima (Otok pljenora*, Na bijelom kamenu), mišljah da se Anatol France ispucao. Međutim posljednji njegov roman (Bogovi su žedni) je djelo izvanredno, među najboljim majstorovim i već odavna nisam imao tako intenzivnog zadovoljstva kao kod te knjige sa svim vrlinama duha slavnog akademika.

France je, kako je poznato, počeo kao parnasovac, u Savremenom Parnasu, napisavši za muzu tog kruga (Ninu de Callias) sonet Ljubomornost mladog boga. Kao desnica parnaskog izdavača Lemerrea bijaše njegov lektor za stihove, pa i saradnik kod rječnika za kuhinju. Prvo mu je djelo studija o romantiku grofu Vignyu, a prvi stihovi Zlatne pjesme (Poèmes dorés). Okušao se i u drami (Sluga gospođe vojvotkinje). Kasnije se zamjerio starcu vladaru Parnasa Leconte de Lisleu prigodom novinarskog interviewa i akademik ga je pozvao na dvoboj, do kojega nije došlo iza Franceove dostojne isprike. Među klasičnim parnasovcima je jedini France pravi poganin, nesamo svojom humanističnom kulturom, što potsjeća na Goethea, Shelleya, Quinceya, Mériméea, Bouilleta, Leconte de Lislea, Hérédiju, Carduccia i Leopardia, pisca grčke himne Poseidonu, već pravim klasičnim duhom, hedonističkim, epikurskim, punim atičke gracije i soli. Taj knjižarski antikvarski sin, odrastao na slavnom bajiru Malaquai-u, pored Akademije i sučelice Louvreu, toliko je čitao, da je sa Sokratom došao do zaključka da ništa ne zna, smatrajući kao pravi potomak drevnih sibarita filosofiju i literaturu tek najvišim, najfinijim oblikom duševne naslade. Zato on uživa pišući, i to uživanje prelazi na čitaoca, djelujući kao špilja Trofonijeva što izazivaše radost. Taj najklasičniji plod pariske kulture je neodoljiv kao biserno nebo Lutecije, što se njegovom dobričini akademičaru Bonnardu »smješka, prijeti, miluje, rastužuje i raduje kao ljudski pogled«.

* pingouin.

France je jedini pravi Renanov nasljednik, taj apsolutno slobodni i oslobođeni duh, zovući se u pseudonimu kao njegova domovina — France — i noseći u svom milosrdnom osmjehu oslobodilačku skepsu Montaignea, Descartesa, Baylea, Voltairea i Stendhala, a u svom kristalnom stilu atičku i francusku jasnoću, atensku, klasičnu i galsku jednostavnost Platona, Horacija, Pascala, pomiješanu s naivnošću Lafontainea, a sve to preliveno vedrim humorom Cyrana de Bergeraca i duhovitošću Diderota. Nešto renesansno, florentinsko ima taj ljubitelj Firence, podsjećajući na Botticellia, Vasarievu »sofističnu osobu«. Vječno njegovo mudrovanje zbog mudrovanja i proti mudrovanju podsjeća na mudre sofiste u Platonovim dijalozima, na toskanske Policianove drugove, na Molièrea, đaka epikurskog filozofa Gassendia, pa na libertinsku oslobodilačku filosofiju Fontenellea, enciklopedista, pa nahoda d'Alemberta i nahoda Chamforta (vulgo Silvestra — Roka Nikole), žirondinca, pa tajnika jakobinskog kluba i samoubioca. Od svih francuskih savremenih pisaca je France najfrancuskiji jezikom, duhom, duhovitošću, lakoćom, klasičnom tradicijom, poganskom životnom radošću, praktičnom filosofijom, pa najširom tolerancijom i slobodoumnim liberalizmom. Prvi evropski savremeni liberal. Među savremenim pesimistima jedini se taj fatalistični, skeptični poganin smije kao Parmenid i Demokrit. Dok je savremena Akademija u velikoj većini konservativna i antirevolucionarna, taj najčišći literarni tradicionista je republikanac i slobodoumnik kao fourierista Leconte de Lisle i mistični poganski parnasovac L. Ménard, revolucionar i prognanik, kojemu je kršćanstvo prirodni nastavak helenskog politeizma, a »grijeh prirodna posljedica moralne slobode«. U aferi Dreyfuss zauzeo se za Zolu, prije protivnika, sada predstavnika onog demokratskog principa, da je država tu zbog pojedinca, a ne pojedinac zbog države. Revoluciju je kao i tradiciju shvatio posljedicom evolucije, a savremenu Republiku evolucijom Revolucije. To mu ne smeta da štuje religijski duh i piše divnu povijest Djevice Orleanske. I kršćanstvo je uostalom skeptično kao i France, samo što on otud, što ne možemo ništa upoznati, ne zaključuje, da se moramo slijepo pokoravati autoritetu.

Tome skeptiku je kao kršćaninu ljudska dobrota iznad ljudske istine, kao i ljepota, ali kako ni dobrote ne može smatrati djelom nadnaravnog porijekla, on prima samo kršćanski moral, ali bez vjere i dogme, to prije, što je taj moral u jezgru

isti kao etika Mark-Aurelova i Epiktetova, — isti kao sve prave etike. Zato i jesu mnoge njegove osobe — sasvim kao u životu — kršćanski pogani ili poganski kršćani kao njegov pop Jeronim Coignard što je sredina između Epikura i sv. Franje asiskoga. I France je takva sinteza, pa kako nije pristalica ni jedne, on je pristalica svih filosofija kao pravi eklektik i diletant, kao pravi renanovac, kao pravi sin Pariza, u kojemu se kao u starom Rimu slivaju sva vjerovanja, svi sistemi, a pariski ukus u svom Anatolu Franceu odabire što je najbolje, stvarajući nove kulturne kombinacije kao nove korisne kemijske spojeve.

Takav duh je prije svega kritičan i France je s Lemaîtreom početnik impresionističke kritike, skeptične metode u šetanju osobnog ukusa kroz tuđa djela i duše. Ta kritika zaostaje za Bourgetovom, dok filosofija Franceova nije ni malo originalna, dajući mu tek povoda za nedostižívu graciju njegovog artističnog pelivanstva s protivnim idejama, s kojima on pravi gimnastiku kao njegov Pelivan Naše Gospe. Mlađi ne mare za ta dialektična kritična žongliranja, kontradiktorna kao u slučaju Zola. Simbolist Kahn grdi Francea, a R. de Gourmont veli: »France, taj zauvijek omalovaženi kritičar«.

Najnoviji Franceov roman je to zanimljiviji, što se događa u punom jeku terora Revolucije, što je u neku ruku sud o Revoluciji velikog naprednog pisca, koji je već i prije bio na glasu poput Sardoua kao osobit poznavalac tog događaja. Ta knjiga nije dakle samo kao roman aktuelna. Republika se smatra posljedicom Revolucije, pa i danas Revoluciju brane svi republikanci s Micheletom i Quinetom, a napadaju je tradicioniste i konservativci s Bonaldom a naročito s Taineom, koji smatra, Dantona, što ostavi 85.000 franaka, plaćenikom, Marata ludom, dokazavši, da je Saint-Just bio tat, Babeuf osuđen na 20 godina kao krivotvorilac i da je terorizam bio revolta glupanâ proti inteligenciji. (Coffinthal, predsjednik suda veli Lavoisieru: »Republici ne treba naučnjaka.«) S Lavoisierom pogiba divni pjesnik A. Chénier. U stravičnim grozotama terora je obeščašćena mrtva krasna i čestita gospođa de Lamballe. Taine, prijatelj engleskih polaganih metoda kao ustavnjak Montesquieu, tvrdeći da je »predrasuda razlog koji sebe ne pozna«, čitalac Burkeovih napadaja na Revoluciju, drži Revoluciju glavnim uzrokom sadašnjih francuskih nevolja i zaboravlja na infamnu korupciju starog režima, baštinjenu djelimično revolucionarnom društvu, zaboravlja na terorizam

Luja XIV. i XV. i na činjenicu, da je Revolucija tek provala strasti i doktrina, spremanih već u 17. vijeku. Tako je nastava i sudstvo već pod starim režimom bilo slobodno, a već 1622. izdaje gospođa de Gournay Jednakost muškaraca i žena.

A. France je svojim skepticizmom blizak enciklopedistima kao i Stendhal, obožavalac Renesanse, koji reče: »Jedino je, što ispričava Boga, to, da ne postoji«. On dakle slika Revoluciju u onom času, kad je ona na neki način već reakcija, kad je ne vode više materijaliste i pogani, skeptici i ateiste kao titan Mirabeau i gigant Danton, već kad su joj vođe đaci Rousseauovi, što mrze ateiste kao Julian Apostat i drže Revoluciju vrstom novog vjerskog i moralnog pokreta. Dok gorostasni tribun Danton govori, da je »javno mnijenje bludnica, potomstvo glupost« i umire s junačkim cinizmom na ustima skeptičnog poganina, koji je diktatorskim spartanskim odlukama spasao Francusku, vjerujući samo u »smjelost, smjelost i opet smjelost«, jakobince vodi gestovima jezuite licemjer Robespierre, bivši stipendist opata Saint-Waasta, bivši član nadripjesničkog kružoka Rosati u Arrasu, malograđanin, sasvim protivno od epikurskog lika Dantona slabašni filistar i apstinent ženske ljubavi, rođeni pop i celibataš, blagoglagoljivi besjednik i kreposnik od zanata, odbijajući velik novčani dar Miss Stephenove, čistunac, koketan, sentimentalan kao Rousseau, kao hijena pljašljiv i krvožedan, dok je Danton bez straha i bogova koje stvori strah, bez licemjerja i sentimentalnosti, reprezentirajući apsolutnu revoltu duha i revoltirani narod.

Robespierre reprezentira malu kreposnu buržoaziju s Rousseauovim reakcijama osjećajnosti i sentimentalne religioznosti proti ateističkim i poganskim doktrinama Helvetiusa, Diderota i d'Alemberta. Danton je sloboda nagona, Robespierre je sloboda »kreposti«. Do Robespierreove diktature je apsolutna sloboda revolucijske štampe kao nikad dosele i odsele u povijesti, a jakobinci su poput puritanaca apsolutiste, dušmani slobode u ime slobode, reakcionari, jer su kao radikalni fanatici zakleti neprijatelji tolerancije i liberalizma sasvim kao fanatični dominikanski inkvizitori, što kao jakobinci Condorceta odsudiše na smrt pobožnu Ivanu d'Arc.

U predašnjem nekom svom djelu reče France, da je krepost hvalevrijedna samo onda, kad ne prekoračuje zakona naravi. To je osnovna misao i ovog novog romana.

Junak, Evarist Gamelin, slikar klasičnog ukusa i jakobinac kao kasniji Napoleonov klasični slikar David, prije obožavalac Vergniaudov i Brissotov, a sada Robespierreov i Maratov, sin sirote udovice, jedva hrani svoju mater u onoj užasnoj skupoći hljebom i vječnim kestenima, dok ne postane sudac u užasnom terorističnom tribunalu Općeg Spasa preporukom neke lijepe pustolovke, koju je iza denuncijacije prekrasnog njenog ljubavnika, časnika Henrya, nemilosrdno osudio na smrt. Kao Rousseau on je sentimentalan, plače svakom prilikom kod idilskih pojava, kune se samo Žan-Žakom i Brutusom, pa misli kao Robespierre, da svi nejakobinci nisu moralni, da svi »nemoralni« moraju kao neprijatelji slobode pod gijotinu i da će nakon krvave istrage svih nejakobinskih, dakle nemoralnih elemenata, zavladati domovinom vječna idila slobode, jednakosti i bratstva. On ljubi čovječanstvo i daje bez majčinog znanja krišom svoju dnevnu koricu siroti s djetetom. Žeteoci i cvijeće tjeraju mu kao Rousseau-u suze na oči. Plače, kada mu na sudu čestitaju, jer je oslobodio nekog inače sumnjivog dobavljača. Na ulici grli nepoznato aristokratsko dijete i veli mu, da zbog njega sudi i kolje, a istodobno kazuje, da će možda gijotinirati njegovu mater. Nedjeljno sudi po pedesetak ljudi na smrt sa svojom sekcijom, među njima neuke starice i starce.

Njegova sestra, ljubavnica emigranta, vraća se u Pariz i kad joj dragana uhvate, javlja se prerušena u muško majci u nadi, da će moćni brat dragoga spasti. Gamelin dođe kući, a kad mu mati stane o tome natucati, pokaže on na vrata, gdje mu je sestra sakrivena: »Moja majko, da znam da je Julka u toj sobi, odmah bi je išao prijaviti policajnom komitetu sekcije . . . « I odsudi na smrt njenog ljubavnika, a on mu na ulici pljuje u lice. Njegova dragana Elodija Blaise, koju duboko ljubi, odvraća ga od srtanja u gotovu propast i pogibiju sa »francuskim Orfejem« Robespierreom 8. termidora, no on je ipak ostavlja, uzaman pokušava samoubijstvo i kad ga vuku pod gijotinu, s nekog prozora pade preda nj kao kaplja krvi crveni karamfil njegove drage Elodije. Međutim taj jakobinski Brutus nije tako savršeno bezpristrastan, kako se to njemu čini. Sumnja se na nekog aristokrata (Maubela) da bijaše kod Elodije njegov ljubavni predšasnik i bez ikakve krivice i dokaza osuđuje ga na smrt. Ta kreposna nakaza za druge, zna dakle postati zločinačka nakaza, kad se što dublje njega tiče . . . Taj slikar bez pravog dara sudi na život i smrt, ne pitajući se,

ima li na to pravo kao pravnički laik. Njegov konac je komičan pored sve tragike i sasvim je u stilu tragičnog Franceovog ironisanja povijesti. Pored Robespierrea želi se ubiti svojom škljocom po trideset filira (šest soua), ali rani tek prste i pada u nesvijest...

On je u glavnome fanatičan mediokritet, ali vrlo čestit, dok su među tim jakobincima i kreposnicima hulje kao lijepi Henry prvi ljubavnik Elodijin, muška bludnica, što denuncira drugu svoju zbog toga na smrt odsuđenu dragu, jer mu ne htjede davati više novaca, pa nitkov Renaudin, jakobinski sudac, kojemu dolazi zbog milosti svom ljubavniku Gamelinova sestra Julija, a on je obeščasti i — baci napolje.... Među tim lažnim svecima jakobinskim igrahu Brutuse i Rousseaue moralne nakaze kao grozni bludnik markgrof des Sades, otac Augustin — bivši kapucin — Chabot, kasniji Napoleonov špijun i bivši pop Fouché, pa truli »Otac Adam« — bivši markgrof Huruge... Idealni veliki jakobinac velika pojava kao Carnot i general Hoche je u romanu Srećko Trubert, što usred nagle sušice, umirući, radi, govori i misli samo za opću stvar, za prve revolucionarne pobjede, umirući blaženo s revolucionarnim refrenom ça ira na usnama Epaminonde, Grakha i Aristida... I Gamelin bijaše tek jedared slab, i to u ljubomori. Inače je to uzan um, ali velik, klasičan značaj, umirući kao heroj usred sveopćeg proklinjanja bez obzira na svoj glas nakon smrti, bez obzira na samohranu majku i divnu bogatu svoju draganu, smješkajući se ponosno u misli, »da bi bez strogosti, u kojima je bio dionikom, austrijski konji griskali koru toga drveća... « Dok umiraše Evarist Gamelin, Pariz se tresao od radosti zbog pobjede kod Fleurusa! Ta jakobinska pravda bijaše brza, nije štedjela nikoga, pa platiše glavom i pravednici, ali nema danas sumnje, da je taj teror spasao Francusku dok se pobuniše Lyon, Marseille, Bordeaux, Vandeja, dok se Toulon predao Englezima, i dok su koalirani neprijatelji prijetili Parizu otevši Mainz i Valenciennes. U Parizu vladaše teror, a teror, strah se branio i obranio još većim terorom. Iza Rima i Sparte ne vidje svijet veće energije. Napoleon je kao jakobinac bio u toj školi heroizma.

U ovom romanu spominje se husar Pommier, koji je, vodeći konje na vodu, napadnut, pa od šest austrijskih napadača ubija dvojicu, a trojicu zarobljuje! Marat i Robespierre su znali, da je krv najbolje sjeme slobode, za koju daše svoju krv, kao Danton što je da bez kajanja i straha.

France je odviše vedar i skladan, pa da kao Elemir Bourges (Pod sjekirom) uzmogne dati sliku svega onoga haotičnoga, epileptičnoga, grandioznoga, tragičnoga, što čini Revoluciju najvećom revolucijom svijeta. Za taj posao su apokaliptični dusi kao Michelet, V. Hugo i naročito Carlyle. France Marata i Robespierrea tek mimogred opisuje kao sasvim nijeme, dekorativne figure. Smrt Marije Antoanete je spomenuta, a stravične pojave kao ustanci, gijotiniranje u gomili itd. nigdje se ne opisuju. Opisan je tek mimogred zatvor. U tom romanu vremena, u kojem je strast umiranja bila silna kao strast ubijanja, jedini je vidniji jakobinac Evarist, a sve druge osobe nisu revolucionarne, pa je Brotteaux, prije Brotteaux des Ilettes, novčar, slikar, prijatelj enciklopedista, skeptik, propali bogataš, stari boem s vječnim Lukrecijem u vječnom surom redengotu, ateista umom i pravi kršćanin dobrim srcem, pravi stožer romana, isti opetovani tip kao u pređašnjim romanima Bergeret, Silvestar Bonnard, Jeronim Coignard, vječni rezoner i zastupnik Franceovog milosrdnog i tolerantnog epikurskog skepticizma. Laž i neznanje — veli on — je naša sreća. Hedonista i u nesreći. Kocka je najbolji sudac. Strah pravi više junaka no hrabrost.

U bitkama odlučuje slučaj. »Ono što je nakon života je kao ono što je pred njim«. Taj Brotteaux umuje kao Renan, Renan, koji ovdje nije idealist i evolucionist, koji je skeptičniji od Renana i dobar kao Renan, pa pogiba na gijotini sa starcem kaluđerom i šestnaestgodišnjom nevinom djevojčurom, jer ih htjede spasti.

Nabrajati divna mjesta tog divnog romana značilo bi prepisati cijelu knjigu. Usred krvi, glada i straha osjećate božanski cvijetak milosrđa i ljubavi, vidite pored fatalne apoteoze gluposti, zločina i fanatizma sramnu propast bistrine, dobrote i snosljivosti. France ima revoluciju u malom prstu kao savremeni Pariz. Na jednom mjestu n. pr. veli, da prije revolucije nikad ne bi nitko dotaknuo stolice s damom.

Kratko, s nekoliko poteza je u svježini tog klasičnog i do Montaigne-eve naivnosti prostog stila slikana tragična društvena borba, zamršen značaj, cijela moralna i materijalna perspektiva krvave i grozničave revolucijske pozornice. — Gle-

dajte, kakvi su ljudi, koji drugoga žele silom usrećiti — kao da je zadnja ironijska misao te knjige jednog uvjerenog naprednjaka, koji je iz svog bolnog i ugodnog skepticizma i tu izažeo suzu milosrđa i samilosti. Skeptični genij Anatola Francea je genij simpatije.

Obzor, br. 198. od 21. VII. 1912.

LJUDI I LJUDI

Jedna od najvećih zabluda Revolucije i ponajsmješnijih pretenzija demokracije je jednakost. Imamo li svi prava na život, nemamo jednaka prava. Po Leibnitzu ne bijaše nikad ni dva jednaka lista. Još manje ima dva jednaka čovjeka. Nejednakost, a ne ljudska jednakost je sveopći zakon i baš ta raznolikost duša i fizionomija čini poeziju povijesti i života. Alaj bi bili ljudi dosadni, da su vrlo slični ili da su čak jedan kao drugi kao proja u vreći ili opeke u zidu! Moderni život, žrtvujući obično gomili pojedinca, najviše griješi proti tome načelu posebnosti, pojedinačnosti, ubijajući u savremeniku ono, što je njegovo i brinući se tek za ono, što je općenito i prema tome vulgarno u čovjeku. Ta nesrećna tendencija, odgovarajući nemoćnom običaju apstrakcije razuma i ne odgovarajući nikako bogatom individualističnom načelu prirode, negacije svih apstrakcija, gospodari i bjesni u savremenom društvu, i ubijajući svaku originalnu fizionomiju, stvara od čovječanstva statistične brojke i od našeg vijeka dobu bez ikakve estetične vrijednosti. »Vulgarizacija« je danas među programskim riječima kao uniforma, kasarna, socijalizam i t. d. Sve se vulgarizuje, jer se sve izjednačuje u lošem pravcu, kao među životinjama. Život i ljudi, odijela i običaji danas su isti u Petrogradu, San Franciscu i Tokiu. Duh se izjednačuje, uniformiše u školama, kasarnama, novinama, knjigama. Kultura hotela, magazina i željezničke stanice. Što su ljudi mnogobrojniji, manje ima ljudi. Fizionomije, koje ima samo gomila. Broju se žrtvuje pojedinac, pa iz najnaprednijih središta stižu tužbe, kako vulgarizacija ne diže masu, već ponižava elitu, kako u sveopćem polutanstvu iščezavaju viši pojedinci, dok se život mehanizuje i materijalizuje, pretvarajući čovjeka automatom i parodijom »progresa«.

Već helenski mudrac dijeli čovjeka u običnog, u političkog, i u višeg, idealnog. Ima biljnih, živinskih i božanskih ljudi — veli Jean Paul (u Hesperusu). Ima li čovječanstvo cilja, taj cilj ne može biti stvaranje nižih, već viših ljudskih pojava, pa

je valjano samo ono društveno uređenje, što odgovara toj svrsi. Cilj čovjeku je viši čovjek i životu viši život. U ocjeni historije i društva vrijedi pravilo, da su samo ono razvijene epohe, u kojima se mogaše razviti božanski čovjek, heroj, genij ili svetac: onaj viši čovjek, što opravdava one, što smatraju, da čovječanstvo, prelaz iz životinjstva, ima božanski cilj kao konac svog razvitka. Renan tako umuje iza Hegela, što Condorcetovo načelo razvitka nalazi u vaseljeni, u samom pojmu Božanstva. Bog je ideal, javljajući se u našoj savjesti i taj ideal će se ostvariti apsolutnim razvitkom nauke, stvorivši višeg čovjeka, devu, poluboga, najvišu i posljednju elitu, koja će vladati čovječanstvom i svijetom kao ostvarenje Božanstva u čovjeku — umuje Renan 1871., a istu pjesmu će s varijacijama kasnije zapjevati Nietzsche. Helada, stara Grčka, samo je zbog toga i danas nedostiživi kulturni ideal, jer je, zamislivši poluboga, višeg čovjeka, dala najviše takvih ljudi u svojoj humanoj religiji sklada između istine, ljepote i dobrote. Rim je nasljednik te vječne misli, davši u Mark-Aurelu prvog i jedinog vladara — filosofa.

Srednji vijek, danas još ozloglašen zbog protestantske antikatoličke i tendencijske kritike, kultivišući cijeli barbarski surovi svijet kršćanskim disciplinama duše i strahom od pakla, žrtvuje doduše vjeri dostojanstvo razuma i slobodu savjesti caesarskom autoritetu Crkve, ali ima u najvišoj mjeri osjećanje svjetskog misterija i stvara tip viteza sveca, ostvaruje vrhunac vjerskog idealizma. Današnja Evropa gusarske kolonijske politike, prividnog braka, naoružana do zuba pored licemjernih konferencija mira kao ona u Haagu, nesposobna za idealni ikakav pokret masa, uništavajući sve vjere osim religije novca, nema velike misli, koja bi mogla dati onakav divan pokret kao križarski ratovi, nema pjesnika kao Dante, svetog kralja kao sv. Luj francuski, prosvjetitelja kao sv. Sava. Fotografisani Tolstoj je parodija sv. Franje Asiskoga kao Rousseauov roman što bijaše parodija ljubavi Abelara i Eloize, dok je Djevica Orleanska najdivniji simbol vjernosti i patriotizma svih vremena. Luther i protureformacije sa svojim Loyolama ometoše Renesansu u njenom traženju novog čovjeka, sinteze između klasičnog, poganskog i kršćanskog, viteškog ideala, ali Corneillev Cid, satira Molièreova, figure Michelangelove i Shakespeareove, filosofija enciklopedista i poezija Goetheova ide sa modernom mišlju prama tom uzoru višeg čovjeka i života, oslobođenog u eseju Mihajla Montaignea, u meditacijama

Nikole Machiavellia, Bacona Verulamskog i modernih njihovih nasljednika.

Cilj prave kulture može biti tek pojedinac. Tendencija kulture je dakle aristokratska, te vidimo prve savremene duhove gdje upozoruju na antikulturnu tendenciju demokratije. Schopenhauer, Carlyle, Renan, Nietzsche, Taine nisu demokrate. Većina savremenih prvoklasnih Francuza prijeđoše zbog toga u monarhistični tabor, napadajući u korist tradicionizma i nacionalizma republiku i parlamentarizam. Demokratski princip je međutim antiaristokratičan, protivnik superiornosti tek u teoriji, dok u stvari političke aristokratije mnogo više nivelišu i izjednačuju, ne puštajući na vladu najbolje, »aristoi«, pravu aristokraciju, već privilegovani, često sasvim nesposobni stališ. Načelo demokracije je sloboda, t. j. omogućivanje jednakih pogodaba za životno natjecanje svakome. Aristokratija te pogodbe pruža tek šaci privilegovanih i tako mnogo, većina sila prvoga reda zahiruje i ostaje izgubljena za čovječanstvo. Drugim riječima, ono, što se zove aristokratijom, nije aristokratija, već usurpacija privilegisanih, što ne dopuštaju razvitka superiornim pojedincima razbaštinjenih nižih klasa. Pravi apsolutizam je sloboda samo jednog čovjeka, vladara, a oligarhija je slobodni razvitak samo jednog stališa. Samo u demokratijama dakle može svaka superiornost doći do izražaja, može se osloboditi i razviti svaki bolji i vredniji pojedinac, te prema tome demokratija više od aristokratije služi aristokratskom i individualističnom duhu napretka i kulture. Mogaše li se genij razviti i pod apsolutističnim vladama Augusta, rimskih papa i Luja XIV., mogaše to biti samo stoga, što ti vladari postupahu demokratski, upravo što ne postupahu tiranski s Horacijem, Rafaelom i Molièreom, što kao i napredne demokratije priznavahu aristokratizam duha, bio on i plebejski. Nietzsche, tobože antidemokrat, hvali modernu Francusku na štetu militaristične i pruske Njemačke, ne sjetivši se, da u tom slučaju hvali republiku proti aristokratskom bismarckizmu.

Vrhunac je aristokratskog načela apsolutizam, sveopća jednakost (kao u zlo shvaćenoj demokratiji) podanika, dok se pravi, prirodni, a ne usurpirani aristokratizam duha i srca najbolje razvija u demokratijama kao atenska, florentinska, dubrovačka i moderna francuska. Aristokratsko načelo baštinjenosti, hereditarnosti u stvari nije aristokratski princip, jer se superiornosti gotovo nikada ne nasljeđuju. Superiornost današnje Francuske ili Engleske ne dolazi možda od prirođene

superiornosti čovjeka engleskog ili francuskog, nego zbog toga, što su u tim zemljama najveće šanse, najveće slobode za individualni razvitak. Da Rusija ima engleske slobode, ruski genij bi jamačno vodio čovječanstvo. Ima li demokratija, koje su apsolutizmi, kao teror Puritanaca i Jakobinaca, to nisu demokratije, jer obično imaju apsolutističke vođe, tiranske diktatore. Ima li apsolutizama pametnih kao vlada Fridriha Velikog, te apsolutizme nehotimice vode izvjesna demokratska načela teokracije. Ima li moderna demokratija tendencije, da masa smrvi pojedinca, da nekompetencija uništi kompetenciju, da kulturni barbar zapovijeda superiornom pojedincu, to više nije demokratija, već revolta gluposti proti pameti, sile proti slobodi: to je tiranija gora od apsolutizma, jer za nju nije odgovoran jedan, već organizovana većina, to je antidemokratska reakcija pod vidom demokratije, anarhija i demagogija, dajući vlast najgorima. Samo ono je prava demokratija, u kojoj svi sudjeluju kod vlasti, ali samo najsposobniji vladaju s odgovornošću. Mada je to načelo antinomija i — kako tvrde skeptici — utopija, demokratska misao osvaja sve države, pa i Rusiju. Kina i Portugal postadoše juče republike, legitimistična Austrija ima opće pravo glasa (koje mi još čekamo!), a u Turskoj zavladaše liberali i pozitivistični nacionaliste, đaci Augusta Comtea i prijatelji Clémenceauovi. Stare monarhije se toliko demokratizuju, te se pretvaraju u vrstu republika s hereditarnim monarhijskim predsjednicima. Načelo oslobođenja, načelo demokratsko je danas princip svake više inteligencije.

Dok je poganska kultura estetična, srednjevjekovna religijska, moderna je naučna. Nauka je glavna predrasuda modernosti, te se u naučnom optimizmu ide tako daleko, te se vjeruje u racionalno, naučno uređenje države i života, a skeptici kao Renan vjeruju čak u realizovanje Boga naučnim sredstvima. U najnovije doba prestade ta naučna religija i racionalni optimizam dijele tek »bildungs-filistri«, polukulturci, tipovi kao Pickwick i Flaubertov ljekarnik Homais. Pravi naučnjaci kao Huxley i Spencer svršiše kao agnostici. Osjeća se i opet potreba velikih metafizičkih i filosofskih sistema. Iza optimističnog i utilitarnog pozitivizma javlja se baš iz utilitarističkih zemalja kao Amerika, sistem pragmatične, dakle relativistične filozofije, prije svega skeptične, praktične i psihološke, koja vidi u našoj duši razum tek kao djelimičnu vrijednost, zaključujući, da racionalizam i u životu treba prema

tome imati djelimičnu, ako i ne sporednu važnost. Nauke su relativnosti, a čovjek ne živi samo od relativnosti. Sredinom osamdesetih godina pade čak riječ o bankrotu nauke. Vidjelo se, da nauka ne mogaše nadomjestiti religiju i naći naučnog morala za upotrebu masa. U literaturi zavlada iza naturalizma simbolizam i javi se misticizam.

Nauka je doduše stvorila čudesa moderne mehaničke civilizacije, ali je kod podizanja materijalnog blagostanja sasvim smetnula s uma više, idealne potrebe duše, te se sa svih strana tuže na propadanje estetičkih, etičkih i religijskih vrijednosti. U sveopćem utilitarnom naučnom mandarinstvu zanemario se kult energije, razum ubi volju, pa dok se sa Nietzscheom diže cijela legija mislilaca pod znakom kulta energije proti plitkom optimističnom racionalističnom barbarstvu modernog pozitivizma, drugi s Tolstojem traže u čistom kršćanstvu spasa od naučne etične anarkije, a intuitivne i instinktivne duševne vrijednosti, zahirene u plitkom racionalizmu, glasno danas traže svoja prava. Nauka, već samom svojom jezgrom stvar elite, predmet odabranika, dođe u masu, na tržišta kao biser pred svinje, oduzevši nižem, običnom, nenaučnom čovjeku sve njegove primitivne vrijednosti, ne mogući ih zbog njegove nesposobnosti zamijeniti čime boljim, stvorivši tako kulturno barbarstvo, nesređenost, bolest i užasnu pustoš usred najveće civilizacije i kulture. Srušilo žrtvenike, ugasnulo svijetlo, ostavivši puk u debelom mraku s ciljevima što ih mogu vidjeti tek oči izabranika. Dospjelo se do ordinarnog egoizma i materijalizma. Iz zoologije konstruirala se etika. Cijela ta kritika svršila je s cinizmom, s moralom životinje. Borba ideala i ideja svršila se borbom interesa, borbom ekonomskom. Umjesto Boga navališe na oltar staro zlatno tele. Trbuh, materijalni interes se kao u priči onog rimskog senatora i u »naučnoj« bajci Karla Marxa proglasio zamjenikom duše i stožerom ljudskog života. U učenom barbarstvu tih optimističnih racionalista najbolje duše vijeka padoše u najcrnji pesimizam. Nikad čovjek ne bijaše nesrećniji no u naše srećno i usrećiteljsko utilitaristično doba imperijalizma i socijalizma, demokracije i nečuvene tiranije, a čovjek nikad ne bijaše više plitak, površan, dogmatičan i lakovjeran. Nikad čovječanstvo ne bijaše srećnije i nikad očajnije. Nikad čovjek ne bijaše veći kao društvo i nikad manji kao pojedinac. Nikad nije više znao i nikad nije bio nesposobniji za pravi život, za viši život, za život idealan.

Idealan čovjek je tek ideal, jer dosele bijaše malo ljudi, što bijahu istodobno geniji, sveci i heroji, pa aristokratski mislioci tvrde, da tek neznatna manjina ljudi može živjeti višim, idealnim životom. To je zabluda. Vječna je zasluga kršćanstva, što je dokazalo usuprot poganskim mudracima, što kao Sokrat smatrahu tek estetičnog, dakle kultiviranog čovjeka sposobnim za viši, za idealni život, da tim životom može živjeti svaki, pa i najprostiji. Ne može svaki postati pjesnik, naučnjak ili junak, ali svaki može osim atavistički žigosanih iznimaka osjetiti u sebi Boga, načelo svjetskog reda i zakona, svaki može kultivirati svoju savjest, svaki može postati pošten čovjek. Dok kult energije i uma nije pristupačan svakome, genij dobrote je kao dar suze velikoj većini ljudi, pa je najveća krivica modernosti, što je baš tu najvažniju stranu duše i čovjeka najviše zapustila, te je moderan čovjek moralno siroče, a moderan život ilustracija bestijalnog egoizma i bestijalne borbe za bestijalan život. U novije doba imađasmo čak teorija, po kojima je zločinac viši čovjek! Otac tih teorija je naravno vrlo popularan u Hrvatskoj, zemlji golubinjih ćudi... Nema sumnje, da je zbog oskudice toga religijskog momenta moderan čovjek prava dekadencija prema staroj Indiji Veda, prema Heladi i republikanskom etičnom Rimu, pa i prema ozloglašenom srednjem vijeku. Dok je jedan Newton, Pascal, Pasteur, Renan, Darwin i Spencer duboko religiozan, danas licejke i brijački šegrti niječu potrebu vjere, pozivajući se — naravno — na Darwina ili čak na Büchnera.

Govoreći o religioznosti, ne mislim na konfesijska vjerovanja, već na religioznost uopće, naime na sposobnost duše, da uvijek i svagdje osjeća u sebi božanstvo, da vječno gori kao svijeća na žrtveniku umu nedokučivoga i unutrašnjem čovjeku od svih stvarnosti najbližega Boga, što je to vidljiviji, što je jasniji i čišći glas savjesti. Tko danas živi, kao da će svaki čas umrijeti? Tko osjeća, da živi tek kao svijest svijeta, kao dio Božanstva, u kojemu se duša čovječanstva pročišćuje i principu savršenstva približuje? Tko zna, da je glavni cilj životu kult duše, a čovjek da je prijelaz iz amoralnog u moralni, iz materijalnog u idealni svijet? Tko ljubi u ovom vijeku mržnje, nalazeći u bolovima pravu higijenu duše? Svaki može postati velik čovjek, ako i ne za druge. Čovjek je veći no što je historijski zabilježeno. Prava veličina je anonimna. Jedina velika duša u mizantropskom Flaubertu je neuka i nepismena sluškinja Felicita. Cilj života nije znanje ni moć, već dobrota.

Imade ljudi i ljudi. Jedni su to kao nosioci moralnog, naučnog, umjetničkog ili herojskog ideala, drugi tek imenom, pa to i nisu pravi ljudi, živući tek parasitski od glavnice idealnog čovjeka. Idealan je čovjek, koji živi za materijalnog, a materijalni, živinski čovjek je onaj, koji živi od idejskog, duševnog i junačkog čovjeka. Viši čovjek smatra materijalni, animalni svoj život tek nuždom svog odnošaja prema fizičkom svijetu, kojemu je najviši predstavnik, a čovjek niži smatra i viši svoj život (naučnjački, politički, vojnički, svećenički) tek pogodbom za svoje materijalne osobne potrebe. On je snob i Schopenhauerov filistar, naime »uvijek zaposlen stvarnošću, koja to nije«. Idealist Boga moli, filistar ga prosi. Novac je jedini ideal našeg vremena, a po tome idealu možete poznati, da je naše vrijeme u osnovu filistarsko, mada živi od muke pravih i velikih ljudi, od vatre pronalazača Prometeja, od metoda Baconovih, od teorija enciklopedista, od Beethovenove muzike i od idealne dobrote anonimnih radnika, seljaka i vojnika. Ideal i idealna duša je jedina stvarnost, jedina realnost, jedina vrijednost. Zato su prvi narodi, obilujući tim kapitalom, jer od svih vrijednosti je najvrednija velika i idealna ljudska duša.

I mi ćemo postati kapitaliste kultom tih vrijednosti. I kod nas se danas osjeća praznina, nestašica velikih duša. Dok se nedavno cijeli naš život kristalisao oko dva idealna, velika čovjeka, A. Starčevića i J. J. Strossmayera, danas smo obezglavljeni, imajući politiku bez političara, nauku bez naučnika, kulturu bez kulturnih ljudi, narodni ideal bez idealista. Ilirizam bijaše idealističan kao svi pravi pokreti, a mi imađosmo modernih pokreta, koji udarahu pored lažnoga i na pravi idealizam, na idealizam uopće, stvorivši od svog »realizma« najobičniju pozu filistarskog nekorisnog racionalizma, od kojega se brzo odbila naša omladina. Jer omladina, pa i žene: to je svijet najsposobniji za osjećanje i kult ideala, pa s utješljivim zanosom mi, Don Kihoti idealizma hrvatskog, grlimo tebe, idealni i požrtvovni hrvatski Grabancijašu! Ako i lupaju po našim prsima tvoje muke i suze, đače prosjače prosjačkih naših krajeva, ti ćeš možda ipak ostvariti ono, što je i kao ideal najveća realnost naša!

Obzor, br. 212. od 4. VIII. 1912.

ROMANTIČNI BOGOMRAK

Romantika proživljuje teške dane. Dok se slavi Rousseauova dvjestagodišnjica, ne napada se samo ženevski samouk, već cijela romantična književna struja, kojoj je roditeljem. Ti su napadaji uostalom stari, jer romantike ne napadahu samo klasici, upravo pseudoklasici, koje zamijeniše, već njihovi nasljednici, parnasovci, realisti i naturalisti pa i sami romantici. Heine je u Njemačkoj romantik, što se ruga romantici — sasvim kao Flaubert u Francuskoj. Realistični njegovi glavni romani (Gospođa Bovary i Sentimentalan Odgoj) je vrsta satire na romantične purgare, pa kako je usuprot filistrofobiji i sam Flaubert bio purgar, Ema Bovary je ženski, a Frédéric Moreau — muški romantični Flaubert. Kao Heine, rugaše se taj neizlječivi romantik sam sebi kao uostalom i prvi romantici u svojoj »romantičnoj ironiji« (Tieck, Schlegel). Ostali napadaji na romantiku nisu zanimljivi kao juriši barbara, jer napadaju umjetnost i poeziju uopće. Svi se sjećate Bazarova, kako podražava Proudhona, kojemu je poezija suvišnost kao »nekorisnost«. Barbari su naime ljudi, koji su nesposobni za viši život, dakle život poetičan, pa ne shvataju, da i »korisne« stvari dobivaju vrijednosti tek u odnošaju prema tome cilju. Uostalom, pojam koristi je mnogo relativniji od pojma ljepote.

Nedavno je P. Lasserre oštro i vrlo sistematski osudio načine romantičnog osjećanja i mišljenja. Knjiga, dosta omašna i napisana dosadnim stilom naučne rasprave, doživjela je 1908. četvrto izdanje, navode je prvi kritičari, pa je prema tome vrlo važna kao putokaz najnovije pariske, dakle evropske, literarne mode. Neki, naročito žene kao kontesa Noailles, obožavateljica A. de Musseta, pokušaše poput nekih Nijemaca uskrisiti romantiku u neoromantici. Jedan veliki dio simbolista svrši pod imenom »romanske« škole (Moréas, Maurras) faktično u romanticí. Iza pada naturalizma i pročišćenog simbolizma mogaše se činiti da će doći u modu neoromantika.

Uspjeh Lasserreove knjige (Le Romantisme français) oborio je te nade. U Parizu vladaju i opet klasici. Ta činjenica je aktuelna i za nas, jer u našoj književnosti ima još uvijek uspjeha romantična manira. Gospođa sa Suncokretom s junakinjom fatalnom, romantičnom kao Dumasov Antony i Hugova Lukrecija, Rakićeve Nove Pesme: sve je to čista romantika, pa nas već zbog toga mora zanimati kritika sveopćeg romantičnog pravca.

Romantizam je — veli Lasserre — uništavanje u vidu stvaranja, nazadak u vidu napretka, robovanje u vidu oslobođenja. Rousseau, otac romantike, kojega zove George Sand svetim, prvi je izmislio, da treba misliti, osjećati, raditi, kao primitivan čovjek, a to je njegova romantičnost. On je apsolutan individualista. On je bolestan i prema tome je romantizam bolest. Njegova »mamica« gospođa da Warens, što se pušta obljubljavati hladno, iz milosrđa, ima erotičan karakter kao George Sand. Pokroviteljica mladih muškaraca. Živući muktaški kod nje, Rousseau je sebi stvorio sliku optimističnog svijeta, gdje se živi kao muktaš na krilu zavodljive mamice, pa kad ga svijet, inače prema njemu vrlo predusretljiv, nije primio kao ta idilska ljubavnica svojih sluga, Ivan Jakov proglasi društvo trulim, revoltira se proti prilikama, u kojima je i dalje bio parasit, pa uzima masku Catona, cenzora, čak cinika Diogena. Mrzi svoje dobrotvore, zbog tih plemića prekrsti svog psa iz Vojvode (Duc) u Turčina (Turc), naziva lopovom svakoga, koji ne voli njegovih knjiga i veže svoje rukopise, sušene zlatnim praškom, svilenim vrpcama. Taj »histerični simulator« je propovjednik nihilizma. Rousseauov ideološki nered počinje osvajati tek oko 1815., nastavlja se u Sénancourovim djelima, naročito u Obermannu i Chateaubriandovoj romantici, a zavlada 1830. iza čuvene premiere Hernania. Sénancour je poezija »razočaranosti«. I on je jamačno već morfinista kao Coleridge u Engleskoj, ali preporučava kao podražaje tek vino i čaj. Obermann ne doživljava ljubavi. U Kantovoj sobi je samo Rousseauova slika, a Goetheov Werther kao Saint-Preux s Volmarom ljubi drugu i ubija se. U Faustu je opjevana romantična »himera duha«.

Benjamin Constant, autor Adolfa, zaljubljen u divnu gđu. Récamier i ljubavnik gđe. de Staël, pišući u desetoj godini pisma zrela čovjeka, starac u mladosti i dijete u starosti, ima »maniju strasti«. On je filistar, libertinac starog režima i romantični sentimentalac. Ruga se sam sebi. Uvijek su mu ško-

dile vlastite riječi. Ljubi me, veli romantik, jer sam kukavan i nesrećan.

Chateaubriand je u životu majstor. Gladovaše i bijaše ministar, poznavajući financije, trgovinu, putovanja, pustolovine Njegovo prvo djelo (Esej o revolucijama) je izraz potpune revolte i bezgraničnog individualizma. Genij kršćanstva je reakcija proti enciklopedistima i nekršćanskom duhu revolucije. U djelima toga pisca je Chateaubriand središte svijeta i događaja. Poezija beskrajne taštine. Najljepše žene, najljepše položaje on osvaja samo zato, da ih može odbaciti. »Ja sam pravio povijest i ja je mogah napisati.« U svijetu su tek dva čovjeka: Chateaubriand i Bonaparte. On je otac lažne dekoracije, pjesničkog sjaja, pod kojim nema ništa. Njegov René kao i on je zavodnik-mučitelj. Egoist.

Romantizam nadalje pati od ženskog utjecaja, od utjecaja žene prepuštene sebi samoj, od teorija komičnih i neodrživih gđe Staël i George Sandove, jedne i druge germanskog nečistog i konfuznog porijekla. Žensko mudrovanje je otrov, kada djeluje na muške mozgove. Goethe reče za gđu. Staël, da nema ni pojma o dužnosti. Srca bijaše dobra, ali duha pokvarena. Kod nje i kod George Sandove se pokazuje trulež inteligencije kao senzualizam ideja, metafizika osjećaja, mističan naturalizam, lirska poživinčenost.

Lamartine je nemoćan da nacrta značaj. Njegove osobe su moralni apsurdi. Njegov talenat pati od lijenosti i od romantičnog egoizma. Lamartineova muza voli samo sebe.

Mladi romantik se troši u ludim snovima o sreći, u strahu od stvarnog života, u samotništvu ili u čežnji za samoćom, u prevelikom kultu strasti, u ponosu strasti, u ženskoj nestalnosti, u gajenju hirova. Bolest je u modi i pisci bez romantičnog, bolesnog temperamenta kao Hugo, Dumas, G. Sand ulaze u struju svom silom svog zdravlja. Ja postaje alfa i omega u bolesnom i sebičnom tom subjektivizmu i svaki pisac traži i nalazi sve, cio svijet u sebi, zatvarajući oči pred realnošću. Otud imaginarna, lažna slika stvarnosti, pa ispitivanje filosofskih, estetičkih, političkih, moralnih i psiholoških izuma, što se čine veliki jer su neobični i duboki, jer su čudnovati, pa sasvim krivi pojmovi o ljudskoj naravi i sasvim krivo njeno prikazivanje. Rousseau je antisocijalan i romantični junaci su obično prikazani s antisocijalnom tendencijom. U predgovoru Angelu veli Hugo, da je »socijalna činjenica apsurdna«. Društvo ima uvijek krivo, a pojedinac uvijek pravo.

U modi je deklasirani Chateaubriandov René, fatalni, kobni čovjek Didier i Antony, blijed i tužan, pravi Lucifer, s »blijedom zalutalom munjom« na strašnom čelu. — Koliko puta ste ljubili? — Pitajte radije leš, koliko puta je živio — odgovara Antony. Taj tip je proklet i zao, nesrećan i koban, obično je kopile, bez novaca, elegantan, duhovit, dobar mejdandžija i redovito živi od žena kao zavodnik. Romantika glorificira sve što je neuredno, lijeno, nemoćno, pobunjeno, zločinačko.

Takav je Trenmor George Sandove, Hugov Ruy Blas, Rolla Mussetov. Sve osobe Hugove su složene od dva sasvim suprotna psihična dijela kao sam Hugo što se 1833. natječe za nagradu Montyonovu za krepost i veli, da nikad nije više griješio no te godine, pa stvara veličajne robijaše, genijalne lijenčine, anđeoske trovatelje, kreposne bludnice, iskrene glumce, filosofske pelivane, vjerne brakolomnice, atletske nakaze. Antiteza je glavno retorično Hugovo sredstvo i sve Hugove duše su takve nevjerovatne antiteze. Suprug je kod George Sandove uvijek marva i klipan. Sudije Hugovi su redovito čudovišta, a kraljevi su izmeti ili životinje, kao većinom i crkveni dostojanstvenici. Sve to ne smetaše pjesniku, da postane teški milijunar purgarske tačnosti i da fabrikuje lažnu genealogiju svom imenu. Među tolikim silnim osobama njegovim imaju života tek trojica (u Jadnicima): sveti biskup Myriel, pokajnik zločinac J. Valjean i čuvar javnog reda Javert.

Tako siromašna i lažna književnost mora prije svega zablještiti, iluzionirati, opsjeniti i to postizava emfazom, velikim riječima, vječnim patosom, vječnom patetičnošću i deklamacijom kod svake prilike. Zato je u toj literaturi forma nad sadržajem, dikcija nad mišlju, umjetnost nad inspiracijom. »Gledam li tu književnost u cjelini, imam dojam slabe duše toliko zauzete i zamagljene hipertrofijom tijela, da drži omašnost tog tijela svojom vlastitom«. Zbog tih emfatičnih, lažnih značajeva nemaju romantici pravog kazališta. »Ako je Eshil, pričajući pad titana, nekad načinio u Grčkoj djelo nacionalno, pjesnik, što priča borbu burgrofova, pravi danas u Evropi djelo isto tako nacionalno« — prči se po običaju Hugo u uvodu skroz naskroz lažnoj drami (Burgraves). Sve su njegove drame melodrame.

Kao mislilac je Hugo »jedan od najnemoćnijih mislilaca« što ikad držahu pero, kako veli Lanson, a Taine ga je nazvao žandarmom u deliriju. Već Delacroix reče, da Hugo piše sve

što mu padne kod kakve teme na pamet. On je neuk, apsurdan i tema se obično guši u provali nagomilanih izraza. On vjeruje kao dijete u providnost, u istočni grijeh, u budući život, u kaznu zlih i nagradu dobrih, u nebo, pakao i očistilište, a s tim mislima je ulazio u sve savremene filosofske probleme, smatrajući i prikazujući sebe svijetu kao posvećenog svjetskog proroka. Nisard i Heine proniknuše u lažnost i nenaravnost tog duha.

Romantična ljubav je religija ljubavi, ljubav zbog ljubavi. Ljubav je romanticima veliko otkriće tajne religijske i metafizičke. Ljubav je velik učitelj mudrosti — reče Lamartine. »Ljubi bez prestanka nakon ljubavi« — veli Musset. Značajno je za romantičan način, da se baš frivolnost u ljubavi shvata kao kobnost i tragičnost. Musset priča, kako je pronašao Bolest Vijeka: na zabavi se sagnuo i vidio je ispod stola nogu svoje nebesnice među tuđim stegnima... Tipska ilustracija te romantične ljubavi je odnošaj George-Sandove prema Mussetu naročito u Veneciji. Ona je muško, a on je žensko. On bolestan i gleda, kako ona iz dugog časa pravi ljubavne gimnastike s liječnikom Pagellom.

G. de Vigny je pjesnik gonjenog, neshvaćenog genija, kao da nisu pokadšto gonjeni samo oni talenti, koji su i odviše shvaćeni. Romantična estetika je spajanje lijepoga s groteskним. Ta teorija je duševna ruina pojedinca, kukavni eudemonizam, sentimentalne samoobmane, bolest usamljenosti, pokvarenost strasti, obožavanje strasti, vlast žene, moć ženskih elemenata duha nad muškim, egoizam, emfatična deformacija stvarnosti, prevratno i neozbiljno shvatanje ljudske naravi, zloupotreba materijalnih sredstava umjetnosti za sakrivanje slabe invencije, miješanje vjere i ljubavi, uzimanje misli za osjećaje i obratno, miješanje teologije s poezijom i fantazijom, realnosti sa željom, filosofije s rječitošću, povijesti sa sanjarijama, miješanje romantičnog Ja s čovječanstvom, sa svijetom, s božanstvom. Romantizam je raspadanje umjetnosti, jer je rastvaranje čovjeka«.

U običnom podlistku ne mogu izložiti sistematski sve Lasserreove argumente proti romantizmu. On navaljuje na romantični mesijanizam, na romantičnog, slobodoumnog povjesničara, antijezuitu Micheleta, obara se na religiju progresa, koju je iza Turgota u divnoj knjizi iznio mučenik i stojik, slavni geometar Condorcet, na panteizam kao uzrok padanju romantičnog ukusa, pa na romantični upliv njemačke književnosti, naračito na upliv filosofa (Fichtea, Schellinga, Hegela), koji su

nepovoljno djelovali na filisofskog romantičnog retora Cousina, pa čak i na Tainea i Renana.

Barrès, i sam romantik osjećajnošću i nasljednik Chateaubriandov, karakteriše u čuvenom nekom svom govoru klasičnost kao vrhunac savjesnosti kod stvaranja. Neklasična, romantična bi prema tome bila ona klasična djela, koja nisu sasvim uspjela, a klasična ona romantična djela, koja su savršena. S te dakle strane ne bi bilo stare poznate protivnosti između romantika i klasika, jer neuspjelosti ima na jednoj i na drugoj strani. Uzme li se, da je romantizam vladao svjetskom knjigom od Rousseaua pa do sredine prošlog vijeka, sasvim je naravno, da su kao u svakom velikom pokretu u toj struji došle do izražaja, pored dobrih, i krive teorije, pored uspjelih i neuspjela djela. Svi moderni klasici počeše kao romantici: Goethe, Shelley, Flaubert, Leopardi, Gautier, Mérimée, Manzoni. Parnaska klasična škola se organski razvila iz romantike. Svaki veliki pokret, pa i romantični, pun je krvavih i teških zabluda, pa napadati zbog njih romantizam je isto, što napadati svaku evoluciju, jer je svaki napredak pun takvih stranputica. Ne vara se samo romantik, vara se čovjek uopće.

Lasserre napada romantizam kao jedinstvenu doktrinu, kao jedinstven sistem filosofski, moralni, estetični i socijalni, a to romantizam nije nikako. Kao Brandes što je shvatio romantizam kao skup antirevolucionarnih, reakcionarnih težnja i teorija, tako Lasserre, pristalica kontrarevolucionarnih, reakcionarnih teorija, napada na romantike kao na vječne buntovnike. U stvari su romantici jedno i drugo. Rousseau je otac jakobinaca, George Sand je revolucionarna, a Chateaubriand brani prijestol i žrtvenik. Ne stoji ni ta Lasserreova tvrdnja, da je romantizam optimističan i eudemonističan.

Rousseau i Hugo su optimiste, ali velika većina romantika su kao Musset, Vigny i Baudelaire očajni pesimiste. Romantizam je preporod francuskog ukusa, pa je najveći kritičar Sainte-Beuve bio i ostao romantik. Usuprot emfazi i deklamaciji romantičnoj (sličnoj deklamaciji i emfazi klasika) ne može se govoriti ni o kakvom posebnom romantičnom stilu. Rousseau piše klasičnim stilom oratorskog 17. vijeka. Adolf Benjamina Constanta napisan je analitično, suho i jednostavno kao Stendhalovi romani, bez fraze i emfaze. Klasični kazališni komadi Mussetovi su remekdjela prostote i jednostavnosti, poput pjesama i romana Sainte-Beuveovih. Poznato je, da se Byron, navaljujući na savremene engleske romantike,

divio pseudoklasicima i Popeu. Stil romantika nije dakle uvijek naduven, teatralan i lažan, jer je često klasično prost, istinit i jednostavan. Lasserre je gotovo komičan, kad panteizam i neke njemačke filosofske sisteme prikazuje kao konfuzne, dakle romantične teorije, jer neke posebne romantične filosofije nema. Stari klasici su politeistični panteiste kao i drevni Indijci, a Lukrecije i Spinoza bi po toj logici morali biti romantici kao Giordano Bruno. Smiješno je ubrajati u romantike filosofe vječnog postanja, progresa evolucije kao što je Condorcet i Hegel, jer bi prema tome bili romantici svi pozitiviste i utilitarci, što je apsurdno, jer mnogi romantici bijahu preziratelji utilitarističnih i naprednih teorija.

Romantizam ima tek ova glavna i zajednička obilježja: gospodstvo osjećajnog nad razumnim životom, krajnji subjektivizam i individualizam kao posljedicu toga individualnog kulta. Budući da je nadmoćnost impulza nad voljom, strasti nad razumom znak abnormalne duše, romantična duševna dispozicija je bolest i Goethe je među prvima to primijetio, mada i u nekim klasicima (Evripid, Ovidije, stojički spleen, Lukijan) ima takvih psihičnih elemenata. Romantizam je dakle čisti lirizam neharmonijskih duša, pa je sasvim naravno, da je potpuno uspio samo u lirici i u lirskom, autobiografskom romanu. Genij romantizma je subjektivni, lirski genij i taj lirski genij dominira novijom književnošću od Goethea do Nietzschea, od Rousseaua do Barrèsa, od Leopardia do d' Annuzia, od Byrona do Swinburnea, dok je kriza romantične duše kriza duše humaniteta iza tragike principa revolucije i individualističnog načela padom Napoleona.

Dok klasicizam u glavnome nije naročito individualističan, romantizam je individualističan, pa su s tog gledišta u neku ruku romantici svi individualiste, pa i oni, koji su, kao Nietzsche, protivnici romantične velike zaraze. Zato svi neprijatelji slobode napadaju romantizam i Revoluciju kao velike individualistične oslobodilačke pokrete. Dok je temelj individualizmu neki relativni indeterminizam pojedinačne volje, antiindividualiste i antirevolucionari s Taineom i tradicionistima kao noviji Barrès poriču svaku individualnu slobodu i tvrde, da ni jedna misao nije naša, da u nama živu mrtvaci, naši predci, a naš Ja da je iluzija, da je dakle mrtav... Kako se ta čudna filosofija može protegnuti na sve naše pretke, dok življahu, ideje tih determinista nisu zamišljene ni u prvom pithecantroposu, već u eventualnim inferiornim prvobitnim protoplazmama, iz kojih je ponikao lanac humaniteta. Roman-

tizam dakle, ako i često fatalističan, označuje borbu volje proti sudbini, pojedinca proti društvenom fatalizmu, pa nosi u svojim individualističnim revoltama onu bolnu iskru prometejsku, koja grmi u Beethovenovoj simfoniji, u Byronovim stancama i u apokaliptičnim humanitarnim vizijama Hugovim. Romantici naglasiše poeziju prirode, diferenciraše dušu i uputiše poeziju na čisti vrutak narodne pjesme. Vjera tobožnjih neoklasika u apsolutni determinizam je obična katolička negacija individualne slobode i vjera u istočni grijeh. Ako u nama tek mrtvaci govore i rade, u kojima opet govorahu mrtvaci — i tako dalje, naša individualna vrijednost je djelo vrhunaravne objave. Ako je najljepši čin devetnaestog vijeka proces sveopćeg oslobođavanja s ciljem što šire individualne autonomije, najveća je tu zasluga umova i pjesnika, koji se nakon Rousseaua digoše ako i u ime gaženog osobnog osjećanja. Napadaji na romantizam su u stvari dakle navale na individualizam, pa Lasserreovi ispadi, ako i mjestimice vrlo tačni, promašuju cilj, noseći reakcionarno obilježje, smatrajući klasicizam kao antiindividualističnu i antinaprednu literaturu.

Obzor, br. 219. od 11. VIII. 1912.

KULT ENERGIJE

Nedavno je Jean Finot, vlasnik pariskog polumjesečnika La Revue, napisao članak: »Jesmo li mi bolji no nekada«, i, naravno, zaključio, da su naši savremenici bolji od savremenika Epaminonde i sv. Simeona Stilita. Jean Finot, inače Židov pofrancuženog imena, svakako je vrlo optimističan, pa nije samo pristalica teorije o materijalnom, već i o moralnom progresu, mada pojam evolucije sadržava pojam vječne promjene, vječne transformacije (koju utvrđuje već Heraklit), a nikako pojam neprestane amelioracije, vječnog popravljanja i napredovanja. Priroda poznaje evolucije i revolucije, ali ne poznaje progresa u optimističnom smislu. Sadašnja flora i fauna nije bogatija, nije razvijenija od izumrlog geološkog bilja i životinjstva. Pojam evolucije je isto tako pojam dekadencije kao pojam progresa, isto tako ideja propadanja kao ideja razvitka, pa da nije tako, ne bi u stvari ta dva pojma bila istovjetna, ne bi uvijek dekadencija bila istodobno progres i obratno.

Vjerovatno da danas, kad je pojedinačni razvitak lakši no prije, ima veći broj boljih ljudi, no i to je pitanje. Broj međutim ne odlučuje. Odlučuju veliki pojedinci, pa nema sumnje, da novije doba, ako i ima velikana, nema većih ljudi od klasičnih i kršćanskih heroja. Napoleon nije veći od Hanibala, Epaminonde, Aleksandra, Jul. Caesara i Mark-Aurela. Modernost nema pjesnika kao Aristid i Shakespeare, a Tolstoj je kao svetac komičan prema ma kojem kršćanskom svetitelju. Novije doba nema pojava kao Djevica Orleanska, nema pokreta velikih kao budizam i prvo kršćanstvo, nema većeg naučnog duha od Stagirita i Pitagore, nema koncepcija dubljih od indijskih i helenskih sistema. Mi smo napredak platili grdobom. Nikad čovjek i život ne bijaše gadniji, manje estetičan. To utvrdiše svi moderni umjetnici. Progres je faktično banalnost života i čovjeka, progres sveopćeg mehanizma i padanje duše. Nikad se čovjek ne osjećaše nesrećniji no u doba usrećiteljskih svih tih recepata. Argumenti jednog Leopardia, Schopenhauera i Baudelairea osvjedočavaju više od optimizma

Jeana Finota po pietističnom uzoru Emersonovom i Renanovom. Dokazi pristalicâ sveopće degeneracije (Tolstoj, Nietzsche, umjetnici, Nordau, A. Russel-Wallace itd.) su uvjerljiviji od dokaza progresivnog utilitarizma. Zemlja je uvijek bliža paklu no nebu, a čovjek je sposobniji za nesreću no za sreću. Sreća demorališe, a nevolja čeliči.

Moderni čovjek je svakako do neuropatije profinio svoju osjećajnost, obogatio svoje znanje novim, naročito empirijskim činjenicama, podignuo je svoje blagostanje, no koliko se napredovalo intelektualno i socijalno, toliko se zaostalo u kultu energije. Nakon Napoleonova pada vasciela je evropska literatura jedno veliko priznanje nemoći i bolesne volje. Romantični Weltschmerz, »Mal du Siècle« Mussetovih Ispovijesti. Slomom Napoleonovim kao da se slomila energija cijeloga svijeta. Uzaman se javlja kult renesansne energije u Stendhalovim romanima. Veliki pisac ostade neopažen sve do osamdesetih godina. Kod nas se misli, da je bezvoljnik, da je Oblomov i Sanjin, da je uskrsnuli Hamlet glavna osoba ruskog romana. Flaubertov Fr. Moreau i Ema Bovary su sasvim isti bezenergijski tipovi oboljele volje. Naturalizam ostade u toj romantičnoj abulijskoj tradiciji. Nauka je deterministična, a pseudonaučni naturalizam tumačio je taj determinizam tako, da je negirao svaku slobodu volje, pretvorivši čovjeka u lutku marionetskog kazališta, kojom se krvavo šali Usud u obliku atavizma i drugih negacija pojedinačne energije. Naturalistični roman postade roman bolesnika i kukavica. Pojedinac, jadan i bezvoljan, izgubio se u gomili. Čovjek postade mašina, a mašina se pretvorila u nešto živo, demonsko kao u Zolinim brutalnim simbolskim opisima.

Kao u romanu, tako se u društvenom životu čovjek automatisao, a automatski mehanizam njegovih izuma se humanizovao. Gledajte poizdalje — recimo život na željezničkoj stanici. Lokomotiva pravi dojam života, a radnici automata. Na velikim tvorničkim prostorima kao na londonskom škveru pojedinac naprosto iščezava, i to ne samo optički. Isto tako iščezava i u drugim modernim, naročito društvenim mehanizmima, u vojsci, u državi. To je među prvima opazio L. Tolstoj, pa to iščezavanje pojedinačne volje i energije u kolosalnim organizacijama, karakteristično tek za najnoviju civilizaciju, prenosi na vojnu, u kojoj individualna energija Napoleonova iščezava tek nakon požara Moskve. Činjenica je, da u golemim mehanizmima modernih organizacija pojedinačna volja iščezava sve više i više, pa i onda, kada je to volja kakvog

vladara, a zamjenjuje je nešto kaotično, tamno i zagonetno, što živi kao mašina u pokretu i što kao duša gomilâ guta sve individualno i pojedinačno. Pojedinac je izgubio vlastitu volju, jer se utopio u jedinstvu energije društvenog mehanizma, jer postoji tek kao dio sveopće volje, kao atom velikog mehanizma poput vijka ili točka u komplikovanom kolosalnom stroju. Život se pretvara u mehanizam kao i rad, a jer je sve mehanično neestetično, taj mehanizam modernog života izazvao je prosvjede, i to nesamo iz redova radništva, pretvaranog u mašinu, u materiju, već i proteste svih prijatelja ljepote i individualne energije. Ruskin se poziva na drevne ručne obrte proti grdobi modernog industrijalizma, koju žigoše već Stendhal. Tolstoj traži spasa u ručnom radu i ladanjskom životu; cijeli niz idealista i revolucionara prosvjeduje proti mehanizovanju i materijalizovanju društva i čovjeka, a od Stendhala i Baylea do Barrèsa i modernih pragmatista apeluje se na individualnu energiju. Taj poziv našao je svoju kulminaciju u Dostojevskijevom romanu, pa u Carlyleu, Stirneru i Nietzscheu. Naročito u Francuskoj je taj kult energije vrlo aktuelan. Najuspjelije ga je propagovao M. Barrès: najprije u obliku »egotizma« proti »barbarskim« antiindividualnim teorijama, onda u obliku građanske akcije proti intelektualcima, koji su kao cijela dojakošnja elita smatrali kao Flaubert i drugi čisti artiste suvišnim život izvan svog književnog rada, pa u obliku nacionalizma proti svemu, što kao »demokratija« itd. negira onu najveću duševnu individualnost savremenosti, što se zove Domovina Francuska. Barrèsu je dakle energija sila, koja čuva proti modernim niveliranjima individualnost pojedinca i individualnost naroda. U svojim praktičnim zaključcima je militarist, regionalista, konservativac, čak i formalni katolik, pa nas kao praktičan političar zanima, ali ne uvjerava, oduševljava nas njegov poziv na naše individualne i nacionalne energije, pa njegovo hodočašće na grob onog Napoleona, za kojega odista neizvedljivost ne postojaše. I na našu individualnost reži barbarski filistar, i na individualnost našega naroda vrebaju silne antihrvatske organizacije, pa dok se naši slobodoumnički dobričine, očekujući po starom našem običaju pomoći od drugoga, opajaju sirenskim zvucima slobodnog internacionalizma, podsjećamo na Bebelove riječi u Reichstagu: »Ovako sijed uhvatit ću pušku, bude li Njemačka žrtva tuđinske najezde!« — pa u Jeni: »Pitanje razoružanja neće nas u buduće više razdvajati. Lozinka nije razoružavanje, već naoružavanje« ... Jedan od urednika lista Sozialistische

Monatshefte, Gerhard Hildebrand je imperijalist kao što to uostalom bijaše u praksi i Lassalle, Bismarckov jatak.

Mada je tendencija vremena proti individualnoj energiji, proti njoj se svuda radi, a moderni život ima heroizama to većih, što su bezimeniji. Koliko su savremene kolosalne organizacije zasjenile pojedinca, toliko su podigle svijesti stališke i narodne. Masa je nesumnjivo bolja no nekada, a borba za život tako mučna, da je danas već samo živovanje — naročito kod sirotinje — pravo junaštvo. Postoji sva sila poslova, koje može vršiti samo energičan, junačan čovjek. (Aeroplani, radovi s eksplozivima, slučajevi kod liječenja, vatrogastvo itd.). Junaštvo je danas na manjoj cijeni možda samo s toga, jer obilujemo bezimenim junacima. Naime — jer obiluju, drugi, počem u nas tako reći i nema energije. Da ima, drukčije bi naša kolica jurila!

Zamislite siromaška, gola i bosa, sa škljocom iza mršavog pojasa u najboljem slučaju, a oko njega jedno pet sitih, do zuba naoružanih i bijesnih haračlija: to je slika današnje hrvatske energije! Zamislite naš narod, administrativno razčetveren, polovicom sasvim nepismen, nesložan, siromašan i dezorganizovan, lišen svoje stare puške i hrabrosti, lišavan svoje zemlje, korumpiran i demoralisan, četvrtinom već iseljen, a oko njega grdne države i savezi s milijunima bajoneta, s milijardama zlata i s neodoljivošću svih snaga kulture i civilizacije! Zamislite naš položaj u savremenoj militarističnoj i organizovanoj Evropi, pa, ostanite hladni i ne presvisnite, ako možete!

Vegetira se pod četverim vladama, dvjema državnim polovicama. Seljaštvo se seli ili propada, kao i obrtništvo. Industrije i kapitala nema. Inteligencija je ovisna. Omladina većinom juri u državne službe. Plemstvo je u većini nenarodno i antinarodno.

Pa ipak, nikad nakon domaćih svojih kraljeva Hrvatska ne bijaše svjesnija i budnija. U XVI. vijeku, pa prije ilirizma ne bijaše ni desetine današnje narodne svijesti i jedinstva, naš međunarodni položaj bijaše mnogo opasniji i teži, pa ipak ne propadosmo. Naš narod naime kao sve slavenske rase ima snagu inercije, neodoljivu kao što je sila akcije, i ta pasivna snaga sačuvala je život i ustav hrvatski od bitke na Gvozdu pa do dana današnjega, kao što je sačuvala vjekovima bugarsku i srpsku raju. Ta se sila može potencirati, može se podeseterostručiti što intenzivnijim kultom hrvatske aktivne energije. I mi recimo s Napoleonom: Sve se može! Pleme, koje

već u svom Kačiću, u narodnoj svojoj pjesmi i historiji ima tradicionalan izvor junaštva i energije: takav narod se neće oglušiti takvom pozivu njegovim nagonima i rasnim predajama. Omladina je već razumjela taj apel i dala je već dokaza svog junaštva. I Meštrović je prkosio »nejunačkom vremenu«, ali više u Beogradu, gdje njegov platonski prkos bijaše suvišniji i honorisaniji no u Zagrebu. Početak je svakako tu, pa treba nastaviti, ne očajavajući s Kranjčevićem, već prkoseći s novim muzama, s Nazorom i novom Plejadom. Energičan čovjek, junak, može tek pasti. Samo kukavice mogu biti pobijeđeni.

Oci današnje Hrvatske i tvorci današnje hrvatske svijesti, Štrosmajer (ilirizam) i Starčević (pravaštvo) nisu usuprot veličini uma i srca svoga ipak bili širitelji potpune energije hrvatske. Prvi se nadao (»prosvjetom k slobodi«) svemu od prosvjete, t. j. od prave, prosvijećene inteligencije, pa dok je utemeljavao akademiju za — Jugoslavene, onda vrlo zaostale, pa sveučilište za fabrikovanje ovisne, često protivnarodne inteligencije, vodio veliku politiku s knezom Mihailom i Gladstoneom, njegovo Đakovo zapljuskivahu njemačke kolonije, Bunjevci se pomadžarivahu, a Kozarac s užasom skupljaše među Šokcima građu za Mrtve Kapitale. Dok se Štrosmajer nadaše spasu samo od prosvjete, Kvaternik i Starčević očekivahu sve od ekskluzivne hrvatske politike i od moralnog idealizma, od karakternosti, od moralne reforme, shvatajući hrvatsko pravo tek kao političko i moralno, a ne toliko socijalno, kulturno i ekonomsko pitanje. Novi doktrinari, nezadovoljni neuspjesima starijih, negirahu idealizam u korist realizma i korisnog sitnog narodnog rada. Drugi opet zasviraše staru ilirsku davoriju, pod jugoslavenskim, ne baš najnovijim imenom. Treći čak zapjevaše Kvaternikovu revolucijsku pjesmu, ali ne pod zvijezdom hrvatskog nacionalizma, već jugoslavenske republike. Itd.

Za nas nije kult hrvatske energije jednostranost ili čak sektarstvo, već svestrano nastojanje, da se oslobode, ojačaju i oplemene sve sposobnosti, sve sile našeg tla i našeg čovjeka. Naša zemlja i naš narod je danas blago cara Radovana, topuzina Marka Kraljevića: mrtav, zakopan kapital, koji može uskrsnuti kao Lazar. Nije samo onaj energičan, koji nema straha — ne samo straha, što stvori prve bogove, već straha što stvori prvog đavola — no onaj, što je do krajnjih granica razvio sve svoje sposobnosti. Daroviti naš narod užasno strada kao afrikanski divljak s neukosti i neupućenosti. Oslobođenjem

tih energija popeterostručit će se svaki pojedinac i nas neće biti tri, već petnaest milijuna, ostatak naše zemlje neće biti pustolina, već obrađena kao oranice otrijeznjelih srijemskih i bunjevačkih seljaka, naša inteligencija neće juriti u službe, već će stvarati samostalan građanski stališ i novu, pravu aristokraciju narodnu.

Veliki, sudbonosni događaji dešavaju se oko nas vratolomnom brzinom, a mi stojimo i blagoradimo sljepački skrštenih ruku. Velik, sudbonosan povijesni događaj čeka nas ove godine, iz kojega ćemo izaći kao narod, ili kao novi Slovaci. Samo slogom, dosele hvala Bogu bratskom i jakom, samo slogom i kultom svih naših energija možemo spasti te svete reliquiae reliquiarum — ustav i pravo hrvatsko!

Obzor, br. 25. od 26. I. 1913.

TURSKA NA UMORU*

To je naslov najnovije brošire čuvenog akademika P. Lotia, alias umirovljenog pomorskog kapetana Viauda. Djelo je, naročito u antislavenskim krugovima, pobudilo veliku pažnju, pa ga N. F. Presse uspoređuje s čuvenim Zolinim »Ja optužujem«.

Dosele Loti ne bijaše pisac ideja, već pisac senzacija, putopisac, slikar eksotičnih krajeva simbolisanih u eksotičnim ženama poput turskih Razočaranih i Azijade. Loti je romantik, nastavljajući sjajno romantični putopisni roman Chateaubriandov i Byronov, u kojemu je većinom sam autor vječna centralna osoba i glavni junak. On je impresionist, slikar senzacije i kao većinu takvih pisaca njega svijet kao ideja i borba ideja dosele gotovo nikako ne zanimaše pa i ova knjižica može imati vrijednosti tek kao svjedok autorovog osjećanja, njegovih simpatija prema Turcima i Islamu, dok su njegove misli nesamo često upravo djetinjaste, već neodrživljive, to manje, što se zna, da Loti svojim turkofilstvom danas zastupa prije većinu njemačkog no francuskog mišljenja, jer od znatnijih francuskih pisaca misle kao on tek Claude Farrère i salonski anarhist Oktav Mirbeau.

Loti optužuje zbog čestih stambulskih požara inostrane, jamačno slavenske palikuće. Tuži se, da su njegovom pozivu za pomoć tim pogorelcima odgovorile tek tri Francuskinje i jedna Engleskinja. Ruga se gusarskom talijanskom »junaštvu« u Tripolisu i ne brani Istok samo od Talijana, već od svih nazovi-kršćanskih Evropljana, pa tvrdi, da su Latini nakon pobjeda ipak najmilosrdniji. On bi, veli, prosvjedovao i proti Francuzima, da oteše Tripolis, dižući se i proti francuskom načinu osvajanja Alžira i Maroka. Tuži se na talijanske privatne napadaje u silnim bezimenim pismima.

Turske poraze tumači oslabljenjem vjerskog osjećanja, nenaviklim političkim momentom kod vojnika, alkoholizmom, i puštanjem kršćanskog življa u bojne redove. »Ne vjerujem da

* Pierre Loti: Turquie agonisante. Paris. Calmann-Lévy.

postoji na svijetu tako potpuno dobro, hrabro, vjerno i pitomo pleme«. Bugari su »beskrajno surovija i krvoždnija rasa od rase muslimanske...« Nema naroda milosrdnijeg i što više poštuje roditelje, naročito majku. Turska ljubav prema životinjama je neograničena. U Brusi postoji bolnica za ranjene i iznemogle rode. Stambul je muzej, mjesto posvećeno historijom, umjetnošću i poezijom. »Smilujte se Turcima, poštedite one, što ostaju. Kod njih ima više no igdje poštenja i junaštva. Kod njih je posljednje utočište mira, poštovanja, trijeznosti, tišine i molitve!« Turci su vrlo tolerantni. U Stambulu nikad ne prestajaše bogoslužje kršćansko, a Židovi, gonjeni naročito iz Španije zelotstvom kršćanskim, nalaze u Turskoj utočišta kao toliki politički bjegunci i mučenici. Loti se ljuti na Mladoturke. On, veli, ne mrzi Bugara, ali tvrdi, da se s njima ne živi tako ugodno i da nisu otvoreni i pošteni kao Turci. Tuži se na bugarske komite što muče tursko pučanstvo. Kod Srba kao i kod Bugara »bjesni odozgo do dna socijalne ljestvice surovost i prepredenost zločina. Pozivam se na sjene kralja Aleksandra i tužne Drage, Panice i Stambulova, da spomenem tek imena svim poznata među nebrojenim žrtvama«. Bugare je zavukao u rat vladar, »koji nije ni od njihovog plemena, ni njihove vjere, koji nema izgovora fanatizma ni djedovske predaje, no koji je znao izrabiti njihove vojničke kreposti na korist svojoj osobnoj taštini.«

Loti se boji pasti od noža kakvog Bugarina, navodeći u tursku korist privatna naivna pisma i zovući Turcima u pomoć židovski kapital. Čete generala Jankovića uništiše silna arnautska sela i poklaše na tisuće Skipetara. Proti Turcima piše većinom plaćena štampa. Bugari su u svojim kožusima slični »Atilinim hordama«. Grci su u Solunu ubili pet stotina Turaka ni krivih ni dužnih. Francuski pomorski časnici vidješe kako srpski i grčki vojnici vade oči turskim zarobljenicima.

Pravoslavni su u samoj Turskoj dindušmani katoličanstvu. »Od dana kad će netolerantni bugarski krst zamijeniti polumjesec, svi naši (francuski) redovnici i redovnice morat će zatvoriti tisuće svojih zavoda.« Turci nisu ni svog jezika nametali svojim podanicima. Loti je, veli, rođenim očima vidio na crnogorskoj granici svu silu Turaka, kojima Crnogorci odsjekoše nosove. Slavenska invazija ugrožava u Turskoj dvije i pol milijarde francuskog kapitala, pa francuske laičke i konfesijske škole.

Mada se Loti gradi bespristrastan, ova obrana ima obilježje običnog pamfleta kad se radi o turskim neprijateljima.

»Novinska slika došla mi je do očiju. Prikazuje četiri savezna kralja na konju, spremna da »ponove neprijateljstva.« Evo dakle te četvorice zatočnika, koji iza njihovih vojska napreduju u Kristovo ime u kolotečinama krvavog blata i crvenih potoka. Na čelu je Ferdinand Bugarski, onaj što je najbučnije znao koristiti se križem, koji ga upotrebi kao bubanj da za sobom povuče krdo strančara i bezazlenjaka. Njegov profil grabilice je poznat kao i okrutni bljesak njegovih tapirskih očica kao izburgijanih pod tromim kožama. Poznata je prošlost toga Koburga, toliko oholog u privatnom životu i istodobno toliko okrutnog, da je dao na pet godina zatvoriti svoju nevjestu — pitajte zašto! — nesrećnu princesu Lujzu Koburg, i učinio mučenicom svoju prvu ženu, princesu Mariju Lujzu od Parme, koje tužna sjena bi nam štošta ispričala, da je možemo dozvati. Gord i okrutan u privatnom životu, ali plašljiv isprva na svom malom slučajnom prijestolu; ostavljajući Stambulovu brigu da svrši s nepoćudnima, prelazeći mudro čak preko granice u danima kažnjavanja sve do časa kad bi Stambulov, postavši nepoćudan, ubijen kao po narudžbi potajnom rukom. Za njim se crta oštar i zao lik Petra Karađorđevića, što se pope na prijesto groznim ubijstvom kralja Aleksandra i njegove žene. Osim toga se zna, da je on otac mladog zlikovca koji još djetetom vježbaše svoj zločinački nagon na svom slugi.« Kralja Nikolu pamfletski Loti prikazuje kao čovjeka, što zagazi u krv zbog burzanskih spekulacija i »najzad jedva vidljiv u dubljini slike pojavljuje se kralj grčki, kao začuđen i zastiđen što jaši u njihovom društvu . . .« Dokazano je, da su turski zarobljenici, vojnici ili časnici, bivali vraćani živi, ali bez nosa, bez usta, bez obrva otkinutih kliještima!

Mnogi naši poput A. Starčevića misle kao P. Loti, da je turska vlast usuprot svim klevetama još najneopasnija, sačuvavši jezgru i jezik potlačenih naroda kršćanskih. Nigdje nije sačuvana čistoća najplemenitijeg rasnog tipa hrvatskog kao u Bosni. Dubrovnik, a prema tome najstariju hrvatsku kulturu vjekovima je štitio i branio Padiša. Mnogi naši zatočnici narodni nadahu se, kao Zapolja u Ugarskoj, pa kao posljednji Zrinjski i Frankopan hrvatskom oslobođenju turskom pomoću. Kao Voltaire vidio je A. Starčević u Turcima najtolerantniji narod Evrope, pa ne bijaše izrazit turkofil kao cijela stara Stranka Prava samo s razloga političkih no i moralnih, držeći kao evo i Loti Turčina poštenijim i moralnijim od kaurina. Kao naš stoički političar mrzi Loti poput mnogih Francuza

prvog reda ovu masu konvencionalnih laži, što se zove moderna kultura sa svojim grdobama industrijalizma i vječnim nervoznim uznemirenjima, pa sit Evrope i prozaičnog, materijalističnog života evropskog vidi u Turskoj posljednji ostatak starinskog mirnog, junačkog, poštenog i pjesničkog živovanja. »U životu ima tek tvornica, željeznica, trgovačkih izvoza, šrapnela, brzine i vrtoglavosti. Izvan cijeloga toga prokletoga bric-à-brac-a, pred kojim se oduševljava gomila mediokriteta i što vodi do konačnih očajavanja, postoji mir što ga gdjegod treba sačuvati, ima smirivanja i snivanja. S tog vidika stara ladanjska Turska, Turska poštena i religiozna kao vrsta oaze usred loma i uzrujavanja bila bi isto tako korisna svijetu kao oni veliki vrtovi, korist kojih se sve više osjeća usred naših uzburkanih gradova.«

Loti dakle prezire modernu »civilizaciju«, koju vidi na osvajačkim bajonetima potiskivati superiorniju u mnogom pogledu civilizaciju Islama i Orijenta. Pored toga francuske simpatije za Tursku su stare i historijske. »Prekršćanski« kraljevi francuski bijahu kao Franjo I. gotovo uvijek načelni prijatelji Uzvišene Porte, a Francuska je prestala prijateljevati s Turskom tek onda, kad je kod Abdula Hamida i savremenih njegovih nasljednika istisnuše Prusi. Francuski duh tamo od križarskih ratova ima samo zbog toga prvu ulogu čovječanstva, što je najviteškiji, što su njegovi glavni predstavnici uvijek dizali moćni svoj glas proti jačemu za slabijega, pa i Loti vrlo veledušno, vrlo donkihotski i vrlo kavalirski veli: »Vazda je časno (biti grđen) kad se brani i moli za milost pobijeđenima, proti kojima se diže cijeli svijet.«

Sve bi to bilo vrlo lijepo i plemenito, da Loti u svom viteškom turkofilstvu ne izvrće istine. Napada savezne vladare, a zaboravlja groznog Abdul-Hamida, bosforskog Tiberija. Spominje revolucije i atentate srpske i bugarske, zaboravljajući, da su te strahote tek šala prema »palast«-revolucijama i prama najnovijim prevratima turskim. Spominje svireposti komita, a zaboravlja pokolje Armenaca i pokolj Bugara, koji je užasnuo osim Evrope i Gladstonea i esteta Wildea. Tuži se na »diabolične« bugarske, u Francuskoj fabrikovane šrapnele, kao da Turci nemaju Kruppovih baterija. Spominje nekakvo tursko historijsko pravo, kao da baš na evropsku Tursku nemaju opravdanijeg prava historijskog saveznici. Opisuje Tursku kao Davida među balkanskim Golijatima, mada se zna, da je u tom slučaju kršćanski David savladao turskog gorostasa i da su male sile složnim junaštvom

oborile jednu moćnu i strašnu velesilu. Tuži se na kršćansku okrutnost, a zaboravlja spomenuti vječnu nepodnošljivu hajdučiju arnautsku, koju je Turska čuvala i štitila, kao izvor vječne anarhije, vječnog nereda i vječnog zuluma. O prilikama u Turskoj je usuprot protivnim uvjeravanjima tako slabo upućen, da na jednom mjestu opisuje Armence u Turskoj vojsci kao kukavice, a na drugom mjestu sam sebe zbog toga demantuje. — Turke sve bez razlike crta kao Catone i trijezne, moralne ljude, mada se zna, da je Carigrad, dakle baš središte carstva, već odavna đubrište svih bizantinskih razvrata i pokvarenosti, koje utvrdi kao moralni uzrok turskog pada u 17. vijeku već naš Gundulić. Bugari i Srbi, narodi seljački i ratarski, moralni, hrabri i čestiti kao i turski seljak, opisuju se kao divljaci i razbojnici, a užasi, što se događaju na žalost u svakom ratu — kako Loti napokon i sam priznaje — bilježe se samo na raboš kršćanski bez obzira na dokazanu činjenicu, da je taj rat tek posljedica apsolutne anarhije i nepodnosljivog života kršćanskog življa u evropskoj Turskoj, naročito u Maćedoniji i Staroj Srbiji.

Ovaj strašni rat je kao kakva tragedija živ primjer zakona historijske odmazde. Na sablji je Turčin dobio evropsku Tursku, na sablji je evo i gubi za dokaz vječne istinitosti evanđeoske izreke: »Koj se laća mača, od mača će poginuti«. Azija je pravo carstvo tursko, a tog carstva im bezbeli ne otimaju Bugari, Srbi i Grci.

Oni traže tek svoje. Traže tek oteto, što je u ovom slučaju bilo »prokleto«, a njihova pobjeda je pobjeda prava nad brutalnom silom, pobjeda slabijega, a ne jačega — kako to tvrdi sjajni pisac francuski, razmaženi mězimac Azijade i Razočaranih . . .

Obzor, br. 46. od 16. II. 1913.

KELTOSLAVENSKI SAVEZ

Politička prošlost Evrope nesumnjivo je poznatija od rasnog, plemenskog pitanja. Mješavina je tolika, te se mnogi narodi računaju i broje u izvjesne rase, mada od njih primiše tek jezik, pa danas čiste rase u Evropi jamačno nema. Englezi su mješavina od Kelta, Saksonaca, Danaca i pofrancuženih Normanaca, koji im dadoše plemstvo. Središte današnje Njemačke, Saska i Pruska, ima tri četvrtine slavenske krvi, pa ima Prusa i Saksonaca, jezično čistih Nijemaca, a rasno čistih Slavena. Kao polovica Nijemaca što su Slaveni njemačkog jezika, tako su Bugari starinom finske pasmine, kao većina današnjih Madžara što je slavenskog porijekla. Današnje pleme hrvatsko je slavensko tek jezikom, dok nema sumnje, da se već pri dolasku u ove krajeve poput svih došljaka pomiješalo s urođenicima, s Ilirima, keltskim rođacima, s Galo-Keltima, s Latinima, ostacima rimskih kolonija, pa i s Avarima, dok su neka pohrvaćena i posrbljena muhamedanska plemena u Bosni čistog turskog porijekla, kako im i prezime pokazuje. Uzmemo li, da su naši predci, došavši u ove krajeve kao svi osvajači u ono doba bili u manjini, da su potlačenoj većini nametnuli tek svoj jezik, stvorivši s njome napokon narodno jedinstvo, moramo doći do zaključka, da su ilirski preporoditelji usuprot svom romantičnom ignorovanju povijesne stvarnosti ipak imali pravo, nazvavši se Ilircima, jer je nesumnjivo hrvatski osvajač primio krv i fizički tip keltoilirski, sličan današnjem arnautskome. Ta fuzija bijaše to lakša, što je već i naučno dokazana srodnost između galske, keltske i slavenske pasmine.

Ta srodnost se ne pokazuje samo u fizičkom, no i u mentalnom tipu. Stara keltska legenda je vrlo slična našim narodnim pjesmama. Keltski bardi su naši narodni pjevači. Francuski duh je najbliži slavenskome, pa čitajući Flauberta i, naročito, Renana, čistog Kelta Bretonca, imate dojam kao kod čitanja slavenskih velikih pisaca. Poljaci su od vajkada smatrani u Parizu kao francuska braća. Mickiewicz držaše svoja slavna predavanja u Collège de France s velikim Miche-

letom. S imenom Anjou vezana je jedna od najslavnijih perioda hrvatske državne povijesti. Srpske vladalačke kuće bijahu u srodstvu s francuskima, a prvi strani članovi Francuske Akademije bijahu Dubrovčani. O blagotvornom utjecaju kratke vladavine Napoleonove kod nas ne govorimo, jer je svakome poznat i jer je pravi zametak »ilirskome« kasnijem pokretu. Ali tek nakon rata s Njemačkom prirodne simpatije između Francuske i slavenskog svijeta postaju velikom međunarodnom činjenicom. Vogüé otvara širom evropska vrata ruskom romanu. Turgenjev, do 1870. prijatelj Njemačke, iznoseći u svojim romanima gotovo uvijek trijeznog Nijemca kao uzor hamletskom Rusu, oplakuje sa svojim prijateljem Flaubertom poraz francuski, mada ga Bismarck smatraše najvećim živim evropskim piscem. Elite vascijele slavenske omladine — osim bijedne hrvatske — uči na francuskim sveučilištima. Francuskim metodama Srbi i Bugari udaraju temelj svom ustavnom, vojničkom i književnom životu. U najnovijem ratu triumfira nad Turskom francuski genij i francuski kapital u savezu s jugoslavenskim oslobodilačkim silama. Česi su već odavna u Parizu kod kuće. Mi Hrvati, na žalost, moramo za francusku kulturu, prvu i najplemenitiju na svijetu, danas tek praviti propagandu. Zagreb švapčari kao u doba Lune i njemačkih teatara.

Još nedavno se u Parizu pomišljaše na ligu između latinskog i slavenskog svijeta. Danas bi to bio apsurd nakon talijanske germanofilske politike i kukavnog držanja Španije, pa se Francuzi sjećaju, da nisu Latini, mada im jezik ima latinskih riječi, već da su Gali, Kelti, pa da su kao Kelti upućeni na narode, što su im srodni rasom, ako i više ne jezikom. Tu misao zastupa Revija Naroda (Revue des Nations), organ Keltske Lige Francuske, pa na koncu širokog svog tog keltskog programa piše tajnik saveza Robert Lepelletier:

»Ima li tačke, gdje je teorija o latinskoj rasi potpuno pokazala svoju besmislenost, to je, kad se htjela upotrebiti za izvanjsku politiku. Bratstva latinskog nema s tog prostog razloga, što nema plemena latinskog. Francuska, narod keltski, uhvatit će svoje srodničke veze po svom porijeklu. Ona će složiti u moralnu federaciju sve narode drevne Galije, Belgijance, Švajcare, Luksemburžane. Ona će se sjećati da je Rajna rijeka keltska, po vlastitom priznanju njemačkih naučenjaka. Ona će poći u susret braći odviše zaboravljenoj u Wallesu, Škotskoj, Irskoj, što su joj srodni ne samo zajedničkim porijeklom, već zajedničkim povijesnim uspomenama i slavnim

bratstvom oružja. Preko oceana, u Kanadi, naći će vlastitu djecu sa djecom Irske, Škotske i Walesa. Još dalje sastati će u Australiji keltsku republiku. Na vlastitim svojim granicama čut će Katalonce, gdje naglasuju, kako ih njihovo keltsko porijeklo odvaja od ostale Španjolske. I mnogi glasovi već se čuju preko Alpa kao dokaz, da Cisalpinska Galija može uskrsnuti. Ne radi se o buđenju osvajačke politike, već o utemeljavanju svih stvari na istini. Moderna Italija je naša rođaka jedino zbog svoje keltske krvi, jer mi rimske krvi nemamo. Napokon, preporođeni Gali imaju u središtu i na istoku Evrope bliska srodstva s narodima slavenskim.

Zajedničko porijeklo Kelta i Slavena lasno je dokazati. Antropolozi već utvrdiše sa svog stanovišta postojanje pasmine keltoslavenske. Povijest ih potpunoma opravdava. Grčka legenda smatraše Galasa ocem Kelta, Ilirija ocem Slavena, a Ilire djecom Polifema i Galateje. Ombrijce, koje Cato zvaše veteres Galli (drevni Gali) ubrajaju moderni historičari među Slavene. Ime mnogih Slavenskih plemena, Veneti, Ruteni, zajedničko je s galskim bratstvima. Prvo keltsko pleme, što nastavaše Veliku Britaniju, Agatirzi, bijahu također pleme slavensko. Dačani i Geti zovu se kod grčkih historičara sad Kelti, a sad Sarmati. Mi ćemo naskoro objelodaniti golem niz riječi zajedničkih jeziku keltskome i slavenskome. Vidjet će se, na primjer, da se riječ, jezgrom keltska bard — pjesnik (bretonski barz) nalazi u poljačkom pod oblikom bardon što znači lira. To se još bolje vidi iz litvanskoga: Slaven se zove Gadas (korjen gadati, gatati, govoriti). Stari oblik riječi Gal je Gadhel (irski Gavidheal). Ime Gal dakle ne će biti drugo no stari naziv Slavena. Dodaju li se k svim tim razmatranjima veze duboke simpatije što vežu Francuze s Rusima, s Poljacima, s Česima i sa svim Slavenima, bili oni iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Moravske ili s Balkana, pojmit će se, kakvo golemo djelo može izvršiti keltoslavizam. Svim evropskim slavenskim narodima obećava Liga Keltska Francuska svu svoju pomoć, sve svoje nazore oko zajedničkog posla za pobjedu keltske i slavenske misli«.

Mi ovim prekrasnim riječima nemamo što dodati, ne preporučujući najtoplije Revue des Nations* samo našim učenim društvima i zavodima, već svim prijateljima velike francuske kulture i sloge francusko-slavenske.

---

* Paris, 7 r. Corneille VI.

Mi Hrvati smo izolovani u Evropi, jer se ne mičemo i jer ne primamo ni onih prijatelja, koji nam pružaju desnicu. Naši ljudi su tako tromi, da čak u leksikonima tuđinci, često Madžari, pune hrvatske rubrike, dok naši učenjaci čame i snatre skrštenih ruku. Pariz, govornica svijeta, i nama se otvara, i tamo može širom svijeta odjeknuti glas hrvatski i onda, kad je ućutkan u domovini.

Obzor, br. 49. od 19. II. 1913.

MAETERLINCK O SMRTI

Onomad je izdao Maeterlinck svoju knjigu o smrti*. Većina pisaca nema vremena misliti na smrt: toliko ih život zaposluje. Maeterlinck je stekao dva lijepa imanja, Nobelovu nagradu, njegov potpis ima toliku novčanu kao i književnu vrijednost, pa ima vremena razmišljati i o smrti.

Dvije su vrste pisaca. Jednima smrt tako reći ne postoji, a drugima i život ima značenje samo kao oaza u velikom misteriju u nama i oko nas, koji nas guta u velikom samrtnom času. Maeterlinck je među tim posljednjim piscima, ali dok su ostali pjesnici smrti i umiranja kao veliki Pascal i Leopardi mahom pesimiste, Maeterlinck je kao njegov učitelj Emerson ipak optimista, pa ga misterij neizmjernosti i smrti ne plaši.

Tek u svom starijem kazalištu, misteriju poput srednjevjekovnog, ima kao osnovni temat nemoćni odnošaj čovjekov prema sudbini, i dok ta fatalistična tragika užasava, u svojim esejima i filosofskim spisima Maeterlinck na neki način pobija tu pesimističnu osnovnu misao svog kazališta — kazališta straha, straha i straha — i propovijeda vrstu kvijetističnog optimizma, koji vrlo odgovara utilitarskom optimizmu savremenih filistarskih utilitaraca, dok s druge strane svojim misticizmom i mističnim idealizmom zadovoljava religijske potrebe onih, što nisu zadovoljni pozitivnim vjeroispovijedanjima, pa idealistične potrebe svih, koje nauka ne zadovoljava svojim agnosticizmom. Pravi filosof Maeterlinck zacijelo nije. Nema dosta originalnosti. On je đak neoplatonika, mistika, mislilaca kao Novalis i Emerson, o kojima je pisao. Saiske Đake i Fragmente Novalisove je preveo kao i Ures duhovnog vjenčanja svog flamanskog mističnog zemljaka Ruysbroecka Čudnovatoga. To je trijezan iluminat i praktičan swedenborgovac, prikazujući nam mističnost kao običnost, familijarišući nas na neki način s čudnovatim i nepojmljivim. Kao fatalista i filosof instinkta i nesvijesnosti nije samo đak Hartmannov,

* La Mort. Paris. (Charpentier) 1913.

već ide usporedo s agnosticima i pragmatistima, koje baš njihov misticizam upućuje na praktičan život, pa nije samo pisao o sportovima, već je jedan od glavnih zastupnika i branilaca boksačkog sporta u Francuskoj. Nedavno malo te se nije javno producirao kao boksač taj mistik i svršeni nesuđeni odvjetnik, što je kao literarni početnik začuđavao svoje pariske drugove dubokim, mističnim ćutanjem, što u ovom slučaju odista postade zlato. Ni u ovoj knjizi ne iznosi po vlastitom priznanju ništa nova, pa ni »novog žmarka«. Između glavnih hipoteza o smrti izabire onu, koja najviše odgovara optimizmu njegovog idealističnog misticizma. Nema pravog sistema, ali — što je ugodnije — ima stila: vrlo prostog izlaganja najzakučastijih i najtamnijih pitanja. O smrti govori više kao umjetnik i pjesnik no kao filosof, pa nam se i smrt sviđa u njegovim skladnim ustima.

Što se više bojimo smrti — veli Maeterlinck — to je strašnija. U nevjerno naše vrijeme ostade još vjera u hebrejski Heol, u poganski Hades i u kršćanski pakao. Smrt po Napoleonovim riječima čine još strašnijom svećenik i liječnik, a smrtna svečanost, kako veli Bacon, plaši više od same smrti. Mi se ne bojimo toliko smrti koliko smrtne borbe, naročito groznog posljednjeg trenutka izdisanja. Liječnici produžavaju te muke kao da je život u najvećim mukama ipak ljepši od smrti. Strašan je odlazak života, a ne dolazak smrti. Grobovi truju naše misli kao i naša tjelesa. Smrt je mjera čovjeku i veličina čovjekova se mjeri veličinom zagonetaka, što ih štuje i pred kojima zastajkuje.

Ima četvero riješenja pitanja smrti: potpuno uništenje, nastavak života s današnjom našom sviješću, nastavak života bez ikakve svijesti, najzad život u svemirskoj svijesti ili sa sviješću što nije ista kao svijest na ovom svijetu. Potpuno uništenje ne da se zamisliti, jer ništavilo ne postoji, i jer se samo što postoji može zamisliti. »Nema mjesta smrti« — veli Emilija Bronte. Mi zovemo mrtvim svaki život što se razlikuje od našega. Da potpuno uništenje i postoji, na može biti strašno. Nastavak života s današnjom našom sviješću je apsurd, jer je ta svijest vezana s funkcijama našeg tijela. Tko dokazuje da će vječno biti, morao bi dokazati, da je i vječno postojao. Vjerojatno je, da smo imali prije rođenja svijesnih stanja danas zaboravljenih, i da nakon smrti i opet u takva stanja možemo preći.

Maeterlinck analizuje neo-teosofijske i neospiritistične teorije. Dok su stara vjerovanja svijet prenapučila duhovima,

mi smo ga odviše opustošili i Maeterlinck vjeruje s ocem pragmatizma W. Jamesom, s čuvenim sir Will. Crookesom, ocem neospiritizma, s Gurneyem, P. Gibierom, Myersom, Aksakovim, Podmoreom i pukovnikom Rochasom, da spiritistični fenomen postoji, mada dosele još ne mogaše biti naučno rastumačen. Čudnovat odnošaj između pokojnika i izvjesnih živih — medija — nesumnjivo postoji, kako je to među inima, nepobitno dokazalo Društvo za duševna Istraživanja (Society for Psychical Research) u Londonu, temeljeći ove na pokusima a ne na teorijama »besmrtne trijade«, »triju svijetova«, »astralnog tijela«, »permanentnog atoma« ili »Kama Loke«, pa izmišljotina čuvene gđe. Blavacke, koju je s njenim teosofima na indijskom svom putovanju raskrinkao dr. Hodgson, član S. P. R-a. Spiritistički fenomen, za koji se kod nas toliko zagrijavaju Čeda Mijatović, dr. Hinković i dr. Gaj, postoji dakle kao psihološki fenomen, što se javlja kod izvjesnih medija kao gđa. Thompson i gđa. Piper za dokaz, da pokojnici odista dolaze u vezu s izvjesnim dušama zatečenim u izvjesnim, obično hipnotičnim duševnim stanjima. Gđu. Piper obilazi Phiunit g. Pelham ili P. G., Imperator, Doctor i Rector. Gđu. Thompson zabavlja pokojna Nelly, a clergymana Stantona Mosesa upotrebljavaju kao telefon slavnije i ozbiljnije osobe. Tako je filosof i liječnik, čuveni psiholog Myers obećao, da će se nakon smrti javiti, i odista: Myers se javi za mjesec dana, ali poput svih duhova zna tek o zemaljskim stvarima, a o prekogrobnim ni mukajet. Osim toga postoji t. zv. »ukrštena korespondencija« (Cross correspondence), kada se naime ne javlja više duhova jednom mediju, već kada se jedinstven duh javlja gotovo istodobno kroz razne, obično udaljene medije.

Čuveni novinar Wil. Stead čuje na nekoj spiritističkoj sjednici za atentat na kralja Aleksandra i Dragu s glavnim detaljima. Publicista javi to sa svjedočanstvom od tridesetak osoba nekoliko mjeseci prije događaja srpskom poslaniku u Parizu. Medij Stanton Moses bijaše običan pop bez veće naobrazbe, a u hipnozi mu se javiše sv. Hipolit, ostijski biskup, Plotin, učitelj Tiberijev Atenodor i prijatelj Erazmov Grocyn, mećući mu u usta pojedinosti, koje on nikad ne bi mogao znati.

U svakom slučaju spiritizam dosele nema dokaza, da duhovi odista među nama postoje, mada se javljaju kao fenomen psihički kod ljudi t. zv. subliminalne vidovitosti, kod medija. Osobni nastavak života nakon smrti nije dokazan i ne da se dokazati, jer — kad bi i takav život postojao, ne-

majući organa fizičnih, ne bi našao sredstava za vezu s našim organima, uvjetovanim fizičkim zakonima.

Postoji fenomen reinkarnacije, osjećanje medija, da bijaše nekad druga osoba. I ta pojava je sasvim psihični, nejasni fenomen, ne služeći jasnim dokazom za staru uostalom teoriju o seobi duše. Duhovi nam dakle, i kad se javljaju, ne znaju ništa reći o životu nakon smrti.

Najvjerovatniji je naš posmrtni život bez svijesti. To je velik, miran počinak bez sna. No osjećanje naše osobne svijesti može prestati a da ne prestane svijest svemirska, u koju Maeterlinck vjeruje, ne upuštajući se međutim u to panteistično pitanje, ostavljajući nam tako veliku prazninu. Mi ćemo, veli, nakon smrti ući u neizmjernost, u najgorem slučaju bit će nam kao kod spavanja bez sna, ali ni riječi ne kazuje o našem odnošaju prema božanstvu, prema duši svemira, prema svijesti i životu svijeta, u kojemu napokon ni kao mrtvaci ne prestajemo kao materija bitisati, ograđujući se Pascalovom izrekom: »Ono malo što mi imamo pa da smo mi, sakriva nam vidik na neizmjernost«. Da, ali Pascal se u toj debeloj pomrčini svih vidika tješio kršćanstvom, dok je Maeterlinck bez pozitivne vjere, dokazujući tek to, kako nakon smrti prestaju sve patnje, pa se smrti ne treba plašiti. »Bila koja mu drago sila, što nas preživljuje i vodi naš život na drugom svijetu, taj život, pa bio i najgori, ne može biti manje velik i manje srećan od ovoga današnjega«. Sreća i nesreća postoje tek u odnošaju svijesti s našim tijelom i izgubivši tijelo, organ naših patnja, ne možemo naći nakon smrti nikakve boli zemaljske. U ostalom, za nas je sreća, što je inteligencija tek oruđe za naš ograničeni život bez moći za veću spoznaju. Nepoznanost i misterij nužni su za našu sreću. Nama je suđeno, da živimo sa svijetom kao sa ženom, naime sa svijetom tamnim, nepoznatim, što bi jamačno izgubio svoju privlačivost kad bi ga mogli upoznati.

Maeterlinck je dakle vrlo zadovoljan s našim odnošajem prema smrti i misteriju, dok nam o samoj smrti reče tek to, da ćemo po svoj prilici svoju smrt preživjeti, ali bez sadašnje svijesti, da će od nas ostati neko drijemanje u krilu svemirske fantastične svijesti i da je sasvim dobro što je tako. Drugim riječima, Maeterlinck nije ništa nova rekao i opetovao je ono, što je već prije rekao. Smrt je uništavanje naše sadašnje svijesti u krilu svemirske svijesti, o kojoj se Maeterlinck ne usuđuje jasno ustvrditi ni to, da je božanska i razvijenija od naše.

Stari su mnogo kraće i mnogo logičnije riješili to pitanje, rekavši, da nema smrti dok smo mi, i da nema nas dok je smrt. Smrt postoji samo za individualni život. Uzmemo li, da je taj posebni naš život tek neznatna epizoda u životu vrste, u životu čovječanstva, mi smo kao kemijski dijelovi u tom općenitom životu, što doduše iščezavaju, ali tek kao procesi toga sveopćeg života. Momentani, relativni naš svijet odnosi se prema apsolutnom životu kao istina prema vjerovatnosti, kao stvarnost prema svim eventualnostima. Sasvim je vjerovatno, da je naš odnošaj prema svemirskom životu nakon smrti onaj isti što bijaše prije našeg rođenja. Vječno nebitisanje nije strašnije od vječnog bitisanja. Bogovi mogu sve, samo ne mogu umrijeti, pa je naša smrt naša negativna superiornost nad bogovima. U ostalom, već život je vječno vježbanje u umiranju. San je smrt dana, a smrt je počinak života. Življenje je mišljenje na sebe, jer mi prestajemo biti mi, kada nismo svijesni sebe. Prema tome je svako stanje, u kojemu se bilo razmišljanjem bilo promatranjem otresamo svoje individualnosti, vrsta smrti, prestajanje naše individualnosti. Priroda sve naše velike i važne životne funkcije prati s iluzijama ugodnog osjećanja, pa nema sumnje, da je i tobože užasni posljednji životni trenutak fizičko osjećanje vrlo ugodno, slično osjećanju prestajanja bolova i uspavljivanja. To ne tvrdi samo Montaigne, opisujući nesvijesne časove kad zamalo te nije umro, već svi koji doživješe slične trenutke. Ideja neizmjernosti, ideja je u jezgri negativna, jer život, slika sveopće relativnosti, ne može nam dati pojma apsolutnosti. Ideja vječnosti i neograničenosti je u stvari ideja smrti, nagonski osjećaj našeg konačnog svršetka u logičnom obliku. Smrt može biti samo naše individualno uništenje, a ono, što se nekad tamno osjećaše u mitu o selenju duša, nije drugo no prelazak naše individualne u drugu neku eksistenciju nakon patetičnog smrtnog procesa, koji u stvari može biti tek proces transformacije, proces novog nekog misterijskog rođenja. Kao što čovjek ne može sam sebe stvoriti, nije vjerovatno, da bi sam sebe mogao uništiti. Ako smo vječni već kao svijesni dijelovi materije, nema sumnje, da ćemo ostati i kao vječni atom višega duhovnog svijeta.

Naš život je dokaz, da u fizičkom svijetu može biti kombinacija, koje imaju svijesti o duši, Bogu i svim neograničenostima. Čovjek je ruda, biljka i životinja, pa nema sumnje, da u neizmjernosti svih svjetskih vjerovatnosti može biti mnogo uspjelijih kombinacija duhovne eksistencije no što je

naša. Božanstvo postoji, jer odakle nam ideja o Bogu. Kad se mogao iz efemernosti zemaljskoga života razviti takav veličajni fakat, kakav je svijest ljudske duše, nema sumnje, da postoji vjerovatnost višeg života, što se odnosi prema našemu kao naša duša prema materiji našeg tijela. Mi se odnosimo prema božanstvu kao zemaljske stvari što se odnose prema čovjeku, i nagon ljudski, izražen u svim religijama, osjeća, da je smrt tek korak bliže tome mističnom cilju svih vidljivosti, pa Renan po Hegelu veli, da će božanstvo izaći iz čovječanstva kao čovječanstvo što je izašlo iz životinjstva, što bi bilo vrlo tačno, da Renan naivno ne čini pojam božanstva kao pojam evolucije ovisnim o vremenu, tvrdeći, da Bog postoji i da će biti, da postoji kao ideal, a da će biti kao realnost. Renan je, kako se vidi, eventualnosti naše posmrtne sudbine zamijenio s idejom božanstva, koje kao ostvarenje svih apsolutnosti ne može biti relativno i promjenljivo. »Bog hoće bogove« — veli Novalis. »Proširenjem i stvaranjem naše djelatnosti pretvorit ćemo se mi sami u fatum. U nas kao da se sve slijeva, jer se mi napolje ne izlijevamo. Mi smo negativni (pasivni), jer to hoćemo. Što pozitivniji postanemo, to negativniji (pasivniji) će biti svijet oko nas, dok na koncu ne će biti negacije, a mi ćemo postati sve u svemu«. Život je misterij, a smrt je još veća tajanstvenost.

Sa svih strana nas okružuje ta zagonetka kao i sjena tijelo. Iz smrti izlazimo i u smrt ulazimo kao most iz mraka u mrak, iz tajanstvenosti života u sakramentalne misterije. Smrt nam se čini debelom pomrčinom, jer kao podmorske životinje imamo organe samo za blijede svjetlosti tog mraka, što se zove život i što vrijedi tek kao osmijeh smrti, vječne i tamne boginje. Smrt je pepeo ljubavi, slast naše kratkotrajnosti i toplina ženskog cjelova. Mi smo njeno tužno vreteno, pa ako i osjećamo obećanja božanskih utočišta pod njenom maskom od crnog baršuna, kao za lijepom ženom i kao za pregršću svijetla pružamo ruke za tim prolaznim životom jadikujući kao Ahil iz drugog svijeta: »Ne zbori mi o smrti, Odiseju! Volio bih biti nadničar i za nadnicu dvoriti čovjeka siromaška, što se jedva hrani, no zapovijedati svim mrtvacima, kojih nema više!« Život je lijep samo zbog smrti, a i smrt je lijepa, nalazi li se preko groba misterij jednak suzi ljudske svete ljubavi.

Obzor, br. 53. od 23. II. 1913.

NOVI BARRÈSOV ROMAN*

Protivnici vjere i crkve znadu biti isto tako netolerantni i zelotski kao mnogi crkvenjaci. Postoji i dosta antiklerikalnog klerikalizma, kako se mogasmo i u Hrvatskoj tu i tamo uvjeriti, koji u borbi proti opskurantizmu i svjetovnim, političkim, sasvim nereligijskim ciljevima crkvene hierarhije upotrebljava ikonoklastične metode jezuitizma i inkvizicijskog Svetog Sudišta, držeći se i danas Voltaireove lozinke — u ono vrijeme više no danas opravdane: »Iščupajte bestidnicu!« Crkva, kamen Petrov, ipak ostade, jer mnogi protivnici njeni ne nastojaše iščupati samo ono, što se obično zove klerikalizam i što je u stvari neopravdano posizanje svećeničke kaste za političkim i duhovnim neograničenim vodstvom krštenog svijeta, već negirahu sam religijski momenat, samu vjersku potrebu, isto tako važnu kao što je naš nagon za logičnim upoznavanjem istine. Čovjek nije samo razumno biće, pa i neracionalne duševne sile imaju neodoljivi nagon doći u skladni odnošaj s misterijem oko nas, te je apsurdno te potrebe negirati i čak ih ometati, nalaze li izraza u ma kojem pozitivnom vjeroispovijedanju. Nametati drugome svoje bezvjerstvo nije manje kukavno no naturivati silom drugome svoje vjerovanje. Velika Revolucija sa svojim racionalizmom škodila je sama sebi, proglasivši apsolutan kult racionalističnog Robespierreovog Najvišeg Bića i goneći kršćanstvo. Brzo se javila reakcija, i to ne samo u pobjedi monarhijske ideje, već i antiracionalističnih i nacionalističnih doktrina mistika romantičnih. Ta reakcija je nečuveni uspjeh velike Chateaubriandove novokršćanske opozicije. Racionaliste smeću s uma, da je svako, pa i religijsko osjećanje, isto tako važna, dakle opravdana činjenica kao i razum, ulazeći u istu kategoriju duševnog tamnog procesa.

Ista pojava opetuje se evo u Francuskoj nakon pobjede radikalnog republikanskog racionalizma nad rimskim impe-

* La Colline inspirée, Paris — (Emile Paul) 1913.

rijalističnim klerikalizmom. Radikalni kabineti slobodoumnika ne zadovoljiše se nakon vlade Waldecka-Rousseau-a pobjedama, već stadoše progoniti, iznevjeriše često ideju snošljivosti kao osnovnu misao slobode i slobodnog razvitka, napadajući ne samo rimsku nepogrješivost, već samo kršćanstvo, što i bez rimskog vjerskog imperijalizma može postojati i postoji. Krasne stare crkve i zadužbine, povijesni spomenici, već kao umjetnička djela sveti amaneti, stadoše se na dražbama prodavati i u ruševine pretvarati bez obzira na vjerske potrebe milijuna ladanjskih katolika. Pobjednički slobodni mislioci nisu kao Renan udarali na Rim kao na rasadnik dogmatske zastarjelosti, danas zgodne tek za neuke, u kulturi zaostale gomile, braneći pri tome kršćanstvo bez autoriteta i vjersku slobodu kao individualnu slobodu, već su kao njihovi oci Revolucije ometali vjerski život onih, kod kojih ga ničim boljim ne mogahu zamijeniti, škodeći tako u borbi proti klerikalizmu samim religijskim potrebama, koje kao apsolutno dobro duše nikakav zakonodavac ne smije dirati. Reakcija se, naravno, brzo javila, ali ne samo u jednom dobrom piscu, kao nekad u Chateaubriandu, već u cijelom nizu nacionalističnih književnika, koji su u većini slučajeva vjerski indiferentiste, pa su baš zbog toga tolerantni i ne podnoseći tiranije crkvenih, ne podnose ni progona onih antiklerikalnih zelota, što su čak u vojsci imali svoje uhode i progonili katolike časnike. Bourget, Lemaitre, Maurras, L. Daudet i mnogi izraziti liberali kao Faguet su u redu tih reakcijskih duhova, a njihov najizrazitiji i najaktivniji predstavnik je bez sumnje Mavro Barrès. Taj nekad apsolutni individualista, proširivši kasnije svoj individualizam određen plemenom i zemljom, na individualizam nacionalistični, osjetio je kao prvaci svjetskog duha u praznini, stvorenoj racionalizmom i naučnim agnosticizmom, religijske potrebe vascijele francuske elite i dao je nakon svojih individualističnih i nacionalističnih doktrina roman svojih najnovijih religijskih iskustava i shvatanja. Slučaj je tipski i ovo Zaneseno Brdo je dokumenat za savremeno duševno stanje cijele evropske inteligencije.

U Rusiji se već davno prije javila takva reakcija proti areligijskom racionalizmu đaka Hegelovih i Feuerbachovih, koje tako strašno napada Dostojevski u Bijesima. Turgenjev Klare Milić i sumornih Senilija svršava s fatalističkim, neracionalističnim misticizmom, a Tolstojevo novo evanđeostvo je vjerski događaj svjetskog značenja. Jezgra Mereškovskijevih romana je borba između Krista i Antihrista, između dva

mesijanizma, dva vjerovanja. Utjecaj katoličkog pripovjedača Fogazzara bijaše u Italiji silan. Brunetière, utvrdivši ono »bankrot nauke«, drastično je utvrdio tek to, da sama nauka ne može zadovoljiti svih potreba moderne duše, što priznaše pozitivni mislioci kao Darwin, Spencer, Huxley. Moderne pragmatistične teorije sa svojim intuitivizmom daju oduška toj mističnoj religioznosti savremenosti, pa nema sumnje, da već odavna velik vjerski pokret postoji, tražeći izlaza između autoriteta pozitivnih vjera i pozitivnih nauka, nastavljajući s ocem i sinom Loysonom veliko djelo Renanovo, padajući u katolički misticizam sa Strindbergom i tražeći s Nietzscheom višeg čovjeka, Boga Čovjeka, dakle novog Krista, Mesiju. Barrès, pogađajući izvrsno u duši svojoj otkucavanje srca savremenosti, dao je i sad u ovom romanu izraza velikoj krizi ovih boljih savjesti, to većoj, što se manje primjećuje u zaglušnoj buci socijalnih i političkih pitanja. Uostalom, nigdje nije vjersko pitanje akutnije no baš u slobodoumnoj Francuskoj. Veliki Pasteur bijaše revan katolik kao veliki romanopisac J. Barbey d'Aurevilly i skrušeni Verlaine. Francuzi ostaju katolici načinom osjećanja, kad prestaju to biti uvjerenjem. Diaboličar Baudelaire je velik katolički pjesnik, Flauberta silno privlači fenomen sveca, pa opisuje napasti sv. Antuna i podražava stil starih hagiografija u žiću sv. Julijana Gostoprimca. Huysmans se u odvratnostima i grdobama modernog, brutalnog i antiartističnog života obratio katoličanstvu najprije kao umjetnik, ljubitelj katedrala, a onda kao pokornik i vjernik. Jedan od najboljih polemičara, L. Veuillot, branio je žučnim perom oltar. P. Bourget je danas ratoborni katolik kao izvrsni pisac L. Bloy. I poganina i skeptika, milog A. Francea silno privlači religiozni tip, pa s najvećom simpatijom ne opisuje samo kršćanstvo u borbi s poganskim, hedonističnim silama u Taidi, već i cijeli niz simpatijskih duhovnika u svojim djelima. Najskeptičniji Francuzi kao Stendhal, Gautier i Mérimée, inače vjerski indiferentiste, simpatišu s Crkvom, mada ništa ne vjeruju, jer je nalaze ljepšom i poetičnijom od svih banalnih modernih ljepota i jer je najzad i polazna tačka vjerovanja neki skepticizam, nevjerovanje u ljudski razum: credo quia absurdum. Barrès dakle ne iznosi ništa novo, već ponovljeno, moderno izdanje vjerskog osjećanja u savremenim dušama.

Kod nas se još ne može zamisliti roman bez Njega što voli Nju, ili bez Nje, što ne voli Njega. U Zanesenom Brdu nema te vječne erotike. U tom romanu žena kao u staroj

Crkvi »mora ćutati« — ćutati kao ljubavnica, jer tu dolaze tek duvne i bogomoljke.

U francuskoj crkvi uvijek postojahu separatistične, narodne struje, javljajući se s albigenzima, istomišljenicima naših i bugarskih shizmatika i patarena, s ignotima, s remetama učenog Port-Royala, što dade najvećeg novijeg kršćanina, veličanstvenog Blaža Pascala, pa s janzenistima. Kao naši glagoljaši, francuska crkva je uvijek sačuvala posebno narodno obilježje, simbolisano u pijetlovima umjesto križa na tornjevima i u imenu Galska Crkva. Ta crkva dade svijetu svetog kralja Luja, Djevicu Orleansku, niz svetaca i biskupa kao Bossuet, sv. Bernard i sv. Franjo Saleski. Barrès kao nacionalista opisuje tu nacionalističnu, keltsku tendenciju francuskih katolika.

Troje braće duhovnika, lotaringijskih korjenika, rođenih pod Zanosnim Brdom, pod Sionom u srcu Lotaringije, Leopold, Franjo i Kvirin Baillard, duše domaće, obične i rascvjetale kao »tri cvijeta od krtole«, popovi ćudi seljačke i vojničke, postanu opati i župnici u svom kraju, dobiju u šake sionski samostan i malo pomalo se odmeću od Crkve s lozinkom vođe i najstarijeg brata Leopolda: »Nikakva crkva nametnuta inozemstvom, već crkva što raste iz tog (domaćeg) čudotvornog tla.« Uzaman budu zatočeni u kartuzijanski manastir u Bosservilleu. Utjecaj rodne zemlje i pejzaža, pa mističnog kršćanstva, što kao atavizam keltske pasmine u raznim oblicima izvan crkvenog, rimskog okvira vegetuje u narodu, sve više i više ih otima centralizatorskom rimskom internacionalnom katoličanstvu. Genijalni vizionar Leopold, ako i inače vrlo praktičan i pozitivno produktivan, proučava iluminatski Sistem Svijeta ispod Koprene »francuskog Jeremije« Madrollea, čuje za nekog proroka Vintrasa, ode k njemu u Normandiju i vrati se kući kao biskup heretikov. Novi taj »vještac Simon«, odgojen u bolnici, pa knjižarski pomoćnik, krojač, pokućar, sluga, vinarski momak, tvorničar kartona na malo, Vintras razgovara s arhanđelom Mihajlom i izdaje se za novog proroka Iliju, preporoditelja kršćanstva, Leopold Baillard, vrativši se kući, reformiše u njegovom duhu sionski samostan, predobiva za novu vjeru nekoliko opatica i bogomoljaka, a biskup u Nancyu ga s braćom izopći iz Crkve prema onoj sv. Bernarda: »Bolje da umre pojedinac no jedinstvo.« Jedna šugava ovca cijeli tor ošuga. Braća su sa svojim vjernicima izbačena iz manastira, a kad u okolnim selima nastavljaju krivu nauku keltskog novog sv. Ilije, postavši ruglo dječurlije

i žrtva katoličkog pučanstva, Kirin mora živjeti u Burgundiji kao vinarski agent, Franjo, izdržavši tromjesečni bajbok, nastavlja širenje nove nauke kao agenat za osiguranje, a Leopold, 1857. prognan kao i prorok Vintras na pet godina u London, vraća se prije roka kući, odsjedi godinu tamnice i nastavlja reformatorski posao kao kakav religijski francuski Vasa Pelagić, hodočasti u Beč na poklon predstavniku slavne kuće Habsburg-Lorraine, očekuje i proriče veliku narodnu istragu nošen mističnim »uspomenama stare domovine i čežnjom za vječnom domovinom«, izliječi čudesno rukopolaganjem dječakovu bolest i odgovara svećeniku na pitanje o paklu: »Ne mogu ga priznati, jer Bog je beskrajno dobar, što bi prestao biti osudom na beskrajnu muku.« I dogodi se proročanstvo njegovo, dogodi se katastrofa pruske napasti, teških poraza francuskih i konačnog teutonskog odlaska. »Oko podne počeše iščezavati. Naskoro izvidnik javi sastav čete. Kod udaranja pet sati njihov vođa izbaci tri put hura! i četa krenu. Kad vojnik na čelu zakrenu na glavni drum, zvona crkvena stadoše brujati; kapral vatrogasac namjesti svoju zastavu na vrh tornja, pored kokota . . .«

Franjo Baillard umre bez posljednje pomasti, ali Leopold, dirnut predsmrtnim zavjetom netom pokojnog opata Aubrya, dušmanina i njegovog zamjenika u svetištu sionskom, umre izmiren s Crkvom i bi sahranjen sa župničkim počastima. Drugim riječima, taj Lotarinžanin odmetnuo se od Crkve, od discipline, jer je slušao mistični vjerski glas rodnog kraja, glas prirode, a vratio se u krilo crkve, uvidjevši, da je Crkva tek nastavak francuske prirode, Domovine, pa roman svršava s ovom rečenicom, svakako paradoksalnom: »Crkva je izašla iz polja (prirode) i vječno se njime hrani, — da bi nas oslobodila.« Htjede li Barrès dokazati, da religioznost, kao prirodna pojava i duševno stanje, budeći se kod našeg dodira s prirodom, s »cvijetom i bijelim svijetom«, nije drugo no najsuptilniji odnošaj misterija nepoznate prirode u našoj duši i nepoznate duše u prirodi, nije imao krivo, ali nas nije uvjerio, htjede li reći, da je baš disciplina katoličke crkve posljednja riječ našeg spiritualnog odnošaja prema vidljivosti, jer je priroda kao princip načelo slobode, a crkvena disciplina to nije, pa je vazda »prirodnost« progonila kao »diaboličnost«, kao »poganstvo«, kao načelo »mesa« proti načelu duhovnosti, kao nemoral proti moralu, kao slobodu proti disciplini. Zato, dok je nekonfesijska smrt jednog Baillarda naravna i psihološki sasvim opravdana, obraćenje Leopolda, glavnog Vintra-

sovog proroka, nema prave opravdanosti, mada trebaše prikazati izmirenje keltske vjerske slobode s rimskom autoritativnom disciplinom.

No bez obzira na taj prisiljeni, doktrinarni i tendencijski u reakcionarnom pravcu zaključak, ovaj je roman izvanrednost, prava himna zavičaju i domovinskim mjestima, što su na neki način dematerijalizovana, spiritualizovana historijskom prošlošću i nacionalnom svojom vrijednošću, pa na Barrèsa kao na njegovog Leopolda Baillarda ti »geniji mjesta«, ti glasovi, što ih u istom kraju slušaše i Djevica Orleanska, djeluju kao osobe, još više: kao žive i velike duše, kao duše dušâ, pa se tome piscu javlja priroda antropomorfistično božanskim glasovima kao prorocima, drevnim herojima i svecima. Zato on prirodu ne slika, ne opisuje direktno. Znajući je punu pepela pradjedovskoga i glasova predačkih, a smatrajući sebe produktom tog pepela i tih glasova, njemu je pejzaž tek metoda za dialog s tamnim, mističnim, ali plodnim i životvornim stranama vlastite duše, a braća Baillardi su tek personifikacije tih vlastitih njegovih razgovora s dušom najčišće Lotaringije u sebi i s dušom svojih nesvijesnih stanja u lotaringijskom srodnom pejzažu. U našem jeziku riječ duh, duša dolazi od duhati, duvati, pa Barrès u fizičkom detalju pejzaža obično osjeća samo vjetar: ono, što je najsrodnije nevidljivoj groznici kontemplacije. — »Ima mjesta, gdje duva duh« — zove se prva glava romana. Takvo je mjesto brijeg Sion-Vaudémont u Lotaringiji, sa samostanom na onoj strani, gdje nekad bijaše svetište keltskoj Rosmerthi, i s ruševinama onog Vaudémonta, nekadašnjeg svetišta Wotanovog, iz kojega dođe u carski Beč loza domaćih vojvoda i na kojima šetaše »Carica Tišine«, velika Barrésova simpatija, tragična sjena naše kraljice Elizabete. Na tim vjetrovima vije se kosa lotarinških žena: Ivane d'Arc, Marije Stuart i Marije Antoanete. U tim tugama ima herojske pouke križarskog vođe Bouillona i slavnog doma Guise. »Ima mjesta, što izvlače dušu iz njene čame, mjesta zamotanih, kupanih tajanstvenošću, izabranih od vijeka vjekova za prijesto vjerskog nadahnuća ... Ima na svijetu bezbroj takvih duhovnih točaka još neotkrivenih, sličnih onim neznanim dušama, veličinu kojih još nitko ne upozna ... Ima mjesta, gdje duva duh«. Zanosno brdo Sion-Vaudémont »veli, kojim žarom se može pojedinačna sudbina namjestiti u sudbini zajedničkoj i kako je duh dionik besmrtnosti, koju vrlo ljubljaše ... Ovdje se normalni život veže sa životom vrhunaravnim ... Mi ne sastajemo više vodâ na rubu izvora ni duhova

na grobljima, pa ipak ti dusi lete vječno nad svojim imanjima i mi bi ih vidjeli, da nam je duša primila shodno obrazovanje« ...

I mi, i Hrvatska ima mjesta, gdje lebdi duh, i to su već naši stariji kao Demeter i Vraz živo i svijesno osjećali. I nama vječno domovinske lijepe samoće šapuću riječi o Bogu, o narodu i narodnoj prošlosti u nama, o dužnostima prema duhu naših vrhova i naših grobova, no slabo tko sluša te glasove i slabo se tko sjeća, da vječno nad njegovom glavom blista vječno nebo, nebo sunčane vedrine i nebo planeta, nebo munje, oblaka i neizmjernosti, malo ima kod nas ljudi, što osjećaju Hrvatsku kao Barrès Francusku bedemom (kao nekada!). Nema kod nas žena, što »intuitivno prodiru s one strane i što, pune tih viših nadahnuća i obasjane električnošću srca svoga, gonetaju božansku knjigu«, umirući kao Šarlota Corday i lotaringijska čobanica iz Domrémya.

Ovo približavanje mnogih snažnih i vrlo pozitivnih umova k Crkvi nije samo posljedica reakcije modernih vjerskih potreba, već i drugih momenata. Vikalo se na tiraniju Crkve i stvorila se još veća sila Države s njenim militarizmima, birokratizmima, imperijalizmima i apsolutnim kolektivizmima, pa se mnogima savremeni etatizam čini užasnijim vampirom od najinkvizitornije crkvene oblasti, što nije barem dirala svojim samostanskim uređenjima u apsolutnu slobodu kontemplativnog života, vladajući u ime Boga, a ne u ime sile i brutalnih materijalnih interesa. Dostojevski je sanjao o vlasti prave i pobožne teokratije, a Barrès, apoštol religije nacionalizma, traži vezu između vjere u narod i vjere u narodnog Boga, nalazeći ga najviše u smirenosti katoličke crkve i u dojmovima srodnog pejzaža.

Taj roman se, kao sve njegove stvari, pisane nekim apstraktnim, analitičnim stilom, stilom koncentrisanog, apstrahiranog i ulogičenog lirskog zanosa, relativno dosta teško čita, pisan je za izabranike, pa ipak sam već sad, netom što je izašao, primio trinaestu nakladu, dok je veliki pisac za prvo izdanje u nekoj reviji primio prvi honorar od 40.000 franaka! Kod nas — ne bi našao s takvom knjigom izdavača ... Doux pays!*)

Obzor, br. 65. od 7. III. 1913.

*) Čitaj: »Du pej!«

FUTURIZAM

Među savremenim omladinskim pokretima (Kubiste, Paroksiste, Interpsiholozi, Unanimiste, Vuci, Kriticiste i t. d.) nesumnjivo najveću prašinu dižu Futuriste. Već 20. veljače 1909. izašao je u Figaru njihov »manifest«, a danas imaju već oko 50.000 pristalica. Nikad još nijedan pokret nije u Italiji izazivao tolikih skandala, nikad još nijedna struja nije toliko »epatirala filistra«. F. T. Marinetti, njihov vođa, daje interviewe prvim žurnalistima svijeta, u Italiji ima pristalica kao poznati kipar Vincenzo Genuto i kao čuveni pisac i profesor L. Capuana, a njegova djela (Osvajanje Zvijezda, Uništenje, Krvava Mumija, Kralj Bančenje, Grad od Mesa, Električne Lutke i t. d.) doživljavaju u pariskom (Sansot) i milanskom (»Poesia«) izdanju mnogo izdanja. Futurist Mafarka, »roman afrikanski«, napravio je silnu senzaciju, jer je njegov pisac kao Flaubert, Baudelaire i Maupassant imao za sebe reklamu cenzure i sudbenog progona, znajući kao Wilde i d'Annunzio književni uspjeh spojiti s uspjehom senzacije i skandala. Rođen u Egiptu i odgojen kosmopolitski, francuski, baštinio je lijep imetak, pa njegovi podvizi nemaju ništa zajedničko s eventualnim materijalnim interesima i spekulacijama. Uz njega su pjesnici S. P. Lucini, P. Buzzi, A. Palazzeschi, E. Cavacchioli, Govoni i t. d., slikari U. Boccioni, C. I. Carrà, L. Russolo, G. Severini, muzičari kao Balilla Pratella što ga nagradi jury s jednim Mascagniem, pa zastupnici talijanskog pragmatizma kao filozof i publicist Papini. F. T. Marinetti držaše predavanje u uglednom londonskom Lyceum-Clubu, štampao je u najuglednijem liberalnom madridskom listu futuristički proglas Španjolcima, Đački Dom u Parizu frenetički je odobravao njegovoj odi Automobilu u trku i danas futurizam nije nacionalna, već internacionalna znatna struja, koja može biti paradoksalna i smiješna, ali je dosta važna već s toga što postoji.

Već florentinski pragmatista Prezzolini (»Giuliano il Sofista«) slavi kao novi sofista u l'Arte di persuadere laž i umjetnost laganja, a futuriste tek nastavljaju tu filosofiju šarlatanizma, pa Marinetti posvećuje svoju knjigu o šarlatanizmu d'Annunzievom »rugalačkim sjenama Cagliostra i Casanove«. Futurizam je literarna otvorena, iskrena barnumština, posljednja riječ književnog »arivizma« i štreberstva, bezobzirna borba za uspjeh pod svaku cijenu, ulaženje amerikanizma u evropske književne običaje, ostavljajući u najnovije doba traga i u našoj književnosti. Neki mlađi pišu tu i tamo futuristički, a i najnovija djela Iva Vojnovića odaju futurističke tragove. Marinetti se tuži, da je d'Annunzio, plagiravši već sve evropske literarne mode, plagirao već i futurizam. Futuristički pokret nije dakle tako bezazlen i smiješan kako to misle naši novinari, naročito neki dr. C. u Agr. Tagblattu, ako i nije tako važan kako to tvrdi Marinetti s družinom, nastavljajući u obliku modernizama međutim i sistem starih varalica i talijanskih šarlatana, pa priznaje s Cagliostrom: »Iskusio sam, da su samo zbog toga tu ideali laži, sav tamni humbug što ga ljudi stvaraju u sebi i oko sebe, da otud izvuku korist prevejanci«. Već Machiavelli preporuča taj sistem laži i varanja političarima, a talijanski pragmatizam i futurizam uvodi ta makiavelistička načela u literarni život, dižući se istodobno proti »švindlu« i industrijalizmu umjetničkom, hvaleći kao ljepotu sve ono, što starija estetika smatraše grdobom, kao oni, za koje reče Gautier: »Ima srdaca, osvojenih tužnom sklonošću za grdobu«. Južnjaci sa svojom maštom su rođeni laže i paralaže kao Tartarin Taraskonac i Ljubišin Kanjoš Maćedonović, pa nije čudo, što kod Talijana, rođenih hiperboličara i klasičnih meridionalaca, kult istine nije tako razvijen kao kod hladnijih naroda siromašnije imaginacije što mnogo teže zamjenjuju laž s istinom, šarlatanstvo s umjetnošću, vrijednost s uspjehom.

Dok sve slične struje bijahu tek preporodi književni ili umjetnički, futurizam nije samo revolucija literarna i artistička, već cijeli sistem, pokret istodobno politički, filozofski i socijalan, što još doduše nije sistematisan, već iznesen u sakupljenim Marinettievim predavanjima i proglasima pod skupnim programskim naslovom Futurizam, u francuskom i talijanskom izdanju.

Futuriste su pjesnici energije i glavni elementi njihove poezije su hrabrost, srčanost i pobuna, dok je literatura — tobože — dosele slavila samo nemoć, san, nepomičnost. Svijet je dobio novu ljepotu, ljepotu brzine i automobil je ljepši od Samotračke Viktorije (u Louvreu). Futurist je pjesnik motora, slavitelj automobilskog kočijaša i aeroplanskog krmilara.

Samo borba je lijepa i svako remek-djelo mora imati agresivno, napadačko obilježje. Treba dakle slaviti rat, »jedinu higijenu svijeta«, militarizam, patriotizam, anarhistični teroristički pokret, »lijepe ubilačke ideje«. Treba uništiti muzeje, knjižnice, moralizam, sve kukavnosti oportunizma i utilitarizma, pjevati gomile kod posla ili revolte, pa veliki posao savremenog industrijalizma. Kao naši moderniste devedesetih godina, futuriste, sve mladi ljudi u 34. godini u najgorem slučaju, zovu sebe Mladi i Jaki. Umjetnost može biti samo nasilje, okrutnost i nepravda. Treba ubiti staru romantičnu mjesečinu i njenu religiju očajnosti, što uništava smisao za savremenost i mlade energije.

Osjećanju nove ljepote najviše smeta »paseizam« (tradicionalizam), pa se futuriste kao nekad naši naprednjaci obaraju proti historizmu i tradicionalnosti. Marinetti zbog toga kulta prošlosti u Londonu napada neprijatelja industrijskih oblika Ruskina, aristokraciju, čuvaricu starih vrijednosti, pa englesko »apsurdno štovanje bogatstva« i lažnu moralnost, koja je uništila Oskara Wildea. Svi Englezi su u dvadesetoj homoseksualni i to je odlično, ali je smiješan engleski snobizam i kult tjelesnog vježbanja na trošak duševne kulture.

Futuriste kao apoštoli rata i nasilja simpatišu s anarhističnom terorističkom praksom, ali ne s njihovim antimilitarističnim idealom mira i narodnog bratstva. Kako je žena i ljubav najveća smetnja muškom razvitku, jedna od glavnih nauka futurističkog evanđelja je preziranje žene, koja smeta razvoju njihovog multipliciranog čovjeka. Ljubav je sasvim neprirodna pojava. Prirodan je samo nastavak pasmine, ostvarljiv i bez ljubavi, koju pjesnici izumiše, pa će i uništiti. Sifražetkinje su najbolji pomagači futurizmu, jer će žena prelazom na druga, neerotična polja prestati kvariti i uništavati mušku energiju kao ljubavnica i opasna igračka. O jednakosti spolova moći će se govoriti tek onda, kad žena bude fizički i duševno ravna čovjeku. Politički upliv feminizma uništit će parlamentarizam, tu iluzornu instituciju sa »zastupnicima« gomile nesposobne za ma kakvo izbiranje. Futurizam prezire svaku politiku, koju će vremenom uništiti feminističko vjetrenjasto i osvetljivo spletkarstvo. Već sada mogu humoriste čeznuti za bartolomejskom noću ženskog svijeta. Porodica će iščeznuti, čovjek će biti sretniji bez nje i već je to djelimično ostvareno. Danas pametni ljudi u četrdesetoj nadomještavaju ženu kakvim psetom. Čovjek budućnosti će svog sina stvoriti bez žene, konstruirat će ga kao stroj poznavanjem novih prirodnih zakona.

Žena je dosele identifikovana s ljepotom, a futurizam propovijeda umjesto toga ideju mehaničke ljepote, ideju estetike mašinizma. Stroj se već humanizuje, dobiva osjećaje. Moderni mehanizam stvorit će novog čovjeka, nadčovjeka i nečovjeka, bez glupih naših bolesti kao moralna bol, dobrota, nježnost, ljubav i ostali otrovi. Novi taj ljudski tip, što će jamačno imati krila, koja već sada »spavaju u mesu čovjeka«, bit će prirodno okrutan, sveznalica i ratoboran, dobivši čak nove organe. Već danas ima ljudi što žive gotovo bez ljubavi, u »uzduhu boje od čelika«. Iz književnosti treba dakle izbaciti vječno ljubakanje i uzdisanje, zavodničkog don Juana i smiješnog čovjeka s rogovima. Riješivši se ljubavi, čovječanstvo će se osloboditi i jadnih porodičnih osjećanja kao sinovska i materinska ljubav, pa treba širiti slobodnu ljubav, koja je obična tjelesna funkcija kao jesti i piti »Pomnoženi čovjek« futurizma sačuvat će, kao što se može sačuvati želudac, sve do smrti svoju spolnu snagu.

Futuriste se odriču simbolista i »posljednjih ljubavnika mjesečine« kao Poe, Baudelaire, Mallarmé i Verlaine, jer su ti pjesnici tradicionaliste, jer mrze mašinizam, jer simpatišu s vječnim stvarima, vjeruju u remekdjelo, djelo pisano za vječnost, jer pjevaju nostalgiju za vječnošću, prošlošću i ženom, jer su sentimentalni, skeptični i pesimistični. — Umjesto te čežnje prošlosti imaju futuriste poeziju »grozničavog čekanja« budućnosti. Proti pojmu besmrtnosti i trajnosti zastupaju u umjetnosti ideju postajanja, prelaznosti i prolaznosti. Historici su krivotvoritelji i škodljivi sakupljači suvišnosti, a prošlost je nužno zaostalija od budućnosti. Staru poeziju udaljenosti treba zamijeniti tragičnom lirikom posvudašnjosti i svestižne brzine. Estetika pejzaža je »stupidni anahronizam« i najljepše okolice su mjesta velikih industrija kao Manchester, Lens, Belgija, Milan i druga tvorničarska mjesta. Zato treba pobijati utjecaj pjesnika kao d'Annunzio s njegovom poezijom distancije i uspomene, fatalne žene i ljubavi, putenosti i kršćanskog duševnog sadizma, tradicionalizma i arheološkog antikvarstva, Fogazzarovu sakristijsku umjetnost, pa i mucavi idilski sentimentalizam Pascoliev. Vezani dosadašnji tradicijski stih treba zamijeniti slobodan stih, a skeptični i pesimistični filosofski determinizam stvaralačka intuicija, slobodna inspiracija i vještački optimizam. Preteče futurizma su rijetki nosioci nove ljepote i novog shvatanja kao Zola, Walt Whitman, Rosny Stariji (Bilateral, Crveni Val), Fabre u Pozlaćenim Mješinama, autor Trusta P. Adam, O. Mirbeau (u drami Poslovi su poslovi),

»stvaralac slobodnog stiha« G. Kahn i pjesnik industrijskih ljepota i gradova Verhaeren. »Proti umjetnosti apstraktnoj, statičkoj i formalnoj postavljamo umjetnost neprestanog kretanja, napadačke borbe i brzine.«

Futuriste se odriču i Nietzschea, jer je tradicionalist, branilac klasične veličine i ljepote, poganstva i mitologije, pa proti tome »grčkom nadčovjeku rođenom u prašini knjižnica« dižu »čovjeka pomnoženog sa samim sobom«, neprijatelja knjige, prijatelja vlastitog iskustva, đaka Mašine divljačkih nagona, intuitivnog, drskog i nasrtljivog. Potres je najbolji futuristički saveznik. Rat na nož Novcu, Opreznosti i Podražavanju, rat Kukavičluku, tim genijima savremene »umjetnosti«. Rat školama i profesorima! Trebalo bi uvesti zavode za odgajanje djece u vječnoj smrtnoj opasnosti. Pravda, božanstvo, jednakost i sloboda su gluposti.

Samo izviždana djela valjaju i samo izviždanost je znak talenta. Publiku dakle treba prezirati, naročito publiku premijera. Djela, koja se odmah sviđaju, nemaju apsolutno nikakve vrijednosti. Ljubav, ljubavni romani treba da u književnosti, naročito u kazalištu, ostanu sporednosti epizodnog obilježja. Ništa ne vrijede komadi »dirljivi« i historijski. Na pozornicu treba dovesti novo carstvo Stroja, velike trzavice modernih nemirnih gomila, nove struje i nova naučna otkrića. U literaturi treba ubiti stvaranje zbog zarade i novca i izbaciti iz kazališta glupi običaj povlađivanja, pa se Marinetti hvali: »Iznoseći vam ta futuristička uvjerenja, milo mi je znati, da moj genij, često javno isfućkan u Francuskoj i Italiji, ne će nikad biti zakopan pod teretnim povlađivanjima«. Tek što je nešto gotovo, tim samim je svršeno, zastarjelo i mrtvo. Ništa nije ljepše od kuće što se gradi. Progres je u pravu i onda, kad ima krivo. Slava čovjeku, što oživljuje u topu, kao kosturi mandžurijskih junaka, upotrebljeni za barut, za novu ubojnu dinamiku u japanskim tvornicama. Uzor futurizma je čovjek-futurista, što će, sjedeći u futurističkoj kabini, kao na glasoviru imati pod svojim prstima nesamo sve sile zemlje Italije, pretvorene u industrijsku poslušnu snagu, već što će zarobiti i upravljati svim u poslušni stroj pretvorenim silama Jadrana, uništivši Austriju, proti kojoj propovijeda futurizam križarsku vojnu kao i proti pangermanizmu. Što više: Futurista, posljednja riječ Progresa, bit će vrsta novog boga, bit će čovjek, što će se prirodnim silama tako koristiti, kao što se služi materijalom sadašnjeg svog tijela, koji će eksteriorizovati svoju volju, svoju volju nametnuti prirodnom zakonu i tako silom industrijskog

razvitka postati gospodar Budućnosti, gospodar materije, prirode i svijeta, zamijenivši zakon Providnosti, Sudbine, Fatuma, Kobi zakonom svoje osobne volje!

Futuristički slikari baciše u svijet prvi svoj proglas 8. ožujka 1910. u turinskom kazalištu Chiarella i tu »se izmijenilo isto toliko pesnica koliko i misli«. Ne slika se više kakav momenat »sveopćeg dinamizma«, već sama dinamička senzacija. Konj u pokretu nema četiri, već dvadesetak kopita i to treba naslikati: pojavu kretanja u cjelini, a ne u trenutku. Portrait ne treba naličiti modelu i slikar nosi pejzaž u sebi. Ne valja slikati ljudsku figuru, već atmosferu oko nje. Dosele su slikari vazda prikazivali pojave pred nama, a odsele će biti sam gledalac središte slike. Nema slikanja bez »divizionizma«, bez unutrašnjeg dodavanja slikanim pojavama. Sa slikarskog tog gledišta automobil na ulici navaljuje na kuće, ostavljajući ih, kuće se bacaju na auto i gutaju ga, a naša tjelesa (kod sjedenja) ulaze u divan i divan ulazi u nas. Zato ne treba imitovati, valja se buniti proti »harmoniji« i »zdravom ukusu«, valja se ponositi nadimkom »luda«, treba slikati predmete s uvjerenjem, da pokret i svjetlost uništavaju materijalnost tjelesa. Među tehničkim novostima ustaju futuriste i proti slikanju golotinje, gole žene, jer je to isto tako nezdravo i dosadno kao i brakolomstvo u književnosti.

Sličan muzikalni program napisa Balilla Pratella, primivši uostalom iz natječaja Baruzzi jednoglasno nagradu od 10.000 K za operu La Sina d'Vargoün, što je vrlo uspjela u bolonjskom kazalištu Comunale. Italija nema po toj teoriji velikih glazbenika kao Debussy, Dukas, Charpentier, R. Strauss, Edw. Elgar, Musorgskij, Rimski-Korsakov, Glazunov i Sibelius zbog glupih i tradicionalističnih konservatorija, pa velikih izdavača i muzikalnih poduzetnika. Valja uništiti vladanje pjevača i ljudski glas ne smije biti važniji od orkestarskog instrumenta. Svaki muzičar mora biti ujedno autor svog libretta (kao R. Wagner). Treba ukinuti crkvenu glazbu zbog bankrota svih vjerovanja. Kontrapunkt i fuga će biti zamijenjena harmonijom polifonijskom, logičnim stapanjem kontrapunkta i harmonije. Dosadašnji ritam plesa bit će nadomješten polifonijom u slobodnom poluritamskom tempu. Treba izraziti muzikalnu dušu gomila, velikih industrijskih radionica, parobroda, automobila i aeroplana u glorifikaciji stroja i pobjedničkom triumfu elektriciteta.

Te misli šire, upravo nameću futuriste najživljom štamparskom i usmenom propagandom, izazivajući i uzbuđujući

općinstvo svim sredstvima, pretvarajući svoje javne nastupe u nerede i skandale, kao ono u tršćanskom kazalištu Rossetti, u milanskom lirskom kazalištu, u Turinu, u napuljskom kazalištu Mercadante itd. Sve te manifestacije svršavaju šakama, miješanjem vlasti, pa se tako futurizam nameće javnosti silom demonstracija i nereda. Da se vidi, kako ti gospodari budućnosti osvajaju sadašnjost, evo njihovog prvog proglasa Mlečićima: »Mi odbijamo staru Veneciju, izmoždenu boležljivim vjekovnim nasladama, mada smo je dugo ljubili i posjedovali u čemernosti dugog nostalgijskog sna. Mi odbijamo Veneciju Stranaca, tržište antikvara i staretinara varalica, privlačivu tačku snobizma i sveopće gluposti, postelju skrhanu nebrojenim karavanama ljubavnika, skupocjenu kadu za kosmopolitske kurtizane. Mi želimo izliječiti i izvidati taj grad truleža, veličajnu ranu prošlosti. Mi želimo osokoliti i oplemeniti mletački puk, lišen pređašnje veličine, morfinisan jadnim kukavičlukom i ponižen šuškanjem svojih malih sumnjivih trgovina. Mi želimo spremiti rađanje Venecije industrijske i vojničke, što bi mogla prkositi i uhvatiti se u koštac na Jadranskom Moru s vječnom našom neprijateljicom: Austrijom. Požurimo se i ispunimo male smradne kanale ruševinama starih, klimavih i gubavih palača. Spalimo gondole, te ljuljaške za kretene i podignimo sve do neba impozantnu geometriju velikih metalnih mostova i tvornica s vlasuljama od dima, da bi svuda maknuli sanljivu krivulju drevnih arhitektura! Neka već jedared dođe sjajna vlada Božanskog Elektriciteta, što će spasti Mletke od njihove potkupljive hotelske mjesečine . . .« U istom tonu očatila se lekcija historijskim ljepotama Rima i Firence uz reklamu silnog prosvjeda i skandala.

Futurizam nije ništa novo. Stara prilično otrcana religija progresa, evolucije Hegelove, Darwinove, Spencerove opjevane već do sitosti u Verhaerenovim stihovima »I vrebati sat, kada zlatne večeri tihano bude usnulo lijepo krilo dubokih molitava, da dadu znaka novoj vjeri, što čini svijet čovjekom i čovjeka svijetom (»multiplikovani čovjek« futuristički) i što se polagano nameće i u sebi ostvaruje«. (Molitva u Suverenim Ritmovima). Cijeli filozofijski program futurizma je u programskoj pjesmi Prema Budućnosti (u zbirci les Villes tentaculaires):« . . . Crvena tvornica blista gdje sjahu tek polja; dim u crnim valovima siječe crkvene tornjeve; duh čovjekov napreduje i večernje sunce nije više hostija u božjem zlatu što pobožanstvuje . . .« U ostalom sam Marinetti je u nekom interviewu (le Temps) priznao, da futuriste nisu ništa nova

pronašli i da je futurizam tek »uzdizanje originalnosti i personalnosti, pa u tim teorijama vrijedi tek ono, što je tradicionalno, neoriginalno i tuđe, dok je smiješno i apsurdno ono, što je originalno i futurističko. Uostalom, futuriste se već unapred brane od prigovora, tvrdeći, da oprovrgavati se znači živjeti.

Uzaman se ti protivnici i istodobno branioci šarlatanizma odriču Nietzschea kao tradicionalista i klasika, jer njihov pomnoženi čovjek nije drugo no prekršteni Übermensch. Već Novalis i Renan sanjaju o čovjeku budućnosti, o futuristu, kojemu će biti organom sve svladane prirodne sile. Već Wagner je pravio Zukunftsmusik kao i oni. Već Turner slikaše industrijske vidike (kao zapadnu londonsku željezničku stanicu). Nije istina, što Marinetti tvrdi da su simboliste ljubitelji nepomičnosti, protivnici mehaničke kulture i ljepote, jer je i Verhaeren simbolist, jer je stari simbolist Villiers de l'Isle Adam futurist (u Evi Budućnosti), jer je Poe bio dobar fizičar, a simbolist Griffin pjeva: »Naša umjetnost nije umjetnost crta i sfera«. Već Vaucanson, čuveni mehaničar XVIII. vijeka osim automatskog flautaša izumljuje futurističku patku, naime patku, što jede i probavlja, pravu Natpatku, a drevni Nirenberžani, već onda futuriste, nastoje sastaviti čovjeka, što bi bio »razuman kao seoski paroh«. O budućnosti ne pjevaju samo stari proroci, nisu futuriste samo prorok Ilija i sv. Ivan u Apokalipsi, već i vizionarski crtač W. Blake u XVIII. vijeku i V. Hugo u svojim humanitarnim snovima i vizijama. Već davno prije tih futurista opjevaše mašinu Poe, Jules Verne i u novo doba Wells, dok je Guyau s mnogima drugima davno prije nalazio estetiku industrijalizma. Slobodan stih nije pronašao futuristički prijatelj Gustav Kahn, jer je poznat najstarijoj ljudskoj poeziji kao i Whitmanu i Heineu. Već stari alkimičari su kao Goethe futuriste, sanjajući o homunculusu: čovjeku rođenom bez žene u laboratoriju.

Tako i futuristička teorija borbe nije tek dosadna varijacija pjesme o vječnoj borbi za život, već je stara kao i ljudska misao, sasvim je »tradicionalistička«, pa je među inima naglasuje već drevni Empedokle, dok je već Heraklit utvrdio teoriju o vječnoj futurističkoj efemernosti i promjeni, a Pitagora i Platon hipotezu o evoluciji i progresu. I futuristička pjesma o potrebi preziranja žene je otrcani tradicionalizam. Katonu Starijemu je žena nužno zlo kao mudrom Salamonu, Evripidu, sv. Pavlu, crkvenim ocima, Schopenhaueru i Nietzscheu, — »Žena ima ropsku ćud i sluša samo bič« — veli uzor futurističkog šarlatanizma Balsamo, narečeni grof Cagliostro.

Uostalom, misle najlošije o ženama same žene, kako to tvrdi sarkastični Chamfort, o ženama sude futuriste sasvim kao žene, a Marinetti svakako precjenjuje pse, preporučujući ih futuristima umjesto žena. Već romantični slikari (Delacroix) bijahu slikari pokreta, ili — kako bi rekli futuriste — brzine, ali nisu bili tako naivni da slikaju sve, već tek jedan trenutak u kretanju, jer slika nije muzika i ne može reproducirati promjene u cjelini, niz promjena, već tek jedan momenat u pokretu, budući da pokret nije jedna slika, već naglo nizanje nebrojenih slika, od kojih će umjetnik zapamtiti i zabilježiti tek glavnu i najznačajniju. Konj i u trku ima tek dvije noge i futuristički tobožnji verizam je tek slikanje optičkih iluzija, vraćanje u barbarska predhistorijska vremena plastične najprimitivnije reprodukcije, pa dok ti silom originalni i razbijački novotari prenose u slikarstvo muzikalni izraz — reprodukciju promjene, brzine, reprodukciju vremena —, unose u muziku slikarstvo naime reprodukciju prostora i mjesta. Da su ti antitradicionaliste, što tradiciju pobijaju tradicionalnim teorijama i doktrinama, sasvim tradicionalni kao apoštoli nacionalizma, energije i militarizma — ideja starih kao što je stara ljudska historija — nije mi jamačno potrebno dokazivati. Ta starinska tirtejska pjesma — »nejunačkom vremenu u prkos« — je danas u modi (hvala Bismarcku, Disraeliu, Nietzscheu, Barrèsu, Kiplingu itd.), pa ju već d'Annunzio prije futurista pjeva za dešpet Austriji.

Futuriste skupiše dakle najzvučnije ideje s kolca i konopca, našavši tek novo ime za zabašurivanje poznatih starih doktrina, tako starih, da su već n. pr. naši napredni đaci Masarykovi u ime naučnog pozitivizma negirali historizam, tradicionalizam i artističnu poeziju u korist tendencijskoj literaturi sasvim kao taj Marinetti. Futurizam je kao književnost stara Zolina naturalistička doktrina, ali ne u epskom i opisnom, već u lirskom, već danas preživjelom bombastičnom stilu personalnog impresionizma u simbolskoj parafrastičnoj retorici. Kao etika je futurizam stari kult energije, ali ne u finom okliku intelektualne i moralne, već militarističke brutalne kapitalističke surove superiornosti. Kao nacionalizam je futurizam to isto bez shvatanja, da je narod produkat prošlosti. Kao nova estetika je to obična inžinirska poezija, zamjenjujući barbarski lijepo s korisnim i ne shvatajući, da je obični poljski cvijetak ljepši od svih fabrika svijeta, jer sve tvornice svijeta ne uspješe do danas fabrikovati ni obične organske stanice,

jer cijeli moderni industrijalizam ne može — kao obična seoska livada — stvoriti jedne obične ljubičice.

Ne ulazim u sve očevidne kontradikcije i pretenzijske smiješnosti futurizma, jer je jasno, da je kult industrijalizma negacija militarizma, da je kult militarizma negacija individualizma, da je potpuni mašinizam negacija svake poezije i t. d. Ako je bilo i dobrih djela izviždanih, to ne znači, da su sva isfućkana djela dobra i da su uspjela samo isfućkana djela. Kad futuristi već toliko preziru publiku, što joj ne okreću leđa ponosno kao Flaubert i Nietzsche i što toliko trče za izviždanjem? Ni estetički analfabeti ne će vjerovati futuristima, da je najveća ljepota u Zagrebu kožarnica, da su šoferi i aeroplanski krmilari glavni ljudi budućnosti, da je žena rudimentarna pojava zrela za istragu, da će se iskorijeniti osjećaji kao dobrota i simpatija, i da će čovjek budućnosti, novi Prometej, biti lutka, običan automat kao Patka Vaucansonova.

Pa ipak pored svih tih besmislica futurizam, produkat čistog francuskog utjecaja na mladu Italiju, ipak nije besmislica u cjelini, kao pokret. Pojava svih novotara vrijeđaše sličnom paradoksalnom mladenačkom pretencioznošću. Slične proteste izazvaše romantici, simboliste i dekadenti. Ruskin, ustavši proti biciklu, »jer Bog htjede da čovjek stupa polako«, pa B. Shaw s novim kazalištem »Gore čela«. »Ne vežimo se nikad prošlošću, ni u djelima ni u mislima« — veli Emerson, a njegov kvijetistički đak Maeterlinck nas poučava, da odbijemo sve savjete prošlosti, da je u svakom napretku glavni posao uništavanje tradicionalizma i da ne krzmamo do krajnosti upotrebiti naše rušilačke sile. Žena, Flaubertov »prozor vječnosti«, odista je već dosadila sa svojim smiješnim muškaračkim zahtjevima i s vječnim ljubavnim litanijama u modernoj umjetnosti, sa svojim M. Prévostima i vječnim Norama. Moderni esteti i artisti odoše često predaleko u svom preziranju savremene tehničke kulture. Duh imitacije i rutine odista škodi umjetnosti kao i stvaranje za novac i laskanje ukusu glupe kese i glupe gomile. Naročito u Italiji, klasičnoj zemlji umjetničkoj, ubija taj tradicionalizam i merkantilizam originalnosti pravu umjetnost; te ne spadoše na niske grane samo muzika i plastične umjetnosti, već i literatura, pa vidimo među snobovima, šarlatanima i plagiatorima i takav sjajni dar kakav je Rapagnetta narečeni d'Annunzio.

Istina, i futuriste pate od domaće talijanske bolesti, od deklamatorske megalomanije i šarlatanerije, ali oni su i u tim svojim manama iskreni, zastupajući kao slavitelji industrija-

lizma, kao pjesnici modernog rada i energije onu novu Italiju, koja je napučila Argentinu i stvorila, ako i tuđim kapitalom, sasvim modernu industrijsku kulturu u Lombardiji i Liguriji. Ako smo mi proizvod prošlosti, ona je već u nama, pa što da se na nju naročito još obaziremo? A što je najglavnije, Talijani su na glasu kao kukavice i bježi-regimente, što već dokazuje i taj futuristički kult energije i militarizma (jer se samo narodima bez hrabrosti mora naročito preporučati junaštvo), pa će Marinettijevo propovijedanje najprije u omladini, a kasnije u masama nesumnjivo uspješno suzbijati legendarno talijansko poltronstvo, koje je već uostalom Marinetti »doživio i opjevao« u svojoj Bitci kod Tripolisa.

U svakom slučaju je futurizam dokaz za epigonstvo i relativno nizak stupanj omladinske talijanske estetičke kulture. Cijeli uspjeh te gospode dolazi od herojskog ignorovanja vlastite smiješnosti. Daroviti inače Marinetti, sin egipatskog kapitaliste, reprezentira poeziju mladog buržoaskog bogatog baštinika što snobovski igra Spartanca istodobno Amerikanca, slavi industrijalizam i tehnički militarizam budućnosti, koji pjeva vlastiti automobil (Dion Bouton ili milanska firma?) i slavi brzinu ne pomišljajući, da se pješke bolje i više vidi no iz »autobusa«, i ne obazirući se na talijansku antiautomobilsku i antifuturističku rečenicu: Tko ide polako, ide zdravo. U svakom slučaju pravi literarni uspjesi nisu — kao automobilski — uspjesi brzine i vlastite reklame.

Futurizam je svakako mnogo veća obmana no »paseizam« (tradicionalizam), jer nam je prošlost poznata djelomično, futuristička budućnost nikako, pa želite li novu teoriju (u stvari novu riječ), stvorimo prezentizam, što intenzivnije osjećanje sadašnjosti.

Obzor, br. 81. od 23. III. 1913.

RUSKA DUŠA

Ruska, upravo slavenska duša uvelike ne zanima samo istraživaoce komparativne psihologije naroda, već sve prijatelje ruske književnosti — ogledala ruske duše — koju je Evropi nakon Mériméea »otkrio« Melhior grof Vogüé, onako kao poljačku knjigu Mickiewicz na čuvenim svojim predavanjima na Francuskom Kolegiju i prije toga Nijemce gđa. de Staël u Francuskoj, a Coleridge i naročito Carlyle u Engleskoj. »Široka ruska natura« spada danas u evropske glavne probleme, to više, što ruski, dakle slavenski tip nije još gotov, nije još našao tako potpunog svog izraza literarnog i socijalnog kao druge, naprednije rase, pa ruska duša privlači još uvijek snagom paradoksa i zagonetke, davši već u Dostojevskome najdubljeg psihologa modernih vremena.

Nedavno je A. grof Nesselrode pisao o Ruskoj Duši*), u stvari o glavnim ruskim društvenim tipovima: o seljaku, plemiću, trgovcu i inteligentu. Kako je pisac porijeklom Nijemac, rodom Rus, živući u Rusiji preko trideset godina, obrazujući se na Zapadu i učestvujući u ruskoj politici, ne zastupajući ekstremnih, dakle iznimnih načela, već principe umjerenog, evolucijskog liberalizma, njegovo djelo je poučna i vrlo objektivna slika savremenog stanja vascijelog ruskog društva, to više, što je kod pisanja imao pred očima samo prave Ruse, Velikoruse.

Mužik krije svoje vrline i otkriva tek svoje poroke. Pred gospodinom je nepovjerljiv i kaputaš treba dugo dok stekne njegovo povjerenje. Vrlo je pošten, a ukrast će tek ono, što (kao šumu) smatra općim imetkom. Kao u našem Zagorju, ruske seljačke kuće su otvorene, vrlo slabo zabravljene kao kod naroda vrlo poštenoga. Ruski seljak je komunista u koliko drži usuprot svim protivnostima tlo i proizvode tla općim dobrom. Kao svi primitivni ratari, kao i naš seljak, nije štedljiv, pa se po ruskim selima tovi i živi kulak (»pesnica.«),

*) Paris, 1913. (Izdanje smotre La Revue).

seljački lihvar, zelenaš i kamatnik. Prirođenu gostoljubivost i dobrotu ruskog mužika, poznatu iz ruske literature, zlorabljuje užasno prosjačenje, pa ima cijelih sela što živu od prošnje. Ako je i konservativan kao sve zaostale klase, ruski mužik ima jaku svijest stališku, stvorivši nedavno za revolucije seljačku slogu (»krestjanski sojuz«), pa jaki agrarni revolucionarni pokret, dogovoren na potajnim »shodovima«. Posebnoj seljačkoj etici divili su se već pisci kao Tolstoj. Ruski mužik ne vidi u zločincu (»neščasnij«), toliko zlikovca, koliko nesrećnika, prestupnika. Najveća seljačka mana je pijanstvo, alkoholizam. Rus je najveća evropska pijanica, mada u Rusiji dolazi na glavu manji kvantitet alkohola, no igdje u Evropi, pa se tek u Norveškoj manje pije. Narod troši najviše čaj, pa bragu i kvas. Država je doduše zatvorila gotovo sve kabake (seoske krčme), ali uzevši monopol na žganicu otvorila je svake nedjelje kazjonaju lavku (vrstu državnog točenja rakije, »preko ulice«) i jadni narod kupuje otrovne merzavčike (zapečaćene staklenke) s nalevkom i slatkom vodkom, što će opiti i staro i mlado uz sviranje balalajke i harmonike. Rus nije sistematična pijanica kao naši »vajnbajseri«. Nedjeljama i mjesecima je solidan sve dok ga ne uhvati zapoj (»špurius«), pa se opija do delirija.

Osim očajnosti, nezadovoljnosti zbog nepravednog društvenog i državnog poretka, glavni je uzrok tome zlu loš primjer (jer od alkoholizma pate svi viši društveni slojevi) pa zahirenost školstva i pučke prosvjete. Nesrećne uspomene Pobjedonoscev ubio je rusku pučku školu, oduzevši joj lajičko obilježje i podloživši je sasvim crkvenom autoritetu (zakonima od 12. srpnja 1889. i 12. lipnja 1890.). Možemo zamisliti te škole, kad znamo, da je mjesečna učiteljska plaća 10 rubalja (26 kruna). Potvrdnjama statističara Dimitrijeva je alkoholizam već sasvim otrovao Rusiju, što se opaža kod izrođivanja pasmine, kod novačenja, dok je porast žiteljstva usuprot toj zarazi još uvijek vrlo povoljan.

Rus je vrlo religiozan, ali državno pozitivno pravoslavlje gubi sve više i više pristalica, pretvarajući se u puki formalizam. Broj raznih heretika prelazi već preko dvadesetak milijuna. Niže svećenstvo je sasvim poživinčeno, kako je to pokazao Pomjalovski u svojim Nacrtima iz Burse (tako zovu sjemeništa). Svećenstvo, živeći za sebe i ženeći se iz svojih redova je kasta, koja kao plemstvo gubi sve više i više dodir sa savremenim vjerskim narodnim potrebama. Seosko svećenstvo je tako slabo plaćeno, da mora trgovati vjerskim stvarima i

tako zanemarivati prave vjerske interese. U početku svoje službe ima ruski župnik godišnje 14 rubalja (oko 37 kruna) plaće, dotjeravši kod eventualnog svog jubileja u najboljem slučaju do 81 rublja (nješto preko 180 kruna)! Paroh ima doduše zemlje, ali njen prihod mora dijeliti s đakonom i crkvenjakom, dok se davanje zemlje u zakup u Rusiji vrlo slabo plaća, pa je pop često prisiljen sam zemlju obrađivati. Svećenstvu dakle ne preostaje drugo osim milostinje, pa, upućen na materijalnu pomoć vjernika, brine se više za svoje prihode no za vjerske potrebe parohije. Visoko svećenstvo pak vrvi činovnicima, štreberima, ili klerikalnim antikulturnim natražnjacima.

Nakon Tolstojeve smrti čulo se, da je na samom grobu pokojnikovom zmija ujela dijete. Nadležni episkop Nikon otvori preko mjesnog župnika istragu, pa mada se nije našlo nikakvog vjerodostojnog svjedočanstva, u Kolokolu (Zvonu), ultraklerikalnom listu, izađe članak o zmijskom leglu na prsima prokletog heretika Lava N. Tolstoja. — Mjesni župnik pisaše: »Više osoba, među njima moja kći, utvrdiše na grobu nazočnost rupe široke od prilike veršok (palac) i pol. Točna dubljina rupe nije bila ispitana, ali moja kćerka uvjerava, da štap od aršina (70 centimetara) ne može doprijeti do dna. Neki tvrde, da obožavaoci grofovi odovud crpu po pregršt zemlje upirući se da to bude što bliže lešini. Ne bi bilo mnogo točnije pretpostaviti, da su ljutice savile svoje leglo na grudima pokojnog grofa«? Biskup Nikon dodaje k tome: »Svemogući ne treba logičnih razloga pa da mu se stvorenje (zmija) pokorava i služi namjerama njegovim.«

Sjetimo li se da je zmija (zmaj) uvijek u Svetom Pismu simbol vraga, u ovom slučaju Nečastivi služi episkopu Nikonu proti pokojnom grofu Lavu Nikolajeviću.

Ruska porodica je vrlo plodna i ruski pučanin ženi se vrlo mlad. Kao kod nas kolo, ruske djevojke plešu horovod i kao kod nas što ima djevojčura tamo su guljašče djevke. Rakłana ruskog seoskog života je snahačevstvo, »snašinstvo«. Oci, siti svojih ostarjelih žena, u mnogim slučajevima ne dovode u kuću snahe toliko za sina, koliko za sebe. Razvod braka je na selu nešto nepoznato. Kako se u Rusiji ne može nikud nikamo bez putnice, napuštena žena, ne mogući bez muža do pasoša, ne može se ni maknuti i potražiti gdjegod zarade. Ljubavni zločini su rjeđi na ruskom ladanju no u ostaloj Evropi i ne može se reći, da muž gleda — kao Crnogorac — u ženi niže biće.

Rus je hrabar, stoičan i fatalističan kao onaj grenadir Petra Velikoga, koji je bez razmišljanja spreman skočiti s trećeg sprata na nalog svog gospodara, željnog pokazati pruskom kralju hrabru poslušnost svoje vojske. Među stotinama i tisućama onomadnih pobunjenih seljaka nije se našao ni jedan jedini kukavica ili izdajica poput Hebrejca Azeva i svećenika Gapona. Ruski narod je vrlo darovit, pa dok nema dara pronalazačkog, odlikuje se kao Japanac i Kinez rijetkim darom podražavanja i asimilovanja. Kod engleskog liječnika je cijela ruska posluga za godinu dana naučila engleski.

Rusko plemstvo je stališ više privilegiran no historijski, potičući iz dvorske a kasnije državne (činovničke) službe, propadajući danas u većini slučajeva usuprot plemićkoj agrarnoj banci, utemeljenoj pod Aleksandrom III. Rusko plemstvo je nasljedno, pa činovničko, jer visoke službe u Rusiji donose sve aristokratske povlastice osim viših plemićkih naslova. Visoka aristokracija je kao svaka zatvorena, zakopčana i ekskluzivna kategorija, igrajući veliku zakulisnu ulogu svojim velikim imetkom i privilegiranim dvorskim i društvenim položajem. Ta kasta je reakcijska, mada su momentano visoki aristokrati, između kojih je rođen Lav N. Tolstoj i anarhista knez Kropotkin, najbolji branioci ustavnih misli u Rusiji (porodice Dolgoruki, Tolstoj, Stahović i naročito slobodoumna aristokratija tverske gubernije). Pokrajinski plemićki sabori drže se svake treće godine i odgovaraju našim nekadašnjim županijskim skupštinama, dajući u novije ustavno vrijeme vrstu gornjeg doma u Carskom Savjetu. Običaji nižeg plemstva, pomještčika, i danas su dosta brutalni i barbarski, pa nije rijetkost vidjeti takvog šljivara s prstima u zdjeli, s nožem u ustima i — horribile dictu! — s pljuvačkom na pladnju. Iznimne pojave su šestidesjatniki, plemići iz šezdesetih, iz liberalnih godina vlade Cara Oslobodioca Aleksandra III.

Kao i kod nas, postoji u Rusiji poseban stališ — inteligencija — zovući se kao i kod nas, i reprezentirajući kao i naša prava inteligencija domovinu budućnosti i misao sveopćeg napretka. Kao i naša, ta ruska inteligencija je većinom pučkog podrijetla i vrlo često autodidaktična, dosta je izolovana, pa je plašljiva, povučena i dosta tužna. Ta inteligencija, djelujući kao enciklopediste u Francuskoj, dijeli većinom načela onog trećeg stališa, koji je stvorio Revoluciju i sve temelje modernog liberalnog života u Evropi.

Kao svuda, ruski trgovci su najuskogrudnija i najsebičnija klasa, a jalovošću je natkriljuje tek činovništvo. Ruski birokrat je ideal svih činovničkih poroka od njemačke pedanterije, pa do turske potkupljive servilnosti. Četrnaest »dieta« ruske činovničke ljestvice od »kolegijskog registratora« pa do tajnog carskog savjetnika prve klase su kao dvostruki broj mršavih krava egipatskih iza aspolutizma najveća ruska socijalna i politička nevolja, opisana nakon satire Gogoljeve u sto varijacija. To je socijalni oblik ruske duše bez duše, vlasti bez odgovornosti, »inteligencije« bez inteligencije, zakona bez zakonitosti i savjesti, uzakonjenog terorizma i administrativnog nihilizma. Dvora i dvorskih običaja grof Nesselrode nije crtao, ne nalazeći jamačno ovdje ruske duše ni onoliko, koliko u korumpiranoj birokraciji, mada u Rusiji riba ne smrdi od glave, jer su mnoge glavne inicijative za reformu tamo od Petra Velikoga pa do današnjeg imperatora dolazile odozgo, pa kao što zamuljena voda zadržava svjetlost tek na površini, tako su mutni, blatni društveni elementi, naročito svećenstvo i činovništvo, sve pametne carske naredbe znali ostaviti na hartiji ili ih pokvariti u kaosu puzavosti i svih lakejskih niskosti.

Pravi čuvari ruskog bića su dakle seljaci, slobodni inteligenti i nešto emancipovanih plemića, pa čitajući prvi put tu knjigu, čini vam se, da je pročitavate, da ste je već čitali sto puta u poznatom, u domaćem, u hrvatskom izdanju... Jer, mi imamo sve ruske poroke, ali nemamo onih ruskih velikih vrlina, koje na koncu konca vladaju petinom kore zemaljske, prodiru sve više u neosvojene azijske krajeve, ravnajući s Mečnikovom Pasteurov pariški zavod, sa Stanislavskim u Moskvi najbolje režiranu dramu svijeta, bdijući nad sudbinom balkanskih Slavena, ginući za slobodu na terorističkim vješalima i stvarajući s Tolstojem i Dostojevskim novo kršćanstvo, temelje nove evropske etičke kulture. Mi još ne znamo točnije, kakva je ruska duša, ali znamo, da usuprot svemu ruski narod ima u njedrima najbolju dušu, najveću duševnost i najbolje srce, da ruski čovjek danas u najvećoj mjeri nosi savjest modernog čovječanstva.

Obzor, br. 99. od 13. IV. 1913.

PRAVI RODIN

Slava je danas gadna, vrlo gadna stvar. Biti čuven nije danas biti poznat po slavnim svojim djelima. Naprotiv. Slavan znači danas biti svaki dan fotografiran sprijeda i straga, pustiti publiku u intimnost svoga trbuha, svog srca, svog stola, svog doma i svoje postelje. Slava je danas velika i dosta sramotna indiskrecija, gotovo skandal, pa finiše duše kao Taine kriju detalje svog privatnog života, dok ih Barnumi kao D' Annunzio otkrivaju pred prostačkom gomilom. Tako dođosmo dotle, da pravi velikani nisu poznati po svojim velikim djelima, već po svojim velikim tricama i nedjelima. Tko danas zna u tančine djela Byrona i Chateaubriandova? Svijet se više zanima za odnošaj između Bretonca i njegove sestre, pa Britanca s njegovim svakakvim ženama. Byron i Chateaubriand zanimaju snobove kao zločinci, s eventualnim svojim incestima. Kod Heinea vuče najviše publiku pumpovanje ujaka, pumpovanje francuskog reptilskog fonda i druge krasote. Publika, kukavna, glupa i filistarska, uživa u konstatovanju, da je genij gori i jadniji od nje, pa otud veliki uspjeh sumnjivih »naučnih« teorija, da je genij, da je svaka superiornost u srodstvu s ludilom i zločinom. Ako je Baudelaire poludio, poludio je, jer je pjevao, a nije pjevao, jer je poludio. Kod Nietzschea nije genij posljedica ludila, već je ludost — kao u mnogim neznatnijim slučajevima — posljedica prenapornog rada. Publika to ne shvaća. Njoj velik čovjek nikad ne će biti veliko djelo, predmet diskusije, već velika sablazan, predmet »trača« i škakljivog interviewa. Flaubert je to znao, pa »pljuvaše na filistra«. Današnji slavljenici, većinom kaboteni, rade inače. Apoštol Jasne Poljane davaše se u pustinjačkim ulogama fotografirati kao car Vilim. Infamni homoseksualni skandal bijaše najbolja reklama za Wildea, ismijanog Whistlerovog »Oskara«. Loti daje fotografisati svoje privatne stanove. D' Annunzio, genijalni šarlatan, fotografira za novac sebe i sinjoru Duse, glumicu, u pozama zabranjenih fotografija za putenost staraca i gimnazista. Slava je danas oskudica stida i bankrot pravog ponosa. Ta slavna gospoda ne zabavljaju tek svojim umjetničkim radovima, već i svojim sramotama, kao javne kurtizane. Za volju kukavnim snobovima postaju i sami snobovi. Nekad se obožavaše i đubre životinja — bogova. Ti moderni idoli šalju na pazar i svoje đubre, jer se to danas najbolje kupuje i prodaje. I sve to — naravno — za novac, jer je danas i slava — novac, dok prije, u doba aristokratsko, kad novac bijaše tek nešto, a čast sve, bijaše manje honoriranih i sprijeda i straga slikanih, ali više časnih slavnih ljudi. Amerikanizam i demokratska barnumštima nam daje genije s novčanom, a evropstvo i umjetnički aristokratizam dade nam genije s čašću, pa kao na slavu Corneillea, Dantea i Calderona gledamo na naše skromne, Evropi nepoznate učitelje, koji su kao Mažuranić, Ante Starčević i August Šenoa, kao Kumičić i Harambašić radili kao gospoda, ne kao štacunari.

Ove opaske bijahu nužne za najnovije djelo o čuvenom kiparu Rodinu*). Karikaturista Rouveyre je nedavno nacrtao »pravog Rodina«, naime glavu prepredenog slavnog starca, što prepredeno žmiri jednim sitnim, prepredenim okom. Ti Parižani naime ne daju se dugo vući za nos, ne daju se dipirati, pa ni slavom prvih svojih ljudi, držeći se Stendhalovog »jasnog gledanja«, to više, što im i Rodina nameće ne samo inozemska, već i Rodinova providna reklama. I mi ovdje imađasmo sličan slučaj. Jednog hrvatskog Rodina, preporučenog inozemskom pohvalom, toliko se slavilo, da nas je malo po malo ostavio. Zubari pisahu da nije samo najveći umjetnik, već najveći mislilac — ne samo našeg plemena, već vascijele savremene Evrope. I izvrsni naš kipar, inače polupismen gospodin, povjerova svojim apologetama, poče po društvima šetati dubljinu svog ćutanja (dugo analfabetskog), poče davati savjete diplomaciji za balkanske poslove, poče se ponašati kao evropska Pitija i narodna Sibila, praveći pri tome vrlo dobre poslove. Svijet naime žudi i vene za vučenjem za nos, klanjajući se i danas krivim bogovima. Čovjek nikad ne bijaše više idolopoklonik no sad, u naše »napredno« vrijeme. Ovčice bleje i gredu za Panurgovim ovnovima.

Danas je Rodin bogat i slavan. Čemu onda sve to? Čemu te inkriminacije? Sudeći po svemu, pisac te knjige, Gustav Coquiot, autor dosta nepoznat, bijaše tek telefon slavljenikov, jer djelo vrvi optužbama, koje piscu mogaše dati tek sam umjetnik. Sudeći po tom djelu, u Francuskoj ima tek dva bolja kipara — Desbois i Turcan — obojica Rodinovi đaci. Neka-

*) Le vrai Rodin, Pur G. Coquiot. Paris, J. Taillandier.

dašnji kiparovi prijatelji kao Dalou i Falguières prikazani su kao dušice i sitni zavidnici. Svi kipovi pariski, cijela ta nekropola od skupog mramora ne vrijedi ništa. Vrijede samo odbijena djela Rodinova, kao eksperimentalni Balzac. Napada se na državu i na grad Pariz što tako malo naručuje kod Genija, što tako malo daje zaslužbe i novaca Nadčovjeku. Grde se stranci, eksotični Amerikanci, Englezi i Slaveni, ali se s pohvalom ističe, kakva je u new-yorškom muzeju dvorana, a pred engleskim parlamentom mjesto za Rodinove kipove, kako ga je praško društvo Manes slavilo i kako ga je Prag, kao kakvog pianistu, umarao potpisima za fotografije i tašte razglednice. Cijela ta rabota, svakako naručena, čini mi se pomalo iznuđivački napadaj, nedostojan velikog kipara i njegovog slavitelja. Ako je vlada i grad Pariz pun glupana i zavidnika, čemu im se nametati? Ako nije, svi ti čudni napadaji su suvišni. Čast Rodinu, ali on sam sebe — kao Cellini u uspomenama — indirektno prikazuje kao prvog kipara svijeta i kao prvog kipara Francuske, kao Kipara, a o tome bi se dalo povući i potegnuti. Po mom ukusu je Bartholomé monumentalniji, Bourdelle snažniji, Trubeckoj moderniji, a Metzner dekorativniji. Rodin, mada je jamačno danas prvi majstor forme i najbolji virtuoz kiparski, pati odviše od »literature«, odviše eksperimentira i zbog prevelike svjesnosti nije dosta naivan, kao vascijeli artizam francuski. Njegov Cjelov je baudelairsko, tragično, tužno osjećanje seksualne ljubavi. Njegovi torsi nisu imitacija antike, jer antični torsi bijahu nekad čitavi, već su imitacija, arheološka imitacija barbarskih događaja, koji su nam te divne kipove pretvorili u bogalje. Rodinovi torsi su literatura, djela za muzealne ljude, arheološko i virtuosko vježbanje. Njegov Balzac je genijalna simbolska skica, ali nije kip. Njegov Mislilac je običan čovjek što misli, ma tko što misli, ali nije muška misao, nije Prometej, nije anatomija pretvorena u Misao kao kod Mojsije i nadgrobnog viteza Michelangelova. Kip, inače divan, što se danas zove Željezno Doba ili Probudjeno Čovječanstvo(!) — gol mladić s očajnim pokretom ranjenika — imađaše prije pored sebe oružje i bijaše običan ranjeni junak. Taj ranjenik je vremenom dobio zvučan naslov i pretvorio se iz anekdote u predubok simbol. Procedura je jasna. Umjetnik začuđava naslovima, jer je uvjeren, da snobovsku modernu publiku ne može epatirati svojim velikim nerazumljivim i često paradoksnim djelom.

Naravno, u ovoj knjizi su i slike Rodinovih posjeda, njegovog ljetnikovca u Meudonu (Villa des Brillants) i dvorca

(hotel Biron) u Parizu, krasne građevine Gabrielove iz XVIII. vijeka u golemom divljem parku blizu Invalida, u ultraaristokratskoj ul. Varenne (ulici austrijskog poslanstva), koji dvorac je vješti umjetnik spasao od rušenja i tu se lijepo smjestio. I kuće, i stanovi dakle služe za reklamu umjetnicima i umjetninama, pa čini li to kakav snob i »homo novus«, kakav skorojević i filistar, začuđen sâm svojom slavom i imetkom, gledamo ga sa smiješkom kao Građanina-Plemića, ali kad to čini i jedan Rodin, dolazimo do žalosnog zaključka, da ima najvećih savremenih majstora, koji se na svoje novčane, trgovačke uspjehe pozivaju za dokaz svoje etičke i intelektualne superiornosti.

Kao Rodin što je jedini savremeni pravi kipar, tako je Coquiot — jedini pravi poznavalac Rodinove umjetnosti. Ova apologija doduše iznosi cijeli niz komičnih i površnih oda u čast umjetniku, među njima i nekoliko fraza An. Francea, ali ni Coquiot ne veli, u čemu je upravo sva veličina Rodinovog rada i sva originalnost njegove tehnike, njegovog stila. Jest, taj veliki kipar je silno savjestan, za svoje portraite se dokumentuje svim sredstvima kao moderni kritičar i romanopisac, uči kod velikih majstora, uči kod antike i još više od prirode, traži i nalazi u idealisanju svojih ploha kao Rembrandt najintenzivniju množinu svijetla i sjene, silan luminarizam, ušao je u tajne helenske, srednjevjekovne i renesanske koncepcije, ali sve se to nalazi, ako i u manjoj mjeri, kod drugih, i gdje je upravo originalnost Rodinova, gdje je Rodin — Rodin? Koje je njegovo najkarakterističkije, najoriginalnije djelo? Gustav Coquiot — upravo August Rodin — ostade nam dužan odgovora.

Rodin je svakako našao svoj posebni način modelovanja i shvatanja figure, pa možete na prvi pogled poznati nesamo njegove figure, već i noge, ruke, leđa, čak i mišice Rodinove. On nije samo imao novog načina u prikazivanju ljudskog tijela, nije samo najsavjesnijim verizmom prikazao ljudsku formu, već je — kao nekad Michel-Angelo — našao neke srodnosti između našeg tijela i materije s jedne, a duha s druge strane. Njegov Balzac — diforman kamen, pretvarajući se u piščevo radno odijelo, pa na vrhu u piščevu zanosnu masku — taj Balzac je u stvari pretvaranje materije u genijalno ljudsko lice, prelaz bezoblične mase u duh, u oblik. Calaiski građani, izrađeni u žilavom gotskom, staro-franačkom katedralskom stilu, doimajući se u mramoru i tuču kao da su od drveta, od hrastovine ili tisovine, djeluju tako snažno

kao pravi srednji vijek, kao kakva kronika Froissartova, dok moderna poprsja Rodinova nose sva ova obilježja savremene duše poput Baudelaireovog stiha i Franceove tragične, graciozne ironije. U nekim kipovima djeluje Rodin opet kao čista antika, a u drugima kao savremenik i zemljak Ghibertiev. Drugim riječima, Rodin je kiparski izraz onog kritičnog, hiperkulturnog našeg vremena, koje još nema klasičnog svog izraza, jer posjeduje sve stilove i jer se, kao Flaubert ili France, svim stilovima umije poslužiti i izraziti. Calaiski Građani su srednji vijek kao Flaubertova legenda o sv. Julijanu Gostoprimcu. Rodinovi portraiti su prilozi modernoj psihologiji kao Bourgetove studije. On je kipar inteligencije i njegova Paklena Vrata će biti — budu li svršena — vrata svih paklova, kroz koja prolazi moderna inteligencija u svojim sumnjama i mukama za istinom, slobodom i ljepotom.

Svako, pa i naše vrijeme ima svojih ljepota i svojih radosti. Kipar savremene misli, Rodin je u glavnome žalostan kao moderna inteligencija, našavši dosele više lijepe istine no istinske ljepote. Moderna umjetnost nije još našla moderne madone i moderne Venere, mada još nije izumro tip matere i tip ljepotice. Ako i vrlo samostalan umjetnik, ne izlažući — možda da to jače padne u oči — u bazarima nazvanim izložbe, Rodin je ipak silom prilika, u industrijskoj zemlji industrijalac, koristeći se industrijskim sredstvom reklame. Veliki slikari — naročito sarkastični Degas, pa pokojni Whistler — nisu toliko kurisali svakakvim žurnalistima i drugim fabrikantima reputacije. Najveća ovisnost je ovisnost od publike. Rodin oponira Institutu i oficijelnim mecenatima, a kažolira reportere, svakakve svoje Mitrinoviće, kojih ima i u Francuskoj. Pa da: kad je pariska općina naručila od velikana tek D'Alemberta, kad Parižani na izložbi 1900. nisu pohađali njegovu izložbu (»pustinju Rodin«), kad su Huga, naručenog kod Rodina, dali na izradu nekakvom kiparskom ljubitelju Barrau-u, grdili Rodinovog golog Huga (golog kao Pigalleov Voltaire), grdili Poziv na oružje, pa na pariskim trgovima postoji tek jedno majstorovo djelo: poprsje Henry Becque! Nije tek književničko društvo odbilo Balzaca, — Rochefort dao je svoj portrait odnijeti na tavan (i kasnije vratiti u salon) a Clémenceau je lane čak zabranio izlaganje svog poprsja.

Rodin se rodio 14. studenoga 1840. u Parizu (ulica de l' Arbalète, Quartier Latin). Otac Normandijac, mati iz Lotaringije. Do četrnaeste je godine dječak na ladanju (Beauvais). Povratak u Pariz. Mala škola dekorativnih umjetnosti, pa lek-

cije u prirodopisnom muzeju, kod čuvenog Barye-a. Vježbanja u crtanju na konjskom vašaru, pa svaki dan prije zarađivanja kruha kod nekakvog starog slikara, a inače uveče u muzeju Gobelins vježba u crtanju golog tijela. U sedamnaestoj poznanstvo s kiparom Dalou-om i zajednički rad kod vajara Roubauda. Državna škola Beaux-Arts tri puta ga odbija, jer »ne zna crtati« ... Ulazak u atelier Carrier-Belleuseov, na Montmartreu, 1864. odbija Salon njegovog divnog Čovjeka razbijena nosa (poprsje). Rodin deset sati dnevno modeluje, i ne puši, samo da može što više raditi. Poslije (njemačkog) rata ode u Bruselj i tu stvara s Van-Rasbourgom dekorativne figure za Burzu, zavoljevši ugodnu Belgiju. Tu 18 mjeseci stvara Željezno Doba tako savjesno i vjerno, da ga klevetahu, kako je skinuo kao s mrtvaca otisak s prirode (umjesto da ga je po modelu modelovao). Dobi tek treću kolajnu u Salonu. Stari drug Dalou, vidjevši to djelo, popusti u svom prijateljstvu: zavist! Kada Rodin dobi državnu narudžbu za spomenik V. Hugu, prijatelji sasvim prekinuše. Zbog izmučenosti ode slavni kipar dovršivši Calaiske Građane na ladanje na oporavak, u Sèvres, u državnoj tvornici načini nekoliko vaza, ali ostadoše u prašini. Kupovanje kuće u Meudonu, gdje je primio sve pohode: »pohode kraljevske, ministarske, čak i institutske« ... Putovanja u Italiju i izlet u Španiju. Ta biografija je sva koncentrovana u golemom radu. Ne zna se ni to, je li Rodin oženjen ili nije. U moje parisko vrijeme pričahu mladi kipari, kako njegova gospođa mora stojećke dvoriti svog muža kao paorkinja u stilu srednjeg vijeka.

Rodin je originalan crtač i izvrstan bakrorezač, pun misli i dojmova kao pjesnik i kritičar, pišući: »Naslada pokriva svijet. Tek ženski nagon je uvijek to shvatao«. »Ljepota ljudske ruke stvara kao ruka božja nove i preporođene duše«. »Slava antike je u tome, što je poznala prirodu«. »Nebo je u prirodi. Da, djevojče na primjer; lijeha divnog cvijeća«. »Nazivi anatomski imali su možda žalosnu posljedicu nametanja duhovima podjele tjelesnih oblika. Velika geometrijska i magnetska crta života ostaje tako kao prekinuta u oku prolaznika: te teorijske analize su kod neprosvijećenih pokvarile osjećaj istine«. »Sjena, božanska igra sjenâ na antičnim mramorima! Može se reći, da sjene vole remekdjela. Okrunjuju tajanstvenošću ljepotu, nuđaju nam mir i dopuštaju nam slušanje bez uzrujavanja te rječitosti mesa, što daje zrelost i širinu duhu«.

Rodin je najbolji kipar moderne inteligencije, tražeći s većim i s manjim uspjehom njene nove simbole u izrazu ljudskog tijela, danas tužnijeg no ikada. Ako i vrlo nezavisan, morao se za širenje svog upliva poslužiti neumjetničkim sredstvima savremenog reklamskog industrijalizma. Osjećanje za prirodu, umjetnost i najdelikatnije misli izabranih pjesnika nije kao kod tolikih njegovih zemljaka u njemu ubilo kao u pravom praktičnom normandijskom sinu praktičnosti. On nije aristokratski ponosan kao Flaubert i Gustav Moreau, jer nema kao oni od rođenja rentu, ali kao nekad Daumier liniju, a Delacroix, Manet i impresioniste boju, on je mramor oslobodio od ukočenog akademizma, a kiparsku produkciju od chic-a, od »ljepote« po »ukusu« pomodara bez ukusa. On je uputio savremenu skulpturu u prirodni izvor svake umjetnosti, pa u njene tumače helenske i gotske. Nakon Pugeta i Davida d'Angers je on najzanimljiviji kipar francuski, ne reprezentirajući doduše toliko graciju kao Clodion, koliko onu veličajnu snagu francuskog genija, što podiže treću republiku, što izumi aeroplan i automobil, davši svijetu Berthelota, Taine-a, Renana, najbolju literaturu i savremenu umjetnost. Nešto atenskog ima Rodin i nešto florentinskog. I naši prvi kipari Meštrović i Frangeš su ga imitovali i od njega najviše učili. U njemu je Francuska, zemlja svih prvih pokreta, u njemu je ljupki Pariz, Atena savremenosti, danas i u kiparstvu prva škola svijeta, pa nam je kao keltskoj braći, južnjacima, komšijama i đacima latinske, klasične kulture tek milo, što je i naša omladina pošla u tu visoku disciplinu da nas oslobodi od surovog i pedantnog, brutalnog i sebičnog, našoj naravi i našoj prošlosti sasvim stranog lutoranskog, vandalskog, bismarckovskog soldačkog pruskog »duha«.

Obzor, br. 161. od 15. VI. 1913.

M. A. BUONARROTI SIMON

Otkako je osim Michelangelovog dopisivanja i pjevanja objelodanjen i životopis iz pera Askanija Candivia, život velikog majstora stoji pred nama jasan kao njegovo nedovršeno djelo, a Candivi, slabi njegov đak što se utopio, živjet će s njime kao i Vasari, jer i mali postaju besmrtni pišući o besmrtnicima. Dok tajanstveni Vinci, pa i Sanzio ostaje u sumraku čudne prošlosti, titanski Buonarroti, nemajući sreće dovršiti nijednog svog velikog djela po prvobitnoj osnovi, ne uzdiže nas tek poznatošću klesanog i slikanog djela, već svog herojskog značaja i života. Kao kršćanski aristokratski stojik pokaza svijetu četiri svoje duše s onim, što junak-papa Julije II. Rovera nazva la terribilità — »strahota Michelangelova«, počevši kao ponosna sirotinja, preminuvši zamotan u giubbone — radnički svoj plašt i potpisavši tek jedno jedino svoje djelo, Pietà, Milosrdje: bol sa smrti onoga ljudskoga, što nikad ne bi trebalo umrijeti. Tri pape je kao kakav kardinal i gonfalonijer umjetnosti ponosno služio. Julija, što preko leda i kroz osvojenu pukotinu ulazi u osvojenu Mirandolu, smatrajući se nastavljačem rimskih imperatora. Leona X., za kojega Vida divnom latinštinom proslavi igru šah, dok stožernici čitaju Pomponazzovu obranu umrlosti duše, a komediograf, kardinal Bibbiena veli za papski dom: »Hvala Bogu, tu imamo sve osim gospojinskog dvora«. Pa onda Savonarola, reformacija i Tridentski Koncil (1536.), Luther i don Ignjat Lopez de Recalde Loyola. Leon X. Medici »se kao lisac uvukao, kao lav vladao, kao pas otišao«. Strašna pohara Rima s protestantskim, Frundsbergovim gomilama po nalogu katoličke antipapske i antitalijanske politike Karla V. Interesi katoličanstva u neskladu s interesima papske politike. Pavao III., humanist, gradeći palaču Farn e, već je pod utjecajem novih inkvizitora. Klement VII. Medici, u mehanici i hidrografiji jak kao u teologiji, ne može zbog zelota i politike više nastaviti djela papskih humanista. Tasso se sprema na pjevanje vjerskog epa. Reakcija na sve strane, pa će i junak Michelangelo, skrušen kao i njegova Viktorija markeza od Peskare rođena Colonna, pod

starost zabugariti u tonu Suza Sina razmetnoga, skinuvši s desne strane na kapi guelfsko buntovničko svoje pero. Italija posu glavu pepelom, izgubi svoje vojničke i umjetničke velike kreposti, pa tek Venecija s Pavlom Sarpiem ostade izvan sveopće protivreformatorske reakcije slobodna i katolička. I tako je život Michelangelov sunce Renesanse, ali sunce Renesanse na smiraju. Kao taj div, Preporod svog velikog i brzog djela nije mogao svršiti, ako i dade najveću sintezu klasičnog i romantičnog, poganskog i kršćanskog genija.

Michel-Angelo Buonarroti starinom Simone je potomak tristagodišnje stare grofovske porodice grofova od Canosse u srodstvu s njemačkom vladalačkom krvlju. Taj guelf je dakle starinom gibelin, koljenović čuvene kontese Matilde. 1150. dođe u Firencu član te kuće messer (gospar) Simone i postane tu vođa guelfa. Pod Leonom X. uzme ta porodica u svoj grb modri krug i tri zlatna medićejska ljiljana. Otac umjetnikov, čovjek starovičnjak i starovjerac, Ljudevit Leonardov Buonarroti Simone, dobi tog sina kao načelnik Chiusia i Capresea u Capreseu 6. III. 1474. ab incarnatione (po florentinskom), 1475. nato Domino (po našem) od matere Franjice iz čuvene kuće Bonda Ruccelai. Dječak u Firenci dan i noć crta, upoznavši slikara Granaccia, koji ga odvede k svom učitelju Ghirlandaiu i ovaj naskoro postane zavidan. Michel-Angelo kopira antikne kipove u vrtu Medicisa. Nekakav torso starog fauna toliko mu se svidi, da ga izradi u cijelosti. Lovro Veličanstveni dođe u vrt i našali se, kako stari faun ima sve zube. Našavši i opet mladog umjetnika, opazi fauna bez jednog zuba i to mu se toliko svidi, te uze Michel-Angela od oca u dvor i posadi ga za svoju trpezu, držeći ga kao rođeno dijete. Tu ostane šesnaestgodišnji mladić dvije godine (našavši ubogom ocu carinarsko mjesto) sve do smrti dobrotvorove, vrativši se amo na nekoliko mjeseci na poziv Pijera Medicisa. Sprijatelji se s priorom sv. Duha i tu dobije sobu s lješinama, učeći anatomiju. Neki improvizator mu reče, kako redovito sanja o propasti Pijera Medicisa i umjetnik, u strahu od građanskih nemira, ode u Bolonju s namjerom za Veneciju. U Bolonji bude zatvoren, nemajući kao stranac na noktu znaka od crvenog pečata. Smiluje mu se član Šesnaestorice messer Gian-Francesco Aldobrandi i uze ga k sebi, dok protjerani Medicisi dođoše u Bolonju, pa dvadesetgodišnji mladić čitaše svom gostoprimcu svako veče prije spavanja Dantea ili Petrarku. Tu ostane godinu dana i vrati se u Firencu. Za sina Pijer-Franjinog Lovra Medicisa napravi sv. Ivana i taj kip

bi u Rimu kupljen kao antika. Odlazak u Rim. Radovi za gospara Jakova Gallia, za kardinala Rovana, pa povratak u Firencu, gdje stvori Diva (Davida) pred palačom Signorije. (Danas je tu kopija, a original u Akademiji Lijepih Umjetnosti). Djelo je svršeno za osamnaest mjeseci i plaćeno 400 dukata. Radovi u tuču, pa slika Naše Gospe za Agnola Bonia. Papa Julije II. šalje sto dukata poputnine i zove dvadesetdevetgodišnjeg umjetnika u Rim. Put po mramor u Carraru i tu Michel-Angelo ostaje osam mjeseci, želeći stvoriti golem kip kao na helenskim promontorijima. U Rimu stan iza sv. Katarine tik koridora Aleksandra VI. Papa ga toliko zavoli, da ga često posjećuje i naručuje svoj nadgrobni spomenik. Svađe s papskim neimarom Bramanteom. Osnova za četrdeset figura papske nadgrobnice. Papu odvraćaju od toga, od jedared ne primi umjetnika, a ovaj mu javi tonom, kakvim mu ne bi govorio nijedan smrtnik: »Recite papi, da će me u slučaju potrebe drugdje tražiti«. I odmah krene na put, naredivši slugama da prodadu pokućstvo. Papski ulak ga nađe na sigurnom mjestu, uruči mu prvosvećenikovo pismo, primi smjeli odgovor i umjetnik za inat ostane u Firenci, želeći (kao kasnije Napoleon) odazvati se turskom pozivu i sagraditi most od Pere do Stambula. Papa šalje tri breve-a doživotnom gonfalonieru P. Soderiniu, a taj veli umjetniku: »Ti si s papom pokušao što se ne bi usudio kralj francuski. Ne trebaš se više dati moliti. Mi se ne želimo zbog tebe s njime zaratiti i metnuti u opasnost državu. Spremi se dakle i kreni onamo«. Umjetnik svrši divni karton Rat sa Pisom s epizodama (razderan zavidnom rukom Baccia Bandinellia) i krene u Bolonju, k papi, koji ga je strašno i opasno volio, kao i on njega. Strašan sastanak, pričemu dobi batine — kardinal Soderini. Silni papa nađe silnog umjetnika, a silovit umjetnik silovitog svog papu, hrabrog sabljaša poput naših Keglevića i gvozdenih kanonika. Michel-Angelo htjede turiti u ljevicu njegovom kipu knjigu. »Kakvu knjigu? — reče papa po ukusu našeg Kačića i Martića. Prije sablju, jer se u pismo ne razumijem«. »Daje li taj kip blagoslov ili prokletstvo?« — zapita kasnije u šali utemeljitelj papske države. »Sveti oče, kip prijeti tome puku, ne bude li pokoran«. Kasnije sruši bolonjsko građanstvo to djelo.

Bramante, nadajući se, da će se Michel-Angelo pored Rafaela osramotiti, odbijajući umjetnika i opet od groba Julija II., tragične te osnove, iznudi mu preko pape slikanje stropa Sikstine. Kipar se branio rukama i nogama, no napokon

pristane i svrši posao na čudo cijelog svijeta za dvadeset mjeseca. Strašni papa ga je tjerao, dosađivao mu, svađao se. »Te slikarije će biti siromašne«. »I ovi, koje sam naslikao, bijahu siromašni«. Dugo nakon toga posla umjetnik nije mogao čitati ni pisama drukčije no držeći ih nad glavom. Jedared ga nagli papa opali palicom, opetujući smjeli njegov odgovor: »Kad uzmognem! Kad uzmognem!« Naravno, za njime pošalje ulaka sa 500 dukata, no umjetnik krene u Firencu. I opet neprilike s nadgrobnim spomenikom. Traži se nova osnova. Michel-Angelo baca se na posao, troši svoj novac, ali novi papa Leon X. ga usuprot plaču šalje u Firencu, zbog ukrasa medićejske crkve San Lorenza. Putovanje za mramor i neprilike s markezom od Carrare. Nasljednici Julija II. ga optužuju, da je pronevjerio 16.000 škuda primljenih za papski grob, no u Firenci ga zadržava kardinal Medicis, kasniji Klement VII., zbog biblioteke i sakristije San Lorenza. Pljačkanje Rima, progon Medicisa iz Firence, a Michel-Angelo brani i sa San Miniata utvrđuje rodni svoj grad. Ostavši čudom živ, potraži ga papa Klement usuprot svemu i naruči divne figure za sakristiju svoje porodične crkve. Strah od papske osvete je isklesao taj Dan i tu Noć, a kipar ne svrši po svojoj osnovi ni tih vječnih spomenika, strepeći od osvete medićejskog kopilana vojvode Aleksandra (de Civita di Penna), od kojega bi bez pape nesumnjivo umjetnika progutala pomrčina.

Novi papa Pavao III. zovne k sebi Michel-Angela i naruči Posljednji Sud. Svađa sa nasljednikom Julija II. vojvodom od Urbina, svrši se tako, te je umjetnik za papski tragični grob dao tri figure (Mojsiju, Aktivni i Kontemplativni Život), bacivši se svom silom zrelog genija na slikanje Posljednjeg Suda u Sikstini, pa Muke sv. Petra, Obraćenja sv. Pavla i Snimanja s križa. Sitniji radovi, pa nacrt za most preko Velikog Kanala u Veneciji.

Tu, još za majstorova života, svršava se ta biografija zahvalnog đaka. Ne bijaše životinje, koja svojom anatomijom ne zanimaše velikana. Pozivaše ga k sebi sultan, kralj francuski, republika mletačka. Papa Julije II. govoraše, da bi za produženje tog života dao krvi od svoje krvi. Za Julija III. nacrtao je pročelje za palaču Farnese, a za biblioteku medićejsku u Firenci divno stubište. Anatomijom se morao zbog želuca prestati baviti, ali je superiorno kritikovao spise Dürerove i zadivljavao anatomskim znanjem ondašnje liječnike, kao što je nastavio veličajno djelo Bramanteovo kao graditelj.

Kao Scipio bijaše najmanje sam u samoći, imajući malo, ali odabranih prijatelja. Poznavaše u tančine Savonaroline besjede, Sveto Pismo, Petrarku, a Dantea je znao naizust. Uvijek je sirotinjski živio, ne opijajući se nikada i uzdržavajući svoju porodicu. Zaljubio se tek pod starost. Malo je spavao i rijetko se budio bez glavobolje. Spavaše većinom odjeven, s obuvenim nogama s vječnim grčevima. Za Rafaelovu umjetnost govoraše, da je više plod umjetničkih no prirodnih studija. Plemiće smatraše sposobnijima za umjetnosti no pučane. Od silnih njegovih figura nema ni jedne slične drugoj ili jednakog pokreta. Sarkastičan, kaustičan, ponosan i čudan. Žilav, srednje veličine, širokih ramena, mršav i mišičast. U djetinjstvu boležljiv, kasnije zdrav, u starosti trpi od mokraćnog mjehura. Glava oveća s izbočenim čelom i unakarađenim nosom, što mu ga u mladosti spljošti kamen Torrigianov. Usnice uzane, donja malo naprćena. Trepavice rijetke, oči sitne, sijere, pune žutog i modrog svijetla. Kosa i rijetka brada crna. Da ne bijaše velik kipar, velik slikar i velik neimar, taj pjesnik krasnih soneta i madrigala bio bi nesumnjivo postao takmac Danteov. Još da bijaše muzikalan, taj div s dušama četvorice imao bi pet genija u jednome. I ovakav kakav je ostaje najljepši primjer umjetničkog potpunog izraza u rodu ljudskom. Kao karakter mu je još najsličniji Beethoven. Isti titanizam djela i značaja. Ista plahovitost i čisti idealizam. Ista krasna grdoba ponosne i sanjarske glave. Isto poštenje i izvjesna aristokratska slobodoumnost, pa dok Beethoven obožava drvo, Buonarroti nalazi najviše mira u šumi. Obojica duboko ljube svoje nećake: Michel-Angelo svog Leonarda, a komponista svog nestašnika Karla. Obojica su izraz heroizma, buntovništva ljudskoga, a iskra prometejska vrca iz tog mramorja kao iz tih sonata i simfonija. Obojica su glasovi velikih preporoda: Fiorentinac Renesanse, Revolucije mrki Nijemac. Obojica su ponosni do surovosti. Michel-Angelo voli idealno markezu od Pescare, a Beethoven kontesu Erdödy. Dok su Rafael i Mozart glasnici neba, sunčane vedrine i svih harmonija sreće, Michel-Angelo i Beethoven su kao Jupitrov orao krila borbe i bure, potresi svih dubokih nezadovoljstava zemlje.

Moja ludost je moja tuga — piše u pismima kipar. Slika se mozgom a ne rukama. Neznalice me zovu tatom i kamatnikom. »Sveti Oče! Jutros me bacilo iz Palače sa strane Vaše Svetosti. Prema tome činim vas razumjeti, da odsele, ustrebate li me, imat ćete me potražiti izvan Rima«. »Taj Rafael, koji je tek po meni znao sve što je znao u umjetnosti«. Are-

tinac »kritikuje« Posljednji Sud, jer nije mogao iznuditi od kipara radova. »Ljubav ne voli gose i koji ljubi, ne spava« — piše Michel-Angelo svojoj Viktoriji Colonni. Slikarstvo je to bolje, što više ističe reljef; reljef je to gori što više ističe slikarstvo. Michel-Angelo vene od tuge za svojim slugom Franjom Urbinom, što ga je 26 godina služio. Sastavši se s prijateljskim đakom Vasariem, plače »nježno kao starci nalazeći djecu bez nade izgubljenu«. Otac ga s braćom silno pumpuje i piše mu: »Naročito čuvaj svoju glavu, drži je u umjerenoj toplini i nikad se ne peri: daj se štrcati, no ne peri se nikad«. »Slava ne običava ići bez dobitka, a ti imaš slavu bez naplate«. »Ne pišem ti svega toga, što bih od tebe ma što tražio . . .«

Neka dođe Savonarola u Rim i tu će biti posvećen — piše Michel-Angelo. Molitve udaljenih nam pomažu. Toliko radim, da se ne mogu ni najesti. »Gdje je grjehota, ne može biti dobra uspjeha.« O ljudima ne govorimo iz opreznosti ni dobro ni zlo. Brinimo se samo za sebe. Nemam groša ni obuće, sasvim sam gol. (Poznato je, da ondašnji pape nikad nemahu gotovih novaca, pa su rđavi platiše). Čini dobro dobrima, i bit ćeš bolji, rđavima — rđaviji. »Idi do đavola, ne dolazi mi na oči i ne piši mi više« — piše dragom nećaku. Često mu šalje novaca, da pomogne u tajnosti kakvu plemićsku i siromašnu porodicu s kćerkama, jer: »Sam Bog zna kakvu upotrebu čine popovi s darovanim parama.« »Nikad ja nisam bio slikar i kipar kao oni što drže butiku« — ističe aristokratizam svoje umjerenosti taj siromašni aristokrat, kojemu piše francuska kraljica i koji uči nećaka neka uzima djevojku aristokratsku, siromašnu i valjanu. Na dvorovima najlakše djevojke postaju bez roditelja . . . »Što se tiče ljepote, kako nisi najljepši dečko u Firenci, nemoj toga odviše zahtijevati. Dosta je da tvoja buduća ne bude hroma, kljasta i ružna . . .« Hvala za kruške.

Draga V. Colonna ostavi mu tek pisma i dvije sveske soneta. Tek jedared je poljubio svoj uzor, i to u ruku.

»Noć, koja evo spava u tako slatkoj smirenosti, isklesao je anđeo. Ona živi jer spava, i sumnjaš li se, probudi je i ona će ti besjediti« — napisa Karlo Strozzi epigram za divnu Noć grobnice medicejske. (La notte che tu vedi . . .) Kipar odgovori: »Slatko mi je snivati, još slađe biti kamen u tim dnevima nesreće i sramote. Moja je sreća ništa ne vidjeti ni osjećati. Ne búdi me dakle i govori tiho.«

Govorimo i mi tiho pred Noću, za kojom kipar gledaše vječni život vječne ljubavi, i ne budimo misterija, iz kojega

ipak prodire titanski duh toga čovjeka, stvaraoca. Ako i ne može više možda smrtnik duvati četverim vjetrovima višeg duha kao on, ako ga i ne možemo slijediti kao bogovskog umjetnika, slijedimo ga kao čovjeka. Budimo ponosni, pobožni, čisti, čovjekoljubivi, rodoljubi, radimo dan i noć kao taj posljednji titan, drugar titanskih papa, glavoboljni i ćudljivi taj »Anđeo Mihajlo, pusto mjesto gdje se Herkuli miješaju s Isukrstima i gdje se ravno dižu moćni fantomi, što u sutonima razdiru svoju mrtvačku ponjavu pruženim prstima« (Baudelaire).

I njemu je život, i tome geniju je umjetnost i ljepota davala svoje žensko srce, »ali nemoćni genij je otud crpao tek smrt«.

Obzor, br. 168. od 22. VI. 1913.

PANKELTSKI KONGRES

Kako je već javljeno u ovom listu, francuska keltska liga je stupila u život. Organ joj je »Revue des Nations« (Paris, 7 rue Corneille) s ovim odborom: Pauliat, senator (predsjednik), Robert Pelletier (tajnik), E. Figuière (administrator), P. Florian (blagajnik), A. Mercereau (glavni odbornik za inozemstvo), J. Melye (tajnik odsjeka za pankeltsku povijest i književnost), J. Baffier (predsjednik umjetničkog dijela), Y. M. Goblet (predsjednik sociološke sekcije).

Keltski savez u Brikselu pod predsjedništvom Le Couray Mac Donnellovim sprema međunarodni pankeltski savez u Gand-Namuru od 22. do 26. lipnja. Kongres će sastojati od sjednica, posjeta u muzeje i izleta. Učesnici će pohoditi izložbu u Gandu i prijestolnicu Bruxelles, dobivši velike popuste na željeznicama. Kotizacija je 10 fran. i daje pravo za sve publikacije. Senator Louis Pauliat će službeno zastupati i francusku ligu, a pretresat će se ova pitanja: prehistorija i protohistorija, historija, historijska geografija, popularne nauke, uredbe građanske, vjerske i vojničke, tradicije, legende i mjesne praznovjerice, priče, jezici, povijest umjetnosti, arheologija, diplomacija, epigrafija, industrijska umjetnost, sportovi, pučke igre, muzika, drama.

Kelti francuski i belgijski zovu sve svoje prijatelje, ne samo iz Celtiberije, i Cisalpinske Galije, već i Slavene. Slavenska sekcija je spremna i savez keltski izrično zove »naše prijatelje iz Češke, Hrvatske, Rusije, i svih slavenskih zemalja, neka nas pomognu i s nama utvrde realnost Kelto-slavenstva.«

Za sve upute treba se obratiti glavnom tajniku Robertu Pelletieru (Paris, 7 r. Corneille.).

Poznato je, kako mi Hrvati nemamo nikakvih veza, naročito sa Zapadnom Evropom, pa o nama nisu slabo upućeni tek razni leksikoni, u koje o nama pišu obično naši ljuti protivnici, već i javnost velikih kulturnih naroda. Najtoplije dakle preporučamo učestvovanje na tom kongresu, jer bi se otud čula naša riječ naročito o ekonomskom i kulturnom našem

položaju, utvrdila prijateljstva s bogatim i kulturnim liberalnim Zapadom i na sve strane čulo za zaboravljenu Hrvatsku. Ne brinemo li se i ne radimo li sami za sebe, da tko će?

Upozoravamo dakle na bratski taj kongres našu Akademiju, Trgovačku komoru, naše dobronamjerne privatnike, s opetovanom molbom, da se sjete člancima i prilozima hrvatskim gostoljubive »Revue des Nations«.

Obzor, br. 172. od 26. VI. 1913.

KRALJ ILI MIR!

Poznati zastupnik, socijalista Marcel Sembat, polemični i vrlo ratoborni novinar, pored Urbana Gohiera i Jaurèsa jedan od najboljih humanitarskih novinara, izdao je onomad knjigu sadržaja izraženog već u naslovu: Napravite kralja ili napravite mir.* Djelo je toliko aktuelno, da je pred nama već deseto izdanje. M. Sembat osuđuje sadašnji republikanski francuski sistem i tako se u negativnoj kritici ne slaže samo s nacionalistima, s publicistima i piscima kao grof de Mun, M. Barrès, Ch. Maurras, Leon Daudet, već i s glavnim republikancima. »Mi smo u inkoherenciji« — reče Clémenceau. Francuska je u rasulu — veli panamista Rouvier. Francuska je vrlo bolesna — utvrđuje Leon Bourgeois. Nad umornom Francuskom visi vječni Damoklov mač odmazde i rata s Njemačkom, »predrat« — kako to užasno militarističko stanje zove L. Daudet, a M. Sembat se slaže s reakcionarima, da republika nije sposobna s Njemačkom ratovati, iz prostog razloga, što je njena bitnost ideal i čuvanje mira, zaključujući: — Želite li rat, napravite kralja, jer u našim prilikama može tek monarhijski sistem organizovati rat. Rat i republika — to su kontradikcije, a dokazaše to svi veći događaji od 1870. do danas. Želite li pak republiku, odreknite se svake »revanš«-ideje, pogodite se s Njemačkom i budite ono, što je cilj republikanske svake politike: nosioci svjetskog mira i propagatori ideje saveznih slobodnih evropskih država. — Sembat je kao svi pravi socialiste dobar nacionalista, ali njegov nacionalizam nije kao nacionalizam nacionalista negativan, ne bazira se na mržnji ostalih naroda već obratno. Kao naši prijatelji srpske, nesamo ultranacionalističke ekskluzivne i »pravaške«, već osvajačke, imperijalističke politike, on se ruga plemenskim pravima, »traženju mjesečine«, pozivanju na državna prava. Već je Leibnitz nuđao Louisu XIV. plan za osvajanje Egipta na osnovu onih prava, koja tu ima Francuska zbog poraza sv. Ljudevita. Francuzi izgubiše Luizianu, Kanadu, Indiju, Italiju, cijelu napoleonsku Evropu: sve sama prava! »Čemu nam prava svuda, kad smo svuda bez sile«? Već sam oblik naše socialističke akcije, »skladne u svakoj zemlji s prilikama narodnim, pokazuje kako ne uništavamo narodnosti: iznad njih nešto podižemo; i mi (socijaliste) ih apsorbiramo bez njihovog uništavanja u mnogo širem jedinstvu«. No mada je tako u socijalističkim redovima, Sembat priznaje, da danas još socijaliste i pacifiste nisu tako jaki, da bi mogli sačuvati i zajamčiti mir evropski, pa je taj položaj njihov vrlo sličan modernoj nauci i tehnici, što daje sredstva za čuvanje mira i oružje za spremanje užasnih ratova. Nobel osniva pacifične nagrade kapitalom zarađenim dinamitom. Carnegie gradi palaču mira u Haagu, a kao tvorničar prodavaše čelične ploče za ratne strašne lađe. Ruski car poziva na mirovne dogovore i istodobno sprema rat proti Japanu. Kao sve moderne ideje i socijalizam pati od osnovne goleme antinomije i kontradikcije. Sam Sembat veli, da na najbolja sredstva produktivna imaju svakako više prava bolji producenti. Ideja demokratske evropske narodne federacije je svakako negacija te misli, jer suponira jednaku kulturnu vrijednost i snagu svih evropskih naroda, a sve to ne postoji. Ako i zagovara savez evropskih država i naroda, ako Sembat i suponira jednakost, ravnopravnost među njima, zaboravlja da bi ta ravnopravnost bila negacija prava onih, što većom svojom snagom i kulturom potrebnom imaju veća prava, pa simpatišući nehotice s kulturnijim evropskim narodima, naročito s Nijemcima, udara na Rusiju i na narode, koji bi međutim također bili članovi tih njegovih saveznih država evropskih. Rusija, vlada ruska je, tvrdi Sembat, usuprot slavofilima najbolji njemački prijatelj. U Parizu se osjeća kao u Petrogradu, da je misao francusko-ruskog saveza istrošena. Približavanje Francuske Njemačkoj uništilo bi nenaravni savez između Francuza i Slavena. »Nikad nisam razumio onih naših publicista, što nam silom nameću ulogu prirodnih slavenskih saveznika. Čini mi se, da je dosele evropska civilizacija zajednička baština Francuza, Nijemaca, Engleza, Talijana, i da bi je triumf Slavena, nadmoćnost naroda slavenskih, hegemonija ruska mogla ugroziti«. Sadašnji Slaveni nisu predstavnici kulture. Naprotiv. Pomoći slavenstvo proti germanstvu znači »raditi s divljaštvom proti civilizaciji«, znači boriti se proti germanstvu za slavenski jaram. Čudnog li razlaganja u ustima apoštola mira! Zaključak te pacifističke argumentacije je svakako pravo gospodstva civilizovanog nad manje civilizovanim svijetom, a

* Faites un roi sinon faites la paix. Paris (Figuière).

taj zaključak je u stvari postulat logike svih zatočnika imperijalizma i naoružavanja, jer se danas svi ratovi vode u ime pobjede kulturne misli, kulturne misije pojedinih država i naroda. Rat i nije drugo no posljednja riječ moderne međunarodne konkurencije. Ako je civilizacija zajednička baština kulturnijeg zapada, otud ne slijedi, da nije i zajedničko dobro i naroda manje kulturnih. Na kulturni život nema pravo samo onaj, koji je kulturan već postao, već i onaj što će to postati, a ma što se govorilo o superiornosti savremene njemačke kulture, ona je u relativnom nazadovanju i ne pokazuje toliko sposobnosti, kao moderni svijet slavenski. Već Bismarck smatraše Turgenjeva prvim evropskim piscem. Savremeno rusko kazalište, slikarstvo i kiparstvo je prvoklasno. I savremeni ruski muzičari su bolji komponiste od njemačkih. Ako je njemački duh disciplinovaniji, slavenski je izvorniji, darovitiji, sposobniji. Njemački mislioci su većinom kao Goethe, Schopenhauer i Nietzsche braniteljі egoizma, brutalnosti i bespravne sile, dok su slavenski duhovi većinom apoštoli onog evanđeoskog duha i ljudskog bratstva, koji je svakako bliži socijalizmu od filosofskih bismarckizama. Slavenska duša je etičnija od njemačke — barem u svojim glavnim reprezentantima, a simpatija između francuskog i slavenskog genija nije samo simpatija političke nužde, već i simpatija srodnog duha i temperamenta. U ostalom, kultura poljačka i dubrovačka bijaše u 16. vijeku superiorna kao francuska i nesumnjivo superiornija od njemačke. Poštovani Sembat (Marcel) je njemački komičan — i socijaliste mogu biti smiješni kao herr professor Knatschke! — upoređujući današnji savez francusko-ruski sa savezom Franje I. s Turcima. Ako je militarizam najstrašnija moderna antikulturna sila, Njemačka kao reprezentant evropskog militarizma je u tom pravcu u neku ruku najstrašnija savremena antikulturna snaga kao Turska pod sultanom Sulejmanom, pa bi savez s Prusima bio barem isto toliko »turski« kao savez s Rusijom. Dok Sembat Rusiju podcjenjuje, Nietzsche je kao i naš Starčević smatraše jedinom durašnom silom evropskom. U svakom slučaju dokazuje i ova socijalistička knjiga, da je odnošaj prema Njemačkoj ponajglavniji savremeni francuski problem, zanimajući jednako sve stranke, uznemirujući kao vampir šoviniste i pacifiste, postajući tako ponajvažnija činjenica međunarodne politike. Kao Atenjani proti Filipu Maćedoncu ropću u Parizu jedni proti Prusima, žele odlučni rat što prije, dok su drugi već unapred ugotovo uvjereni o porazu, pa žele mirnim putem

riješiti taj spor, što je do zuba naoružao Evropu, ne zadržavši samo normalni razvitak vascijele evropske kulture, već prijeteći katastrofama, prema kojima bijahu mačji kašalj potresi Revolucije.

Govoreći o pogodbama rata, Sembat se slaže s nacionalističnim rojalistom Ch. Maurrasom u negativnoj ocjeni republikanske spoljne i vojničke politike. Nakon pada Napoleona III. stvorena je republika prije svega s ciljem odmazde, »revanša« Njemačkoj i pjesma se svršila tako, da brbljavi republikanci već preko četrdeset godina govore o činu, činu i činu, doživjevši diplomatski poraz za porazom, morajući uzmaknuti uz plač Delcasséov pred Englezima iz Fašode i uvući rep pred carem Vilimom nakon agadirskog događaja, uklonivši se tom prilikom jedva jedvice ratu i sigurnom porazu. Parlamentarni sistem onemogućuje promjenom ministara i davanjem vlasti nestručnjacima svaki sistematski rad u spoljnoj politici i svako izvođenje kakve veće osnove, jer svaki ministar i svaka vlada oprovrgava i ne zarezuje pređašnje. Država je dosele promašila svaki veći posao, svako veće poduzeće, pa kako da joj se vjeruje, e će moći voditi i spremiti taj najveći i najteži posao, što se zove spremanje rata i pobjeđivanje? »Ministar javnih građevina je nebeskim dekretom obično idiot« inače čovjek vrijedan i sposoban u privatnom životu, a takav ministar građevina, Etienne, postade evo ministrom vojnim, nemajući pravog pojma o vojničkom zanatu. Republika ne zna ostvariti ni državne tvornice, a misli uspješno organizovati velik rat! Svi je Francuzi preziru, a »preziranje države je uvjerenje što nas ponajmanje dijeli, ujedinjujući nas tamo od anarhista do ekonomista Instituta, pa sve do gosp. Aynarda!« Dok republika i na željeznicama gubi, njemačke državne pruge su sjajan i vrlo unosan posao. Nestalnosti parlamentarizma je posljedicom nestalnost vlada i pod republikom se vlada vrlo rđavo. Današnji rat nije kao vojne Revolucije improvizacija. Današnji rat je erupcija dugo i vješto, savjesno i metodično spremane goleme organizacije, pa kada republika dosele nije umjela organizovati ni uprave ni vlade, kako da organizuje i ostvari tako mučnu osnovu kao što je moderna pobjednička vojska proti Germaniji? Zbog republikanskog uređenja ne vrijedi ni lule duhana savez s Rusijom. Nikad nije pariska Komora poznavala svih točaka toga ruskog ugovora, kojim je republika prestala biti prava republika, jer su apsurdni u demokratijama savezi krijući pred narodom glavne ugovorene klauzule. Republika je centrali-

sana vlada bez prave centralne permanentne eksekutive, pa tako spoljna njena politika nema kontinuiteta. Ministar spoljnih poslova, Quai d'Orsay je redovito kvario posao ministarstvu kolonija. Delcassé, vladajući ipak nešto duže, napravi tajni ugovor sa Španjolskom, a kod marokanske afere s Njemačkom su novi ministri postupali kao da tog ugovora bilo nije, morajući tu pogrješku skupo platiti novim koncesijama madridskoj vladi. Povodom N'Goko Sangha-ankete promijenilo se sedam ministara kolonija! »Savremena francuska financijska povijest, bude li ikad istinski napisana, bit će sastavljena od grdnih posebnih pljačkanja, kao pljačka osvojenog grada!« Gosp. Caillaux je sjajan financier, čovjek duhovit i do krajnosti uglađen, no kao diplomat vodio je agadirsku pripovijest bez znanja svog ministra spoljnih poslova gosp. de Selvesa! Taj pl. Selves, nećak Freycinetov, postade ministar, jer se kao diplomat istaknuo na pariskom magistratu. Zbog takvih prilika republika pušta svake godine Francuskoj krv u korist inozemstva. Veliki novčari služe francuskim kapitalom protifrancuske tuđinske interese i vlade ih nikad ne zovu na odgovornost. Predlozi i vrlo važne ponude stranih vlada ostaju bez odgovora zbog ministarskih promjena. Takva nepodopština se dogodila padom Hanotauxovim i dolaskom Cruppievim. Republika je nesposobna za rat, u tom slučaju za rat s Njemačkom, jer je u bitnosti miroljubiva, pa je zbog toga toliko Bismarck išao na ruku stvaranju republike usuprot Gambettinoj vici za odmazdom. Republika i rat — apsolutne kontradikcije! 1870. je svaki iskreni republikanac mislio, da će nastupom republike u Francuskoj početi razvitak one sveopće evropske republike, o kojoj sanjaše V. Hugo i romantični revolucionari 1848. Postavši nacionalistična i militaristična, republika se odrekla tog načela, izgubivši pravu svrhu i glavni svoj zadatak. Pred slobodnim misliocima osramotila se sve do skora kao prijateljica vatikanske politike. Pred njemačkim slobodnjacima i socijalistima, što se kao Liebknecht borahu na barikadama francuskim, blamirala se kao Carev saveznik i kao krvnik francuskih radnika štrajkaša. Republiku portugalsku priznala je tek nakon dužeg vremena, a republike kineske još ni sad ne priznaje, mada to već učiniše amerik. Savezne Države. Norveška nije danas republika najviše francuskom krivicom. Republika se odrekla pravog starog svog republikanskog ideala, srušenog momentano doduše politikom Bismarckovom, što još ne znači, da taj uzor bratstva i slobode svih naroda neće i opet pobijediti reakciju, da ideal

pravde neće i opet savladati brutalne doktrine egoizma, sile i nasilja. »Zanos republikanski ne širi se više vani, jer je prestao bitisati kod nas«. Stari revolucionarni utopiste se doduše prevariše, ali samo u vremenu. »Njihov sat se odviše žurio«. No to još ipak ne znači, da Njemačka, njemačka militaristička reakcija ne bi ipak mogla osvojiti i uništiti Francusku i njen republikanski idealizam prije pobjede francuskog demokratskog načela u Evropi.

Republika je dakle nesposobna za uspješno ratovanje, pa treba spremati mir i pogodbe mira, to prije, što mir ne traži toliko napete energije koliko rat, pa je sveta dužnost svakog republikanca spremati temelj evropskog mira. Periodu socijalističku, u kojoj će po priznanju Sembatovom biti među najvažnijim narodima narod ruski, narod Sembatovog i našeg socijalističkog pariskog prijatelja Rubanoviča. Taj mir treba spremati svim silama što žustrije, jer — tek iskra, pa će lagum prsnuti! Odmah nakon Adagira reče Freycinet — kao u oči god. 1870. liberalni Ollivier! — da ne vjeruje u rat, poznavajući miroljubivost njemačkog cara, dok je pariska vlada istodobno doznala od — — — engleske, da je u Njemačkoj sve spremno za navalu, za rat! Tko zna, gdje bi mi sad bili, veli M. Sembat, da nas je car Vilim napao u času svog tangerskog ugovora! Vjerovatna je miroljubivost njegova, ali ima časova jačih od najmiroljubivijih vladara.

Treba dakle priznati posljedice frankfurtskog ugovora, aneksiju elzas-lotaringijsku kao gotov čin i treba dati Njemačkoj ozbiljnih dokaza za takvo priznanje. Sadašnji sistem alijancija ne služi miru, već vodi u rat. Mironosna nastojanja u Haagu nisu zapriječila svih ratova, ali već zapriječiše neke ratove: između Engleske i Rusije povodom hullskog topa; između Francuske i Italije povodom zapljene onih lađa (Kartage i Manube). L. Bourgeois nije socijalist, pa ipak vjeruje u federaciju naroda i saveznih evropskih država. Mi (socijaliste) smo dobri patriote kao svaki drugi! Čujte nas! Mi želimo dovesti vlast pravde! No nas je malo! Proti Agadiru prosvjeduje u Treptowu trista tisuća pruskih socijalista, a isti prosvjed u golemom Parizu nije skupio ni 50.000 drugova. Ako socijaliste nešto i mogu prije rata, za vrijeme rata su nemoćni. Zbog toga ne bi mogla pomagati Francuska Rusiju u slučaju konflikta s Austrijom. Povodom bosansko-hercegovačke aneksije morala je socijalistâ radi odreći francuska vlada svoju pomoć Rusiji. Rat treba zapriječiti ma i ustan-

kom, s Njemačkom treba naći modus vivendi, a za Elzas i Lotaringiju treba tražiti kao i Elzašanin Preiss potpunu autonomiju, to prije, što već sad putuje u Njemačku francuski kapital, a u Francusku se uvlači njemačka industrija kao Thyssen u Dielette-u, a Baumann u Moulins-de-Corbeil-u, naravno s dopuštenjem franc. vlade! Svake godine je vjerovatnost francuske pobjede manja zbog porasta njemačkog pučanstva i mornarice. S Njemačkom se treba dakle sporazumjeti, a kasnije možda i složiti u ideji sveopćeg razoružavanja i spremanja evropskih saveznih država.

Za naše barbarske prilike je vrlo poučno, kako Sembat s najvećim štovanjem govori o svojim protivnicima, naročito o Maurrasu, Barrèsu i Bourgetu. Naši ljudi su i u ovim i ovakim našim prilikama optimiste, a taj socijalistički član naroda i danas još kulturom prvog u Evropi, silnog i bogatog, je crni pesimista, pa ga više no nas zabrinjuje budućnost domovine. Pa ipak Sembatova knjiga čini mi se promašena. Glavna njegova teza je tobožnja antinomija između republike i vojničke narodne obrane, a kad tamo, baš monarhizam, baš Napoleon III. je sa svojom vojničkom politikom upropastio Francusku. Ne valja li francuska administracija, krivo je tome državno loše uređenje, a ne sistem republikanski. Jemappes i Valmy dobiše republikanci proti evropskoj politici. Grčka i Rim u najvećoj vojničkoj slavi bijahu republike kao i spartanska srednjevjekovna Švicarska. Amerik. Savezne Države ne boje se nikakvog rata, a Roosevelt je imperijalist. Sembat ne uvjerava ni onda, kad u interesu mira tvrdi, kako treba Njemačkoj ostaviti slobodne ruke svuda, pa i u Anatoliji, dakle u krajevima francuskog utjecaja i protektorata, jer se protivnik ne ublažuje našim pomaganjem svog ojačanja na našu štetu. Ideja evropskog pretvaranja u federalističke države je svakako ideja manje izvediva no obrana Francuske narodnim genijem i savezom ruskim i engleskim. Dok je monarhizam i pod Velikim Napoleonom u Francuskoj izgubio sve, ova klevetana republika nije samo domovinu naglo oporavila i obogatila, stvorivši nanovo od Pariza modernu Atenu, već je osvojila najbogatije kolonije, izvodeći evo vrlo uspješno osvajanja u Maroku. Ne bije Francusku republika i republikanci. Ubija je još u većoj mjeri no druge države ona korupcija i moralno propadanje, što uništi najveće i najmoćnije dojakošnje organizme državne.

Francusku ubija žena, naime Njemica, rađajući djecu, dok je Francuskinja kao naša Šokica jalovica i nerotkinja.

Ako se Sembat i podsmijeva u ime ekonomije i nužde ekonomske moralistima, problem francuski je prije svega problem moralne reforme. Francusku ne biju republikanci, već panamiste, gospođe Humbert i Deperdussini.

Francuska pogiba zbog žene.

Obzor, br. 245. od 7. IX. 1913.

ARISTOKRATIJA

Kakav stari jabokinac racionalista, vjerujući u to, da se ljudsko društvo može urediti po dedukcijama razuma, vrlo bi se začudio, da ustane iz groba i vidi savremenu Evropu, posljedicu antirevolucijske i antinapoleonske reakcije. Posljednji pop ne visi na crijevima posljednjeg kralja po Diderotovu savjetu. Naprotiv. S relativnim napretkom demokratije silno je ojačao i autoritativni, aristokratski princip, što ga proti demokratskim misliocima s najvećim uspjehom brane dusi kao Bonnald, de Maistre, Gobineau, Nietzsche, Carlyle, Renan, Le Play, pa i Taine naročito nakon pruskog-francuskog rata. Italija, nekad Republika Cisalpinska, pretvorena je u monarhiju kao i Španija, republika tamo prije 1870. Sve balkanske demokratije imaju monarhijske vlade. Rusija ostade apsolutistička. U Njemačkoj je Bismarck skršio demokratske struje, buknule 1848., pa bivši demokrat Bucher postaje njegov osobni novinar, bivši Bakunjinov leipziški revolucionarni prijatelj R. Wagner promeće se u kraljevog kućnog prijatelja, a liberalu Heineu ima tek na privatnom njemačkom zemljištu mjesta za spomenik. Vilim II. je već nekoliko puta varirao rečenicu: Država, to sam Ja. Antidemokratska reakcija, pobjednička Napoleonovom usurpacijom, zatim padom Napoleonovim i porazom četrdesetosmaških pokreta, ojačala je ponovno pobjedom pruske reakcije nad liberalnim duhom Francuske, pa se antirepublikanska reakcija sve jače i jače javlja u samoj ovoj republici. Gotovo cijela tamošnja umna elita osuđuje parlamentarizam. A. France je doduše ostao demokrat, ali Barrès je kao Déroulède i drugi bulanžiste antiparlamentarac, a pisci kao Bourget, Lemaître, Maurras i L. Daudet su izraziti rojaliste. Ako i nema u Francuskoj monarhije, aristokratija je po sudu najkompetentnijih posmatrača i stručnjaka tamo isto tako moćna i imućna kao prije velike Revolucije, možda još imućnija, a usuprot momentanoj svojoj parlamentarnoj nemoći vrši pravu diktaturu u socijalnom životu. U Parizu ne daju tona elizejski saloni predsjednika republike, već tražene

i zatvorene zabave u domu kakvog Rohana-Chabota i Castellanea. Automobilizmom, zračnom plovidbom, sportovima ravnaju plemići više ili manje autentični, a što je ponajvažnije: aristokratija ravna modom, a vlast mode je tamo jača od vlasti državne. Danas više vlada onaj, što ima utjecaja, no onaj, što posjeduje vlast.

O Austrougarskoj nije potrebno ni besjediti. To je aristokratska država par excellence. U diplomatiji služe samo plemići. Tu vladaju gospoda, kojima je njihovo rođenje jedino veliko djelo. Moderna Ugarska je obična velikaška i novčarska oligarhija, posjedujući s Crkvom oko tri četvrtine državnog tla kao dvije i pol stotine magnata, što drže polovicu engleskog, tričetvrtine škotskog i preko četiri petine irskog zemljišta. Savezne amer. Države su doduše formalno demokratske, ali i tamo postoji svemoćna novčarska aristokratija s oligarhijskim dinastijama kao kuće Gould i Vanderbildt, u srodstvu s prvim evropskim aristokratskim domovima. Naslov ne čini aristokrata, jer ima danas mnogo naslovnog propalog plemstva, imajući titulu bez sredstava i moći. Aristokratija je svaka realna i permanentna vlast, što ne zavisi o narodu i što se nasleđuje. Takvu kastu stvara svako, pa i najdemokratskije društvo, jer je posljedica svake društvene organizacije, ljudske prirodne nejednakosti i aristokratskog zakona hereditarnosti i odabiranja, selekcije, što vlada već i životinjskim svijetom. Zato ima monarhijske i republikanske, čak socijalističke i terorističke aristokratije. Bebel bijaše takav plemić u Njemačkoj kao i elegantni ljubavnik grofice Hatzfeld i Helene pl. Dönniges, Lassale, a kod nas su takvi socijastički plemenitaši gg. Korač i Demetrović, jer njihov položaj nije više ovisan o volji gomile i jer su reprezentanti manjine, dakle neke aristokratije. Ako i nema u zemljama srpskim i bugarskim plemstva, ima aristokratije, t. j. porodica povlaštenijih od običnog, prostog naroda. Čovjek je aristokratska životinja i svako društvo je aristokratsko iz tog prostog razloga, što će bolji i sposobniji uvijek naći načina za vlast nad inferiornima. I demokratija, kad nije egalitarna, kada ne zastupa načelo vladanja inferiornosti masa nad superiornošću sposobnosti, i demokratija je dakle aristokratska u najširem smislu te riječi, jer otvara putove za slobodno natjecanje svim sposobnostima, dok aristokratija u običnom smislu te riječi to natjecanje sprečava u korist privilegisanih manjina, koje mogu biti svojom vrijednošću inferiorne, elitne tek imenom i aristokratske tek predačkim eksploatisanim zaslugama.

Osnov modernoj aristokratiji je predrasuda naslijeđa, po kojem potomci nisu samo korisnici imena, već i zasluga predačkih, i to obično političkih i vojničkih, jer dosele su se tek takve, naročito vojničke sposobnosti u glavnome smatrale aristokratskim superiornostima, to više što plemićke povlastice dobivahu obično vojnici kakvog osvajača na štetu pokorene zemlje i naroda. Plemstvo je stališ uživajući osvajačke povlastice svojih predaka, dakle vojnička institucija, nužna osvajačkim monarhijama kao most između osvajača, između vladara i naroda, pa se jačanje savremene aristokratije treba svesti u prvom redu na jačanje modernog monarhizma i militarizma.

Mada je danas vojnik svaki građanin, dok prije samo plemić uživaše više časti vojničke, pa su riječ plemić i vojnik bile sinonimi, savremeni militarizam ipak više unapređuje aristokratska no demokratska načela, jer je militarizam u stvari monarhičan, u svakom slučaju aristokratičan, budući da se osniva na nedemokratskom načelu apsolutne poslušnosti, pa je poznato, da se republikanske uredbe vrlo labavo slažu s vojničkima. Atenska demokratija smetaše dobroj vojničkoj organizaciji. Osvajački Rim bijaše doduše republika, ali republika aristokratska kao kasniji Mleci, i ta aristokratska republika se u slučaju ratne opasnosti vazda pretvaraše u nerepublikansku diktaturu, koja se vremenom izrodi u stalni diktatorski imperijalizam carstva. Kako je moderni nacionalizam, antagonizam modernih naroda i država, cijeli svijet pretvorio u Spartu, u oružane tabore, kojima zapovijadaju u većini slučajeva aristokratski vladari, nacionalizam, nacionalistički imperijalizam je sa svojim militarizmima usuprot revolucijama i demokratijama ojačao i do neviđene snage podigao monarhizam, to načelo permanentne nasljednje vojničke diktature, a podigavši taj najviši oblik hereditarne aristokratije, ojačao je i sve više ojačava staru feudalnu i vojničku aristokratiju, pojačanu novim plemstvom industrijalaca i velikih kapitalista, obično ukrašenim feudalnim, nesavremenim naslovima, prirodnih saveznika privilegovanih stališa proti slobodoumnom građanstvu i unadničarenom proletarijatu. Savremeni militarizam ne bi se nikad bio tako razvio, da nije služio manje narodima i načelu narodnosti, no restauraciji monarhijskog i aristokratskog načela u Evropi. Danas srpski kralj ima više vojske od Karla V. Ustanci i barikade 1848. danas se ne mogu više ponoviti. Stari, »tiranski« vladari bijahu odista pravi homerski »pastiri« prema modernim monarsima, koji usred najustavnijih prilika uživaju kao najviši vojnički zapovjednici sva prava stalne diktature.

Aristokratije, rezultati monarhijskih i vojničkih institucija, uredaba osvajačkih, reprezentiraju nužno ekspanzivne, osvajačke sile naroda. Ako se i ne da još danas nadzirati i praktično upotrebljavati (kao kod uzgoja domaćih životinja) zakon ljudske hereditarnosti, jer često baš najsposobniji imaju najnesposobniju potomčad, nema sumnje da pravo plemstvo, držeći se propisa pravog aristokratstva i ne prekoračujući granica aristokratske stroge selekcije mješavinama bastardskih mezaliansa, obično uspješnije stvara superiornije tipove od zahirenijih i materijalno ograničenijih građanskih pučkih slojeva. Dekadencija plemstva je priča i bajka.

Moderni strašni Japan stvori samuraj, plemić — junak kao admiral Togo, japanski Petar Veliki — markez Hirodumi Ito, feldmaršal kao markez Arijoši Jamagata, diplomat kao grof Okuma i ekonomista kao barun Ejiši Šibuzava. Religijski i moralni osnov Japana je š i n t o, kult heroizma i herojskih predaka kao kod starih Helena: kult ljudskih viših sposobnosti, kult prave aristokratije. Savremenu Italiju je skalupio grof Cavour, a Njemačku Bonnaldov đak, »reakcijski« i antidemokratski plemenitaš Bismarck. Jezgra pruske vojske su štedljivi i pedantni, častoljubivi i marljivi »junkeri« s tradicijama energičnog fredericijanskog vremena. I današnje bastardovano plemstvo je još uvijek prava francuska elita, dajući pisce kao Vogüé, evropeizator ruskog romana i najbolju savremenu francusku pjesnikinju kontesu Noailles. Englesku je stvorila i stvara njena ponosna aristokratija, plemstvo Byrona, dvojice Pitta, diplomatskih Cecila, i velikaša što kao Bacon pronalaze nove naučne metode, pišući kao Beckfordi besjedeći kao Churchil. Modernu Španiju diže mučenički de Castillo, a kao enciklopedistima što pomagahu prosvijećeni plemići kao plemeniti Rousseauov prijatelj Malesherbes, »prijatelj roda ljudskoga« i stoički markez Condorcet, tako cijelu rusku noviju kulturu stvaraju plemići kao vođa savremenih anarhista Kropotkin, Rurikov čudni potomak i Lav Tolstoj, praunuk ljubimca Petra Velikoga. Puškin je dvoranin, a Turgenjev kao plemić i milijunar brani kmetove i popularište romanom ciljeve napredne i revolucionarne omladine. Veliki kipar Trubeckoj je ruski velikaš. Tek što prestade plemstvo davati imena ruskoj knjizi, ona poče opadati. Gorkij i Andrejev slaba su zamjena za Tolstoja i Gončarova.

I poljačko plemstvo je pravi vođa svog naroda, pišući sa Krasinskim i stvarajući sa Čartoriskima, Osolinskima i Zamojskima kulturna sredstva narodne obrane. Već i u Češkoj visoki plemići kao Švarcenberg i Šternberg pomažu narodnu borbu, radeći za svoj narod kao i poljački velikaši to više što je njihov utjecaj nepoznatiji javnosti. A što da reknemo tek za Madžare! Danas je madžarski nacionalizam u rukama složne čete velikaša, što ne vladaju kao »nekrunjeni kraljevi« samo Ugarskom, već i Austro-Ugarskom, te je već gotovo i cijeli monarhijski diplomatski aparat u njihovim rukama. Sa Nadaždijem davahu ta patriotska velika gospoda uz Zrinjske i Frankopane glavu za ugarsku samostalnost. S Rakocijima se odmetahu. U Aradu pogibahu na vješalima za načela genijalnog rodoljuba i ekonomiste Sečenjija, pogibajući od patriotske očajnosti samoubilački kao Teleki i zastupajući kasnije umirenu i ojačanu svoju domovinu na vlastiti trošak kao Karolji, što na berlinskom kongresu bijaše narodni zastupnik madžarskih interesa i zahtjeva.

A mi?

A gdje je naše plemstvo? Gdje su naši Karolji i Sečenji?

Staro naše plemstvo, ponajhrabrije u Evropi, sačuvalo je ovo malo Hrvatske kroz sve historijske bure i oluje, spaslo je veličanstvo hrvatskog ustava od Turske, od Mletaka, od austrijskog centralizma i od ugarskih posizanja. Sve do konca 17. vijeka vladaše ovom zemljom, dovodeći pokatšto nove dinastije, pa je kraljevska tuđa vlast u onim herojskim, krvavim vremenima bila obično tek nominalna. Hrvoji, Hrvatinići, Babonići, Paližne, Horvati, Nelipići, a naročito Šubići i Frankapani bijahu prvi naši kraljevi, pa pravo veli za to doba Badalić u svom librettu: »Hrvatom ban je kralj«. Ni tragičnim padom posljednjeg Zrinjskog i Frankapana ne bi slomljen ustavni osjećaj našeg plemstva, simbolisanog u Bakačevom prosvjedu Regnum regno... Ta otpornost bijaše to jača, što Ugarska i Hrvatska, služeći se istim jezikom latinskim i ne osjećajući tako nacinonalne razlike, mogahu proti opasnostima turske najezde i bečkog apsolutističkog centralizma stupati kao jedinstvena ustavna cjelina. Pa i nakon pada slobodnog Dubrovnika, hrvatske aristokratske Atene usred germanskog i balkanskog barbarstva, i nakon ugarskog i hrvatskog antagonizma povodom napoleonskog buđenja narodnog kao jezičnog načela, stajaše vascijelo naše plemstvo na braniku narodnih prava. Ilirski pokret je u glavnome pokret aristokratski usuprot demokratskim i liberalnim lozinkama, aristokratski utjecajem prvaka kao biskup Vrhovac, pa Drašković, Erdödy, Kukuljević, Ožegović, Nugent, Jelačić. Pa i aristokratski protivnici demokratskijih Ilira radili su kao Daniel Josipović i L. Rauch u dobroj vjeri, smatrajući Ilire protivnicima hrvatskog jedino opravdanog imena i slijepim oružjem bečke apsolutističke politike. Još 1848. pa i za Bachovog apsolutizma bijaše naše plemstvo grudobran Hrvatske.

A danas?

Od pravog starog plemstva zanimaju se aktivno politikom tek porodice Pejačević i Rauch, ali i ti velikaši više ističu unionizam ili austrijanštinu no svoje hrvatstvo, mada su oba baruna Raucha, Pavao i Geza, klasični domaći ljudi i pravi »stari Horvati«. Jedina naša velikaška porodica što i mimo vlade zna ostati hrvatska, jedini naš velikaški opozicionalac je danas grof Miroslav Kulmer i koliko ta činjenica služi na čast njemu i Zagrebu, toliko ne služi na čast našem plemstvu, što bi već zbog svoje materijalne nezavisnosti i uplivnog, privilegiranog položaja trebalo biti u prvim redovima zemlje, koja njima daje sve, a oni njoj ništa — i još gore! Starodrevni Draškovići, Jankovići i Erdödy osjećaju se već Madžarima, ili se kao grof Normann ili plemeniti pokojni grof Bombelles drže na strani. Cijela naša aristokracija je absenteistička, živući u Hrvatskoj tek na svojim imanjima, znajući jedva za Zagreb da postoji, pa da nema Vranicanija, Raucha, N. pl. Tomašića, Lj. Josipovića, Jelačića i čestih pohoda jaskanskog grofa Štefice Erdödya, domaćeg i simpatičnog gospodina, Zagreb ne bi znao za eksistenciju hrvatskog plemstva, koje uči hrvatski jedino u nadi eventualnog banovanja. Naše niže plemstvo, plemići i šljivari, većinom seljaci, ostadoše narod, jer nemaju više privilegija, što bi ih od puka otuđivali.

Pravi, najstariji i najnarodniji naši aristokrate su bosanski krasni age i begovi. Danas je kod većine još vjerski osjećaj jači od nacionalnoga, ali vremenom će i oni postati pravo i prirodno vodstvo svog naroda, pa kao nekad što iz turskih provincija dolažahu u gornje krajeve Keglevići i Delimanići, tako će danas sutra, ako Bog da, ti krasni Kapetanovići, Filipovići, Cerići, Sulejmanpašići, Mešići, Čengići i Ljubovići prihvatiti ostavljeni barjak Zrinjskih i Draškovića, Frankapana i Ožegovića.

I naše više svećenstvo uživa velikaške povlastice, ali nažalost ni ono ne vrši svojih patriotskih dužnosti, ne hudeći tako samo interesima naroda, već interesima vjere. Naš niži kler je redovito domoljuban, no naša »high-church« uživa rentu, koju joj ne ostaviše njeni djedovi, trošeći kamate od pola milijarde obično bez ikakve direktne koristi za narod. Ljudi kao Strossmajer, Rački, Tkalčić, Pavlinović sve su rjeđi u svećenstvu, pa nije čudo, stupa li uporedo s našom demokratijom usuprot kršćansko-socijalnim nastojanjima antiklerikalizam, koji će gospodu kaptolske kamatnike probuditi tek onda kad bude prekasno.

Pa ipak, ima kod nas i dan danas plemića, aristokrata time, što su odista »aristoi«, najbolji dušom i srcem, sol ove zemlje.

Pokadšto su to prosti ljudi, gledajući smrti u oči klasičnom stoičnošću. Oni nas vode. Oni nas osvećuju i sebe posvećuju.

Obzor, br. 264. od 28. IX. 1913.

NOVA LEGEROVA KNJIGA

Poznati slavofil i prijatelj Jugoslavena Luj Leger, član Instituta i profesor Francuskog kolegija, nasljednik Mickijevićev i Chotzkov na toj slavnoj stolici, preštampao je svoje studije u novu knjigu Srbi, Hrvati i Bugari, zanimljivu kao sva dojakošnja njegova djela (Korjeni ruskog jezika, Sava, Dunav i Balkan, Povijek Austrije, Slavenski svijet, Bugarska, Pučke slavenske pripovijesti, Ćiril i Metod, Nacrt slavenske mitologije, Slavenske studije, Nove slav. studije, Studije o slav. mitologiji, Ruska književnost, Marko Kraljević, Slavenski svijet, Slav. svijet u XIX. vijeku, O Nestoru (lat.), Češki preporod, Rusi i Slaveni, Rusija i izložba 1878., Jugoslaveni, Uspomene, prevod Pucićeve pjesme i Nestorovog ljetopisa, i t. d.). Primajući zahvalno dar učenog i veledušnog starca, ljubeznog pariskog gostoprimca svih naših francuskih hodočašća, nemam kompetencije za stručno prosuđivanje tog najnovijeg djela, prikazujući ga ipak našem svijetu, jer u njemu nema ni traga stručnjačkoj pedanteriji, imajući sasvim publicističko obilježje s namjerom, da Jugoslavene što više zbliži s najširim francuskim krugovima. Mada je slavista, filolog i literatni historičar, štovani i slavni naš prijatelj ne traži tek suhih rezultata naučnih, imajući glavnim ciljem ono zbliženje slavenskog i francuskog plemena i duha, što je već ostvareno u Rusiji, Poljskoj, Češkoj, Srbiji i Bugarskoj, što ga zagovarahu među Slovencima pisci od Vodnika pa do savremenog Levstika i za koje mi u novije doba sa sve većim uspjehom lomimo koplja. Ono što u Francuskoj bijaše Voltaire i Taine za Engleze, gđa Staël za Nijemce i Melhior de Vogüé za Ruse, to je u neku ruku gosp. L. Leger za nas Jugoslavene, jer ne upoznava svojih zemljaka samo s našom prošlošću i jezicima, već i sa savremenim našim životom i prilikama, utrvši tako putove piscima i publicistima kao baron d'Avril, Dareste, Dozon, Mallet, Loiseau, Cheradame i t. d. Ova knjiga došla je u to bolji čas, što je balkanski rat nanovo probudio silno zanimanje za jugoslavenske prilike, zagovara-

jući usuprot ludom srpsko-bugarskom ratu slogu jugoslavenstva. L. Leger nas pozna bolje od nas samih, živući češće među nama kao kod otvorenja sveučilišta, ne poznavajući osobno samo Ferdinanda I., već i njegovog predšasnika, ne pazeći se samo sa Štrosmajerom, već primajući francusko-ilirsku gramatiku kao dar velikog galofila A. Starčevića, obožavaoca nacionalističke politike Napoleona III. Nedavno se potužismo u ovom listu, kako naši naučnjaci slabo upozoravaju široku evropsku javnost na naše ljude i prilike. L. Leger evo čini ono, što mi Hrvati propuštamo raditi u našem intelektualnom njemačkom vazalstvu, pa mu od svih Jugoslavena stoga možemo baš mi biti najzahvalniji to više, što smo pored Poljaka među Slavenima najsličniji Francuzima. U našim žilama ima dosta keltske i romanske krvi. Geografski položaj naše vinorodne zemlje, naš klimat je srodan francuskome kao i duh naše latinske, katoličke prošlosti, pa nije čudo, što je Bruerević-Desrivaux, pišući za Dubrovčane, promijenio tek jezik, dok je duh isti, u francuskom slučaju tek mnogo finiji kako se vidi iz dubrovačkih molièreskih pozorničkih preudešavanja. Taj francuski utjecaj bijaše uvijek vrlo jak u Dubrovniku. Prvi strani članovi pariskog Instituta su Baljivi i Bandur knjižničar Regenta, nasljednika Luja XIV. I u srednjem vijeku bijahu naše veze s Francuskom dosta žive, kako se to vidi iz ovog članka o Jurju »Slovincu«, vrlo vidjenom đaku Sorbone i potonjem kanoniku u Auxerreu i Toursu, što ostavi svojim kaptolima hrvatskih zapisaka. Zavjera zrinjsko-frankopanska nadala se pomoći i od francuske politike, pa bi bilo vrlo zanimljivo poznavanje veza posljednih naših velikih feudalnih urotnika s versailleskim dvorom. Štrosmajer i Stranka Prava oživješe te francuske simpatije. Kvaternik nastoji predobiti Napoleona III. za hrvatsko pitanje. Kumičić nakon pariskog boravka pokušava u Hrvatskoj udomaćiti Zolin verizam i francusko shvatanje tradicijskog nacionalizma. Štrosmajer stvara Akademiju u duhu Chateaubriandovog i Pasteurovog liberalnog katolicizma. Vraz i Šenoa su puni francuskog utjecaja, naročito Bérangerovog, a Janko Drašković je donio svoje ilirske simpatije iz Pariza. Gjalskovo slavenstvo poput ilirskog i Markovićevog nije odvraćanje od »trulog Zapada« Rilejeva, Dostojevskoga i drugih ruskih panslavista, već slavensko zapadnjaštvo Čajkovskoga i Turgenjeva, kojemu je žarištem Pariz Mickijevićev i Sorkočevićev. U tome duhu šalje Stranka Prava brzojav na pogreb V. Huga, a Vladika pomaže Vienac i nacijonalističku tendenciju Jugoslavenske Akademije.

U tome duhu je napisana i ta lijepa knjiga stilom jasnim i ugodnim, te je svaki laik može korisno čitati, pa pravo veli poštovani pisac u predgovoru: »Ja sam se živo trsio u predavanjima i mojim knjigama dokazati, da Jugoslaveni nisu uljezi u životu evropskom, da nisu — kako se tobože nedavno vjerovalo — pasivno oruđe ove ili one tuđinske pohote, pa da imaju pravo i dužnosti zauzeti mjesto, što ga nekad držahu na ognjištu evropske civilizacije. Onomadni događaji dadoše mi potpuno pravo. — Naša topla simpatija ne treba da ostane čisto platonska. Oni ne treba da budu za nas tek prijatelji, već prije svega saveznici . . .«

U Počecima srpskog naroda iznosi učeni pisac kratku srpsku povijest od Bodina do 16. vijeka, popularišući poznato Stanojevićevo djelo, upoznavajući čitaoce i sa sličnim radovima zaslužnog Konst. Jirečeka, koji jednakom lakoćom piše češki, njemački, srpski, bugarski pa i francuski.

Govoreći o srpskom pseudopretendentu 17. vijeka Georgiju Brankoviću, iznosi rezultate studije štampane u Letopisu Matice srp., kojoj je — ne varam li se momentano — autor učeni bibliotekar beogradske Narodne Knjižnice, izvrsni historičar gosp. Jovan Tomić. Kao prava priča djeluje pričanje o tome metropolitovu bratu, vječnom putniku u Tursku, Vlašku, Poljsku Ivana Kazimira i Rusiju cara Aleksija Mihajlovića, agentu erdeljskog kneza Apaffya i cesara austrijskog, koji ga najprije odlikuje barunstvom i grofovskim naslovom, a kasnije ga kao eventualnog ruskog ili turskog čovjeka drži u Wallensteinovom tragičnom Hebu, pa ga nakon smrti zavedeni Srbi definitivno sahranjuju u Krušedolu, pored Arsenija III. i pored kasnije grobnice Milana Obrenovića.

Članak Literatura srpsko-hrvatska je kratak, jasan pregled naše, hrvatske, srpske i slovenačke književnosti. U prikazu bosanske književnosti od XI. pa do XVIII. vijeka koristio se pisac djelom dra. Prohaske, zadržavajući se kod zagr. kanonika, Šibenčanina Tomka Mrnavića, i prelazeći na kratki opisi hercegovačke crkvene književnosti, na štampariju na Cetinju (1494.) i na mletačkog štampara Božidara Vukovića. Članak o Gaju i ilirstvu je napisan po djelu dra. V. Deželića u Akademijinom izdanju, članak o Rajiću i D. Obradoviću po Skerlićevoj lijepoj knjizi, toliko osporavanoj u polemikama dra. St. Stanojevića, a Molière u Dubrovniku po akademijskom radu našeg Tome Matića kao i članak o Gusli Mériméeovoj. Podsjećajući na funtromansko djelo

Uskok G. Sandove, Leger prikazuje uskočke pjesme u izdanju g. Tihomira Ostojića, nalazeći u njima najviše zapadnjačkog, romantičnog elementa. Uz kratku povijest crnogorsku prelazi na Gorski Vijenac velebnog vladike Rada, prevodi njegovo čuveno pismo banu Jelačiću i veli u opasci: »Dalmacija je načelno dio Trojednice, ali je vlada austrijska nije sjedinila nakon osvojenja od Francuza. Dalmacija je i danas dio Cislajtanije i šalje svoje zastupnike u Beč«. Takve bilješke pomažu nam više od naše novinarske galame!

Pričajući, kako je Mérimée svojom mistifikacijom, izazvanom jamačno utjecajem Nodierovim, nasamario nesamo Bowringa, Gebhardta, Šafarika i Puškina, kako dokazuje Tomo Matić (spominjući Morlake gdje. de Wynne), opisuje, kako je Mérimée natociljao i Mickijevića, koji je te mistifikacije »sa srpskog« preveo. Neki Ostrowski prevede taj prevod i opet na francuski, i mistifikator bio bi se jamačno zabavljao kao i mi, uspoređujući taj »prevod« sa svojim.

Članak o Štrosmajeru je najtopliji i najljepši u toj knjizi, pisan simpatijom drage uspomene. U toj biografiji hvali se biskupova tolerancija kao ponajglavnije načelo njegova života. Spominje se simpatični članak Eugena Perrota, stalnog tajnika »Akademije Napisa«, koji je još 1869. pohodio Vladiku, pa Laveleyev (u Balkanskom Poluotoku). Laveleye ga sastaje prvi put kod čuvenog Talijana Minghettia i spominje riječi toga poznatog državnika: »Ja sam imao prilike vidjeti sve odlične ljude našeg vremena. Dvojica mi dadoše dojam, da su od druge vrste no mi, a to su Bismarck i Štrosmajer«. Leger je pisao o vladici već 1869. prigodom Rimskog Koncila, poznavajući u tančine njegova nastojanja, ne zaboravljajući ovdje spomenuti njegove pomoći bugarskoj braći Miladinovima, sabiračima bugarskih, naročito macedonskih narodnih pjesama. Kada Biskup 1867. bijaše u Parizu, L. Leger baš spremaše za štampu svoju doktorsku tezu o Ćirilu i Metodu. Biskup se odmah pretplatio na 100 primjeraka. »Ja želim — reče mi — da vi vidite našu zemlju, ja želim, da budete nazočni kod otvorenja naše Akademije. Ne govorite mi o skromnosti vaših sredstava za tako dalek put. Dajem vam na ruku neograničenu vjeresiju za tu zgodu i za djela, koja možete poduzeti u korist našeg naroda«. Vladika primi kao gosta francuskog naučnjaka u Đakovu i u rimskom zavodu sv. Jeronima. Bijaše među prvim pomagačima za izdanje teksta slavnog Reimskog Evanđelistara. Leger mu je posvetio djelo o prvim apoštolima slavenskim, završujući taj

članak ovim riječima: »On bijaše od onih ljudi, što nisu na čast samo svojoj zemlji, već vascijelom čovječanstvu«.

U članku o starom bugarskom pravu popularišu se radovi sofijskog učenog profesora Bobčeva. Dalje se raspravlja o ocu bugarske knjige, o vračanskom biskupu Sofroniju autoru »Sofrončice«, rodoljubu i gonjenom uskoku, kojega dva puta zamalo te ne objesiše razbojnički turski krdžalije, pa o bugarskom historičaru kaluđeru Pajsiju, kojega je kao tolike druge, kao srpskog historičara Rajića, dubrovački historičar Mavro Orbini (svojim Il regno degli Slavi) potaknuo na historičarstvo. Starinska ova povijest počinje od sveopćeg potopa. Bugari su poput svih Slavena potomci Moskosa, oca svih Slavena, kojega već 1582. spominje poljački historičar Stryjkovski kao slavenskog praoca u svojoj Kronici poljačkoj, litavskoj, samogitskoj i ruskoj.

U članku o modernoj Bugarskoj je pregled najnovije bugarske historije i napretka pod umnom i ustrpljivom vladom čestitog cara Ferdinanda. Bugari nisu više »pleme anarhijsko i nesposobno za međusobnu ljubav« — kako ih je obilježio neki bizantski car, usuprot svim ubijstvima Stambulova (1895.), Karavelova (1903.), Petkova (1907.) i drugih ljutih partizana. Prelazom na pravoslavlje kneževića Borisa i mudrom, opreznom politikom mogaše Ferdinand biti priznan kao vladar u cijeloj Evropi i proglasiti se carem Bugarske, stvorivši prosvjetu i svoju vojsku prvom na Balkanu.

Prva bugarska kazališna družina složila se u Rumunjskoj 1860. Drugo društvo se sabralo 1884. u Filipolju, prikazujući u nekom šantanu »Luxemburg«, a 1888. dođe u Sofiju, u nekakvu drvenjaru. 1889. dobi od ministarstva 10.000 leva pripomoći. 1888. uđe u nekakvo privremeno kazalište. 1890. primi opersko, većinom češko osoblje. 1894. ministarstvo uredi kazališno ravnateljstvo, a kasnije intendanturu. 1906. iznosi državna pomoć već 110.000 leva, a slavenski, naročito češki i hrvatski umjetnici (Mandrović) pomažu bugarskoj braći. 3. siječnja 1907. otvara se u vladarevoj nazočnosti novo kazalište, troškom od 1,500.000 leva.

1907. bijaše na sofijskom universitetu 1350 đaka i preko 170 studentica. Danas je Bugarska pismenija zemlja od sve nepismenije, analfabetske Hrvatske, a jugoslavenski naslov naše Akademije ima prizvuk pretencioznog preživjelog arhaizma.

U članku Kralj Ferdinand se vrlo zabavno priča, kako su nakon pada Aleksandra Battenberga državnici Grekov, Stoilov i Kalčev pošli u Evropu tražiti vladara. L. Leger savjetovao im je republiku, Valdemar danski ih je odbio. Ferdinand-Maksimilijan-Karlo-Leopold-Marija iz katoličke loze kuće Koburg-Gotha, rođak francuske, engleske, portugalske i belgijske dinastije kraljevske, proputovavši Braziliju kao botaničar s vitezom Beckom (Itinera principum Saxoniae Coburgi), austrougarski honvedski poručnik, htjede doći u Bugarsku samo kao turski komesar, no napokon popusti i 15. kolovoza 1887. zakune se kao knez na ustav u Trnovu, gradu bugarskih careva. U stvari isprva vladaše strašni diktator Stambulov, tvorac bugarskog ekskluzivnog nacionalizma. Zbog katolicizma prijestolonasljednikovog ne htjede Ferdinanda priznati Rusija i s njome cijela Evropa. Jedne večeri knez Ferdinand, morajući incognito putovati Evropom, bane uveče svom ujaku vojvodi od Aumalea u divni dvorac Chantilly. »Gle! pa to si ti, prijatelju! Kao Evropa, ja te nisam pripoznao.« (U francuskom ista riječ znači prepoznati i priznati — reconnaître). Najzad knez Ferdinand popusti, sin mu prijeđe na pravoslavlje, i tako je nakon njegove druge ženidbe s kneginjom Eleonorom Reuss-Koestritz, mandžurijskom ruskom bolničarkom, bugarski car katolik, carica vjere protestantske, a prijestolonasljednik pravoslavne.

Lijepo ovo djelo svršava s Izletom u Sofiju, pa danas čisto melanholijski i ironijski zvuče riječi pisane povodom srpsko-bugarskog saveza. »Obje države (Bugarska i Srbija) treba da u vlastitom interesu stupaju zajedno, pa se živo želi, da vazda ostanu složne u obrani zajedničkih koristi.«

Kao lajik usudit ću se učiniti tu i tamo po koju primjedbu, nemajući baš nikakve naučne kompetencije za kakve bilo zamjerke. Naša imena bila bi francuski tačnije napisana, da je djelu dodan tumač našeg alfabeta i njegove razlike od francuskog. Gajev politički bankrot nakon 1848. mogaše se potanje objasniti. Štrosmajer je prikazan tek kao kulturni preporoditelj, dok njegovo političko djelovanje, ako i manje uspješno, nije manje zanimljivo. Poneke se stvari u tim člancima odviše opetuju. Naši slaviste kao publiciste ne naglasuju dosta odnošaja jugoslavenstva prema Poljskoj, koja — kako se već iz Osmana vidi — igraše među njima veliku ulogu kao danas ruski prestiž. Već oko 1500. piše među Poljacima Srbin Kon-

stantin (vidjevši pad Carigrada i doživjevši pad Bosne) svoju tursku kroniku u 49 poglavlja nakon svog ugarskog sužanjstva. Kao naš Gundulić, slavi — dabogme s manjim uspjehom — Vaclav Potocki u eposu hoćimski rat. Stan. Trembecki je poput našega Križanića preteča naših ilirskih slavenofila. Gajeva budnica je spjevana po revolucionarnoj Dombrovskijevoj koračnici »Jošte Poljska ni zginula . . .« Knez Aleksandar Sapieha je prvi nakon Fortisa kupio i bilježio naše pjesme i melodije, a slavni biskup Woronicz, osnivač slobodne seljačke kolonije, vrlo je kao rodoljub i mecenat sličan našem Vladici.

U članku o pretendentu G. Brankoviću zamjenjuje L. Leger naš Karlovac sa Karlovcima. Stanko Vraz nije najveći pjesnik ilirske periode, jer onda već pjeva Preradović (Prvijenci 1846.) i Ivan Mažuranić. Vrlo zaslužni Armin Pavić nije ni spomenut sa svojim istraživanjima o Porfirogenetu i vjerojatnim teorijama o Osmanu. Primivši u ilirskom pokretu štokavštinu kao književni jezik, Hrvati se nisu odrekli nekih vlastitosti svog govora i primili skladniji jezik svojih srpskih susjeda, jer je cijela starija literatura hrvatska većinom štokavska, a na hrvatskom jugu se kao i u Slavoniji govori isto tako čistom štokavštinom kao i u čistim srpskim krajevima. Hektorović, Kačić i Reljković su čisti štokavci. Tek hrvatski kajkavci i čakavci odrekoše se u književnosti svojih narječja. Mošti cara Lazara (str. 94.) ne počivaju u Vrdniku, već u Ravanici. Njegoš nije samo velik epik, već i velik lirik, nesumnjivo izvrstan pjesnik himne i ode. Njegova oda Bogu ima orlovska krila, pa se mjestimice može mjeriti s veličajnom pjesmom istog sadržaja Deržavinovom i Woroniczevom.

Krasno to inače francusko djelo obiluje opažanjima i istinama rijetkim u najboljim našim djelima. Tako doznajemo, da su Dubrovčani imali udjela čak u bugarskom pravnom životu i da Jure Slavonac ne bijaše jedini što se istakao u veleslavnoj galskoj crkvi. L. Leger vrlo tačno opaža, da je hrvatstvu škodila, naročito u Bosni, agresivna vjera katolička, dok su Turci pravoslavno srpstvo proti katoličkom hrvatstvu štitili i tako opustjele hrvatske stare krajeve naseljivali pravoslavnim srpskim življem.

Ako i učenjak svjetskog glasa, L. Leger, veliki naš prijatelj, nije se evo stidio popularisati radova naših jugoslavenskih više ili manje opskurnih učenjaka, gg. Bobčeva, dra. Skerlića, Matića, Prohaske, Ostojića, J. Tomića i dr. Dok mi sami

ne znamo i ne ćemo da o sebi veliki svijet upućujemo, učinio je to eto taj čuveni svjetski naučenjak, vršeći onaj veliki rad promjene ideja i zaštite malih, mladih i nejakih naroda, koji danas no ikad u Francuskoj, toj veledušnoj Osobi Micheletovoj, gledaju svoju prirodnu učiteljicu, zaštitnicu i saveznicu. Može li kakva pohvala još zanijeti tu plodnu i plemenitu starost, gosp. Luj Leger je prvi među onim rijetkim Evropljanima, što je već davno zaslužio nekorisni, ali to časniji naslov Prijatelja naroda hrvatskoga.

Obzor br. 271. od 5. X. 1913.

NAPOMENE

Oskar Wilde (Narodne Novine, br. 168. od 23. VII. 1902.) Članak je ovdje uvršten onako, kako ga je Matoš u otisnutom feljtonu svojom rukom ispravio.

Zola i Elémir Bourges (Narodne Novine, br. 242. od 21. X. 1902.) Elémir Bourges rodio se u južnoj Francuskoj 1852., a umro 1925. Matoš je o francuskim piscima pisao vrlo mnogo članaka — mnogi se nalaze u ovoj knjizi, koji nisu dosad izašli u Djelima. O Matoševu gledanju na francusku književnost napisao je svoju doktorsku disertaciju dr. Josip Tomić: Matoševo poznavanje francuske književnosti, Zagreb, 1939., str. 149.

Književnost i batine. Ovaj je članak izišao u Matoševoj knjizi »Ogledi« (Zadar, 1905., Izdanje Hrvatske Knjižarnice, str. 169) i to na stranicama 154—169, a nije uvršten u knjigu II. Matoševih Djela, gdje su ostali članci iz »Ogleda« preštampani. Tamo bi zapravo bilo mjesto ovom članku »Književnost i batine«. Vidi napomenu u Djelima II., str. 272., zadnji redak.

Literarne opaske (Hrvatsko Pravo, br. 3833. od 29. VIII. 1908.) Na kraju članka otisnut je faksimil karte dopisnice, poslane Matošu iz Splita s tekstom: Čestitamo na udarcima, kojima Te pocepaše Radošević. Jačaj kožu. O toj dopisnici piše Matoš u svom članku...

Verlaineov život (Hrvatska Sloboda, br. 294., od 24. XII. 1909.) Ovom je članku blizak Matošev sastavak »Verlaineov pobratim«, gdje govori o Rimbaudu. Izišao je prvi put u Hrvatskoj Smotri, knjiga IV., 1908., str. 95—96 i 113—114, a zatim u ovoj kolekciji Matoševih Djela, sv. VII., str. 38—47.

Dvije smrti (Savremenik, god. V., 1910., str. 537—538). Prvi dio članka koji govori o smrti Jeana Moréasa, ušao je u ovu knjigu, dok će drugi dio (o smrti A. Kovačića) uči u XVI. svezak ovih Djela (Kritika, 1910.—1913.). Članak o Moréasu gotov je doslovno isti kao onaj, što je izišao pod naslovom Umjetničke novosti u Hrvatskoj Slobodi, br. 80., od 9. IV. 1910. Kako je došlo do toga, da se to dogodilo, nije teško pogoditi, ako pretpostavimo, da je Matošev članak dugo ležao u ladici urednika Savremenika.

Ljudi i ljudi (Obzor, br. 212. od 14. VIII. 1912.) Taj je članak izišao i u izdanju »Feljtoni i eseji« (naklada »Juga«, Zagreb, 1917., str. 5—15.).

Futurizam (Obzor, br. 81. od 23. III. 1913). I ovaj je članak izišao u knjizi »Feljtoni i eseji«, na str. 35—51.

SADRŽAJ

PROF. NIKOLA GROT O NIETZSCHEU I TOLSTOJU, Nada, br. 1., 1899., str. 15 5

OSKAR WILDE, Narodne Novine, br. 168. od 23. VII. 1902. . . 7

ZOLA I ELÉMIR BOURGES, Narodne Novine, br. 242 od 21. X. 1902. 10

APAŠI, Narodne Novine, br. 94 od 25. IV. 1903. 15

»PROROCI«, Narodne Novine«, br. 110 od 14. V. 1903. 19

AMORI ET DOLORI SACRUM, Nada, br. 18., 1903., str. 250—251 24

USPOMENE SIMBOLISTA, Narodne Novine, br. 294 od 24. XII. 1903. 28

MILOSRDNI MILJARDAŠ, Narodne Novine, br. 58 od 11. III. 1904. 33

BOEMSKI ŽIVOT, Slobodna Reč, br. 161 od 13. VIII. 1904. . . . 39

KNJIŽEVNOST I BATINE, »Ogledi«, 1905., str. 154—169 . . . 42

»ISPOVIJEST MOG ŽIVOTA«, Hrvatska Smotra, 1907., strana 257—284 54

MODERNI SIMBOLI, Novosti, br. 51 od 13. IX. 1907. 66

GLOSE NOVINARSKE I LITERARNE, Hrvatsko Pravo, br. 3737 i 3740 od 2. i 6. V. 1908. 69

LITERARNE OPASKE, Hrvatsko Pravo, br. 3833 od 29. VIII. 1908. 75

QUAI I ANTIKVARI, Hrvatska Smotra, knjiga V., 1909., str. 4—6 80

VERLAINEOV ŽIVOT, Hrvatska Sloboda, br. 294 od 24. XII. 1909. 84

MAETERLINCK, Hrvatska Sloboda, br. 5 od 8. I. 1910. . . . 93

UMJETNIČKE NOVOSTI, Hrvatska Sloboda, br. 80 od 9. IV. 1910. 96

DVIJE SMRTI, Savremenik, 1910., str. 537—538 100

U ERI KONGRESA, Hrvatska Sloboda, br. 148 od 2. VII. 1910. . 104

OSUDA ROMANTIKE, Obzor, br. 201 od 24. VII. 1910. 108

ŠTO NIKAD NE UMIRE, Hrvatska Sloboda, br. 171 od 30. VII. 1910. 115

SAVREMENOST, Hrvatska Sloboda, br 199 od 3. IX. 1910. . . 118

PISCI I PISCI, Obzor, br. 244 od 8. IX. 1910. 122

USPIO ROMAN, Savremenik, god. 1911., str 179—183 129

TEOFIL GAUTIER, Obzor, br. 264 od 23. IX. 1911. 136

ENGLESKE SILUETE, Obzor, br. 297 od 26. X. 1911. 142
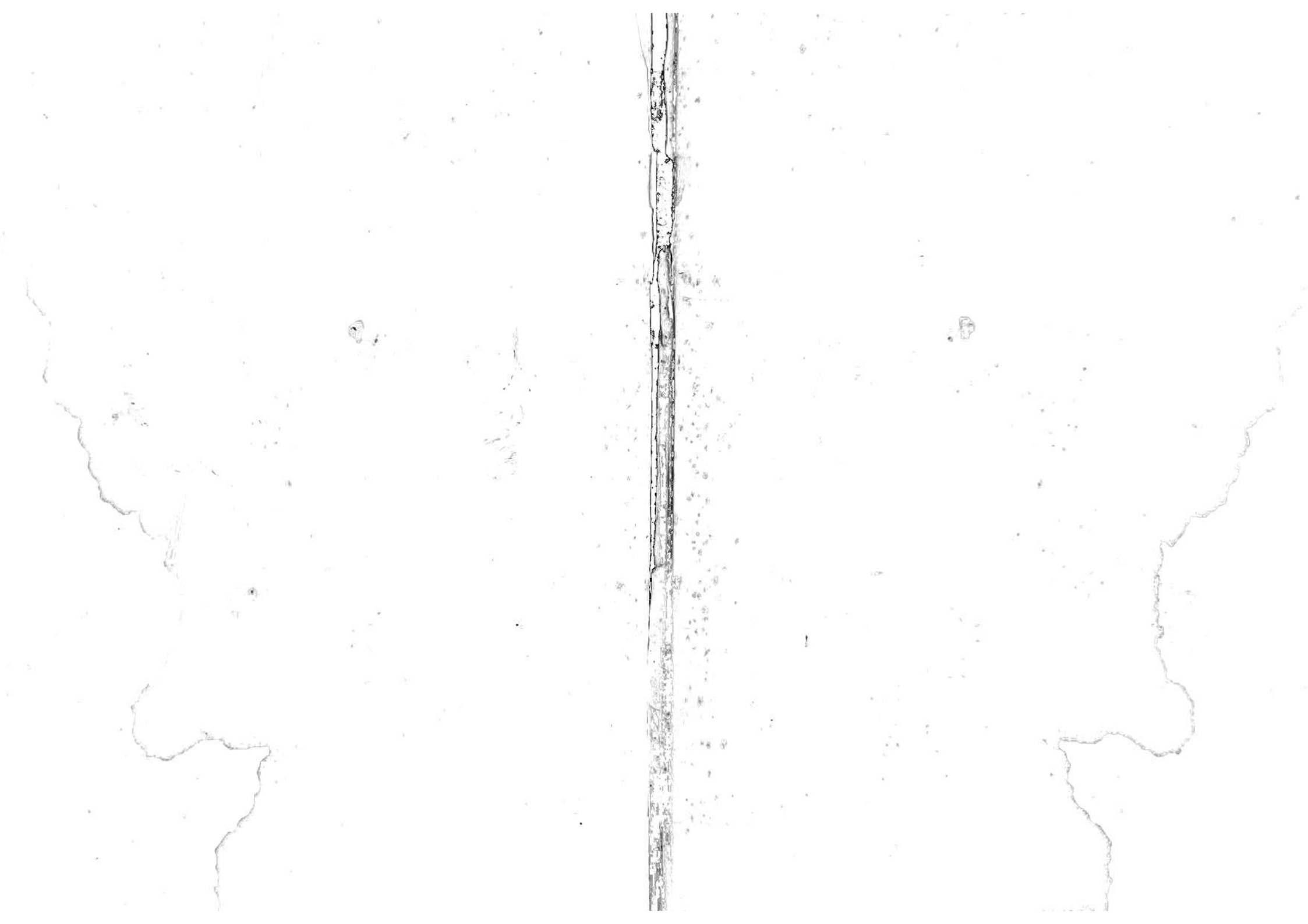
WILDE I MAC NEILL WHISTLER, Obzor, br. 323 od 21. XI. 1911. 147
JAKOV CASANOVA, Obzor, br. 354 od 20. XII. 1911. 153
ČITAOCU, predgovor izdanju »Francuski humoristi«, Humor, knjižnica, sv. 26., str. 1—5 160
BARRÈS I GRECO, Obzor, br. 113 od 25. IV. 1912. 164
U DOBRO STARO VRIJEME, Obzor, br. 130 od 12. V. 1912. . . 170
DVJESTAGODIŠNJICA JEANA JACQUESA ROUSSEAUA, Vienac, juni 1912., str. 169—174 177
REVOLUCIJSKI ROMAN, Obzor, br. 198 od 21. 1912. 197
LJUDI I LJUDI, Obzor, br. 212 od 4. VIII. 1912. 205
ROMANTIČNI BOGOMRAK, Obzor, br. 219 od 11. VIII. 1912. . 212
KULT ENERGIJE, Obzor, br. 25 od 26. I. 1913. 220
TURSKA NA UMORU, Obzor, br. 46 od 16. II. 1913. 226
KELTOSLAVENSKI SAVEZ, Obzor, br. 49 od 19. II. 1913. . . 231
MAETERLINCK O SMRTI, Obzor, br. 53 od 23. II. 1913. . . . 235
NOVI BARRÈSOV ROMAN, Obzor, br. 65 od 7. III. 1913. . . 241
FUTURIZAM, Obzor, br. 81 od 23. III. 1913. 248
RUSKA DUŠA, Obzor, br. 99 od 13. IV. 1913. 259
PRAVI RODIN, Obzor, br. 161 od 15. VI. 1913. 264
M. A. BUONARROTI SIMONI, Obzor, br. 168 od 22. VI. 1913. . 271
PANKELTSKI KONGRES, Obzor, br. 172 od 26. VI. 1913. . . . 278
KRALJ ILI MIR! Obzor, br. 245 od 7. IX. 1913. 280
ARISTOKRATIJA, Obzor, br. 264 od 28. IX. 1913. 288
NOVA LEGEROVA KNJIGA, Obzor, br. 271 od 5. X. 1913. . . 295
NAPOMENE 303